

شیعه انقلاب یولوندا

ایشیق سونمز 2022

ایچیندکیلر

5.....	گیریش
7.....	شیعه
34.....	شئیخ جونئید
43.....	شئیخ حئیدر
45.....	شئیخ حئیدر طریقه تی نین گئیملری و قیافتلری
51.....	شئیخ سلطانعلی
54.....	شئیخ اسماعیل/ شاه اسماعیل
70.....	عزا توماق و شبیه چیخارماق
82.....	آت نالی نین یئری شیعه لیکده
84.....	امام مالی (سهم الامام)
87.....	وقف
88.....	فقه علمانین صفویلر دؤنمینده سیاسته مداخله ائتمه سی
94.....	فقه عالیملری نین سیاسی قدرته یئریکلمه سی (17-ینجی عصر)
97.....	شیعه نین اصولی و اخباری مکتبلری
98.....	اصولی مکتب
99.....	اخباری مکتب
101.....	شیعه لیکده فوندامنتالیسم (بنیادگرایی)
102.....	اصولی شیعه نین غالب گلمه سی
104.....	قاجار شاهلیغی و فقه عالیملری
108.....	وهاپیلیک
110.....	مرجع تقلید
116.....	سنتی بازار ایله فقه علمانین اورتاق (مشترک) باغلاری
121.....	فلسفه علمی اوزره شیعه فقه نین گؤروشلری
124.....	فلسفه علییه فقه عالیملری نین فتوالاری
126.....	سید روح الله موسوی خمینی و فلسفه علمی
130.....	شیعه انقلاب یولوندا

205	ایران ممالیکی محروسه سینده باش وئرمیش انقلاب
245	قاینقلار

گيريش

شيعه بىر مذهب اولاراق اسلام قدر قديمدير. شيعه لر، اسلام تاريخينده، ايستر بنى اميه و بنى عباس خليفه ليگى اولسون، ايسترسه ده سون زامانلار، زامان زامان سنى حؤكومتلر طرفيندن تعقيب اولدوقلاريندان يانا تقيه ائتديگلى اوچون، مخالفلىرى طرفيندن رافضى قلمه آلىنميشلار. دئمك، شيعه سنى حاكيميتلىرى دؤنمينده (زامانيندا) مخالف موضعه يئر آلميش. شيعه عراقدا يارانميش بىر اسلام مذهبدير. عراقدا كربلا حاديتيه سينده باش وئرميش فلاكت و اونون اوزره سونرا توبه چيلر، باشدا سليمان ابن صُرد طرفيندن حياتا كئچميش عمللر شيعه نين بىر مذهب اولاراق يارانماسينا بؤيوك نقشيلرى اولموش. شيعه نين اون ايكي اماميندان آلتيسى نين قبرى عراقداير. شيعه نين الهياتى دا اورتا چاغدا (عصرده) علامه حلى طرفيندن گليشميش. ميلادين 8-ينجى عصريندن باشلاراق كوفه-دن قم شهرينه گنديب يئرلشميش و آذربايجانداكى شيعه اوچاقلاريندا زامان آخاريندا جامعده-ده كؤك سالماقلا شيعه آذربايجاندا حؤكومت ساحه سینه يوكلميش. صفوى شاهليغي بىر سياست اولاراق شيعه نى يايماغا و اونو صفوى ايمپراتورلۇغونون رسمى مذهبي ائتمگه چالشميش. بو كتابدا شيعه آدى مطرح اولدوقدا يالنىز "اثناعشرى شيعه" منظور اولونار.

شيعه مذهبي ايسلاميتده حاكيميت اوغروندا چكىشمه نين سونوچ و نتيجه سى اولاراق ايلك سياسى و سونرا مذهبي بىر قرائت اولاراق اورتايا چيخميش. پيغمبر اؤزو اول مكه-ده چوخلو بت پرستلر ايله اوزلشديكن، مكه-دن مدينه شهرينه مهاجرت ائتديكن سونرا، اومت آراسيندا دارتيشمازسىز الله پيغمبرى اولاراق قبول اولدوغونا باخمايلاق سونراكى خليفه لر ايش اوستونه گلركن خفيف ده اولسا، قدرت دعواسى مسلمانلارين ذهنيته يول آچميش. ابوبكر، عؤمر سنت

اساسیندا خلیفه تانییدیقلارینا باخمایاراق محمد پیغمبر دونیاسینی دگیشدیکدن سونرا، عثمانین خلیفه اولماق دؤنمینده (زامانیندا) عثمان علییهنه قارشى دورمالار یارانماغا باشلامیش. آنجاق شیعه روایتلریندن ده بللی اولدوغو کیمی علی نین ده، عثمانین خلیفه سئچیلمه سینده سئچیم هیئتی (کمیته سی) نین عضو اولدوغو اوچون، بو اختلاف سئچیم واسیطه سی ایله حل اولموش¹. اوندان یانا دا علی دعواسیز خلیفه لیک مقامینی سونرا مخالف اولاجاق کسلرین قارشیسیندا هر هانکی بیر قارشى دورماق یانمادان تحویل آلماغا باشارمیش. آنجاق سیرا (نوبت) علی نین خلیفه اولماسینا گلرکن، عثمان خلیفه لیگی زامانیندا شامدا بعضی مقاملاری اله کئچیرمیش بنی امیه اوولادلاری باشدا معاویه بو مسئله یه تمکین ائتمگه رک علی خلیفه تعیین اولدوقدان سونرا، قدرت ساواشینا باشلامیشلار.

¹ Heinz Halm, Der schiitische Islam, München, 1994, S. 110

شيعه

خلافتدن اوزاقلاشميش على طرفدارلارى (شيعه) امامت دئىمى و اصلاحىنى اورتايا قوياراق اؤزلىرى اوچون ادبيات ياراتماغا و جامعه-ده اؤز نقشلىرىنى اويناماغا چاليشدىلار. بئله ليكله شيعه آنلايىشى اسلام جامعه سينده دوغولدو. سونرا كوفه لىلرىن سليمان ابن صرّد باشچىلىقى ايله امام حسينى كوفه شهرينه دعوت ائتمكلىرى، يزىد بن معاويه طرفىندن يارانمىش آسدى و كسدى وضعيتى نتيجه سينده، كوفه لىلر امام حسينه كۆمك ائتمك اقتدارىندا اولمادىقلارى و امام حسينى تىك قويدوقلارى اوچون، سونرا وجدان عذابى كئچيره رك "توبه مراسىمى" كئچيره رك اؤزلىرىنى دسته جمعى يزىد حاكىمىتى الينده اؤلومه تقدىم ائتمك قرارى آلدىقلارى و گئدىب يزىد خليفه ليگى الينده اؤلمكلىرى شيعه نىن يارانىشىندا اساسى نقشى اولموشدور.

اشاره اولوندوغو كىمى امام حسين حركتى كرېلا فلاكتىنده سياسى زمينه-ده هزىمته اوغرادىقدان سونرا، شيعه دين خصوصىتى قازانماغا باشلادى. آنچاق سونراكى دؤنملرده شيعه نىن سياسى قدرتى اله كئچىرمك چابالارى باشارىلى اولمادى. بئله ليكله، باشدا امام محمد باقر اولماقلا شيعه اماملارى نىن بؤيوك بير حيصه سى بو اوغورسوزلۇغون (هزىمت) تاثيرى آلتىندا سياسى صحنه-دن اوزاقلاشمانى مصلحت گؤرمكلى شيعه مخالف مذهب چئورىلدى.²

شيعه لرىن سياسى، مذهبى مركزى و حركته كئچىش نقطه لرى عربلر طرفىندن قورولان بؤيوك كوفه شهرى و فرات چايسى نىن قىراغى ايدى. دئمك، شيعه عراقدا و عرب موخىطينده دوغولموش بير مذهب سايبىلار. شيعه ليگى، عربلرىن ماهىيتىنه تامامى ايله اؤزگه (بيگانه) و ضد اولان بير

² Heinz Halm, bax orada, S. 29.

فارسلیق گۆرونومو (فئومئئ) دۇنە دۇنە ادعا ائیدیلدیگی اوچون، شیعه نین عرب ماهیتلی اولدوغونو وورقولاماق واجیب ساییلار³.

دئمک، 16-ینجی عصرده ایران ممالیککی محروسه سی نین شیعه لشمه سی ایله بو مذهب ده محیطدن آسیلی اولاراق هر هانکی آیری اینانجلاردان بعضی عنصورلارین، او جومله-دن عاشورا آئینلری نین دخیل اولوب اولمادیقلاری بو مذهبین عرب کؤکنلی بیر مذهب اولدوغونو سورقو آلتینا آلابیلمز. دئمک، شیعه باشلانیشدا اسلامین اؤزو قدر عربدیر⁴.

شیعه نین دوغولوشونو (تولد) کربلا فاجعه سی (680 م.) ایله کوفه شهرینده توبه ائدنلرین (684 م.) یوروشو آراسینداکی ایللره محدودلاتماق اولار. کوفه لیلر امام حسین کوفه شهرینه سلیمان ابن صُرد باشچیلیغی ایله دعوت ائتدیکلرینه و بنی امیه والیسی نین باسقیسی آلتیندا امام حسین نین کربلادا یالقیز قالدیغینا باخمایاراق کربلاده باش وئرمیش فاجعه کوفه لیلری وجدان باخیمیندان هئچ ده راحت بوراخمادی. تاریخچی ابو مِخَنَف، سلیمان ابن صُردین یازدیغی متنلردن گلیدیگی قناعته اساسا سلیمان ابن صُرد پیغمبرین یاخین صحابه لریندن و توبه چیلردن بیر اولموش، اوخویوروق:

"سلیمان ابن صرد پیغمبرین یاخین صحابه سی و صفین ساواشینا قاتیلیمیش بیر شخص اولاراق امام حسین کوفه شهرینه دعوت ائدنلردن بیر ایدی. علی نین طرفدارلاری کوفه شهرینده سلیمان ابن صردین ائوینه توپلاناراق بیر مکتوب یازماقلا امام حسین کوفه شهرینه دعوت ائتدیلر. سلیمان ابن صرد بیرینجی مکتوبو امضا ائدن شخص ایدی. او عاشورا گونو امام حسین کؤمک ائده بیلمدیگی اوچون، سونرا "توبه چیلر حرکتی"-نه قوشولدو و امام حسین ایله عهد ائتدیگی یولدا عاشورا

³ Heinz Halm, bax orada.

⁴ Heinz Halm, bax orada.

فاجعه سيندن سونرا، "عين الوردہ" ساواشيندا بيرينجى شهيدلردن اولدو"⁵.

سليمان ابن صُردين ائوينده توپلاشان حزب (شيعه) عضولرى اؤز اتهاملارينى، عئيلرينى اعتراف ائتمكله و اؤز اولوملريه بونون كفاره سيني وئرمك قرارى آلديلار.

اورادا قرآنين سوره 2، آيه 54-وندن آلينتى قلمه آلينميش: "اورادا، اسراعيلىلردن سؤز گئدير. قيزيل بوزووا تاپينان (ستائيش ائدن) بيريسينه الله موسى نين آغزى ايله دئدى: "سيز اؤزونوز اؤزونوزه توهين ائتميش سينيز! توبه ائدن بيريسى كيمى، الله-ينيزا مراجعه ائدينيز و اؤزونوزو اؤلدورونوز!". سليمان ابن صُرد اؤز نطقيندا توبه ائده رك بويونلارينى قيلينجدا كئچيرن و كفاره اولومونو گؤزلگن اسراعيلىلرى جانلانديرماقلا يولداشلارينا سسلندى: "سيز نئجه؟ سيزدن ده بو (اؤزونوزو اؤلدورمك) ايستنىلسه ايدى؟ بونو ائردىنيز مى؟"

سونرا داوام ائتدى و دئدى: "- بيلينديگى كيمى، بو عمل، اؤزونو اؤلدورمك اسلامدا گوناھ سايلار". آيرى بير نطقيندا دئدى:

"الله-آ آند اولسون، بيلسه ايديم؛ اؤزومو اؤلدورمم، منيم گوناھلاريمى تميزلر و منى آغام ايله باريشديرار، اؤزومو اؤلدوررديم!".

سونرا سليمان ابن صُرد آرتيردى:

"متاسفانه، قرآن اؤزونو اؤلدورمگى و مسلمانلارى اؤلدورمگى ياساق ائتميش (سوره 4، آيه 29)". آنجاق بير چيخيش يولوموز وار: او دا ساواش مئدانيندا گوناھيميزين كفاره سيني وئرمكدير. بئله ليكله هامى بيرليكدە- اؤزونو-اؤلدورمك يئرینه دوشمن طرفيندن بيرليكدە قربان اولماميزدير"⁶.

⁵ Heinz Halm, bax orada, S. 30.

⁶ Heinz Halm, bax orada, S. 31.

اوسته گۆرۈندۈگۈ كىمى، او زامان بو انسانلار، امام حسينى كوفه يه دعوت ائتديكلى نين وجدان عذابىنى ياشادىقلارى و بو وجدان عذابىندان اۆزلىرىنى قورتارماق اوچون، اونون يولوندا باش قويماقلا اۆزلىرىنى وجدان عذابىندان قورتارماق چالشمىشلار. گونوموزده امام حسين خايطرىنه باش يارنلار دا وار. بو شخصلر "ياس توتماق و عزا ساخلاماق مراسىمى" يئرینه "توبه مراسىمى"، او دا قرآنين ياساق ائتمىش بير عملينى حياتا كئچيرمگه چاليشارلار. بو توبه عملى هانكى اساسدا عمله كئچر. بونلارين بدنلى نه گوناھ ائتمىش، اۆزۈ ده سورقو و سؤال آلتينا آلينماسينا باخمايلاق گونوموزده بير عادت و عنعنعه حالينا گلмыш.

سليمان ابن صُرد هودارلار آراسيندا بير مکتوب ايمضالانماق و بيرليكه اۆلومه دوغرو يئرمگه دعوت ائتمگه باشلاتدى. گۆروش تاريخى 684 ميلاد ايلينده، نوامبر آيندا و گۆروش يئرى كوفه شهرى نين قوزئى دئيه قرار آلىندى. توبه چيلرين ساى آد يازديرمىشلاردان آز اولماسينا باخمايلاق بللى ائتديكلى زاماندا، بللى اولموش يئره توپلاندىلار. توبه چيلر اورادان فرات چايى نين قيراغى ايله قوزئى طرفه دوغرو، شام طرفينه يولا دوشدولر. اوزلىرىنى قارالادىقدان سونرا، كربلايا دوغرو گئده رك، امام حسين نين قبرى نين اوستونه يئتيشدىلر؛ آغلاراق امام حسين قارشىسىندا گوناھلارنى اعتراف ائده رك بير گئجه قبرين يانيندا قالدىقدان سونرا، يولا دوشدولر. 685 ميلاد ايلي، ژانويه آيى نين اوللرينده عين الورده بۆلگه سينده اموى قوشونلارى طرفيندن قاباقلارى آلىندى. بئله ليكه گۆزلدىكلى و اومود ائتديكلى كىمى، اموى خليفه ليگى نين قوشونلارى ايله اوز اوزه گله رك مشاجره ائتديكدن سونرا، ساواشا باشلادىلار. بو آجىماسىز ساواشدا ساغ قالان آز اولدو. آنچاق دؤيوش مئيدانىندا اۆلۈلر ايله اوز اوزه قالانلاردان بيريسى ساغ قالدىقلارينا گۆره اوتاناراق اۆلۈلره اوز توتاراق دئدى: الله سيزه رحمت ائله سين. سيز دوز

دانيشدينيز و دۇزدونوز، آنجاق بيز يالان دانيشيب، قاچديق. دئمك، سيز اۇلوم عهديني يئرینه يئتيردينيز، آنجاق بيز ابروسيزليقلا ساغ قالدیق.⁷

كوفه توبه چيلر حركتى شيعه اسلامى نين باشلانيشى ساييلماليدير. بورادا شيعه ديندارليغي نى اولوشدوران بوتون عنصرلار و آنلايشلار تلفظ اولونموش. شيعه-ده او گوندن باشلاميش فداكارلىق ايستگى و آرزوسو بوگونه قدر دگيشمز آن اۇنملى و مهم بير خصوصيت ساييلار.

685/684 ميلاد ايلينده توبه چيلرين متحمل اولدوقلارى وجدان عذابى عملينى، شيعه لر عاشورا مراسيملى ايله حياتا كئچيرمكله فداكارليغي دا مذهبيلشديردiler. بو فداكارلىق ماهيتجه تكرر اولونماق اوچون نظرده توتولموشدور. بو مراسيملر فداكارليقلا ساغ قالماغي و شيعه مذهبينى ياشاتماغي نظرده توتوردو.

هامان ايل، 685 ميلاد ايلينده، توبه چيلر اۇلدوكلرى ايل، كوفه-ده كى شيعه لر قيام انده رك كوفه شهر مسئولونو حبس انده رك كرلا ساواشيندا مسئول اولانلارا قورخونج ديوان توتدولار. شيعه حاكميتى كوفه شهرينده و عراغين گۇننى بۇلگه سينه ايل ياريم حۇكوم سوردوگونه باخمايaraq يئنيلگه يه (شكسته) اوغرادى. قيامچيلار امام حسين نين اوغلو على زين العابدينى دئييل، حسن و حسين ايله اۇگنى قارداش اولان محمد الحنفية آدلىنى اۇزلىرينه امام تعيين ائتميشدiler. بو دا شيعه نين او زامان بللى بير شجره نامه اوزرينده دوشونمديگيني (فيكيرلشمديگيني) اورتايا قويار. دئمك، محمد الحنفية على نين اوغلو، حسن و حسين ايله برابر حقوقلو اولماسينا باخمايaraq فاطمه-دن دوغولماديغي اوچون، سونرا شيعه لر اونو معصوم امام دئيه تانيمايدilar. على، امام زين العابدين سياستدن اوزاق دورماقلا، اونون تعقيپچيسى اولان محمد باقر ده سياسته قاتيلمادى.

⁷ Heinz Halm, bax orada, S. 32.

امام محمد باقر و اوندان سونراکی اماملار سیاسته قاتیلما دیقلاینا باخمایاراق اۆگئی قارداشی، زئید فقه عالیمی اولماسینا باخمایاراق اموی خلیفه سی هشام ابن عبدالملک طرفیندن حاکیمیت علییه تدریر گۆرور دئییه اونون مدینه شهریندن آیری شهرلره گئیشینی یاساقلادی. آنجاق زید کوفه شهرینه گنده رک اورادا سیاسی چیخیشلار ائتمکله چوخلو طرفدار توپلادی. 740/739 ایللرینده زئید بیر قیاما باشچیلیق ائتمگه چالیشاراق خلیفه هشام قارشیسیندا یئنیلگه یه و شکسته اوغرایاراق دونیاسینی دگیشدی. اونون گنج اوغلو یحیی دا 743-ده ایران ممالیکی محروسه سی نین شرقینده ساواشدا اۆلدو. زئیدین طرفدارلار اولان شیعه لر زیدیه آدلانیدیلار. زئیدیه، شیعه نین کیچیک قوللارینداندیر. زئیدیه آنلایشیندا اماملارین سایى محدود دئییل، زئیدیه بوگون یمن مملکتی نین شمالیندا یاشارلار. زئیدیه علی بن ابی طالب یانچیسى اولدوقلارینا رغما اۆزلرینی 12 امامیلیک شیعه لردن آیری بیلرلر. زئیدیه اۆزونه خاص آیری مکتب آنلایشی گلیشدیرمیش. زئیدیه ابوبکر، عۆمر ابن خطاب و عثمان ابن عفّان-ی پیغمبرین حق نائبی تانیر. زئیدیه ائولنمکده صیغه ائتمک و صیغه ایله اره گئتمک قرائتی ایله مخالفیدیر.

702-ده جعفرالصادق مدینه شهرینده دونیا یا گلدی. امام جعفرالصادقین وجودی ایله شیعه جانلانماغا باشلادی. امام جعفرالصادق یئر مالیکی اولاراق سیاسته قاریشمادی و 765 میلاد تاریخینده دوناسینی دگیشدی. امام جعفرالصادق زامانیندا (750/749) اموی خلیفه لیگی حاکیمیتدن دوشمک ایله عباسیلر حۆکومتیه گلرکن کوفه-دکی هوادارلاری امام جعفرالصادیقین خلیفه اولماسینی آرزو ائتسه لرده، بو عمل امام جعفرالصادق طرفیندن رد اولدو⁸. امام جعفرالصادق عباسی خلیفه سی، المنصور (754-775) ایله گۆروشه رک اورادان نجف شهری نین یاخینلیغینا گنده رک اورادا اولان حضرت علی نین ایتمیش قبرینی یئنین

⁸ Heinz Halm, bax orada, S. 34.

تاپدی⁹. امام جعفر الصادقین اؤلوموندن اوچ ایل قاباق (762)، خلیفه المنصور بغدادین یاخینلیغیندا یئنی حاکیمیت مرکزی قوردو. امام جعفر الصادق بیر فقه عالیمی اولاراق مدینه شهرینده پیغمبره نسبت وئرلمیش حدیثلری توپلادی و اونلاری ایضاح ائتدی. بو باخیمدان او شیعه اوچون اؤنملی فقه عالیمی و شیعه مکتبی نین قوروجوسو ساییلار¹⁰.

امام جعفر الصادقین نائیبی بللی اولمادیغی اوچون، 796-دا امام جعفر الصادقین اؤلومو عراقداکی شیعه توپلومونو تديرگین ائتدی. آنلاشیلدیغینا گؤره، جعفرالصادیقین اوغلو اسماعیل ایلر قاباق بیر نائب اولاراق سئچلمه سینه باخمایاراق جعفرالصادیقین اؤلوموندان 10 ایل قاباق اؤلوموشدو. جعفر الصادقین بیرینجی اوغلو عبدالله آتاسیندان بیر نئچه آی آرتیق یاشادی و هئچ بیر نسل اؤزوندن گئری بوراخمادی (مذکر اولادی اولمادی). بئله لیکله شیعه لر آراسیندا اختلاف نظر یاراناراق شیعه لر بیر نئچه بؤلومه آیریلماغا محکوم اولدولار. او آیریملاردان بیرى ده گونوموزه کیمی وارلیغینی سوردورموش اسماعیلیه مکتبی اولموش. اسماعیلیه امام جعفرصادقین اؤلوموش اوغلو اسماعیلی امامت اوچون قبول ائتدی. بوگون ده آغاخان اسماعیلیه فرقه سی نین 49-ونجو امامی ساییلار. بعضی گوروپلار ايسه امام جعفر الصادقین اؤلومونه اینانمادیلار. اونلار **جعفر الصادیقی، غائب (غیب) امام** دئییه قلمه آلماقا چالیشدیلار. آنجاق امام جعفر الصادقین آیری اوغلانلاری حیاتدا اولدوقلاری اوچون، بو دوشونجه قبول اولونمادی. بئله لیکله موسی الکاظم یئتدینجی امام اولاراق قبول اولدو. بونا باخمایاراق شیعه شکیللنمه مرحله سینده فیزیکی اولاراق موجود اولان امام مودئلی ایله غائب امام مودئلی اوزره نئچه دفعه تردد یاشاندی و سونوندا غائب امام مودئلی غالب گلدی¹¹.

⁹ Heinz Halm, bax orada, S. 36.

¹⁰ Heinz Halm, bax orada, S. 36.

¹¹ Heinz Halm, bax orada, S. 37.

امام موسی الکاظم اول مدینه شهرینده یاشیردی. 796/795 میلاد ایللرینده خلیفه هارون الرشید مکه و مدینه زیارتینه گئدیپ دؤنرکن، امام موسی الکاظمی ده اؤزو ایله عراغا آپاراراق اونو اول بصره شهرینده ساخلاتدی، سونرا دا بغداددا اؤز ائوینده محبس ائتدیردی. بئله لیکله اماملارین عراقدا خلافت نظارتی آلتیندا ساخلانماسی باشلاندى. شیعه روایتلری بئله نظارت آلتیندا ساخلانماقلاری "شهیدلیک" قلمه آلا. شیعه لرین اینانجینا گؤره، بوتون اماملار اثثناسیز سنی خلیفه لیگی طرفیندن زور ایله و زهر ایچیرمکله شهید اولموشلار¹². بوگون عاشورا تعزیه چیلیگینده ده "شهید امام" آنلایشی یایقینلاشمیش بیر آنلایشا دؤنموش.

موسى الرضا آتاسى مدینه-دن عراغا سورگون اولدوقدان سونرا، ایلك اولاراق مدینه-ده یاشادی. آنجاق 816 میلاد ایلینده خلیفه المأمون امام الرضانى خراسانا آپاردیقدا سونرا، امام رضایا اؤز قیزی اره وئرمکله اونو ولیعهد اعلان ائتدی. خلیفه، المأمون بغداددا باش وئرمیش قیامی باسدیرماق اوچون بغداد یولوندا اولارکن، امام رضا طوسدا دونیاسینی دگیشدی و مشهد شهرینده دفن اولدو¹³.

محمد التقى اوشاق ایکن، خلیفه مأمون-نون قیزی ایله ائولندی. عائله سى ایله بغداددان مدینه شهرینه دؤنه رک بیر مدت ده اورادا یاشادیقدا سونرا، 835-ده خلیفه معتصم اونو بیر داها بغداد شهرینه گتیرتدی. امام محمد تقى هامان ایلدی بغداد شهرینده دونیاسینی دگیشدیکدن سونرا، سامرا شهرینده باباسى موسی الکاظمین یانیندا دفن اولدو¹⁴.

836-دا خلیفه المعتصم اؤز پایتختینی بغداددان سامرا شهرینه کؤچوردو. بئله لیکله سامرا پایتخت اولارکن، اماملار دا خلیفه نین اطاعتینه تابع توتولدولار. 848-ده خلیفه، المتوکل امام علی النقی-نى سامرا شهرینه

¹² Heinz Halm, bax orada, S. 38.

¹³ Heinz Halm, bax orada, S. 39.

¹⁴ Heinz Halm, bax orada, S. 40.

گئیرتدی. شیعه لر امام حسین نین قبرینه چوخ علاقه گؤرستدیکلری اوچون، 850-ده خلیفه المعتصم امام حسین نین قبریینی یئر ایله بیر اتدیردی. 868-ده امام علی النقی دونیاسینی دگیشدی و یاشادیغی بینادا دفن اولوندو.

الحسن، خلیفه معتصمین سامرا شهرینده اوردو (عسکر) دوشرگه (قرارگاه) سینده یاشاماغا مجبور اولدوغو اوچون، الحسن العسکری لقبی ایله تانیندی. امام حسن العسکری ده 873-ده دکابر آیی نین 25-ینده، یوخسا 874-ده ژانویه آیی نین بیرینده، 28 یاشیندا اولارکن، دونیاسینی دگیشدی. او دا آتاسی نین یانیندا اؤز بینالاریندا دفن اولدو. بوگون اوراسی زیارتگاه اولموش و "العسکرین" آدی ایله تانینار.

اون ایکینجی امام: روایتلره گؤره اون بیرینجی امامین مذکر اولادی اولمامیش. قدیم شیعه منبعلری ده، اماملارین آنا خطی نین کسيلمه سی (نسلین داوام ائتمدیگی) عراق و قوم شیعه اجماعلارینی آغیر بحرانا سوروکلدیگینی، بئله لیکله اومتین باشیندا امامین کیم اولدوغو سوآلینا گؤره حزب (شیعه) پارچالاندیغی، اوندان چوخ مختلیف بؤلوکلر و فرقه لر اورتایا چیخدیغینی، تأیید ائدرلر. سنتی شیعه بو دؤنمی و دوره نی اؤز تاریخینده چاشیقینلیق "حیره" دؤره سی دئییه قلمه آلدی¹⁵.

بو بؤلوکلردن بیرى اولدن اون بیرینجی امامین محمد آدلی بیر اوغلو اولدوغونو، اونون 869 تاریخینده دوغولدوغونو ادعا ائدیرمیش. بو ادعا یا گؤره، محمد اجتماعا وارد اولماغا یاشی چاتمادان، آتاسی اونو خلیفه نین قورخوسوندان گیزلتمیش. آنجاق چوخ یاخین عائیله عضولری اونو غائب اولماقدان قاباق گؤرورموشلر. بئله لیکله اون بیرینجی امام اولرکن، اونون نائبی ظاهر اولمامیش و غائب اولموش، بیر گون گلجک و شیعه نی رهبرلیک ائده جک و عدالتی یئر اوزونده حیاتا کئچیره جکدیر¹⁶.

¹⁵ Heinz Halm, bax orada, S. 41.

¹⁶ Heinz Halm, bax orada, S. 41.

تاریخچی هاینز هالم-ین نظرینه گۆره، غائب امام اوزره بو دوشونجه و تصور او زاماندا تازا دئییلدی. حضرت علی نین اوچونجو اوغلو، محمد، ائله جه ده امام جعفر الصادق و امام موسی الکاظم ده دونیالارینی دگیشدیکلریندن سونرا، بعضی شیعه لر اونلارین غائب اولدوغونو تنزلیکده گلجکلرینی ایفاده اندیرمیشلر. بئله بیر دوشونجه و نظر اون ایکینجی امام اوچون ده اورتایا آتیلدی و اونون شیعه لر آراسیندا قبول اولماسی 200 ایل زامان چکدی. زامان آخاریندا "حیره (چاشقینلیق)" دۆره سینده اورتایا چیخمیش مختلف فرقه لر آرادان گنتمکله "**امامی شیعه**" نین یانیندا "**اون یکی امامی** (اثنا عشری)" آدی دا ایشلنمگه باشلانمیش. "اثنا عشری شیعه" آنلایشینی او بیر شیعه اینانجلاریندان آیران "امام زامان" آدلی امامین غائب تانیندیغی و گلجک دئییه وعده اندیلمه سیدیر¹⁷.

امام غائب اولدوغو موضوعسوندا اول دئییلیردی: خلیفه نین آلی امام زامانا چاتماسین دئییه او بیزانس اراضیسینده یاشار. دۆرت نسل سفیر واسیطه سی ایله باشسیز قالمیش اومت ایله رابیطه-ده اولدوغو دئییلر. فقه عالیملری بو دؤنمی و دۆره نی (874-941) "الغیت الصغری" آدلاندرمیشلار. 941 میلاد ایلینده امام زامانین اومت ایله رابیطه سی کسیدلگی، هئچ کیم ایله ایلگیسی و ایلشگیسی اولمایاجاغی، هئچکس اونون آدیندان دانیشابیلمز دئییه "غیت الکبری دؤنمی (زامانی) باشلادی" خبری امته وئریلدی. بئله لیکله اثنا عشری شیعه گونوموزده کیمی، امامسیز و باشسیز قالدی. بو سورقو و سوآلا جاواب وئره بیلیمک اوچون، شیعه تاریخینی دائمی موباریزه کیمی تصویر ائتمک اولار. ایرانداکی ایسلام آدینا اولموش انقلاب ایسه "شیعه اماملیغی" مسئله سینده سون جاوابینی وئرمگه چالیشدی¹⁸.

¹⁷ Heinz Halm, bax orada, S. 41.

¹⁸ Heinz Halm, bax orada, S. 42.

قوم شھرى

اسلامىتى قبول ائتمىش بىر چوخ بۇلگە لردە عرب ائتنوسونا ماليك اولان مختليف گۇروشلو انسانلار سنى خليفه ليگى نين گۇزوندن اوزاق اۇز سياسيلشمىش مذهبى دوشونجه لرینی قوروماق و يایماق اوچون، بغداد و کوفه شھرلریندن اوزاقلاشاراق شرق و غرب بۇلگە لرہ آخین ائتمگە و عرب دیلی و مدنیتی حاکیم اولموش بۇلگە-لردە یاشاماغا چالیشدیلار. بیلیندیگی کیمی عرب دیلی ایستر حاکیمیتچیلیک، اداره چیلیک و ایسترسه ده ادبیات باخیمیندان 300 ایل ایران ممالیکی محروسه سینہ ده حاکیم ایدی. کر بلا واقعه سیندن سونرا شيعه لر کوفه شھرى و اونون اطرافیندا اولان اومویلر طرفیندن باسقینا معروض قالدیقلاری اوچون، 712 میلاد تاریخینده بىر سايدا عرب کوفه-دن قوم شھرينه آخین ائتمگە و اورادا يئرلشمگە باشلادیلار. بئله ليکله کوفه شھريندن قوما گلیمیش عربلر واسیطه سى ایله شيعه 712-713 میلاد ایللرینده قوم شھرينده کؤک (ریشه) سالدی. شيعه ایدئولوژیسی باخیمیندان قوم شھرى کوفه-دن تغذیه اولدوغو اوچون، بو شھر عربلیک قورولوشونو یوز ایللر ساخلایابیلدی.¹⁹

817 میلاد تاریخینده امام رضانین باجیسی، فاطمه، قارداشینى گۇرمگە گئدرکن ساوه شھرينده خستلندیگی اوچون، قوما یاشاران عقیده، دیل و مدنیت باخیمیندان یاخین اولان شيعه لرین یانینا آپاریلدی؛ خستلیکدن ساغلام جان قورتارابیلمدیگی اوچون، دونیاسینی دگیشدیکدن سونرا، فاطمه قوم شھرينده تورپاغا وئریلدی. قوم شھرينده شيعه لرین کؤک سالماسی ایله میلادین 9-اونجو و 10-اونجو یوز ایللرینده آدلی و سانلی عرب کؤکنلی شيعه مؤلیفلر قوم شھرينده اثرلر یاراتدیلار.²⁰

¹⁹ Heinz Halm, bax orada, S. 142.

²⁰ Heinz Halm, bax orada, S. 39.

1224-ده موغوللار ايران ممالیکى محروسه سینه گلدیکدن سونرا، قوم شهرى اهمیتینی الدن وئردی. 14-اونجو عصرده، قاراقویونلو و آق قویونلو زامانلاری تاریخی قایناقلار قوم شهرى نین آدی بیر داها قلمه آلیندی.

صفویلر (1501- 1722) آذربایجاندا حؤکومت گلدیکدن و ایران ممالیکى محروسه سینه حاکیم اولدوقدان سونرا، قوم شهرى شیعه لیک اساسیندا بیر داها جانلانماغا باشلادی. 1638-ده عراقداکی شیعه شهرلری عثمانلیلار طرفیندن عثمانلی ایمپراتورلوغونا قاتیلماقدان اؤنجه ده بیرینجی شاه عباس (1588 – 1629) عراقداکی قبرلره گئدن زوارلاری قوم و مشهد شهرلرینه ترغیب ائتمگه چالیشدی. بیرینجی شاه عباس گوجلر و قفلر یاراتماق واسیطه سی ایله قوم شهرینده کی فاطمه معصومه نین قبرینی زیارت ائوی (زیارتگاه) ائتدیردی. اوسته لیک شاه عباس قوما شهرینه گلن زوارلار اوچون چوخلو قوناقلیقلا (مسافرخانه لر) و بیر ده دین مدرسه سی دوزتدیردی. شاه عباسدان سونرا بیر چوخ صفوی شاهلاری دونیانی دگیشمدن اؤنجه، قوما تورپاغا وئریلمک لرینی وصیت ائدیقلری اوچون، اؤلدوکدن سونرا، اونلار قوم شهرینده تورپاغا وئریلدیلر. 1533-ده صفویلر طرفیندن قوم شهرینده بیرینجی الهیات حقوقو مدرسه سی تیکیلدى. محسن فیض آدلی بیر عالیم اورادا درس وئردیگی اوچون، بو مدرسه سونرالار فیضیه آدینی آلدی. بوگون ده قوماداکی "علمیه" مدرسه سی "فیضیه علمیه قم" آدی آلتیندا تانیلار.

قاجارلار زامانی (1796 – 1925) تهرانین پایتخت اولماسی، قوم شهرى اوچون ده فایدالی اولدو. قاجارلارین وقف حمایتی ایله فاطمه معصومه نین زیارتگاهی و اونون گنبدی، جمعه مسجدی، فیضیه علمیه مدرسه سی داها دا گؤزل و یاراشیقلى حال آلدیلار. 1798-ده فتحعلی شاه طرفیندن فیضیه علمیه بیر داها یئنیلندی.

بیلیندیگی کیمی، شئیخ عبدالکریم حائری یزدی قوم فقه عالیم لری نین دعوتی ایله قوم شهرینه گله رک اورادا یئرلشدیکدن سونرا، بو مدرسه

بیر داها یئنیلندی و بوگونکو شکیلینی آلدی. سید روح الله موسوی خمینی ده شئیخ عبدالکریم حائری یزدی نین شاگیردلریندن بیرید²¹.

²¹ ایشیق سؤنمز، آیت الله، آیت الله مؤسس:
www.isiqsonmaz.com/Seite%20447.htm

غیبت دؤنمینده شیعه

ایران ممالیکی محروسه سینده کی شیعه لیگین بیر رسمی مذهب ساحه سینه یوکسلمه سی اؤزونو آذربایجان تورکلوگونه، باشدا صفوی شاهلیغینا بورجلو اولارکن، تتوریک و ادبی باخیمدان دا قوما تحصیل آلمیش، بغداد ایله کوفه آراسیندا دجله چایی نین قیراغیندا "درب السلسله" آدلی بیر یئرده مسکون اولموش محمد بن یعقوب بن إسحاق الکلبینی (879-941) و الحسن بن یوسف بن علی بن محمد بن مُطهر الحلّی (1250 - 1325) آدلی ذاتلار شیعه اؤز معنوی وارلیغینی مدیوندور. بو ایکی شخصیت اولمازسایدی، زامان آخاریندا او بیر شیعه قوللاری (کیسانیه و حتی زیدیه...) کیمی، امامی شیعه نین ده یاییلماق شانسسی اولابیلمزدی.

ال کلینی بیر مؤلیف اولاراق شیعه لیک اوچون اولدوقجا اؤنملی و اهمیتلی ساییلان "ال کافی" آدلی اثرده محمد پیغمبره و اماملار نسبت وئرلمیش روایتلری عربچه یازدی. کلینی الکافی کتابی نین بیرینجی جیلدینده "شهادت کلمه سی" و "امامت" کیمی موضوعلاری طرح ائتدی. ایکینجی جیلده: اینانج (ایمان)، اینانجسیزلیق (بی ایمانی)؛ اوچونجو جیلده: دینچیلیک باخیمیندان پاکلیق، دفن، ناماز و ذکات؛ دؤردونجو جیلده: اوروچ و حج و بونلار بنزر قونولار (موضوعلار) اوزره یازدی.

قوم شهرینده دوغولموش و بغداد شهرینده درس وئرمیش، شیعه لیک اوچون عربچه اثر یاراتمیش ایکینجی مؤلیف ابن بابویه (شیخ صدوق) ساییلار. ابن بابویه "من لا یحضره الفقیه" آدلی بیر کتابی یازمیش. ابن بابویه نین نظرینه گؤره، هر هانکی بیر شیعه نین فقهی مسئله لرینده چتینلیگی اولارسا، بو کتابی اوخومالیدير. ابن بابویه نین بغداد شهرینده

تربیت ائدیگی شاگردلر، سونرا "آل بویه" حؤکومتی نین دوشونجه باخیمیدان شکیللنمه سینده تعین ائدیجی اولدولار.

کلینی نین یازدیغی "الکافی" آدلی اثر محمد پیغمبردن و اماملاردان حدیث و روایتلری شیعه اجماعسینا تقدیم ائدرکن، قوم و بغدادداکی سونراکی نسلین شیعه عالیملی، فقه اصولونو گلیشدیرمگه باشلادیلار. بئله لیکله بو فقه عالیملی کئچمیش سنتی مکفوره لردن اؤز زامانلارینا اویقون تصمیم توتماغا ایمکان یاراتدیلار. اونلارین هدفی گلجک اوچون هر هانکی بیر اوز وئره بیلجک سورقو و سوآلا جاواب تاپماق دئییل، داها آرتیق سورچ و پروسه نین اساسینی قویماق و اونلاری تعین ائتمک اولموش. بئله لیکله زامانلارینداکی و گلجک نسلین عالیملرینه اورتایا چیخاجاق مذهبی مسئله لر اوزره مستقیل جاواب وئره بیلیمک ایمکانینی یاراتماغا چالیشدیلار.

اوسته شیعه لیک اوزلشدیگی و حل یولو تاپدیغی سنتی و فقه اصولونا اساسلانا مسئله لره سنی کسیم داها اؤنجه لر حل یولو تاپدیقلارینا باخمایاراق شیعه لر سنی کسیم ایله مشاجره حالیندا اولدوقلاری اوچون، اونلار سنیلرین تعین و تکلیف ائدیقلری حل یولونا بویون اگمک ایستمدیلر. اؤرنک اولاراق سنیلر "مسلمانلارین آنلاشماسی و اوزلاشماسی (اجماع)" آدلی بیر اورتاق و مشترک نقطه اساسیندا بعضی مسئله لره جاواب تاپماغی تکلیف ائدرلر. سنی کسیمه گؤره، الله اومتی نین هامیسی نین یولدان چیخاجاغینا و خطا ائده جگینه کسینلیکله اذن وئرمز. سنی کسیم اوچون بو بیر اینانچ ساییلار. بو اساسدا اومت اینانچ مسئله لرینده بیر اورتاق نظره یئتیشرسه، او نظر خطاسیز ساییلار. سنیلرین دوگما (Dogma) آنلایشینا گؤره، حضرت محمدنه نسبت وئریلمیش حدیثلر، روایتلر دگیشمز و توخونولمازدیلار.

بو آنلایشلا شیعه لر سنی لر ایله مقایسه ائدیگده سای باخیمیدان آزیقدا اولدوقلاری اوچون هر زامان اودوزان اولارلار.

بئله بیر مقامی نظره آلاراق هر هانکی بیر اجماع، خطاسیز اماملارین نظرلری ایله اوست اوسته دوشرسه (مطابقت ائدرسه)، شیعه حقوق تئوریزی ائله بیر اجماع ایله موافقت ائدر. امامین نظرینه قارشین هر هانکی بیر اجماع دوشونولمز و قبول ائدلمزدير. بئله مقاملاری نظره آلاراق شیعه لیک اجماع (اتفاق نظر) آنلایشینی، بیر حقوق قایناغی (منبعی) تانیما یاراق، اونو عملا رد ائدی.

بئله لیکله سنیلکده اولان اجماع (اتفاق نظر) یئرینه 12 امامی شیعه لیکده "عقل" قبول اولوندو. سنیلرین "عقل" قابلیتینه شبیه لری اوستونلوک تشکیل ائتدیگی حالدا، شیعه لر انسان عقلینا اینانیر و انسان عقلی ایله مسئله لری درک ائتمک ایستیرلر. شیعه لره گۆره، الله انسانا عقل وئرمیش. عقل انسانا الله ایستگینی تشخیص وئرمک اوچون کۆمک ائدر. معجزه و درک هئچ زامان بیریرلرینه قارشین دئییل، بیریرلریندن آیریلمازديرلار.

بغدادداکی شیعه مدرسه سینه باغلی اولان شئیخ المفید و شریف المرتضی سنت (نقل) و درک (عقل) مقوله لری نین برابر حقوقا مالیک اولدوقلارینی ایضاح ائدیله. شیعه اینانجینا گۆره بوتون مسلمانلیغین قانونی باشچیسی امام مهدی ساییلار.

873-874 میلاد ایلیندن باشلاراق شیعه اینانجینا گۆره، حضرت محمدین مسلمانلار اوزره وارثی ساییلان مهدی غائب اولموش. روایتلره گۆره، غایب امام 941 میلاد ایلینه دک رابط انسانلار واسیطه سی ایله شیعه لیک عالمی ایله رابطیه-ده اولماسینا باخمایاراق، او تاریخدن اعتبارا بؤیوک غایبلیک (الغیت الکبری) عزمینده بولوناراق غایب امام ایله اومت آراسیندا هر هانکی بیر رابط یوخدور. بئله لیکله شیعه عالیملری شیعه لیگین بیر مذهب اولاراق داوام ائده بیلمه سی و شیعه لیگه روح باخیمدان صلاحیتلی باشچیلیق ائتمک اوچون، آیری بیر مودئل

گلیشدیرمه لی اولدولار. بو باخیمدان شیعه لیک تاریخی مجادله ایله دولو بیر تاریخ ساییلار.

او زامانکی شیعه عالیملری نین نظریه سینه اساسا، "امام زمان، پیغمبرین قانونی صلاحیتلی نماینده سی اولاراق یئر اوزرینده عدل و عدالتین حاکیم اولماسینی تضمین ائده جک بیر حاکیم اولاجاقدیر. امام زمان هرهانکی بیر نائب بللی ائتمدیگی و آیریلارکن اونون آدینا چیخیش ائدن شخصلری متقلب قلمه آلدیغی اوچون، امام زامان غایب اولدوغو زامان ایچریسینده، هر نوع حاکیمیت آنلاییشی پرئنسیب اعتباری ایله غصبکارلیق و زوراکیلیقدیر"²². شیعه لیگین بو تیتیزلیک (سختگیرانه) موضع سی سنی اولان عباسی خلیفه لیگی زامانیدا دا داوام ائتدی. شیعه لره گؤره، عباسی خلیفه لیگی حقیقی مؤمنلری طولمه تابع توتان و اماملاری شهید ائدن اولموشلار. شیعه، عباسی خلیفه لیگینه قارشین بیر آزلیق مخالفت اولوشدورماسینا باخمایاراق، اؤزو حاکیمیه گلمه سی اوچون ده هرهانکی بیر پلانی (برنامه سی) اولمادی و حاکیمیتچیلیکدن راحتجا اوزاقلاشدی. شیعه بیر ایدئولوژی فرقه سی اولاراق اومت قورولوشونو اؤزو اوچون صلاحیتلی شخص دئییه بیر مرکزیه تابع ائتمزسه ایدی، گونوموزه دک چتین یاشامینا داوام ائده بیلردی.

شیعه نظریه سینده محلی جمعین باشچیسی تک باشینا بللی عملری یئرینه یئتیرمک حاقینا مالیک ایدی. بو عمل و تکلیف محمد پیغمبر طرفیندن مدینه-ده یئرینه یئتیریلیمیش عملر ساییلیردی. او، جامع نامازی قیلاندا مسلمانلارین باشچیسی، خطبه اوخویان، ساواش زامانی اجتهاد ائدن، اختلافلاری آیدینلاشدیرماغا قاویشدیران، محکمه ائدن، مجازات تعیین ائدن، مجازاتی حیاتا کئچیرمگه بویوروق وئرن و اومت طرفیندن یوخسوللار اوچون دایانیشماق (همبستگی) آدینا وئریلن وئرگینی (ذکات) آلان ساییلاردی. بو سایدیقلاریمیزین یانی سیرا حضرت محمد دین و

²² Heinz Halm, *bax orada, Die Stellvertretung des Verborgenen Imams (Imam Zamanın Naibi)*, S. 101

سیاست باشچىسى مسئولیتىنى دە اۆزو ایله داشیردی (اتلچى گۆندرمک، گلن اتلچىلرى قبول ائتمک، اۆزگه و بیگانه گوجلر ایله آنلاشمالار ایمضالاماق).

پیغمبرین قانونى نائبى، امام زامانین غایب اولماسى ایله بو عمللرین یئرى بوش قالمادیغینا باخمایاراق، آنجاق اونلار یئرینه یئتیرمک بلیرسیز بیر زامانا کیمی (امام زامان قایدان گونه کیمی) دوردورلودو (متوقف اولدو). بئله بیر حالدا سیاسى سورچ و پروسه لردن اوزاق قالمیش بیر فرقه اولاراق شیعه باشچی (امامی) نین بعضی ایشلورلى (عمل کرد) مصرفسيز قالدی. شیعه لر هر هانکی بیر دؤلت ایله معامله ائتمه دی، ساواش آپارمادی و محکمه-لر ده شیعه لرین الینده اولمادی. بئله بیر وضعیتده بیر چوخ سورقو و سؤاللار اورتا چیخدی:

- امام زامان غائب اولدوقدا، دینی فرائضلر (ناماز، جمعه خطبه لری، ذکات) نجه اولسون؟

- ذکات وئرمک، خمس وئرمک ده غائب امام گلن گونه دک، دوردورولسون مو؟

- بئله بیر وضعیتده کیم دول قادینلارین و یتیم اوشاقلارین قایقیسینا قالمالیدیر؟

ناماز مسئله سی قرآندا یازیلدیغی اوچون، اونو حل ائتمک اولدوقچا راحت بیر مسئله ساییلدی. هر بیر مسلمان، باشچیسز (امامسز) ناماز قیلماغا مسئول ساییلدی. آنجاق جمعه خطبه لری و وئرگی آلماق (ذکات و خمس) اولدوقچا چتین بیر مسئله ساییلاردی. بو ایشلر شیعه لر اعتماد ائتدیگی بیر شخصه احاله اولونمالی ایدی. بو شخص کیم اولمالی ایدی؟ بو ایشلری کیمه اعتماد ائتمک اولاردی؟

شیعه عالیملر بو سورقو و سؤاللار جاواب تاپماغا چالیشارکن مذهبی و حقوقی مسئله لره اؤزلری مسئول اولدوغو کیمی، مالی مسئولیتی

(خمس و ذکات) ده اۆز بويونلارينا آلدیلار. عراق عرب، عراق عجم و آذربايجان بۆلگه لرینده یاشایان شیعه لر بغداددا حاکیم اولان سنی عباسی خلیفه لیگی ایله مخالفت ائدرکن، او حاکیميته قاتیلمانی دا راحت رد ائتدیلر و غایب امام زمانین گلمه سینه اومود ائتمک ایله کفایتلندیلر.

10-ونجو عصرده سنی عباسیلر حؤکومتینده شیعه لر پست و مقام آلدیقدان سونرا، بو مسئله آلت اوست اولدو. یئنی یارانمیش موقعیت شیعه عالیملرینی اۆز رفتارلارینی سنی دؤلت قوروملاری (ارگان دولتی) اوزره یئنیلمگه (تجدید نظر) زورلادی. او زامانلار بغدادداکی عباسی خلیفه لیگی نین قدرتی عرب، تورک و ایران ممالیکی محروسه سیندن اولان قوشون باشچیلاری نین جاینایغیندا یئر آلاراق عباسی خلیفه لیگی نین قدرتی اۆزونون کۆلگه سی ساییلیردی. بو قوشون باشچیلاری بیر بیرینه قارشین حاکیمیت اوزره دعوا ائدرکن عباسی خلیفه لیگینی ده گۆتور قوی و آغیر یونگول ائدیردیلر. 945-1055 ایللری آراسیندا قوشونباشچیلاری نین اداره چیلیگی آلبویه طایفاسیندان اولان قوشون باشچیسى الینده ایدی. آلبویه خزر دنیزی اطرافیندان اولاراق شیعه لیگه مئیل گۆسترمه نین یانی سیرا موزدلو نظامیلر اولاراق خوزیستان و فارس بۆلگه سینده بیر بگلیک قورموشدو. 945-ده آل بویه نین بیر عضوو بغداددا حاکیمیتی اله کئچیررکن آل بویه نین او بیرى قاناتی ایران ممالیکی محروسه سی نین غرب و مرکز (فارس، اصفهان، همدان و کیرمان) بۆلگه لرینی اله کئچیردی.²³ آل بویه شیعه لیگه مئیللی اولدوقلارینا باخماپاراق خلیفه نی آرادان گۆتورمک و حاکیمیتچیلیک باخیمیندان اۆزلرینی شیعه لر ایچره غاصب تقدیم ائتمک ده ایستمیردیلر. بئله لیکله آل بویه اۆز حاکیمیتینه برائت قازانديرماق اوچون، سنی عباسی خلیفه سینه ده توخونمادی.²⁴

²³ Bax orada, S. 108.

²⁴ بو مسئله اوسته ایضاخ اولوندو. امام زامان گلیب حؤکومت قوران گونه دک شیعه عالیملری نین نظرنه بوتون یئر اوزونده حاکیمیتچیلیک غصبکارلیق قلمه آیناردی.

بو آرادا شیعه لر آل بویه-دن حیمایت ائتمگه، نجف، کربلا، سامرا و کاظمین شهرلرینده کی دفن اولان امام قبرلری نین اطرافینی دیوار ایله هؤرمگه، اونلاری اؤزلرینه زیارتگاه ائتمگه، باغیش وئرمگه و وقف قورماغا مشغول اولدولار. کربلا و نجف شهرینده شیعه لر اوچون مقدس ساییلان زیارتگاهلار، بدوی لر طرفیندن هتک حؤرمت اولدوغو اوچون، بو زیارتگاهلار قورونما آلتینا آلیندیلار. محرم آییندا بغدادین حاشیه سیندکی شیعه لر یاس مراسیم کئچیرمگه باشلادیلار. بئله لیکله غدیر خم حنکایه لری تیکرارلانماغا و علی پیغمبرین قانونی نائبی قلمه آلینماغا باشلاندی. 963-ده بغداد شهرینده شیعه لر بیرینجی دفعه اولاراق اجتماعیتده کربلا واقعه سینى ماتم توتماغا باشلادیلار. بغدادلی تاریخچی ابن الجوزی 963 میلاد تاریخینده یازمیش:

"محرم آیى نین 10-وندا بغداد شهرینده بازارلار باغلاندى، دوکانلار ساتیشی دوردوردو: قصابلار حیوان کسمه-دی، آشچیلار آش بیشیرمدی، جماعات دورمادان بیر داملا سو اوچون یالواردی، بازاردا چادیر دیکتیلدی و چادیر آغاچلاری کئچه ایله باسیریلدى، قادینلار ساچلاری آچیق کوچه لری دولانارکن باش گؤزلرینه وورماغا، حسین اوچون آغیت دئمگه و آغلاماغا باشلادیلار"²⁵.

عاشورا یاس مراسیملرینده شیعه لر آغلارکن سنیلر اونلاری مسخره ائندیکلری اوچون شیعه و سنی آراسیندا قارشى دورما یارانیردی. 973-ده الکرخ شهرینده شیعه و سنی آراسیندا قارشى دورما نتیجه سینده مینلر نفر بیریرلرینی اؤلدوردو. بئله لیکله حؤکومت مداخله ائده رک شیعه لرین محرم مراسیملرینی یاساقلادی. 1051-ده الکاظمین شهرینده یئتدینجی و دوققوزونجو اماملارین زیارتگاهلاری سنیلر طرفیندن داغیدیلدی و آل بویه شخصیتلری قویلانديغی قبرلر ده سؤکولدو.

²⁵ Heinz Halm, bax orada, S. 55.

آل بويه زامانيندا امام موسى نسليندن اولان شريف الطاهر المصطفى آدلى بير ذات، نئچه دفعه رسمى اولاراق مکه يه حجه گئدن حاجيلارا باشچىلىق (سرپرستلىك) ائتدى. او پيغمبر نسليندن اولانلارين شجره نامه لريني كنترول ائده رك اونلارا توپلاديغى "بئشدن بير وئركى (سيد مالى)"نى پايلادى. سونرا اوغلانلارى شريف الرضى (1015 م. اؤلموش) و شريف المرتضى (1044 م. اؤلموش) اونون اولدوغو مقامدا منصوب اولاراق عباسى خليفه ليگى ايلك امكداشلىق ائتديلر. الرضى بير مدت ده شهرونلرين مسئوللار عليهيته ائتديكلرى شكايترلر يئتيشمك ايشلرينده عباسى خليفه سى نين نائىبى اولدو. بو آرادا الرضى حضرت على نين نقل اولموش دانيشقلارينى، مكتوبلارينى، خطبه لريني "نهج البلاغه" آدى آلتيندا بير كتاب اولسون دئيه توپلاماغا باشاردى²⁶. بير چوخ عباسى خليفه ليگى درباريندا مقام آلان شيعه شخصلرى نين اماملارى اؤلدورمكده متهم اولدوقلارى دا يازىلى قايناكلاردا يئر آلا. او زامانلار "حاكيميت ايله امكداشلىق مسئله سى" آدلى بير كتاب يازيلدى. اورادا شريف المرتضى نين دا بير يازيسى وار. شريف المرتضى او يازيدا عباسى خليفه ليگينده مسئول اولدوغو اؤز داورانيشيني و رفتارينى اساسلانديرماغا چاليشدى. المرتضى او مكتوبدا قرآنين 12 سوره سى نين 55-ينجى آيه سينده وئريلديگى بيلگى و معلوماتا اساسا مصرده يوسفين فرعون ائبار مسئولو اولدوغو، على نين عثمانين خليفه سئچيلديگى زامان سئچيم هيئتى نين عضو اولدوغو و عثمانين خليفه سئچيلديگيني اؤز عمللرينه برائت قازانديرماق اوچون قلمه آلميش. بئله بير داورانيشلارى و رفتارلارى نظره آلديقدا، امام زمان طرفيندن قانونى ساييلماميش بير سياسى قدرت و حؤكومت بير شيعه نين قاتيلماسى نين نئجه مسئله لى اولدوغو اورتايا چيخار.

²⁶ Heinz Halm, bax orada, S. 109 – 110.

امام جعفر الصادق-ه نسبت وئریلمیش روایتیه گۆره: "دنیوی حۆکومت ایله همکارلیق ائتمگین کفاره سی، شیعه قارداشلارین احتیاجینی گندرمک و رفع ائتمک ساییلار"²⁷.

اونونجو عصرین ایکینجی یاریسی و اون بیرینجی عصرین بیرینجی یاریسی آل بویه حۆکومت ائدرکن و اوندان سونرا اورتا آسیادان سلجوقلار آخین ائده رک بغدادداکی خلیفه نی آل بویه کنترولوندان آزاد ائدیکن سونرا دا، شیعه لیگین وضعیتینده گۆزه گلیم و بؤیوک بیر دگیشیکلیک گۆرونمادی. آنجاق اون اوچونجو عصرده شیعه لرین وضعیتینده بؤیوک دگیشیکلیک ائدیلدی. چنگیزخانین بغدادا سالدیرسی (حملة سی) ، بغدادا عباسی سنی خلیفه لیگینه سون قویدوغو و موغول خانى قوبیلاى آدلى ذاتین خلیفه نی دارا چکدیرمه سی، شیعه لری اولدوقجا مسعود ائتدی. او اساسدا شیعه لر خلیفه نین اعدام اولونماسینی بایرام ائدیله. آنجاق شیعه لرین قاباقکی ادبی و مدنی مرکزلى اولان بغداد و قوم شهرلى موغوللارین حمله سیندن اماندا قالمادیغى اوچون، موغوللار فرات چایى نین قیراغیندا اولان الحّه شهرینه سالدیرارکن اوراداکی شیعه لر خوشخدمتلىک اولسون دئییه موغوللار فرات چایى نین اوزرینه کۆرپو سالماقدا کؤمک ائده رک حضرت على نین قبرى واقع اولان نجف شهرینی موغول سالدیريغیندان (هوجوموندان) اماندا ساخلاماقلا فرات چایى نین قیراغیندا شیعه لشمیش الحّه شهرى، شیعه ادیبلری نین ادبی و مدنی فعالیت مرکزی اولدو.

1250 میلاددا الحسن ابن یوسف عراقین الحّه شهرینده، بیر شیعه عائيله-ده دونیايا گلدی. او آتاسی و عمیسی نین یانیندا الحّه-ده تحصیل آلدیقدان سونرا، آذربایجاندا حاکیم اولان موغول خانى اؤلجایتونون دربارینا گئتدی. موغول خانى اؤلجایتو الحسن ابن یوسف حلى ذاتا اعتماد ائده رک شیعه لیگی قبول ائتدی. بئله لیکله اؤلجایتو تبریزده اون ایکى امام

²⁷ Heinz Halm, *bax orada*, S. 110.

آدینا سکه چاپ ائتدی؛ آنجاق بو عمل مقطعی اولدو. سونراکی موغول حاکیملری سنیلگی قبول ائتدی. الحسن ابن یوسف الحلّی 1325-ده مشهد شهرینده اؤلدو و امام موسی الرضائین قبری نین یانیندا تورپاغا وئردی. الحلّی شیعه لیکده اجتهاد آنلایشینی اورتایا قويدو²⁸. بو آنلایش شیعه لیک تاریخینده تعیین ائدیجی اولدو. بو مسئله-دن سوء استفاده ائده رک زامان زامان شیعه عالیملری مجتهد لقبی ایله فتوا وئرمگه چالیشدیلا.

شیعه مذهبنه گؤره، 14 شخص خطادان اوزاق ساییلار. حضرت محمد، قیزی فاطمه و اون ایکی اماملار. اماملاردان فقط مهدی امام الزمان لقبی ایله دیری اولاراق غایب ساییلار. بونلاردان سونرا بوتون انسانلار خطا ائده بیلر. دئمک، بو ساییدقلاریمیزدان سونرا، هئچ بیر انسان، حتی دین خادیمی، مجتهد و فقه عالیمی دئییه معصوم ساییلایلیمز. بئله حالدا هرهانکی بیر مسئله نقل و روایت اساسیندا اؤز حلینی تاپایلمزسه، بورادا انسانین دوشونجه سی و منطقی حؤکوم وئرمک مقامینا گلر؛ الله محمد عقل وئردی؛ او عقلدن فایدالاناراق اؤز ایستگینی اساسلاندیردی. هر هانکی بیر چتینلیک و مسئله اوزره سنت (نقل و روایت) اطلاعات وئرمز و کؤمک ائتمزسه، انسان اؤز ذکاوتیندن (عقلیندن) فایدالانمالیدیر. انسان یئتیشدیگی نتیجه خطالی اولایلر دئییه، انسان هر زامان او مسئله یه و اونون نتیجه سینه بیر داها باخمالی و عملینی اصلاح ائتمه لیدیر. بو حنساب کتاب اساسیندا چالیشاراق هر هانکی فقه مسئله سینی حل ائتمگه چالیشماق "اجتهاد" آدلانار.

بوگونکو شیعه لیکده مجتهدلیک پرنسیپلری نین اساسینی و کیم مجتهد اولایلر دئییه آنلایشینی الحسن ابن یوسف الحلّی قویموش (1250-1325). الحلّی نین نظرینه گؤره:

²⁸ Heinz Halm, bax orada, S. 116.

مجتهد اولماق الهام، معجزه، یوخسا مقدسلیگه (مقدس اولماغا) قادر اولماق دئییل، اوزون ایللر دورمادان اویرنمک ایله شخص مجتهد اولایلر. اجتهاد مسئله سی آز سایدا خاص متخصص شخصلره شامل اولار. بیر متخصص شخص آیری متخصص شخصلر طرفیندن متخصص دئییه قبول اولارسا، او شخص مجتهد تانیلار. مجتهد تانیلار شخصین وئردیگی نظرلری ایکی آیری مجتهد خطالی قلمه آلارسا، او شخصین مجتهدلیک حقی ساق اولونار.

الحسن ابن یوسف الحلّی دونیاسینی دگیشمیش (اؤلوموش) مجتهدلری مسئولیتدن ترخیص ائتمک اوچون یازمیش:

"اؤلورلرین دئمگه هئچ بیر سؤزلری یوخدور (لا قَوْلَ لِّلْمَيِّدِ). بیر مؤمن هرهانکی بیر مجتهدین وئردیگی حؤکمه قارشین دونیاسینی دگیشمیش بیر مجتهدین نظرینی اورتایا سوره بیلمز. یالنیز دیری مجتهدلر اجتهاد ائده بیلرلر".

بوگون اسلامیتده اورتایا قویولموش روحانیت اصطلاحی یانلیش بیر دئییم و اصطلاح ساییلار. اسلامیتده (سنی و شیعه) مسیحیت دونیاسیندا اولدوغو کیمی، راهب و راهبه آنلایشی دئییل، عالیملر (علما: دین عادت و عنعنه سینی بیلنلر) آنلایشی وار²⁹. عالیملر تعینات آلمیش و

²⁹ روحانلیک اؤزونه خاص بیر مذهب عملی حیاتا کئچیرمک ساییلار. بو ساییلار و بو روش مذهب عملی هر هانکی بیر اینانچ و عقیده صاحبیلر طرفیندن حیاتا کئچرسه، او انسانلار مرتاضلیغی، عبادتی، ریاضتی (هر اوچونو بیرلیکده) اؤزلرینه بیر یاشاییش سبکی دئییه قبول ائتمیش و او سبک یاشاییشا اینانمیش انسانلار ساییلارلار. بو یاشاییش طرزى بودیسم، مسیحیتین کلیسا راهیلری، هیندوئیسم و تائوئیسم اینانچینا و عقیده سینه منصوب اولان فرقه لر آراسیندا یایقیندیر. اسلامداکی فقه عالیملری بئله بیر مشخصات مالیک اولمادیقلاری اوچون اونلاری روحانی آدلاندیرماق، اونلارین یاشاییش سبکلرینه ده توهین ساییلار.

اسلامیتده فقه عالیملرینی آیری مسلمانلاردان فرقلندیرن اونلارین بوگونکو گئیملری (لباسلاری) سنتی عرب و اسلامیت گئیملی ساییلار. بو دا اسلامیتین ایران ممالیکی محروسه سینه گلمه سی و فقه علمانین سنتی اسلام و عرب گئیملرینه صادق قالدیقلاری ایله ایضاح اولونمالیدیر. رضاخان حؤکومتده گلدیکدن سونرا، کیشیلر کت شلوار و کیراوات و قادینلار ایسه کشف حجاب دئییه چادیرانی بیر یانا قویدورماغا و جامعه نی اروپالی و مؤدئرن ائتمک دوشونجه سینه قاپیلما سینه باخمایاراق، فقه عالیملری نین گئیملرینه توخونایلماق. بئله لیکله فقه علماسی نین گئیملی عادی مؤمنلردن فرقلندیرمیش.

مقدسلیکلی اداره ائتمگه مسئول اولموش ذاتلار دئییل، یالنیز اسلامیت اوزره تحصیل آلمیش شخصلردیرلر. بو تحصیلین بؤیوک بیر بؤلومو فقه اصولو اولدوغو اوچون، شیعه ماللاری دا ایلک اولاراق حقوقچو (فقه حقوقچوسو) ساییلارلار.

شیعه نین رسمی مذهب اولماسی

هر زامان اجتماعى، سياسى و مذهبى حرکتلرين اؤزونه خاص اولان، ندنلى و علتلى اولار. بير زامانلار كؤله ليك (برده دارلىق) غنيمت داشيماق اوچون، ده وه نى يوللاياراق گتيريلميش غنيمتلردن آرتيق پاي قازانماغا بير وسيله اولموشسا، بير زامانلار سونرا دين و مذهبين سياسته وسيله اولماسى ايله قدرته چاتماق و قدرت صاحىي اولماق دا منظور اولموشدور. بو اساسدا على كوفه-ده اسلام خليفه سى ساييلاركن، شام توپراقلاريندا والى اولان معاويه على خلافتى نى قبول ائتمگه رك اسلام آدينا على عليهنه ساواش آچاراق، علىنى قدرتن خلع ائده رك خليفه ليگى اومويلر اوچون ارث بوراخدى. بو اساسدا سونراكى خليفه لر ده حاكيميتى اسلام آدى آلتيندا بير ميراث كيمى اؤز اللرينده ساخلاديلار. خوارج ده، اسلام و مسلمانلىق آدينا على و معاويه نى آرادان قالدیرماغا و خليفه ليگى اؤز اللرينه كئچيرمگه چالیشسالار دا، قارشى طرف ده اسلام پناه اولدوغو اوچون، اونلارين بو ايستك و آرزولارى گؤزلىنده قالدی.

امام حسين-ين كوفه يه دعوت اولونماسى، شكسته اوغراديقدان سونرا، مختارين كوفه-ده خروج ائتمه سى ده باشاريقسيز قالماسينا باخمایاراق زامان آخاريندا شيعة لرین عباسيلرى، اموى خليفه ليگينه قارشى دستكله سى و سونرا سنى سلجوق توركلرى حؤكومتده گلدیکدن سونرا، تئروريست حسن صباح "اسماعيله فرقه سى" نين سلجوق شاهلاريني تئرور ائتمگه چالیشماسينا باخمایاراق مغول خانى هولانگو آدلى ذاتين "الموت (اؤلوم)" قالاسيني بو فرقه حؤكومتى نين باشينا چئويرديگيندن سونرا، شيعة، مذهبى شيعة شهرلرينده گيزلين محفللر بيچيمينده تقيه دئيه بعضى يازيچيلار طرفيندن بير مذهب طريقتى اولاراق قورونوب ساخلاندى. بو طريقت اوچاقلارى على خاندانينا نسبت وئرلين مزارلار اولان شهرلرده شكيللنمگه باشلاديلار. اردبيله اولان

درویشلیک طریقت اوجاقلاری صوفیلیکله مشغول اولدوقلارینا باخمایاراق موریدلرینی چوخاتماق و آرتیرماق اوچون ایلک اولاراق آذربایجان تورکجه سینده شئیخ صفی الدین اردبیلی باشچیلیغی ایله "قارا مجموعه"³⁰، سلطان محمود بن سلطان برهان الدین گیلانی طرفیندن "عقاید اولیاء سبعة"³¹ کیمی اثرلری ده تورکجه یازماغا چالیشدیلار.

³⁰ حسین محمدزاده صدیق، قارا مجموعه، تبریز 1386.

³¹ سلطان محمود بن سلطان برهان الدین گیلانی، واقف: نادر شاه، کتابخانه آستان قدس، نسخه خطی، 45 صحیفه.

شئىخ جونئيد

شيعه ليک آذربايجاندا قاراقويونلۇلار زامانىندان يايىلماغا باشالماسينا باخمایاراق اردبیل قارداشلىق اوجاغيندا شئىخ جونئيدىن شيعه ليگه مئيللى اولماسى اردبيلدىكى درويشلىق قارداشلىقلارى نين شيعه ليگه مئيللى اولدوقلارى نين دؤنوم نقطه سى ساييلار. بو مسئله نى بير چوخلارى درک ائتمگه رک شاه اسماعيل اوشاق ايکن قاچيب گيلاندا گيزلنمه سى نى اسلام تاريخينده اولان شعوبيچىلىک حرکتينه نسبت وئررکن تاريخين بعضى مقاملاريني درک ائتمکدن عاجز ساييلارلار.

يئرى گلميشکن بو مسئله لرین بير آز کئچميشينه دؤنه رک قارائلىق مقاملارا آيدىنلىق گئيرمگه چاليشاق. ايران ممالىكى محروسه سينده ايلخانليلار (موغولالر) حؤکومتى داغيلماق عرفه سينده مليک اشرف آذربايجاندا حؤکومتى زور ايله اله کئچيرميشدى. مليک اشرف اردبيله کى شئىخ صدرالدين نين تبليغاتى داورانيشلارينا بير دوشمن کيمى ياناشاراق اونو تبريزه گئيره رک توتساق ائتميشدى. مليک اشرف بير گنجه يوخو گؤره رک شئىخ صدرالدينه قارشى ائتديگى عمليندن چکينه رک اونو سربست ائتديگينه باخمایاراق، بير داها اونو توتدورماق ايستميشدى. بئله ليکله شئىخ صدرالدين گيلانا گئده رک اؤزونو آسدى و کسديدن آماندا ساخلاماغا باشارميشدى. باشقا ياندان آلتين اوردو حؤکومدارى جاني بگ خان (1357 ميلاد) مليک اشرفى آذربايجاندا يئنيلگه و شکسته اوغراداراق اردبيله کى قارداشلىق اوجاقلارى ايله دوستلوق قوراراق اوجاندا (بستان آباددا) شئىخ صدرالدينى سايقى ايله قارشيلاميشدى.

شئىخ صدرالدين نين (1357 ميلاد) ياشاديغى و تجربه ائتديگى بنزر بير اولاي و حاديه نى شئىخ ابراهيمين يئرینه کئچن شئىخ جونئيد ده (1477 ميلاد) ياشامالى اولدو. شئىخ جونئيد چوخ حرکتلى بير انسان ايدى.

شیخ جونئید بؤیوک باباسی زامانیندا آچیقچا شیعه کیملیگینه صاحیلنمیش، درویشلیک طریقتینی دگیشمکله قالمامیش، موریدلری نین آرتماسی ایله جسارتلنه رک اردبیلدن یولا چیخاراق بؤیوک بیر شیعه حؤکومتی قورماق سئوداسینا قاپیلیمیشدیر. بئله لیکله 1447-ده شیخ جونئید شئیخلیک مقامیندا اوتورارکن ماللا علی نین بؤیوک اوغلو و جونئیدین عمی سی، جعفر اونون شیخ اولماسیندان هئچ ده راضی اولمامیشدیر.

شیخ جونئیدین اطرافینی آلمیش صوفیلر و اونلارا باغلی خالق کیتله سی نین چوخلوغو، آذربایجان حؤکومداری و شیعه اولان جاهانشاه قاراقویونلانو دا حاکیمیتچیلیک باخیمیندان قورخویا سالمیش. بئله لیکله جاهانشاه شیخ جعفره بیر مکتوب یازاراق قارداشی اوغلو شیخ جونئیدی مملکتدن چیخارماسینی ایستمیش.

شیخ جونئیدین موریدلری نین چوخ اولماسینا باخمایاراق ایستر قاراقویونلو حؤکومتی باشچیسى جهانشاه و ایسترسه ده شیخ جعفر طرفیندن باسقى آلتینا آیینان شیخ جونئید آذربایجانى ترک ائتمگه مجبور اولدو. او زامانلار عثمانلى سلطانلیغى نین صفوی شئیخلیگی ایله ایلگی و ایلشگیلری یاخشى اولدوغو اوچون، شیخ جونئید ده خارج مملکت دئییه آنادولویا، عثمانلى امپراتورلوغونا گئتدی. شیخ جونئید عثمانلى ایمراتورلوغونا گیرر گیرمز موریدلریندن بیرىسی ایله اکینجی مورادا بیر سجاده، بیر قرآن و بیر تسبیح گؤنده ره رک عبادت ائده بیلمه سی اوچون قورت بئلینده اوتورماسینا داییر اجازه وئریلمه سینی ایستدی(قاراقویونلو دؤولتینه یاخین، آنجاق عثمانلى تورپاغیندا).

- سلطان موراد بو ایستک ایله موافقت ائتمک ایسترکن، وزیرى خلیل پاشایا خطاب ائتمیش:

"والله تکیه نین (قارداشلیق اوجاغی نین) خواجه سی اولموشدور".
تدبیر ندیر؟

- وزیر خلیل پاشا دا جاواب اولاراق دئیمیش:

آذربایجاندا بیر آتالار سۆزو وار: "یئددی درویش بیر صدیرلیک مقامیندا اوتورابیلمدیکلری حالدا، ایکی حؤکومدار دا یئر کوره سی اوزره یئرلشمز³²".

نتیجه اعتباری ایله سلطان مورداد هدیه لری گتیرن موریده، شیخ جونئیده وئریلمه سی اوچون 200 قیزیل سیکه و اونو ائشلیک (مشایعت) ائدن درویشلره ده 1000 گوموش سیکه وئردی. اوسته لیک گتیردیکلری هدیه لری ده اؤزلینه گئری وئره رک اونلار رد جاوابی وئره رک اونلاری گئری قایتاردی و عثمانلی تورپاغیندا اونلار اوتورماق اذن وئرمدی.

شیخ جونئید عثمانلی حؤکومداری، ایکینجی موردادان رد جاوابی آلدیقدان سونرا، 1449-دا قارامان اوغوللاری حاکیم اولان تکه و حمید اوغوللاری حاکیم اولان شیعه بؤلگه لرینه گئتدی. بئله لیکله شیخ جونئید قارامان بگلیکلری نین باش شهری ساییلان کونیا شهرینه گئده رک اورادا قبول اولوندو. شیخ جونئید کونیا اقامت ائدرکن قاقاچا قورولموش شیخ صدرالدین تکیه سینده یئرلشمه سینه باخمایاراق اورادا شیخ اولان عبدالطیف ایله آنلاشابیلمدیگی اوچون، اورانی دا ترک ائتدی.

بئله لیکله تورکیه نین گونئیینده یاشایان وارساق تورکلری نین یانینا گئده رک اورادا اؤزونه مورید قازانماغا چالیشدی و باشاریلی دا اولدو. بو حادیثه-دن یوز ایل سونرا بیله، وارساق تورکلری آراسیندا صفوی شاهلیغینا طرفدار اولان انسانلار اورتایا چیخدی. اوسته لیک 1576-دا صفوی شاهلاری نین آلتی محافظلری بیله وارساق تورکلریندن اولدو. عبدالطیف شیخ جنئیدی اورادا راحت بوراخمادی و دونیا ایشلری ایله مشغول اولان ابراهیم بگه عریضه یازاراق شیخ جونئیدی توتوقلاتماق ایستگینده بولوندو. بو گلیشمکلردن خبری اولان شیخ جونئید یانینداکی

³² بورادا جهانشاه ظرفیندن شیخ جونئید-ین ایستنیلمز بیر شخص تانیندیغینا اشارت اولونار.

بيريلىكلرى ايله بيرگه (باهم) مملوك سلطانيئا تابع اولان سوريه تورپاقلارينا قاچماقلا اؤزونو خطرден قورتاردى. شئىخ جونئيد ايسكندرون كؤرفزينده (خليج) بير ييخيق حاصارى كرايه انده رك اونو قوروب تكيه انده رك بورادان شيعه ليگى يايماق اوچون گئنيش بير تبليغات باشلاتدى. سوريه، عثمانلى و عراقدان بير چوخ صوفى قاجيب گله رك شئىخ جونئيد اطرافيندا توپلاندىلار. بو شيعه ليك اوجاقلاريندا تربيت اولموشلار، صفويلر شيعه ليگى حاكميت ساحه سینه قالديرديقدان سونرا، آذربايجانا گله رك ايران ممالىكى محروسه سینی شيعه لشديرمك اوچون جان و باشلا خدمت ائتديلر. فارس ادبياتيندا بو ذاتلار "علمای از لبنان" دئيه ذكر اولونارلار. ايسكندرون كؤرفزينده اولانلار آراسيندا 1416-دا رومليده عصيان ائدن و محمد فاتح طرفيندن گوج و باسقى ايله باسديرييلان شئىخ بدرالدين يانچيلارى دا وار ایدی. شئىخ جونئيد صفوى يانچيلارى نين حلب شهرينده چوخالديغيندان، راحتسيز اولان مولوى شئىخى احمد بكرى و آيرى محافظه كار شئىخلر قاهره شهرينده كى مملوك سلطانيئا بير عريضه يازاراق مملكتده بير يالانچى فسادچى دولاشير دئيه شئىخ جونئيدى شكاييت ائتديلر.

بنله ليكله سلطان چاخماق 1453-ده شئىخ جونئيدى توتدورماق اوچون عسگرلرينه تعليمات وئردى. حلبده-كى واليلىك و عسگرلر شئىخ جونئيدى ياخالاماق اوچون هجوم ائتدى و شئىخ جونئيد طرفدارلاريندان يئتميش نفر اولدو. شئىخ جونئيد ايسه ترابوزان ولايتينه قاچدى. يولدا توتولماقدان ساقيناراق (اندیشه انده رك) شئىخ جونئيد موريدلردن آرا و فاصيله ساخلامالى اولدو. بنله ليكله شئىخ جونئيد قارا دنيز قيراغيندا عثمانلى تورپاقلارينا باغلى جانلق بؤلگه سینه اؤزونو يئتيردى.

شئىخ جونئيد صفوى جانيقدا اوزون زامان قالاراق اؤزونه چوخلو طرفدار توپلادى. شئىخ جونئيد جانيقدان يولا چيخاراق ترابوزان و اطرافينا حاكم اولان كامنئن (يونان ديللى) (ايمپراتورلوغونو ييخماغى و اونون يئرینه اؤزونه بير دؤلت قورماغى بير هدف دئيه نظره آلدى. شئىخ جونئيدىن بو حرکتي

مسلمان دۆلتلرینه قارشى اولمادیغى اوچون، مسلمان دۆلتلر بو حرکتلره سئیرىجى قالدىلا.

بئله ليکله شئىخ جونئيد صفوى جانىقدا بير نچه مين نفرلىک الى سيلاحلى طرفدارلارى ايله 1456-دا کومننن ايمپراتورلوغو عليهينه هوجوما کئچدى. کومننن دۆلتى اهاليىسى نين چاره سيزليگى و کومنننن ايمپراتورلوغونون ايچينده اولان آنلاشمازلىق و اقتصادى چتىنلىک يوزوندن شئىخ جونئيد راحتجا بو دۆلتى ديزه چؤكوردو. نتيجه اعتبارى ايله Ioannes Kalo آتاسى نين تاج و تختينى چوخ راحتليقلا شئىخ جونئيد صفويه تسليم ائتدى.

شئىخ جونئيد صفوى نين کومننن (Komnen) ايمپراتورلوغو عليهينه ائنديگى هوجوم اوزره بيزانس تاريخچيسى Halkokondil گئنيش بيلگى وئرميش.³³

شئىخ جونئيد هوجومونو خبر آلان İonnes Kalo نظامى گوجلرينى توپلاياراق Kordile دئييلن يئرده بوگونکو آيا فوکاس کليساسينا قدر ايلريلدى. يونان دنيز گوجلرى ده يونان قارا گوجلرى (نيروى زمينى) ايله بيرليکده قارا دنيزين بويوندا يئلکن آچدى و جبهه توتدو. شئىخ جونئيد قوتلرى Meliares ياخينليغيندا يئرلشميش و Kapanion بوغازينى (تنگه) بؤيوک بير گوج ايله توتموشدولار. بو چتين گونلرده ايمپراتورا تراپوزان شاهزاده لریندن فقط Alexander Pansebastos Mesochaldion کؤمک ائتميشدى.... بو آرادا بير فيرتينا (طوفان) گمىلرى ساحيلدن اوزاقلاشديردى. بو حالدان و وضعيتدن فايدالانان شئىخ جونئيد هوجوما کئچه رک Pansebastos ايله اوغلانلاريني بيرليکده اؤلدوردو. بونون آردينجا يونان اوردوسو قاچماغا باشالدى. بو ساواشدا فقط اوتوز نفر اؤلموش، چوخو اسير دوشموشدو.³⁴ شئىخ جونئيد بو اسيرلرين چوخونو

³³ Jac. Ph. Fallmerayer, Geschite des Kaisertums von Trapezunt, S. 464-

66

³⁴ Jac. Ph. Fallmerayer, bax orada, S. 465.

اۆلدورموشدو. شئيخ جونئيد آيافوكاس كليساسيني اشغال ائتدى و باش شهرين ديوارلارينا قدر ايلريلدى. قلعه محافظلرينى قورخوتماق اوچون، شئيخ جونئيد اسير اولموش بير مئھتري و دربار كنيزلريندن Navrokovstas آدلىنى ترابوزان قلعه دووارلارى نين قاباغيندا اۆلدورتدو و گۆيدن آسديردى. بو آرادا محمد فاتح طرفيندن خيضر پاشايا ترابوزان بۆلگه سينه سالديريقي و هوجوم امرى وئريلديگيني انشيدن شئيخ جونئيد ترابوزان بۆلگه سيني ترك ائتدى. اونون آرديندان خضر پاشا چوخ راحتليقال ترابوزان بۆلگه سيني عثمانلى ايمپراتورلوعونا باغلى ائده رك سون يونان دۆلتى نى ده عثمانلى ايمپراتورلوعونون بير آل آلتى شكيلينده اداره اولونماغا و هر ايل 3000 آلتين سكه وئرمگه مجبور ائتدى. خيضر پاشا طرفيندن شئيخ جونئيد ترابوزاندا قاويلماسيني شاه اسماعيل زامانى عثمانلى نين سيواس شهرى نين باناز كندينده ياشاميش پير سلطان عبدال "آچيلين قاپيلار شاه گنده ليم" شعرينده بو وقايع و اتفادان آلتيميش يوخسا يئتميش ايل سونرا بير داه جالانديرميش:

شاه گنده ليم

خيضر پاشا بيزي بردار ائتمدن آچيلين قاپيلار شاه گنده ليم
سياست گونلري گليپ چاتمادان آچيلين قاپيلار شاه گنده ليم .
بوندا بيلمگه نى بيلديرلر مي الي باغلي ناماز قيلديرارلر مي
يوخسا شاه دنگه ني اۆلدورلر مي / آچيلين قاپيلار شاه گنده ليم.
اصليميز محمد قيمايين جلالدار اوستوموزده بوتر داواحي اوتلار
اۆلوم الله امري يا اذيتلر آچيلين قاپيلار شاه گنده ليم.
هر نريه باخسام يولوم دوماندير پيريم بانا كفور ائتسه ايماندير

زینجیر بونوم سیختی حالیم یاماندير/آچیلین قاپپالر شاها گنده لیم.
 ساغلیقلى مي اول دوستون اللرى قارشیدا گورونن توزلو یوللاری
 شاهدان ائلچي گلمیش دم بولبوللري/ آچیلین قاپپالر شاها گنده لیم.
 گۆزل شاهیم چیختی مولا کۆشکونه/ جان دایانماز غیترتینه موشکینه
 سني بني يارادانين عشقینه آچیلین قاپپالر شاها گنده لیم.
 قاپیسی یوخ باجاسیندان باخارام گۆزلریمدن حسرت یاشی تۆکرم
 شاها گندن بیر بازرگان توتارام / آچیلین قاپپالر شاها گنده لیم.
 پیر سولطان آبدالام گۆزل شاه جانیم / آغالماقدیر بنیم دمیم دئورانیم
 عرشده ملک، یئرده چشم افغانیم آچیلین قاپپالر شاها گنده لیم.
 اوسته گوروندوگو کیمی شئیخ جونئیدین تورکیه-ده، لبناندا، سوریه و
 عراقدا شئیخلر آراسیندا قویدوغو بؤیوک شیعه لیک و علویلیک تأثیری
 گلجکده شاه اسماعیلی حؤکومتیه گؤتورمک اوچون ده بؤیوک بیر وسیله
 اولاجاق ایدی.

شئیخ جونئید تراپوزاندان قاولیدقدان سونرا، دیابکره حاکیم اولان اوزون
 حسن ایله اورتاق و مشترک دوشمنلری ساییلان جهانشاه قاراقویونلو
 حؤکومتی علییه ایش بیرلیگی ائده بیلر دئییه اوزون حسنین یانینا
 گئتدی. اوزون حسن شئیخ جونئیدی یاخشى قارشیلادی. شئیخ جونئید
 اوزون حسنین اونا بسلدیگی محبتدن یولاچیخاراق، بیر مدتدن سونرا،
 اوزون حسنین باجیسی خدیجه بگیم ایله ائولندی. آمید یوخسا دیارباقیر
 شهرى چوخلو دین و مذهبدن اولوشان بیر توپلومو اؤزونده باریندیردیغی
 اوچون، صفوی طریقه تینی اورادا یایماق شئیخ جونئید اوچون داها دا
 راحت اولدو. بئله لیکله شئیخ جونئید اوزون حسنین اجازه سی ایله آق

قويونلو حۇكومرانلىغى آلتىندا اولان توپراقلاردا موريدلر قازانماغا و خليفه لر تعيين ائتمگه باشالدى.

شئىخ جونئيد آق قويونلو تورپاقلارىندا تكيه لر آچاركن محمد فاتح بالكانلاردا آلبانيا و مجارىستان ساواشى ايله مشغول اولدوغو اوچون، ترابوزان ايمپراتورو Ioannes Kalo عثمانلىلار انقيادىندان چىخماق اوچون، كئچميش متحدلرى آق قويونلودان ائلچى واسيطه سى ايله كۇمك اىستدى. ترابوزان ائمپراتورونون ائلچىسى اوزون حسن حضوروندا سۇزه باشلار باشلاماز، اوزون حسن ترابوزان ايمپراتورونون قىزى، كاتارينانى قادينليغا و قاپادوقيا ولايتىنى ده جهاز اولاراق اىستدى و عوضينده ترابوزونو عثمانلى قارشىسىندا مدافعه ائتمك سۇزونو ائلچى واسيطه سى ايله ترابوزان ايمپراتورونو يئتيرمه سىنى اىستدى. كومئىن (Komnen) ايمپراتورو محمد فاتح قارشىسىندا دوروش گتيره بيلمه يه جگىنى بىلدىگى اوچون، اوزون حسنين شرطىنى قبول انده رك 1458-ده آق قويونلو حۇكومدارى و ترابوزان ايمپراتورلۇغو آراسىندا آنلاشما بۇيوك مراسيم ايله ايمضالاندى. ايمپراتور İonnes Kalo او ايلده اۇلدوگو اوچون، قارداشى Komnenus David قارداشى قىزى Katerina خانىمى ديارباقيرا گلين گۇندردى. كومئىن (Komnen) ايمپراتورلۇغو سرحدينده اوزون حسنين گۇندردىگى بگلر گلين كاتتيرينانى قارشىلادى. شاهزاده كاتتيرينانى چوخلو كئشيش و قادينلار دئيه بۇيوك بير هئيت ائشليك (همراهلىق) ائتدى. بونلار هاميسى ديارباقيرا گله رك اورادا قالمالى اولدولار. اوسته ليك كاتارينا گونلوك عبادتىنى انده بيلمه سى اوچون، بير چوخ راهيب، كئشيش آداملار دا ديارباقيرا گلدiler (توضيح: بلكه ده يونانلىلارين نيتى اوزون حسن حۇكومرانلىق ائدن توپراقلاردا مىسيونئرلىك ائتمك ايدى. عملده ايسه اونلار مسلمانلار آراسىندا مسلمانلىغى قبول انده رك بير ائتنىك اولاراق يوخ اولدولار).

بئله ليكله كاتتيرينا خانيم Xatun Despina آدى آلتىندا اوزون حسن سارايندا خانىملىق ائتمگه باشالدى. Despina Xatun اوزون حسنى

عثمانلیلار علیھینە ساواشا دورتمگە چالیشسا دا، بو چابالار فايدا وئرمى. غرب دۇلتلىرى اوزون حسنى بير مسيحيت اتفاقى ايچرىسىندە سوروكلمگە چالیشدیقلارینا باخمایاراق اوزون حسن گورجوستانا حملە ائتمکە بو اتفاق دا باش توتمادی، آنجاق غرب دۇلتلىرى ایلە سیاسى علاقه لرىنى سوردورمگە داوام ائتدی. گورجوستانا ائتدیگی باسقین اوزره اوخویوروق:

"اوزون حسن کیلیسالاری و راهیبلر قالدیگی مکانلاری یاغمالادی، اسیرلر آلدی، کئشیشلری، راهیبلری اۆلدوردو، بير چوخ ائركکلر بيرليکده اسير آپاریلدی؛ بير سیراسى مسلمان اولدو، بير سیراسى ساتیلدی، بير سیراسى دا کۆله، قول ائدیلدی".

اوزون حسنین Xatun Despina -دان اوچ قیزی و بير اوغلو اولدو. بو قیزلاریندان مارتا خانیم شاه اسماعیل خطائی نین آناسى اولدو.³⁵

بو آرادا شئیخ جونئید مذهبی دۇلت قورماق ذهینیتی ایلە یاشادیگی اوچون، 1459-دا خانیمی، خدیجه خاتونو ایکی جانلی و حامیلە دیارباقیردا، اوزون حسنین پایتختینده گئری قویاراق اردبیلە دۇندو، گئنه ده جهانشاه قاراقویونلو طرفیندن سورگون ائدیلمک قراری آلیندی. بئله لیکله شئیخ جونئید اطرافینداکی موریدلرینی اردبیل شهرى نین ائشیگینده توپلایاراق بير نچه مین سیلاحلی ایلە 1459-دا "دین اوغروندا" ساواش دئیە مسیحى چركسلر علیھینە قوزئی قافقازلارا دوغرو یولا چیخدی. شماخی خانى شیروانشاه اردبیلدن شئیخ جعفردن آلدیگی تحریک ائدیجى مکتوبدان یوال چیخاراق البروس داغى نین قاراسو یاخینلیغیندا ساواشدا شئیخ جونئیدی اوخلادی.

³⁵ بوگون بير چوخلاری شاه اسماعیل-ین آناسى نین مارتا آدلی اولماسیندان یولا چیخماسینا و شاه اسماعیلین آناسى نى مسیحى اولماسینا متهم ائتدیکلرینه باخمایاراق شاه اسماعیلین آنا باباسى نین (اوزون حسن-ین) و آتا باباسى نین (شئیخ جونئید-ین) کیم اولدوقلارینی و آناسى (شئیخ حئیدرین) کیم اولدوغونو بیلیمک ایستمزله.

شېخ حئيدر

شېخ جونئىدىن اۋلوموندن بىر آى سونرا، ديارباقيردا خديجه خاتون بىر اوغلان دونيايا گتيردى. او اوشاغا حئيدر آدى وئريلدى. حئيدر آدى نين شېخ جونئىدىن وصيتى اسايىندا اوغلان اوشاغينا وئريلدىگى احتمال اولونار. اوزون حسن يئنى دوغولموش صفوى اوشاغى نين بۇيوتمه سىنى اۋز بوينونا گۇتوردو. تېرىز قاراقويونلولاردان آلپان گونه دك حئيدر ديارباقيردا قالدى. حئيدر دوقوز ياشيندا اولاركن، اوزون حسن آذربايجانى قاراقويونلولاردان آلدىقدان سونرا، 1470-ده داىى سى اوزون حسن ايله بىرليكه حئيدر اردبيله گنده رك، اوزون حسنين حضوروندا مراسيم ايله آتاسى شېخ جونئىدىن يئرینده اوتوردو. اوزون حسن تېرىزده آق قويونلولارين حاكيميت باشچىسى اولدوغو اوچون، بۇيوك عمى سى، شېخ جعفر داها حئيدر ايله مخالفت دئييل، اونا بيلمىدېكلرينى اۋيرتمگه چاليشدى. شېخ جعفرين ذهنيده حئيدره قارشين هر هانكى بىر كين و كدورت اولسا دا، اوزون حسندن قورخدوغو اوچون، حئيدره قارشين هر هانكى بىر كدورت اۋزوندن آشكار ائتمدى. بئله ليكله شېخ جونئىدىن باشلاتدېغى دين حاكيميتچىلىگى هدفى و پروگرامى بىر داها اوغلو، شېخ حئيدردە تظاهر ائتمگه باشلادى. شېخ حئيدر آتاسى، شېخ جونئىدىن انتقامىنى شيروانشاهدان آلماق اوچون گون سايمانغا باشلادى. اوندان يانا بوتون وقتىنى مريدلرينى سيلاحالانديرماغا يۇنتدى (جهت وئردى). بئله ليكله شېخ حئيدر تكيه سى و مريدلرى نين ائولرى سيلاح انبارينا چئويريلدى. بعضى تاريخچيلر شېخ حئيدر تكيه سينده قاميش قلم يئرینه قىلىنچ گۇرولدوگونو ده ادعا ائتميشلر. شېخ حئيدر اۋزو ده توفنگ دوزلدري بىر اوستا اولدو. او آيرى اوستالاردان كۇمك آلمادان اۋزو سونگو (سرنيزه)، گولوله باتماز كۇينكلر، قىلینجلار، قالخانلار دوزتمگه باشلادى. اوسته ليك شېخ حئيدر آتاسى شېخ جونئيد كيمي

موریدلریندن سیاسی مقصدلر اوچون فایدالانماغی و اونلاری اوردو حالینا
گتیرمگه ده چالیشان بیر خصوصیتیه مالیک ایمیش.

شئوخ حئیدر طریقه تی نین گئیملری و قیافتلری

شئوخ حئیدر طریقتی منصوبلاری اوزون درویش گئییمی گئییه-ر و

باشلارینا دا "حئیدری" دئییلن
 "آغ ساریق (عمامه)"
 قویارمیشلار. ساریغین
 اوستوندکی تاج، یوخارییا
 دوغرو، گئتدیکچه سیوریلن،
 اون ایکی دیلملی قیرمیزی
 بیر پوفلکدن اولوشارمیش
 (تشکیل تاپار-میش) بارماق
 قالینلیغینداکی اون ایکی
 دیلم و قیرمیزی رنگ
 صفویلیگین شیعه عقیده
 سینی و اون ایکی امامی
 تمثیل ائدر. هر بیر دیلمین
 اوستونه اماملارین آدی نقش
 اولونار. بو اون ایکی قیرمیزی
 دیلملی آغ ساریغی باشینا
 قویانلار قیزیلباش آدلانار.
 افراطی موریدلر یئنی و تازا
 حئیدری باشلیغی باشلاریندا
 داشیدیقلاری اوچون، اونلارین
 بو تاجی قبول ائتمکلی

صفوی ساواشچی هیئتی نی روح باخیمیندان بیر بیرلرینه داها دا
 باغلاراق اونلارین قوتلنمه سینه یول آچمیشدیر. شئوخ حئیدرین اورتایا
 قویدوغو بو ساریق (عمامه) و اونون اوستونده کی تاج شرق دین کولتورو

تأثیرینده اورتایا چیخدیغی گمان ائدیله³⁶. بوگون هیندوستانداکی سیکلرین باشلارینداکی ساریق و عمامه ده شئیخ حئیدر اورتایا قویدوغو ساریغین بنزری ساییلار. ساریق یوخسا عمامه 5000 ایل بوندان قاباق هیندوستاندا دوزلمیش قادین (خانیم) مجسمه لری نین باشیندا ثبت اولراق گونوموزه داشین-میشدیر. بو اساسدا ساریق یوخسا عمامه هندوستاندان آفریقا و آسیانین آیری مملکتلرینه مختلف شکیللرده و بیچیملرده داشینمیش بیر باش اورتو ساییلار. اوزون حسن زامانیندا شئیخ حئیدری گورمک اوچون آذربایجان، گیلان، قافقازلاردان و ایران مالیکی محروسه سی نین بیر چوخ یئرلریندن اردبیل زيارت ائدیلرین آخینی و جریان ائتمه سی چوخالماغا باشلامیش. بو صوفیلرین بیر چوخو آنادولوداکی عثمانلی توپراقلاریندان، قارامان، تکه، حمید کیمی بؤلگه لردن، شامدان، لبنانان گلکم اوزره ایمیشلر. شئیخ حئیدر، داییسسی اوزون حسنین یانیندا بؤیودوگو و مذهبی بیر فیقورا دؤندوگو اوچون، آذربایجان و ایران مالیکی محروسه سی نین حؤکومرانی اوزون حسن، اؤز قیزی حلیمه بگی آقانی (مارتانی) اونا وئرمکله، ایستمر ایستمز اؤز حاکیمیتچیلیگینی ده شیعه پارامیلیتئرلری قوه لری آچیسیندان کئچه ری ده اولسا، تضمین آلتینا آلمیش³⁷.

اوسته اشاره اولدوغو کیمی شئیخ حئیدر اؤز تکیه سینه خاص گئیملر اورتایا قویماغا و دولاییلی اولاراق مریدلری آراسیندا شیعه لیگی یایماغا چالیشمیش. اوزون حسن اؤلرکن باجی اوغلوسو، شئیخ حیدر 18 یاشینا بیله دولمامیشدیر. شئیخ حئیدر بیرینجی اونیفورمالی ساواشین

³⁶ Leman Hare, Journal of the Society of Arts, Band XIII.

³⁷ اوزون حسنین شئیخ حئیدر ایله ائولندیردیگی اؤز قیزی مارتا، کومنن (Komnen) ایمپراتورلوغونون قیزی، دئسپینا خاتونون دوغدوغو قیز(مارتا) ساییلاردی. بو آدی آناسی قیزا وئرمه سینه باخماپاراق آق قویونلار آراسیندا او "حلیمه بگی آقا" آدی ایله تانیلار و چاغیریلاردی. بوگون بیر چوخلاری بو قیزی اوزون حسنین قیزی دئییل، بیر مسیحی قیز دئییه قلمه آلاقلا ایستمدن آذربایجان تورکلوگونو اؤزونه، اؤز کئچمیش تاریخینه اؤزگه یاشاتماغا چالیشارلار. بیلیندیگی کیمی سنتی جامعده لرده نسلین داوامی اوغلان طرفیندن داوام ائدردی. او اساسدا شاه اسماعیلین آناسی مسیحیدیر دئییه اوزون حسن کیمی بؤیوک بیر آذربایجانین مسلمان حؤکومدارینی کؤلگه ده ساخلاماق آذربایجان تاریخی شخصیتلرینی گورمزدن گلکم و آذربایجان تورکلوگونو اؤز کئچمیش تاریخینه اؤزگه و بیگانه یاشاتماغا خدمت ائده بیلجک بیر یاناشما ساییلار.

قافقازین قوزئینده کی مسیحی چرکسلر علییه 22 - یاشیندا حیاتا کئچیرمیش. او آتاسی شئیخ جونئیدین انتقامینی شیروان شاهدان آماق و مریدلرینی آرتیرماق اوچون، حرکته کئچمیش. بو آرادا اونون مسئله سی قافقاز خالقارینا مسلط اولماق دئییل، فقط غنیمت اله گتیرمگی و مریدلری آراسیندا غنیمتی پایلاشماغی اساس گؤتورموشدور. شئیخ حئیدر سلطان یعقوبون فرمانینی شیروان شاه گؤسترملکه دربندین دمیرقاپیدان

کئچه رک چرکسلره قارشین ساواش اچمیش. چرکسلردن بعضی طایفالار قاچارکن، بعضیلری ده ساواشماغا مجبور اولدوقلارینا باخمایاراق شئیخ حئیدر بو ساواشی قازانمیشدیر. شئیخ حئیدر آتاسی شئیخ جونئیدین انتقامینی شیروان شاهدان آماغی هدف ائتسه ده، بعضی قیزیلباشلارین بو ساواش اوچون، داها آرتیق حاضیرلیق ایشی گؤرولمه لی دئییه اونو بو قارشى دورمادان داشیندیرمیشلار. شئیخ حئیدر اردبيله دؤندوکدن سونرا، انسانی غنیمتلری، خاص اولاراق اسیر گتیردیگی مسیحی چرکس قیز و اوغلان اوشاقلارینی قبیله باشچیلاری آراسیندا بؤلوشموش. سونرا مالی غنیمتلری ده قیزیلباشلار پایلاراق، بو غنیمتی سیلاح و مهمات تدارک گؤرمکلری اوچون، خرچلمکلرینی ایستیمیش. اوسته لیک غنیمتلرین بیر بؤلومونو، تبریزده حاکیم اولان دایى اوغلو، سونرا سلطان یعقوبا گؤندرمیش. اردبیلده گونو گوندن گوجلنمکده اولان شئیخ حئیدرین شهرتی، تبریزده حاکیم اولان دایى اوغلو، سونرا سلطان یعقوبو قورخویا سالدیغی اوچون، سلطان یعقوب اونو تبریزه گتیرمگه بویوروق وئرمیش. بئله لیکله سلطان یعقوب اوؤو شئیخ حئیدری زیارت گئتمه سینه گنده رک اونو ساواشا قاتیلماقدان منع ائتمیش، اردبیلدن چیخماماسینی ایستیمیش، آنادولوداکی خلیفه لر ایله اولان مونا سبتلری کسمه سینی ایستیمیش. اوسته لیک سلطان یعقوب بیر قرآن اورایا گتیرده رک قاضی صفی الدین عیسا حضوروندا دایى اوغلو، شئیخ حئیدری آند ایچدیرمک ایله آزاد ائتمیش. بئله لیکله شئیخ حئیدر اردبيله گئری دؤنموش. اوندان بیر آز سونرا ایکینجی اوغلو اسماعیل، سونراکی

شئىخ اسماعىل تموز آيى نين اون يئديسينده، 1487 ده دونيايا گۆز آچميش.

او ايللرده تبريزده وبا خسته ليگى اولدوغو اوچون، سلطان يعقوب قيشى قم شهرينده داشينمالى اولدو 1488. ده شئىخ حئيدر اناسى، خديجه بگيم اردبيلدن شيعه لرین مقدس سايدىقلارى قم شهرينه، قارداشى اوغلو، سلطان يعقوبون ساراينا گنده رك اوغلو شئىخ حئيدر اوچون چركسلره قارشين بير آخين (هوجوم) اجازه سيني آلاق ايستدى. سلطان يعقوب بى بى اوغلو سو، شئىخ حئيدر ايچديگى آندا اعتماد انده رك قاين آتاسى شيروان شاه فروخ يسارا تعليمات مكتوبو يازاراق شئىخ حئيدره اورادان دربند اوزريندن چركسلره قارشين كئچمه سينه اجازه وئرمه سيني ايستدى. بئله ليكله خديجه بگيم اولوملو و مثبت جاواب ايله اردبيل شهرينه يئتيشر يئتيشمز شئىخ حئيدر هر گون مريد قوورپلارى ايله بيرليكه خليفه لرى، خاص اولاراق خزر دنيزى قيراغينداكى طاليش بؤلگه سيندن و قاراباغدان اونلارى يانيندا توپارلاماغا باشلادى.

شئىخ حئيدر كور چاينى كئچر كئچمز ماحمود آبادا دوغرو ايلريلدى. اورانين ساكينلرى قيزيلباشلارا قارشين مقاومت ائتديكه شئىخ حئيدر اونلارين اولدورولمه لريني بويوردو (امر ائتدى). عئين زاماندا شيروان شاها بير آدام گونده ره رك مسيح چركسلره قارشين جهاد اعلان اولموش دئيه سلطان يعقوبون فرمان حؤكمو اساسيندا دربند و دمير قاپى اوزريندن كئچيشينه اجازه وئريلمه سيني ايستدى.

باشقا ياندا شئىخ حئيدر خاص بير جاسوس گونده ره رك شيروانين عمومى دورومونو و وضعيتيني، عسگرليك حاضيرليقلارى اوزره بيلگى توپلاماغا چاليشدى. او زامان مملكت باريش ايچينده اولدوغو اوچون، فرخ يسارين عسگرلىرى هر يئره داغيلميشدى. شيروانشاهين يانيندا يالنيز بير نئچه امير و ساراي مأمورلارى وار ايدى. شئىخ حئيدر انلچيسى باش شهر شاماخى يا گلدیگی زامان، فرخ يسار اوغلانلاريندان بيريني ائولنديرمكله مشغول اولدوغو اوچون، گلن آدام بير مسافر كيمي

قارشيلاندى، اوزونه انعام، آت و سيلاح هديه وئريلدى و بير شيروانلى نين ائشليگى (همراهليغى) ايله شئىخ حئيدر گونده ريلدى. شئىخ حئيدر گؤندردىگى جاسوس و ائلچيسى واسيطه سى ايله شيروانا باسقين ائتمه نين اويقون (مناسب) اولدوغونو اويرندى. بئله بير دورومدا و وضعيته، شئىخ حئيدر فرخ يسارين ائلچيسينه پيس داوراناراق (معامله انده رك)، باباسى شئىخ جونئيدىن انتقامىنى آلماسى اوچون گلديگىنى فرخ يسارا بيلديرمه سىنى ائلچى واسيطه سى ايله بيلديردى.

بئله ليكله شيروان شاهى فرخ يسار ائوينى و اشياسىنى باش شهرين ياخينليغيندا اولان گلستان قلعه سینه گؤندردىكدن سونرا، اوزو ده چوخ آز عسگر ايله شهر قلعه لرینی قوروماغا و مدافعه ائتمگه حاضيرلاندى. شئىخ حئيدر ايسه گلستان قلعه سىنى محاصره آلماقا باشلادی. وضعیت بئله اولدوقدا شيروان شاه قاينى، يعقوب سلطانا چاپار ايله بير مکتوب گونده رك کؤمک ايستدی. مکتوب قم ياخينليغيندا "گؤزل ده ره " آدلى بير دوشرگه ده (اوردوگاهدا) يعقوب سلطانين اليه يئتیشدی. يعقوب سلطان دايى اوغلو سو، عصيانكار شئىخ حئيدر قارشين سلطانيه شهرى اوزريندن كئچه رك اردبيله يولا دوشدو. اردبيلده يعقوب سلطان صفوى تكة سینه ائندی. اورادا خديجه بگيم، باجيليغى (اؤگنى باجى سى)، عالم شاه (مارتا، شئىخ حئيدرین خانيمى)، بى بى نوه لرى سالطانعلی، اسماعيل (سونراكى شاه اسماعيل) و ابراهيم حؤكومدار يعقوب سلطانى آغيرلاديلار.

شيرواندا ايسه وضعیت اولدوقجا گرگين ایدی. شيروان قوشون باشچيلارى بيرلشه رك، دوشمنلرى (شئىخ حئيدر) بير دين آدامى اولدوغو اوچون، اونلار شيروان علماسى نين موافقت نى آلميش و فرخ يسار شاها دا اوردونون توپلانماسىنى و عملياتين اوغورلو باشا چاتاچاغى اوزره بيلگى وئرديلر. بو آرادا يئرلى انسانلار آراسيندا اولان صفوى جاسوسلارى مسئله نى شئىخ حئيدر بيلديرمكله شئىخ حئيدر تلم تله سيك شاماخيدان چيخاراق دربندن كئچمك چركس لره هوجوم ائتمك ايستدی.

اردبیلده ایسه، بیر آز زماندان سونرا، ائشیک آغاسی (وزیر امور خارجه) آلدیغی و سلطان یعقوبا وئردیگی بیلگی و معلوماتا اساسا، آق قویونلولارین یاخینلاشماسیندان قورخویا دوشن شئیخ حئیر شاماخی نی اودا چکمیش، بیخیتیلارینی بوراخاراق دربند اوزریندن چرکسلره هجوم ائتمک ایستدیگی خبری وئریلدی . یعقوب سلطان دورمادان اردبیلدن یولا چیخاراق بیر گون یول گئتدیکدن سونرا، شیروانشاهین کاتبی یعقوب سلطانین دوشرگه سینه (اوردوگاه) یئتیشدی. شئیخ حئیره ایسه دربندین کنجیدی قاپانیدیغی و باغلی اولدوغو اوچون، یئرلی ساکیلره اذیت ائتدیگینه باخماپاراق، تعقیده اولدوغونو ائشیده رک بیر داها گونئی توپراقلارا دوغرو گئری قاییتمالی اولدو . آنجاق تابئرسران و البوروس داغلاری اتگینده دارتانات کندی نین یاخینلیغیندا 9 تموز 1488 ده یعقوب سلطان آق قویونلو بیرلیکلی و شئیخ حئیر قیزیلباشلاری آراسیندا بیر آغیر ساواش باش وئردی . بو ساواشین سونوچ و نتیجه سی اولاراق شئیخ حئیرین اولوسو آق قویونلانو بیرلیکلی الینه دوشدو . قیزیلباشلار اومودسوزلوغا قاپیلدیقلارینا باخماپاراق گئنه ده دؤوشو داوام ائتدیردیلر . آنجاق ساواشین نتیجه سی دگیشمز قالدی 16 . تموز 1488 ده شئیخ حئیرین کسیک باشی، داپی اوغلو سو یعقوب سلطانا تسلیم ائدیلدی . سونرا تبریزه دؤنوش باشلادی . یعقوب سلطان مخالفلره عبرت درسی اولسون دئییه، شئیخ حئیرین (بی بی اوغلو سونون) کسیلمیش باشینی تبریز کوچه لرینده دولاشدیردی.

شئیخ سلطانعلی

شئیخ حئیدر قافقازلاردا آق قویونلولار ایله باش وئرمیش ساوشدا اؤلدوکدن سونرا، اونون کیچیک اوشاقلاری و اونلارین اطرافیندا اولان فعالیتلر ده اردبیلده نظارت آلتینا آلیندی. دئمک، دینین سیاسیلشمه سی ایله یاخین قوهوملاری اولان، او جومله دن یعقوب سلطان (شئیخ حئیدرین دایی سی اوغلو) بیله شئیخ حئیدرین اوشاقلارینا دوشمن کسیلدی و اونلار تعقیب اولوندولار. بو آرادا صوفیلر شئیخ حئیدرین یئرینه اونون بؤیوک اوغلو سلطانعلی نی خلیفه ائتدیلر.

شئیخ حئیدرین یتیملی علییه اولان تضییقلر اونلاری نظارت آلتیندا ساخلاماقلا دا یکونلاشمایاراق اونلاری آنالاری "عالم شاه بگیم" یله بیرلیکده فارس ولایتینه منصور بگ پورناق اولان اراضی و تورپاقلارا سورگون ائتدیلر. اوسته لیک یعقوب سلطان آق قویونلو، شئیخ حئیدرین اورتایا قویدوغو ساریغی (عمامه نی) دا یاساق و ممنوع ائدی³⁸.

شئیخ حئیدر یتیملی (سلطانعلی، اسماعیل و ابراهیم) آنالاری ایله اکینجی ایلی فارس ایالتینده، استخر قلعه سینده سورگون یاشامی کئچرکن یعقوب سلطان قاراباغدا گؤزلیلمدن دونیاسینی دگیشدی. یعقوب سلطان اؤلدوکدن سونرا، آق قویونلو شاهزاده لری آراسیندا قدرت ساواشی باشلادی. آق قویونلولارین بیر بؤلومو، اوزون حسنین اوغلو مسیح و بیر بؤلومو ده یعقوب سلطانین اوغلو، بایسونقورون اطرافیندا توپارلانیدیلار. بایسونقور قدرتی اله آلارکن مسیح قارشى دورمادا اؤلدو. مسیح ایله بیرلشمیش اولان اوزون حسنین نوه سی رستم الینجه (آلانچاق) قلعه سینده توتساق اولدو. بایسونقور حؤکومدارلیغا اوشاق اولدوغو اوچون، قوتلی امیرلردن ساییلان آی بگ رستم طرفدارلارینا قاتیلدی. آی بگ توتساق ائدیلمیش رستمین محافظه مودورونون رغبتینی قازانماقلا رستمین آزادلیغینا ایمکان یاراندى. رستم مرند

³⁸ Ross, E. Denison, The early years of Shah Ismail, S. 5-7.

شهریندن تبریزه هوجوم ائدرکن مرد تبریز یولو آراسیندا باش وئرمیش چارپیشما سونوجو و نتیجه سینده بایسونقور شیروان شاه سیغینمالی اولدو. بئله لیکله رستم تبریزده آق قویونلو حؤکومرانى اولاراق تخته اوتوردو. تبریزده حاکیم اولان آق قویونلو قانادی نین دوشمنی ساییلان بایسونقورن شیروان شاه سیغینماسی و شیروان شاهلارین دا شئیخ جونئید و دولاییلی اولاراق شئیخ حئیدرین قاتیلی ساییلماسی باخیمیندان تبریزه حاکیم اولان آق قویونلو باشچیلاری ایله شئیخ حئیدر و شئیخ جونئید یانچیلارینی، باشلاریندا شئیخ سلطانعلی و صفوی قیزیلباشلارینی شیروان شاه علییه بیر اتفاق یاراتماغا یول آچدی. بونون نتیجه سی اولاراق شئیخ حئیدرین فارس ولایتینه سورگون اولموش عائیله سی، باشدا شئیخ سلطانعلی توتساقدان آزاد اولاراق صفوی صوفیلری و یانداشلاری ایله بیرلیکده یاز فصلی 1493 ده تبریزه گلدیلر. رستم سلطان، شئیخ سلطانعلی صفوی ذاتا حؤکومدارلارا لایق اولان احترامی ائتدی. هر طرفدن قاچیب گلن طریقت منسوبلاری نین کؤمگی ایله صوفیلر اوردوسو باشینا کنچن شئیخ سلطانعلی تبریزدن یولا چیخاراق قافقازلاردا بایسونقورا آغیر ضربه لر ووردوقدان و اصفهان والی سی نین باش قالدیریسینی یاتیردقدان سونرا، رستمین تبریزده حؤکومدارلیغینی قوتلندیرمیش اولدو.³⁹

آنجا صفوی شئیخلری نین گوجلنمه سی ایله آق قویونلو دؤلتی نین وارلیغی دا خطره دوشه جک بیر مقامدا یئر آلدی. دئمک، صفویلرین آق قویونلو دؤلتینی اله کنچیره جکلری زامان مسئله سی اولاراق اورتایا چیخمیش اولدو. مظفر شئیخ سلطانعلی تبریزه دؤنه رک اورادا رستم سلطان طرفیندن طنطنه لی مراسیم ایله قبول اولدو. شئیخ سلطانعلی بوندان سونرا، باباسی نین خلفی اولاراق اردبیل طریقت دؤلتی نین اداره سینى قورماق هوسى ایله تبریزدن آیریلدی. بئله لیکله اردبیلده طریقت مرکزی یئنیندن دینی و سیاسی حادیثه لرین مرکزی اولدو. میردلر، منصوبلار کومه و بؤلوک حالیندا اردبیلده آخین ائدیر و گلیردیلر. صفوی

³⁹ Ross, E. Denison, bax orada, S. 9-12.

طریقتی نین گوجلنمه سی تبریزده شاهلیق ائدن رستم سلطانین خوشونا گلمدی. بئله لیکله رستم سلطان 1493 ده پاییز آیلاریندا آدام گؤنده رک شئیخ سلطانعلینی تبریزه گئیرتدی. ظاهرده احتراملا قارشیلانماسینا باخمایاراق اطرافینی جاسوسلار ایله هؤردو⁴⁰. بو آرادا شئیخ سلطانعلی آل آلتی بیر چوخ روحانی طرفدارلارینا پول یئتیرمگه چالیشارکن بو مسئله رستم سلطانا خبر وئریلدیگی و او بو ایشلردن شک و قوشقویا دوچار اولدوغو اوچون، صوفیلری آرادان قالدیرماغا بیر نقشه و پلان حیاتا کئچیره بیلسین دئییه تدبیر تۆکمگه چالیشدی. آنجاق شئیخ سلطانعلی نین یانچیسی اولان بیر ذات رستم سلطانین نیتینی شئیخ سلطانعلی ذاتا یئتیرمکله او دا صوفیلر ایله مصلحتلشه رک بیر گنج ده تبریزدن اردبیل قاحمالی اولدو. رستم سلطان شئیخین اردبیل قاحیشینی ائشیدر، ائشیتمز آی بگ سلطان، باجیسی اوغلو حسین بگ علی خانی اؤز یانینا چاغیراراق دئدی:

"الله گؤسترمه سین، سلطانعلی، بیر دفعه اردبیله وارارسا، اونا قارشى گؤندریله جک 10000 عسگر ده بیر شئی ائده مز."

بئله لیکله عجله ایله شئیخ سلطانعلینی تعقیب ائتمکلی اوچون بویوروق وئره رک آغیر تجهیزات ایله آدی چکیلنلری یولا سالدی.

⁴⁰ Ross, E. Denison, bax orada, S. 9-12- 13.

شئىخ اسماعىل/ شاھ اسماعىل

قاچماقدا اولان صفويلر، اردبيل ياخيناغيندا شاماسى كندينه يئتیشدیکلری زامان شئىخ سلطانعلی اۋزونون آلە دوشوب اۋلوموندن اندیشه اندە رک کيچیک قارداشی اسماعیلی یانینا چاغیراراق اونون باشینا حئیدری تاجی (قیریلباش تاجینی) قویماقلا اونو اۋز یئرینه شئىخلر رئیسى تعیین ائتدی.

اوسته گۇروندوگو کیمی صفوی طریقتینده شئىخ رئیسلیگی و تککه رئیسلیگی آنلايیشی، شاهلیق کیمی ارثی بیر آنلايیشا دۇنموش و تبدیل اولموشدو. کيچیک، اوخویوب یازماغی بيلمگن بیر اوشاغی شئىخ سلطانعلی اۋز یئرینه شئىخ رئیسى، تکیه رئیسى تعیین ائدر و بوتون صوفی، ارشد، مرشد و مریدلر ده اونون "رئیس المشایخ" اولدوغونو قبول ائدرلر. سلطانعلی، قارداشی اسماعیلی اۋز یئرینه شئىخلر رئیسى تعیین ائتدیکن سونرا، بابالاری شئىخ جونئید و آتالاری شئىخ حئیدرین دین حاکیمیتی قورماق آرزو و گۇروشلرینی ده بیر وصیت اولاراق اسماعيله سفارش ائتدی. سلطانعلی، اسماعیلی اۋز یئرینه شئىخلر رئیسى تعیین ائتدیکن سونرا، یئتدی صوفینی ده اونا امنیت گوجو دئیە سئچدی. امنیت گوجلری آراسیندا حسین بگ لالا، قارا پیری بگ قاجار، عبدال بگ و طالیشلی ده ده بگ آدلایلارین داآدلاری وار. سلطانعلی لازیملى سفاریشلری ائتدیکن، اسماعیلی و ابراهیمی امنیت گوجلری ایله اردبيله یولا سالدیقدان سونرا، اۋزو ایسه تعقیب ائدنلر ایله اوغراشماغا و چارپیشماغا باشلادی. چوخ آغیر ساواشلار گئدرکن، سلطانعلی 1494 ده بیر دره نین ایچینه آتی ایله بیرلیکده دیغیرلانیب دوشه رک اۋلدو.

آنچاق حادیثه لر سلطانعلی نین اۋلومو ایله سونا چاتمادی. سونراکی گون آی بگ و امریندکی بیرلیکلر اسماعیل و ابراهیمی تاپماق اوزره اردبيله گیردیله، خالقى سیخیشدیردیله، هر یئری آراشدیردیله. تککه ده

گیزلن اسماعیل قورخودان یاخیندا قاضی احمد کاکولی نین ائوینه سیغیندی. اسماعیل اوچ گون او ائوده قالدی. آی بگ بیرلیکلی ائولری دلیک دئشیک انده رک آختاردیقلاری اوچون، قاضی احمد کاکولی، اسماعیلی خانجان آدلی بیر خانیمین ائوینه آپاردی. خانجان خانیم یئدی یاشیندا اولان اسماعیلی بیر آی ائوینده ساخلادی. محمدی بگ آدلی ایله ائولی اولان اسماعیلین بی بی سی، شئیخ جونئیدین باجیسی، پاشا خاتون آراسیرا اسماعیلی زیارت ائیدردی. اوندان سونرا هئچکس، حتی آناسی دا اسماعیلین هارادا اولدوغونو بیلمیردی. آی بگ سلطان اردبیلده اولدوغو مدت عرضینده اسماعیلین اولدوغو یئری آناسی، عالم شاه بیله دئمه دیلر⁴¹.

بیر آیدان سونرا، پاشا خاتون ذولفاکار قبیلہ سیندن اولان جراحلیق ایشی ایله مشغول اولان اوبا آدلی آیری بر خانیمین ائوینه اسماعیلی کئچیرتدی. اوبا خانیم خواجه علی نین شفاهتی ایله آزاد اولونان تئمور اسیرلری نین محله سینده یاشیردی. رستم سلطان بو ایکی اوشاگی آرادان قالدیرماقدا قرارلی اولدوغو اوچون، اوبا خانیم اوشاگی اردبیلین یوکسک بیر یئریندکی جمعه مسجدینه آپاراراق اورادا بیر توربه و زیارتگاهدا گیزلتدی، یالنیز آناسینا اسماعیلین حیاتدا اولدوغونا داییر خبر گؤندریدی. بو مسجدده ساواشدا یارالانمیش بیر صوفی ده گیزلنمیشدی. اوبا بو صوفیه اوشاگی گؤستردیکده، صوفی 80 صوفی نین قاچاراق اردبیل اطرافیندا باغرو داغیندا گیزلندیکلرینی اسماعیله آنلاداراق اونلارین فقط کامیل رئیس لریندن امیر گؤزلدیکلرینی ده آرتیردی⁴². اوبا خانیم، مسجدی ترک ائتمه سینی و یولداشلارینا دا خبر وئرمه سینی سفارش ائتدی؛ بوندان یانا بو صوفیلرین باشچیسی رستم بگ قارامانلی ائشلیگی (همراهلیگی) ایله بیرلیکده گئجه یاریسی مسجدده گله رک اسماعیلی آپاردی و اونو باغرو داغینا دوغرو قارقان کندینده فاض فرخزادین ائوینه تحویل وئردی. بئله لیکله صوفیلر اؤز

⁴¹ Ross, E. Denison, bax orada, S. 36.

⁴² Ross, E. Denison, bax orada, S. 37.

آرالاریندا اسماعیلی نئجه اماندا ساخلاپاییلجکلری اوزره بحث ائده رک سونوندا اونون رشت شهرینه آپاریلماسینی اویقون حئساب ائتدیلر. پاشا خاتونون آری، محمدی بگ، رشت حاکیمی امیر اسحاق ایله چوخذان بری دوستلوغو وار ایدی. اردبیل اطرافیندا اسماعیل اوچون، امنیتده اولمادیغی آنلاشیلدیقدا ایلك اولاراق اونو گیلانین قاسکار بؤلگه سینه آپاردیلار. قاسکار حاکیمی امیر سیاووش اسماعیلی شخصا قارشیلادی و اونو رشته گئدن گونه دک اؤز ائوینده قوناق ائتدی⁴³. سونرا اسماعیل ایله رشت شهرینه گئتدی و گئری قاییتدی. اسماعیل رشت شهرینه گلدیکدن سونرا، حاکیم اسحاق اونو اؤز ائوینده قوناق ساخلاماق ایسته سه ده، اسماعیل حاکیمه قوناق اولماق ایستمدی و آق مسجد آدلی بیر مسجیده قالماق ایستدی. مسجیدین یانیندا امیر نجم آدلی بیر قیزیل دوکانچیسى وار ایدی. او بو قاچاق اوشاقلایلیگینمگه و اونا امن بیر یئر تاپماغا چالیشدی. بئله لیکله اسماعیل بو شخصین واسیطه سی ایله لاهیجان حاکیمی نین یانینا چاغیریلدی. اسماعیل بو دعوتی قبول ائتمکله لاهیجان بگی میرزا علی کارگیا اونا لاهیجاندا کئی افریدون مدرسه سی نین قارشیسیندا بیر یئر حاضیرلاتدی. لاهیجان بگی اسماعیله باشاردیغی قدر خدمت ائتدی و اونا خواجه شمس الدین آدلی بیر معلم ده تاپدی. داواملی گیزلی شکیلده قیزیلباشلارین گلیب اسماعیله باش ووردوقلاریندان یولا چیخاراق بو اوشاغین خرج و خاریجلى نین صوفیلر و قیزیلباشلار طرفیندن قارشیلاندىغى گومان ائدیلر. شمس الدین اسماعیله اوخویوب یازما اؤیرتدیگی کیمی قرآن اوخوماق دا اؤیرتدی. صفوی منصوبلاری، طریقت رئیسى اولاجاق اسماعیله گیزلی اولاراق هدیه گؤنדרمکدن، حتی گلیب زیارت ائتمکدن گئری قالما دیلار. آنجاق اسماعیلی تهلوکه یه و خطره سالماق اوچون تئزلیکده زیارتچیلر قاراداغا، آنادولویا گئری دؤنوردولر.

⁴³ Ross, E. Denison, bax orada, S. 38.

بو آرادا آی بگ سلطان، اوبا خانیمی حبس ائتدیره رک اونا زورلا هر شئی دئدی⁴⁴ و اونو تیریزده بازار مئیدانیدا آسديرماسینی (اعدام ائدیلمه سینی) امر ائدی. محمدی بگ و باشقا کؤمکچیلرین کؤمکچیلری حبسه آتیلدیلار. محمدی بگ 30000 تنگه جزا وئرمکله قورتولدو.

اسماعیلین قارداشلاری ابراهیم و یئنه اونونلا بیرلیکده اولان اوڭکی قارداشی سلیمان گیلاندا بیر مدت قالدیقدان سونرا، اردبیلده دؤنمک ایستدیلر. بونون اوچون 12 دیلملی "حنیدری تاجی" چیاریب اونون یئرینه عادت اوزره آق قویونلولارین باشلارینا قویدوقلاری بیر تورکمن تاققه سینی قویدولار. بئله لیکله اردبیلده حرکت ائتدیلر. ابراهیمین حرکتیندن سونرا، اسماعیل خسته له نرک، بیر ایل تمام یاتاقدا قالدی، آنجاق سونرا یاخشیلانیدی. سونرا بی بی سی پاشا خاتون بیر آدام گؤنده رک اسماعیلین خاطیرینی سورماق اوچون، اونا اوافق تَقَق سوغاتلار دا گؤندردی.

زامان گئدیشى ایله اسماعیلین لاهیجاندا داها آرتیق قالماسی لاهیجان بگی اوچون، گونو گوندن بیر خطرله چاتمیش مقادا یئر آلدی. اسماعیلی تسلیم ائتدیرمک اوچون، آق قویونلولار گونو گوندن لاهیجانا باسقینی آرتیردیلار. بو باسقیلار ایلک اؤنجه دوستجا تشبثلر اولماسینا باخمایاراق، سونرالار سیخیشدیرماق، قورخوتماق و حده گلکمک مقامینا چاتدی. میرزا علی کارگیا، اسماعیلین صوفیلری نین توصیه و مصلحتلری اساسیندا آشاغیداکی شکیلده قرار آلدی:

"بیر آغاچا باغلادیغی سبدین ایچینه اسماعیلی اوتورتدوقدان سونرا، رستم سلطان ائلچیلری نین قارشیسینا کئچیب اسماعیلین اؤز توپراقلاریندا اولمادیغینا داییر آند ایچدی. بونون آردینجا هیئت ایسته مه یه رک (ناچار اولاراق) تبریزه گئری گئتدی. آنجاق رستم سلطان نتیجه دن ممنون قالمادی و لاهیجانا عسگر یئریتمک ایسترکن، جوجه احمد و آی بگ طرفیندن اؤلدورولدو، بئله لیکله تاجینی و حیاتینی ایتیردی".⁴⁵

⁴⁴ Ross, E. Denison, bax orada, S. 39.

⁴⁵ Ross, E. Denison, bax orada, S. 47-50.

اسماعیلین چوخ تئز اولقونلاشان و تکمیللشن شخصیتی دونیا تاریخی نین چوخ دقته دگر تظاهرلریندن بیرى ساییلار. بو دا اونون بئش یاشیندان حبس و سورگون ایله حیات کئچیرمه سى و بؤیوک انسانلار ایله اوتوروب دورماسى، بوتون سیاسى اولوب بیتن اتفاق و وقایعلرى لمس و درک ائتمه سى ایله ایضاح ائدیله جک مقام ساییلار.

1498-ده رستم سلطانین تبریزده اؤلمه سى ایله آق قویونلو ایمپراتورلوغو آراقاریشیلغا سوروکلندی. آق قویونلو ایمپراتورلوغو مسعود بگ ایله الوند بگ آراسیندا پایلاشیلدی. آذربایجان و دیارباقیر الوند بگین، عراق عجم و آیری بؤلگه لر مراد بگین حاکیمیتینه کئچدی. آیریجا باییندیرلی مراد یزد ده، محمد کره ابرقو دا، حسین کیا چلاوی سیمنان و فیروزکوه دا، پورنک باریک بگ بغداد دا، سلطانحسین میرزا خراسان دا، ابولفتح بگ کیرمان دا مستقل حرکت ائتمگه چالیشدیلار. بو دورومدان (وضعیتدن) استفاده ائدن قیزیلباش رئیسلى اسماعیلی لاهیجانان چىخارماغا قرار وئردیلر.

بئله لیکله قیزیلباشلار لاهیجانا گنده رک اورادا لاهیجان حاکیمی میرزا علی کارگیا ایله گؤروشه رک اسماعیل، جدی شئیخ صفی الدین نین مزارینى زیارت ائتسین دئی، اسماعیلی کارگیانین نظاریتیندن چىخاراراق خلخال کندلرینه گتیردیلر. قیزیلباشلار اسماعیل ایله 3 آی خالخال بؤلگه سینده قالدیلار. قیزیلباشلار اورادان اسماعیلی اردبیله آپاردیلار. اورادا اسماعیل، کئچمیش صفی شئیخلیگی و آتاسى شئیخ حیدرین ینریده اوتوراراق، شئیخ باشلیغی آلتیندا مریدلر ایله ماراقلانماغا باشلادی. آنجاق بیر آز مدت کئچدیکدن سونرا، شئیخ اسماعیل اردبیل حاکیمی جکیرلی علی بگین باسقینا و تضییقینا دؤزنه مه یه رک بیر سایدا قیزیلباش مریدلری ایله اردبیلدن آیریلماق زوروندا قالدی. شئیخ اسماعیل دا باباسى شئیخ جونئید کیمی قاراباغ گنده رک اورادان آنادولو ولایتینه و آریزینجان شهرینه یؤنلدى(جهت آلدی).

بعضى تاریخچیلر، او جومله دن یاقوت هموی آذربایجانین غرب سرحدینى آریزینجان قلمه آلماسى گؤروندوگو کیمی تاریخه اساسلانمیش کؤنول

باغلارینا سؤیکنمیش (اساسلانمیش) ده گؤرونر. ایستر شئیخ جونئیدین و ایسترسه ده شئیخ اسماعیلین ارگین و بلوغ یاشلاریندا آنا دولویا گئتمکلیرنی نظره آلارساق، علویلیگین و شیعه لیگین او زامانلار آذربایجانین اوجقار بؤلگه لرینده بیله بؤیوک اؤلچو ده یاییلدیغی آنلاشیلیمیش اولار. بو علویلیک عثمانلی حاکیمیتینده و آنادولودا دا گونوموزه دک اؤز وارلیغینی قورویابیلدی. شئیخ جونئید اوزره اشاره اولوندوغو کیمی او زامانلار، قونیا، تکه، حمید، قارامان بگلیکلی کیمی بؤلگه لرده ده شیعه لیک کؤک سالماغا باشلامیشدی. اوندان یانا هر زامان اردبیلده صفوی شئیخلیگی چیخیلماز و داریسقال بیر دورومدا و وضعیتده یئر آلدیقا، قاراباغ اوزریندن آنادولویا گئده رک اورادا انسانلار آراسیندا سیغینماغا، اورادان کؤمک و گوج آلماغا چالیشمیشلار. اسماعیل ایسه اوشاق اولدوغو، اوزاق بیر مملکتده گئدیب تک باشینا باش چیخاریلمدیگی، وقتلی و وقتسیز گئدیب گؤرمک، وار یوخ ائتمک چتین اولدوغو، یاخین یئر دئییه آق قویونلو نظارتیندن اوزاق یاریم مستقیل گیلان ولایتی اولدوغو اوچون، قیزیلباشلار لاهیجانی اسماعیلین اماندا قالماسی اوچون، اویقون حئساب ائتمیشلر. بوگون بعضیلری اسماعیلین گیلاندا آق قویونلو حؤکومتیندن اماندا قالماسینی درک ائتمگه رک اؤزلریندن آذربایجاندا قورولموش شیعه دۆلتچیلیگینی فارس شعوبیه چیلیگینه نسبت وئرمکلی تاریخی واقعیتلری درک ائتمدیکلریندن حئکایت ائدر.

شئیخ اسماعیل و اونا عاقیل وئرن مودروکلرین آماجی آنادولودا دۆلت قورماق، سونرا باباسی اوزون حسن آق قویونلو توپراقلارینی اله کئچیرمک ساییلاردی. شئیخ اسماعیل بیر مدت ارزینجان دا قالماقلا آنادولوداکی قیزیلباشلار اسماعیلین اطرافینا توپلاشدیلار. اوستاجلو ائلی، شئیخ اسماعیلی بینگؤل یایلاغینا دعوت ائتمکله کئچمیشده کی شئیخ جونئیدین مریدلری، صوفیلر و چوخلو ائل باشچیلاری آنادولونون دؤرت بیر بوجاغیندان، ائله جه ده سوریه و لبنان و عراقین شمالیندان شئیخ اسماعیله مارق و علاقه گؤسترمگه باشلادیلار. شئیخ اسماعیل

ارزینجاندا اوردو قوردوقدا يئددى مين نفر آغيرليقلى اولاراق آنادولو توركلرى 10 قبيله دن عبارت اولاراق شئىخ اسماعىلا، قيزىلباش صفتى ايله قوشولدولار؛ بونلاردان آشاغىداكى ائل و طايفالارين آدلاريني چككم اولار:

- (1) شاملو مدىترانه نين شمال شرقىندن و شام بۇلگه سى نين شمال غربىندن
- (2) تكه لو آنادولونون گونئى بۇلگه سىندن
- (3) افشار مركز آنادولودان
- (4) قاجار آنادولونون قوزئى گون چىخان بۇلگه سىندن
- (5) روملو آنادولو بۇلگه سىندن
- (6) قار امان كىلىكيا بۇلگه سىندن (آنادولونون گونئىينده) و قونيه اطرافىندان
- (7) وارساق كىلىكيا بۇلگه سىندن (مدىترانه نين قوزئىينده)
- (8) ذوالقدر فرات چايى نين قوزئى بۇلگه سىندن، سوريه دن و آنادولودان-
- (9) استاجلو آنادولونون گون چىخان بۇلگه سىندن
- (10) بيات آنا دولونون گون چىخان بۇلگه سى و عراغىن قوزئى بۇلگه سىندن

عثمانلى ايكنىجى بايزيد آلدىغى تدبىرلر اساسىندا قيزىلباشلار آرزىنجاندا طريقت دۇلتى قوردوقلارينا باخمىياراق آنادولودا توتونابىلمه يه رك (دوروش گتيره بىلمه يه رك) داغىلميش دۇلتلر حاليندا اولان آق قويونلو دۇلتلرينى اله كئچىرمگه قرار وئردىلر. بئله ليكله شئىخ اسماعىل باشچىلىغى ايله قيزىلباش اوردوسو آذربايجاندا حاكيم اولان، شئىخ جونئيدىن قاتىلى سايىلان شىروان شاه دۇلتىنى اله كئچىرمگه قرار وئردى. قيزىلباشلار، شىرواندا حاكيم اولان فرخ يسارى اۇلدورمكله شاماخى و باكى صفوى قيزىلباشلارين اله كئچدى. 502-ده، يازدا شئىخ اسماعىل

آق قویونلو الوند بگ اوردوسونو نخجیوان و شرور بؤلگه لرینده آغیر یئنیلگه و شکسته اوغراتدیقدان سونرا، تبریزی اله کئچیره رک اؤزونو شاه اعلان اندرکن شیعه لیگی حاکیمیت ساحه سینه قالدیردی. اوسته لیک اذاندان بیرینجی دفعه دگیشیکلیک ائتدیردی. بیلیندیگی کیمی اوگونه ده اذان اوخونارکن مسلمان دونیاسیندا "علی" کلمه سی ایفاده و بیان اولمازدی. قیزیلباشلارین تدبیری و شاه اسماعیلین امری ایله "أشهد أن علی ا ولی الله" ایفاده سی اذانا اکلنمیش اولدو. سونرالار بعضی مؤذنلر ایسه داها خوش سلیقه و مؤمن گؤرونمکلیرى اوچون، "أشهد أن أمير المؤمنين علی ا ولی الله" عبارتى اذان وئردیکلری زامان ایفاده ائتدیلر.

اذان مستحب اولدوغو، او زامانکی شیعه لیگین فقه کسیمی ده عقیده باخیمیندان عوام خالقى شاه اسماعیل حؤکومتی ایله سفربر ائتمگی مصحلت گؤردوگو اوچون، هئچ بیر شیعه مجتهد ده اذانا "... علی ا ولی الله" عبارتى نین آرتیریلماسینا، ایستر او زامان، ایسترسه ده بوگونوموزه دک ایراد توتمادی. بئله لیکله شیعه لرین اذان اوخوماقلارینا بو عبارت (أشهد أن علی ا ولی الله) آرتیریلدی. بعضی شخصلر بیر آدیم داها دا قاباغا گنده رک "أشهد أن علی ا ولی الله" عبارتینه "وصی رسول الله" عبارتینی ده آرتیرارلار. بیلیندیگی کیمی ناماز مسئله سینده ایستر حضرت محمد یاشادیغی زامانلار، ایسترسه ده خلفای راشدین زامانی یوزده یوز هر هانکی بیر خلیفه نین آدی، "الله ولی سی" دئییه اذاندان ایشلنمه میس. صفوی شاهلیغی زامانیندا بئله بیر غلو ائتمکلیرى سونوچ و نتیجه سی اولاراق "علی الله" آنلایشی دا بیر اینانچ کیمی اورتایا قویولدو. بو غلو ائتمک اساسیندا علی الله لیلار (اهل حق) اؤز دئدیکلرینه برائت قازانديرماق اوچون بعضا اؤز دئدیکلرینی توجیه ائتمگه چالیشدیلار و دئدیلر: "علی الله دئییلسه ده، الله دان آیری دئییل (فارسچاسی: علی خدا نیست، اما از خدا هم جدا نیست)".

بئله بیر آرتیریملار (علاوه لر) دین و مذهب طرفدارلاری نین تعقیبه معروض قالماقلاری، اونلارین سیخیشدیریلماسی نین سونوچ و نتیجه سی اولاراق اورتایا چیخمیشلار. دئمک، هر هانکی عقیده صاحبلاری نین

سیخیشدیریلماسی و سیاسیلشمه سی نتیجه سینده مذهب یانچیلاری اۋز بیرلیکلرینی باسقینا قارشین قوروسونلار دئییه غلو ائتمک ایله مذهب و آئیندن اوزاق بیر آنلايیش دا اورتایا قويدوقلاری درک ائتمزلر . شیعه لیگین تاریخده کئچدیگی یول دا بئله بیر چتینلیکلری یاشامیشدیر . بو چتینلیکلری باشا دوشمدن شیعه لیگی فارس شعوبیه چیلیگینه متهم ائتمک مسئله نین حلی دئییل، مسئله نی ترسه و یانلیش اورتایا قویماقدان حئکایت اندر.

شاه اسماعیل، باباسی اوزون حسنین وارثی اولاراق کئچمیش آق قویونلو توپراقلاریندا حاکیمیت ائتمگه ده اولان بوتون بگلیکلری اۋز حاکیمیتی آلتینا آلماغا شیعه دۆلتی یاراتماغا چالیشدی . یئنیندن توپارلانماغا چالیشان الوند بگی تبریز یاخینلیغیندا، آق قویونلو مراد بگی همدان یاخینلیغیندا، 1503-ده آلماقولاغی ساواشیندا مغلوب ائتدی. بئله لیکله عراق عجم، خراسان، عربستان(بوگونکو خوزیستان) و فارس کیرمان ولایتلریندن باشقا آق قویونلو توپراقلاری نین بۋیوک بۆلومونو اله کئچیردی. 1504 -ده فیروز کوه حاکیمی حسین کیا چیلایینی بگلیکدن اوزاقلاشدیردیقدان سونرا، طبرستان، لاهیجان و جرجان حاکیملری اۋزلری گلیب تبریزه تابع اولدوقلارینی بیلدیردیلر. یزد بۆلگه سینده باش وئرن اطاعتسیزلیک باسدیریلاراق لالا حسین بگ یزد ولایتی نین حاکیم ائدیلدی. 1505 - 1504-ده شاه اسماعیل قیشی اصفهاندا کئچیررکن عثمانلی ایکینجی بایزیدین ائلچیلری اونو بو باشاریقلاری اوچون تبریک ائتدیلر.

1507ده ذوالقدر علاء الدوله دیارباقیرا دوغرو حاکیمیتینی گئنیشلتمگه چالیشدیغی اوچون، شاه اسماعیل او ذاتا قارشین آخین(هوجوم) ائتدی . بئله لیکله آرزینجان طرفیندن آخین ائده رک عثمانلی توپراقلارینا گیردی و قیسری اوزریندن ماراش و ائلبیستان بۆلگه لرینی اله کئچیردی . آنجاق علاء الدین ساواشدان قاچیندیغی اوچون، شاه اسماعیل تبریزه گئری دؤندو 1508 . عراق عرب ولایتلرینه آخین ائتدی . بغداد حاکیمی پورتک باریک قیرمیزی بۆرک باشینا قویاراق شاه اسماعیله اطاعت

ايتديگيني بيلديرمه سینه باخمایاراق باغیشلانمایا جاغینی باشا دوشدوکدن سونرا، شهرى ترک ائتدی.

بغداد ساوشسيز صفویلر طرفیندن ضبط ائیلدیکدن سونرا، مقاومت ائدنلر اؤلومه تابع توتولدو. بونون آردیندان کربلا، نجف و سامرا یا گئدن شاه اسماعیل او شهرلرده اولان شيعه لیک مزارلارینی تعمیر ائتدیردی .

لورستان خرم آباد اوزرینه ساواش آچاراق غلات شيعه سايیلان مشعشع دئییلن سئکتی آرادان گؤتوردو. بئله لیکله صفویلر هویزه، دیزفول و لورستانی اله کئچیردی. تبریزده دؤندوکدن سونرا، شیرواندا باش قالدیرمانی بیر داها باسدیراراق اطرافیندا حاکیم اولدو. کئچمیشده آرا قاریشقیلیق و قدرت بوشلوغو اولدوغو اوچون، اؤزبک خانى، شيبک خان (شيبانى) مشهد و خوراسانا قدر توپراقلارینی گئنیشلتمکله کیرمانا آخینلار باشلاتمیشدی. شاه اسماعیل شئيبک خان ائلچی گؤنده ره رک کئچمیشده اوزون حسن ایمپراتورلوغونا عایید اولان بؤلگه لری بوشاتماسینی ایستدی. بونا قارشین شئيبک خان قیزیلباشلاری تحقیر ائده رک حاج سفرینه گئتمک نیتینده اولدوغونو و بوتون ایران ممالیکی محروسه سینه عایید اولان توپراقلار اوزریندن کئچمک ایستدیگینی بیلدیرن بیر مکتوب گؤندردی. بئله لیکله آچیقچا اوزون حسن ایمپراتورلوغونو اله کئچیرمک نیتینی اورتایا چیخدی. بئله لیکله شاه اسماعیل، شئيبک خان اوزرینه (عليهينه) آخین ائتدی. استرآباد (گرگان) و مشهدی راحتلیقلا گئری آلبندیلار 1510. دا شاه اسماعیل شئيبک خان علیهينه بیر داها ساواش آچاراق اونو آغیر بیر یئنیلگه یه و شکسته محکوم ائتدی. بئله لیکله شئيبک خان ساواش مئیدانیندا اؤلدو. مرو شهرى ده صفویلرین کنترولونا کئچدی.

شئيبک خاندان سونرا، اؤزبکلرین باشینا عبیدالله خان کئچدی 1512. عبیدالله خان خراسانا گیره رک هرات شهرینه دک ایلریلدى. بئله لیکله شاه اسماعیل بیر داها خراسانا اورودو یئتریده رک او بؤلگه لری اؤزبکلردن گئری آلدی. بورا قدر هر شئی شاه اسماعیلین و قیزیلباشلارین کؤنلونه اولموشدور.

آنچاق عثمانلى امپراتورلۇغو آلتىندا ياشايان قىزىلباشلار يىن شاھ اسماعىل بايراغى آلتىنا كئچمك اىستىكى، ايران ممالىكى محروسه سىنە طرف آخىن ائتمكلىرى و عثمانلىلار يىن بو كؤچو انگللىمگە چاليشماقلارى، اولار يىن دستە باشلار يىنى ياخالاراق جزالاندىرمالارى، شاھ اسماعىلى بىر مذهب آدمى اولاراق راحتسىز ائىدىردى. آنادولودان اولان قىزىلباش اوردوسوندا اولانلار يىن دا بو مسئلە يە اتكى و تاثيرلىرى وار ايدى. بوندان يانا بىر كىنايە اولاراق، شاھ اسماعىلە دوشمن اولان حؤكومدارلار يىن سونو اؤلوم اولار دئىە، شئىبك خانىن كسىك باشىنى ايكىنجى بايزىدە بىر اخطار كىمى گؤندىرىلدى. عثمانلى سلطانى گئنه دە سويوق قانلى اولماسىنى قوروياراق هر هانكى بىر تحرىك ائىدىجى جاواب وئىردى.

باشقا ياندان 1511 دە گونئى آنادولوداكى تكة لى توركلر عصيان ائدە رك آذربايجانا دوغرو يۇن (جهت) آلاركن عثمانلى اوردوسو بو عصيانى باسدىرايىلمدى. سيواس ياخينلىغىنداكى ساواشدا شاھ قولو بابا تكة لى نىن اۆلدورولمە سىنە باخمىاراق تكة لىلر، آرزىنجان ياخينلار يىندا تجارت كاروانلار يىنى ياغمالادىقدان سونرا، ايران ممالىكى محروسه سىنە گىبرىلر. شاھ اسماعىل يىن نظامى گوجونو اولوشدوران توركلر يىن چوخونون آنادولودان اولماسى ايله عثمانلى توپراقلار يىنا اونون ايلگىسى و علاقه سى داوام ائىدىردى. 1512 -دە روملو نورعلى خليفه، قىزىلباش توكلرى توپارلايىب صفوى اوردوسونا قاتماق آماجى ايله آنادولوىا گؤندىرىلدى. نورعلى، دوغو و گونئى دوغو آنادولودان توپلادىغى قىزىلباش توركلرى ايله توقات ياخينلىغىنداكى عثمانلى اوردولار يىنى هزىمته اوغراتدى. نورعلى توقات بؤلگە سىنى بىر مدت اىندە ساخالاراق شاھ اسماعىل آدىنا سىككە باسدىردى. بو آرادا ايكىنجى بايزىدىن نوه سى، شاھزاده احمد يىن اوغلو مراد قىزىلباش تاجىنى باشىنا قوياراق شاھ اسماعىل طرفدارلار يىنا قاتىلماق اىستدى.

بو آرادا ايكىنجى بايزىدىن يئر يىنە كئچن سلطان سلیم، اىستر عثمانلى دؤلتى نىن سارسىل مىش اولان اعتبار يىنى قازانماق، اىسترسه دە

صفویلرین آنادولو ایله اولان ایلشگیلرینی کسمک هدفی ایله ساواش حاضیرلیقلارینا باشلادی.

دیارباقیر حاکیمی اولان محمدخان اوستاجلو، ذوالقدر و مملوک عسگرلرینه قارشى قازاندىغى کوچوک چاپلى باشاریلارین اتكى و تأثیرى آلتیندا اولاراق سلطان سلیمه حقارتلى بیر مکتوب گؤندردى. آنجاق ایكى طرفى ساواشا زورلايان اصیل سبب، آق قویونلولارین عثمانلى دۆلتى ایله سرحد غرب بؤلگه لرین قیسا دا اولسا، صاحبسيز قالماسى ایدی. شاه اسماعیل، آق قویونلو شاهلیغینا سون وئرمه سینه باخمیاریاق ایران ممالیکى محروسه سینده تمام حاکیمیت قورابیلمه میش، عثمانلى دۆلتى نین شرق سرحدلری امنیتسيزلشمیش ایدی. بو گلیشمه لر ایكى طرف آراسینداكى مذهب (سنی و شیعه) رقابتینه ده سیاسى و استراتژی زمینه قازانمیشدی.

بئله بیر وضعیتده آنادولویا هوسکار اولان شاه اسماعیلی غافیلگیر ائتمک و اونو اؤز ائوینده باسقى آلتینا آلاراق یئنیلگه یه و شکسته اوغراتماق، سلطان سلیم اوچون بؤیوک بیر باشاریق ساییلاردی. بئله ده اولدو.

گؤزلیلمدن عثمانلى اوردوسونون ایران ممالیکى محروسه سى توپراقلاریندا ایلرلیدیگی خبرینی شاه اسماعیل همداندا ائشیتدی. شاه اسماعیل قیزیلباش اوردوسو ایله عثمانلیلاری اؤز حاکیم توپراقلاریندا قارشیلانماغا چیخدی. آنجاق ساواشا حاضیرلیغى اولمادیغى، عثمانلى اوردوسو گؤزلیلمدن بؤیوک حاضیرلیق ایله چالديران بؤلگه سینه گیردیگی اوچون، باش وئرمیش ساواشدا صفویلر 23 آغوست 1514 ده آغیر بیر یئنیلگه و شکسته ایله اوزلشدیلر. ساواشین نتیجه سى اولاراق ارزینجان و دیارباقیر بؤلگه لری صفویلرین الیندن چیخماقلا آق قویونلولارین غرب توپراقلاری بؤیوک اؤلچوده عثمانلى توپراقلارینا قاتیلدی. اوسته لیک چالديران ساواشى شاه اسماعیلین یئنیلمزلیک اینانجینا دا بؤیوک ضربه ووردو. اونون آردیندان بابور شاه قندهار و بلخی اله کئچیردی. شاه اسماعیل، عثمانلیلار ایله باریشماق اوچون، سلطان سلیمه ائلچیلر گؤندرسه ده، بوندان بیر نتیجه چیخمادی. بیر چوخ آوروپالى دۆلترلرین

اٹلچیسى شاه اسماعيل ايله عثمانليلار عليھينه گليب دانيشيق ائتسه لر ده، شاه اسماعيل بير داھا عثمانليلار ايله ساواشا گيرمدى و اۇلن گونه دك ساكين ياشام سوردو.

1501 ميلاد ايلينده آذربايجانين تبريز شھرينده حاکيميت تختينه چيخان شئوخ اسماعيل/ شاه اسماعيل صفوى جعفرى شيعه ليگيني اؤز ايمپراتورلوقونون رسمى مذهبي ائدرکن آذربايجان شھرلى آغريليقلى اولاراق شيعه سايبيلاردى⁴⁶. آنجاق آذربايجاندا شيعه ليگى ياياجاق عاليم يوخ ايدى. بئله ليکله صفوى شاهليغي، خاص اولاراق شاه طهماسب (1524 – 1576) شيعه ليگين گليشمه سينه کؤمک اولماق اوچون، عرب مملکتلريندن خاص اولاراق عراقين گونئي بؤلگه سى، لبنانين گونئي بؤلگه سى و خليجيج گونئي بؤلگه سيندن اولان شيعه عاليملره احتياجى وار ايدى. بو عرب مملکتلريندن گتيريلميش عاليملر شاه طهماسبين مأمورو اولاراق صفوى ايمپراتورلوقوندا شيعه ليک اوچون بير تمل و آلت ياييق اولوشدورماغا چاليشديلار. بوگونگو ايراندا بير چوخ ماللا عائيله لرین ده عائيله لى قوهوملوقلارى او کئچميش قوهوملوق باغلارينا قايددار. بئله ليکله شيعه ليک محفللى ده ايران، عراق و لبناندا اولان سياسى چکيشمکلردن فايدالانار⁴⁷.

عربى مملکتلردن گلميشلرين آراسيندا هاميسيندان اهميتلىسى لبنانين بقاء دوزلوگوندن (ال بقا) اولان "الکرکى" آدلى فقه عاليمى سايبيلاردى. 1504 ايللرينده الکرکى ايلک اولاراق نجفده حضرت على نين حرمينده ياشارکن شاه اسماعيلين ايستگى اساسيندا تبريزه گليب گئديردى. شاه طهماسب زامانيندا صفوى دربارينا گله رک شاه طرفيندن اونا فخرى آدلار وئريلدى و شيعه عقیده سيني يايماق اوچون صلاحيتلر قازاندى. بعضى حاللاردا "الکرکى" اوچون امام زامان نائيبى لقبى ده وئريلدى.⁴⁸ الکرکى يازديغي اثرلر سنتى شيعه اصولو باخيميندان اولدوقچا مسئله

⁴⁶ Heinz Halm, bax orada, S. 121.

⁴⁷ Heinz Halm, bax orada, S. 121.

⁴⁸ Heinz Halm, bax orada, S. 121.

لی ساییلار. بیلیندیگی کیمی امام زامانین غائب قلمه آیینماسی ایله او زامانکی شیعه عالیم‌لری الکرکی آلدیغی مقاملار اساسیندا بیر دونیوی شاهلیقدان و حؤکومدارلیقدان حمایت ائتدی؛ بئلنچی حؤکومدارلیق ایسه شیعه احکامینا گؤره غصبکار ساییلایلدی. الکرکی اصلینده شیعه لیگین امام زامانا نسبت وئردیگی فتوا واسیطه سی ایله حؤکومتین دونیوی عمللرینی قانونلشدیردی. الکرکی شاهین آدی آلتیندا بوتون صفوی ایمپراتورلوغوندا جمعه نامازلارینا "پیش نامازلار" تعیین ائتمه سی شیعه لیک اصولونا گؤره قبول اولونسا دا، او شاهین طرفیندن توپراق وئرگیسی (خراج) آلماسینی دا قانونلشدیردی. اسکی اسلام نظریه سینا گؤره، محصولدان بو شکیلده وئرگی (مالیات) آلماق بوتون اسلام اومتی نین خئیرینه اولمالی ایدی. دئمک، بو وئرگی اومتین قانونی باشچیسی ساییلان اماما عایید اولوردو. الکرکی خراجین شاها وئریلمه سینا، اومت منافعی اوچون فقط بیر مصلحت دئییل، بلکه ضروری اولدوغونو مدافعه ائتدی. بیر دنیوی مرجع یالنیز شیعه اولدوغو اوچون، امام زمان آدینا بو وظیفه نی اؤز بونونا و عهده سینا گؤتورر. بو اساسدا، ائله بیل (گویا) بیر شیعه یه بئله بیر وئرگی و مالیات وئرلیرسه، گوناھ ساییلمازمیش. الکرکی دونیوی حؤکومت ایله اؤز ایش بیرلیگی عملینی آل بویه زامانیندا عباسی خلیفه لیگی درباریندا چالیشان اعیان شیعه لرین اماملارین اولومونده متهم اولدوقلاری زامان شیعه فقه عالیمی اولموش المرتضی نین دا عباسی خلیفه لیگی درباریندا پست و مقام آلدیغینی خاطرلایمیش⁴⁹.

صفویلر زامانیندا بیرینجی دفعه اولاراق شیعه علماسی آراسیندا سیلسیله مراتیب یاراندى. شیعه علمانین یوکسک مقامی "صدر"

⁴⁹ عباسی خلیفه لیگی زامانیندا بعضی اماملارین اولوموندن سونرا، شیعه لر عباسی خلیفه لیگینی قانونی تانیما دیقلاری اوچون هر هانکی بیر مقام و منصب و اداره پستی آلماق ایستمزکن عباسی خلیفه لیگی درباریندا فقه حقوقی عالیمی اولان المرتضی آدلی اؤز عمللرینی عثمانین خلیفه سئچیلمه سی زامانیندا حضرت علی نین ده سئچیم هیئتتی نین عضو اولدوغو ایله اساسلاندیرمیش باخ، Heinz Halm, S. 110

ساییلدی. صدر بیر مقام اولاراق علما منافعینی دئییل، داها چوخ صفوی شاهلیغی منافعینه خدمت ائده رک دؤلت نظارتینی تأمین ائدی.

صفویلرین ایران ممالیکی محروصه سینی شیعه لشدیرمگی و الکرکی آدلی شیعه عالیمینه "امام زمان ناییبی" لقبی وئرمه سی شیعه عالیملرینی "روحانی" مقام دئییه امام زامانا دویونلمک ایله شیعه علماسینی عوام خالق کیتله سی آراسیندا روحانیلشدیرمگه و اسلام تاریخینده شیخ و عالیم لبقلری ایله تانینمیشلاری "الشیخ" صفتی ایله تاریخده تانینمیش شیعه علماسینی "روحانی" دئییه داها دا الهی لشدیرمیش و بتلشدیرمیشلر⁵⁰. بئله لیکله گله جگه دوغرو شاهلیق ایله شیخلیق آراسیندا بیر قارشى دورما، آتیشما دورومو و وضعیتى یاراتمیش. بونون آردیندان زامان زامان شیعه عالیملر شاهلاری اسلام خطیندن اوزاقلاشمیش دئییه متهم ائتمگه چالیشمیشلار.

اوسته لیک (بعلاوه) دونیاسینی دگیشمیش اماملارین و امامزاده لرین قبیرلری نین زیارتگاه اولماسی دئییل، اماملارین و امامزاده لرین نسلیندن اولانلار دا "سید اشرف مخلوقات" دئییه سید (آغا، بگ) لقبی داشیماغا و بعضی راحتلیقلاردان فایدالانماغا ایمکان تاپدیلا. یئری گلمیشکن بونو دا بیلیمک یئرینده اولار: پیغمبر نسلیندن اولموشلارین شیعه مذهب اولانلاری آرنلیقدادیرلار. اسلامیتده شیعه و سنی آییریمی اورتایا چیخدیغی اوچون، پیغمبر نسلیندن اولانلارین چوخونلوغو (اکثریتی) سنی مذهبیدیرلر؛ او جومله-دن کئچمیشده مراکشین شاهى حسن، اوردون شاهى حسن، هر ایکی سى امام حسن نسلیندیرلر⁵¹.

⁵⁰ باخ، اورادا، ص. 101: او زامانکی شیعه عالیملرین نظریه سینه اساسا، "امام زمان، پیغمبرین قانونی صلاحیتلی نماینده سی اولاراق یئر اوزرینده عدل و عدالتین حاکیم اولماسینی تضمین ائده جک بیر حاکیم اولاجاقدیر. امام زمان هرهانکی بیر نائب بللی ائتمدیگی و آییرلارکن اونون آدینا چیخیش ائدن شخصلری متقلب قلمه آلدیغی اوچون، هر نوع حاکیمیت آنلایشی امام زامان غایب اولدوغو زامان ایچریسینده پرئنسیپ اعتباری ایله غصبکارلیق و زوراکیلیقدیر.

⁵¹ Heinz Halm, *bax orada*, S. 46-47.

صفویلر زامانیندا محللی بؤیوک شهرلرده سؤز صاحابی اولان مذهبی شخصلر شئیخ الاسلام، حاکیم (قاضی)، مسجیدلرده پیش ناماز، امام جمعه و واعظ (خطیب) دئییه منصوب اولدولار. شاه اؤزو و بؤیوک مقاملاردا اولانلار وقف زمی لری، شهرلرده داشینماز املاک، تجارت مؤسسیسه لری نی چوخالتماغا چالیشدیلار. بونلارین گلیریندن مسجیدلر، خئیرسئور مؤسسیسه لر، دینی مدرسه لر، خسته خانالار مالیه لشدیریلرکن محمد پیغمرین و اماملارین اولادلاری غدالاندىلار⁵².

⁵² Heinz Halm, bax orada, S. 123.

عزا توماق و شبیه چیخارماق

علی شریعتی "غرب زدگی و شیعه" باشلیغی آلتیندا یازدیغی یازیدا "شبه چیخارماق" و تاریخی مذهبی شخصلره "عزا توتماق" عملی "نین مسیحیتدن آلتیندیغینی یازمیش؛ ترجمه:

"صفویلر زامانیندا شیعه حاکیمیتده گلدیکن سونرا، ایلک اولاراق نجه و هانکی شکیلده جمعی و عمومی عزا کئچیردیکلرینی بیلمدیکلری و جامعه نی ده شیعه لشدیرمگه جمعی مراسیملره احتیاج اولدوغو اوچون، بیر "وزارتخانه امور روضه خوانی و تعزیه داری" یاراندی. بو وزارتخانه شرق آوروپا مملکتلرینه گنده رک اورادا اولان دینی مراسیملرین نجه کئچیریلمه سی اوزره تحقیق آپاردی. بئله لیکله بیر چوخ مسیحی سنتلر، جمعی رسملر و اجتماعی تظاهراتلار، مسیح، حواریون و مسیحیت تاریخینده کی شهیدلرین شعارلارینی و ابزارلارینی کیلیسانین دینی محفللریندن آلاق ایرانا گتیردیلر. سونرا فقه عالیملری واسیطه سی اونلارا شیعه شکیلی و شماییلی وئرمگه و شیعه مراسیملرینی زنگینلشدیرمگه چالیشدیلار. بئله لیکله عزا توتماق شبیه چیخارماق، نعل، علم و کجاوه گزدریمک، معرکه توتماق، زینجیر وورماق، تانیدیغیمیز هر بیر بیچیم و حالنده ایستر اسلام، ایسترسه ده ایرانلیلار آراسیندا (ملیت ایرانی) تانینمیش بیر گؤرونوم دئییل، بوتون بو حرکتلر، شکل و شماییلی ایله مسیحیتدن آلتینمیش و تقلید اولونموش"⁵³.

علی شریعتی نین صفوی زامانینا عاید "وزارتخانه امور روضه خوانی و تعزیه داری" آد وئردیگی قوروم و وزارتخانه اوزره تاریخی قاینالاردا راست گلینمیز (من شخصا بیر یئرده اوخومامیشام). غرب مؤلیفلر ده بئله بیر وزارتخانین کئچمیشده اولدوغونا دایر بیلگی وئرمزلر. آنجاق ایران مالیکی محروسه سینده "مرثیه" یازماق تاریخینه گلدیکنده، بوگونوموزه چاتمیش بیرینجی مرثیه کتابی ماللا حسین کاشفی 1502 (908 ه.ق)

⁵³ علی، شریعتی، تشیع علوی و تشیع صفوی، ص. 19-20.

میلاد تاریخینده، شاه اسماعیل حؤکومتی نین اوللرینده "روضه الشهدا" باشلیغی آلتیندا یازمیش. بو کتاب 1910 میلاد تاریخینده هیندوستاندا چاپ اولموش. علی شریعتیدن سونرا، کنچمیشی یهودی اولموش، قوم شهرینده دوغولموش و محمدرضا شاهین "فرهنگی مشاوری" اولموش شجاع الدین شفاء طرفیندن خاريجده یازلمیش "توضیح المسائل" آدلی کتابدا دا علی شریعتی نین یازدیقلاری تکرار اولونموش.⁵⁴

شیعه-ده مصیبتنامه (مصائب مذهبی) دئییه تانیلمیش و ایران ممالیکی محروسه سینده یاقینلاشمیش و رسمی اولموش محرم آیی نین مذهبی مراسیملری مسیحیت دونیاسیندا، لاتینجه Passio، فرانسیزجا Passions، انگلیسجه Passions، آلمانجا Leidengeschichte دئییه قلمه آیلارلار. بو آئین آنلایشی نین مسیحیت دونیاسیندان صفویلر زامانیندا شیعه لرین شرق آوروپادان آدیقلارینی و مذهب آیینلر زامانی شبیه حالینا گتیردیکلرینی نظره آلا، حتی امام زامانین دا غنیت صفرا زامانیندا بیزانس ایمپراتورلوغوندا گیزلندیگی اوزه دئییلیمیش روایتلر نظردن کئچیریلرسه⁵⁵، بو آنلایش هئچ ده منطیقدان اوزاق گؤرونمز.

مسیحیت اوچون مذهبی عزادارلیق، مسیحیت حرکاتی نین ایلک شهیدلری نین حیاتی نی گؤرستمک، بیزانسین قئیسر (Cäsar) ایمپراتورلوغو و اونلارین دؤورونده مسیحیلره اولموش ظولم و شهادت لرینی گؤرستمک (نمایشه قویماق) یاسی و مراسمی ساییلار. ائله جه ده عیسی طرفدارلاری نین (حواریون) ترجمه حالی و خصوصا ده حضرت مریم یاشادیغی فاجعه لری نین، فضیلت لری نین، اضطرابلاری نین و اونا اولان طولوملرین ایفاده سی، داها اؤنملیسی عیسا مسیحین قانلی خاطیره سی نین دیرچلمه سی و اونا یهود قومی طرفیندن و بیزانس ایمپراتورلوغونا باغلی اولان گوجلر طرفیندن وئرلن شکنجه لری اؤزونده داشیماسی (متحمل اولماسی) ذکر اولونار.⁵⁶

⁵⁴ شجاع الدین شفاء، توضیح المسائل، از کلینی تا خمینی

⁵⁵ Heinz Halm, bax orada, S. 42.

⁵⁶ بو مسئله نین اوستوندن 2000 ایل کئچمه سینه باخمایاراق بوگون ده مسیحیت دونیاسی عیسی نین اؤزونون یهودی اولماسینی، آنجاق دین لحاظیندان عیسی نین

اوسته كى تاريخى واقعيتلىرى و احتماللارى بيريرلىرى نين يانينا قويارساق، و شيعه لرین ده شرق أوروبا مسیحیتی ایله بعضی مدنی باغلارینی نظره آلارساق، شيعه لیکده بیر چوخ اسلام دونیاسینا ترس دوشن آئینلرین کؤکلری (ریشه لری) مسیحیت دونیاسیندان آیینمیش نظره گلر. بو مراسیملر فقه عالیملىرى طرفیندن دئییل، سیاستچیلر طرفیندن حیاتا کئچیریلیردیگی احتمال اولونار. صفوی زامانینداكى شبيه چیلر (شبيه چيخارانلار) دیندار و شيعه اولسا دا، حیاتا کئچیریلن شبيه لر، گوجلو و متشکل شکیلده حیاتا کئچر، حتی چوخ وقت فقه عالیملىرى بو شبيه حرکتينه مخالفت ائتمکدن چکينه رک "تقيه" ائتمگه مجبور اولورلار.⁵⁷ بئله بير وضعيتين حاکيم اولماسی آچيق گؤسترير، کى بو آئینلر، مذهبی شعارلار و عمللر سیاسی مصلحتلر اوزوندن حاکیمیت قوه لری طرفیندن حیاتا کئچر. بو ایشلری اداره ائدنلر ده مسئله نین ماهیتیندن خبرلری وار. آنجاق فقه عالیملىرى بو عمللری تایید ائتمدیکلرینه باخماپاراق اهل بیت اوچون عشق و محبت آنلاييشيدير، شرع دئییل دئیيه فتوا دا وئرمزلر. فقه عالیملىرى نین بيری بو آئینلره اعتراض ائتدیکده دئیيلمیش:

"بگ! ایله 11 آی بیز سیزه قولاق آساریق، بیر آی دا سیز بیزه قولاق آسینیز. بو عمل مستحب، مکروه، حلال و حرام دئییل. بو عمل علی محبتی نین دلیسی و حسین عاشقی اولماقدیر. عاشورا بیزی دلی ائدر؛ قانیمیزین قانناماسینا یول آچار؛ اؤزوموزو اودلاماق ایستریک. امام حسین سیستمی (دستگاهی) الله سیستمی ایله فرق ائدر. امام حسینیه عشق بسلدیگیمیز گوناھ اوچون، الله بیزی جهنم اهلی ائدرسه، سنوینج و تشکر ایله اؤزوموزو اودا آتاریق...."⁵⁸

بئله بير آنلاييش، شيعه آنلاييشی اولابيلمز. بو رفتار صوفی احساسی و منطیغی ساييلابيلر. او دا سیاست اساسلی، غلات، درويشلر،

آیری بیر رسالت داشیديغینی درک ائتمزلر. او اساسدا دا أوروبادا مسیحیت تاریخینده گونوموزه-دک زامان زامان "یهودی دوشمنلیگی" باش وئرمیش.

⁵⁷ علی شریعتی، تشیع علوی و تشیع صفوی، ص. 20.

⁵⁸ علی، شریعتی، تشیع علوی و تشیع صفوی، ص. 20-21.

شاعيرلر، و روضه خوانلار، خطيبلر و عوام تبليغاتچيلار طرفيندن اورتايا قويولاييلر.

حوزه علميه قم شهرينده تحصيل آلميش دين تحقيقاتچيسي حسن يوسفى اشكورى ده امام حسين اوزه تعزیه ادبياتيني نقد ائدرکن يازميش:

"گئرچکليکده کربلادا سويون اولماسى و سو قيراغيندا انسانين سوسوز قالماسى اولدوقچا مرکب، دولاشيق خرافات اساسلى ميغلر ايله مشايعت اولونان آنلاتيق و داستانلاردان بيرى ساييلار. بو خرافى آنلاتيقلار (داستانلار) تعزیه اوخوماق اوچون بير قايناق و منبعدير. صفويه-

دن گونوموزه دک امام حسين نين و اونون سوت امر اوشاغى نين سوسوز اولدوغونو، حرملة نين اوچ قانادلى اوخ ايله على اصغرين بوغازيني هدف آلماسى، عباسين فراتا سو گتيرمک اوچون گئتمه سيني، قوللارى نين کسيلمه سيني کربلا آنلاتيقى و داستانيندان چيخارسالار (حذف ائدرلرسه)، آنلاتيق (داستان) حماسى و احساسى حاليندان چيخاراق انسانلارى آغلتماق اوچون دئيه جک بير سؤز قالماز. بو آنلاتيقلار زامان ايچيريسينده، بير کيچيک شئيدن شئيلر دوزتمگه وسيله اولموشلار. تاريخه عاييد اولان قايناكلاردا، من اونلارچا کتابلار اوخودوغوما گؤره، کوفه اميرى، عبيدالله ابن زياد کربلادا اولان قوشون باشچيسينا، عمر بن سعد آدلى ذاتا، حسين محرم آيى نين يئديسينده کربلايا گيرديکدن سونرا، اونو مضيقه آلتينا آلماسى و سودان اوزاق توتولماسينا دايير بويوروق وئرميش. بو دا جاهيلليک اساسيندا بير تور انتقام آلاق مقصدى داشيميش. دئمک، عثمانين انتقاميني آلاق مقصدى داشيميش. دئييشلره گؤره، اونلار (على طرفدارلارى) دا عثمانى سوسوز اولدوردوکلرى اوچون، عبيدالله ابن زياد عثمانين انتقاميني على ننى اوغلو حسيندن آلميش. يئرى گلמיشکن دئييلمه ليدير. بو عمل يالنيز کربلادا دئييل، صفين ساواشيندا دا معاويه قوشونلارى سويو على نين قوشونلارينا باغلاميشديلار. قارشى طرفى

باسقى آلتينا آلاماق و تسليم ائتمك اوچون، سو يولونو اؤز مخاليفلرى نين اوزونه باغلاماق بير رفتار و سنت حالينا گلميش ايميش .يازيلميشلار بو قدردير .سونرا دا حسين، قارداشى عباسى محرم آيى نين يئتدينجى گونو، يوخسا گئجه سى فرات چاينا، سو گتيرمك اوچون گؤندردیگینه دايير بير شئيلر يازيلميش .او دا 30 آتلى و 20 يايان (پياده)، يعنى 50 ساواشچى ايله بيرليکده گؤندردیگی ادعا اولونار. بو دئديکlerimiz اوخودوقلاريم قايناقلارا اساسلار .عباس ساواشچيلار ايله گندر و فرات چاينيدان نچه مشك سو گتيرر؛ بو قدر .بوندان آرتيق هئچ بير يازيلي تاريخى منبع يوخدور .بوندان آرتيق هر نه دئييلميشسه، خيال اساسيندا اورتايا قويولار .سيز ده اشارت ائتديگينيز کيمي، ناماز قيلماق اوچون دست ناماز آلاماق، اؤزلرينى تميزلمك و غسل آلاماق اوچون سو وار ايميش .عاشورا گئجه سى بيرليکده شوخلوق ائدرميشلر. سو يوخوموشسا، بو عيبارتلر هارادان يازيلميش؟

بلکه ده عاشورا گئجه سى يوخسا عاشورا آخشامى سولارى آز ايميش، بونو عقل اوزوندن قبول ائتمك اولار، بوندان آرتيق دئييلميش .عباسين عاشورا گونو سو گتيرمگه گئتمه سى و قوللارى نين کسيمه سى، و "والله ان قطعتموا يمنىبونلار افسانه دير .بونلار هاميسى- بازار قيزديرماق، انسانلارى آغلاتماق اوچون خرافى داستان سايبيلارلار"⁵⁹ اوسته گؤروندوگو کيمي حسن يوسفى اشكورى ده امام حسين نهضتى ايله بوگونکو حاله گلميش كربلا واقعه سى آنلايشى نين اوست اوسته دوشمديگى نى و بو داستانلارين سونرادان خرافات اساسيندا توخوندوقلارى قناعتينده دير. تعزیه ساخلاماق و عزا توتماق ايسلاميتده و شيعه ليکده اولدوغونا باخمایاراق خرافات دونونا بورونموش شيعه چيخارماق و کارناوال يولا سالماق مراسيملى اوزره غرب ادبياتيندا صفويلر زامانيدان سونرا خبرلر سياحيلار واسيطه سى ايله قلمه آينميش. 1634 ينجى ايل انگليستاندا Thomas Herbert - طرفيندن چاپ

⁵⁹ حسن يوسفى اشكورى، امام حسين و كربلا؛ از واقعيت تاريخى تا خرافه مذهبی؛ www.radiofarda.com/a/taboo-e50-on-karbala-indecent/28762650.html

ئىدىلمىش مقاله دە صفويلر زامانىنا عايىد شىبىە لره ايشارت اولونموش اوخويوروق:

"اونلار على نين اوغلو، حسين نين اؤلومونو چوخلو شىبىە لر ايله عزا توتدولار. من اونلارين دوقوز گون كوچه لرده نئجه حسين حسين دئيه چاغيرديقلاريني گوردوم. بعضى سى چوخ اوجا چيغيرديقلارى و سسلرى توتولدوغو اوچون، داها چيغيرايىلميرديلر. دوقوز گوندن سونرا اونو (حسينى) تاپديلار. اونلار حسينى بير اورماندا ايتيرديكلرينى خيال ائديرلر، يوخسا حسين نين يئرینه بيرينى هاى كوى و قيشقيريق ايله رنگلى پالتار گئىنمىش كيشيلر، قيز اوشاقلارى و اوغلان اوشاقلارى ايله بيرليكه" حسين حسين "دئيه دوهول و ناغارا چالا چالا مسجیده گتيرديلر و مسجیده بعضى تعظيماتدان، دوعا و ثنادان سونرا، عزا توتماقلارينا سون قويدولار"⁶⁰.

مؤليفين اوسته" رنگلى پالتار گئىنمىش كيشيلر، قيزلار و اوغلانلار "دان منظورو شىبىە چىخارماقدا نقشى اولان انسانلار اولموش. آنجاق سياح بير ناظر اولدوغو و هانكى رنگين" يزید طرفى "و هانكى رنگين" امام حسين طرفى "اولدوغوندان باش چىخارايىلمىدىكى اوچون، گوردوكلرينى قلمه آلماسينا باخمایاراق مراسيمين ايچريگى و محتواسيندان دا آرتيق بيلگى وئره بيلمە ميش. صفويلر زامانىنا عايىد شىبىە اوزره ايکينجى بيلگى و معلومات وئرن تورک سياحى اوليا چلبى سايبيلار. اوليا چلبى 1640ينجى ايل صفويلر و عثمانليلار آراسيندا باريش اولاندان سونرا، شاه بيرينجى شاه عباس دربارينا گئده رک امام حسين نين نئجه شهيد اولماق شىبهينى ترسيم ائتميش:

قرائتچى شيمرين مظلوم امام حسينى نئجه اؤلدوردوگو ايضاح ائدن يئره گلدیکده، امامين اؤلوموش اولادلارى نين جسدلرى نين شىبىە لرى صحنه يه آپاريلاراق جانلاندی (يارادیلدی). بو تاماشايا باخاندا جمعيت قيشقيريق، ناله و شيون ائتمکله" ياحسين "دئمگه باشلادی. بوتون

⁶⁰ Thomas Herbert, Relation of Some Years Traviale into afrique, Asia, Indies London, 1634, S. 167.

تاماشاچیلار اوجا سسله دورمادان آغلادیلار . یوزلرجه انسان امام حسین دئییه بیربیرلرینی دؤیه رک، باشلارینی یاراراق، بدندلری نین قیلینج و بیچاقلا یارالانماسینا باعث اولدولار. اونلار امام حسینیه اولان محبتلریندن یانا قانلاری نین آخماسینا اجازه وئردیلر . یاشیل چیم قانلا بویاناراق تارلادا(زمیده)اولان خاخش توخومو کیمی گؤرۈندۈ . سونرا یالانچی اؤلۈلر (شبییه لر)صحنه دن اوزاقلاشدیریلدی و حسین نین شهادت حثکایه سی سونا دک اوخوند"⁶¹. 1637-ینجی ایل روسیه چارلیغی طرفیندن Adam Olearius آذربایجانین اردبیل شهرینه تجارت اوچون گئتدیگینه باخماپاراق عاشورا گونو شبیه چیخارماق اورزه بیلگی و خبر وئرمیش، اوخویوروق:

"مای آیی نین اون دؤردۈنده عزادارلیغا باشلادیلار .عاشورا گونونه دک اون گون اولمالیدی، "عاشور "کلمه سی عربچه ده" اون "آنلام و معناسینا گلدیگی اوچون" عاشورا "دئییلر .بو عزادارلیق یالنیز ایران ممالیکی محروسه سینده کی مسلمانلار(محمد اومتچیلری) طرفیندن حیاتا کئچر . محرم آیی نین باشلانماسی باشلار و اون گون داوام ائدر .عاشورادا بؤیوک و مقدس حئساب ائتدیکلری علی نین اوغلو، حسین نین خاطیره سی عزیز توتولار .اونلارا گؤره بؤیوک و مقدس امام ساییلار .تاریخلرینه گؤره خلیفه یزید اونا قارشى آپاردیغى موباریزه ده سویون قاباغینی بوغاراق اونو سوسوزلوق عذابینا دوچار ائتدیكدن سونرا، سنان بن آنس نخعی طرفیندن 72 اوخلا یارالانمیش و بدنی دئشیک دئشیک اولموش و شِمْرِ بَن ذِي الْجَوْشَن طرفیندن باشی بدندن آیریلمیش"⁶². آدام اولئاریوس (Adam Olearius) نه اوچون اون گون اردبیلده محرم آییندان عزادارلیق ائدیلدیگینه داییر یازار:

"حسین مدینه دن کوفه شهرینه سفر ائدرکن 10 - گون دوشمن تعقیبینه اولدوغو و اونونجو گون قورخو ایله اؤلدۈرۈلدۈگو اوچون، بو اون

⁶¹ Mottahedeh, Roy: Der Mantel des Propheten oder Das Leben eines persischen Mullahs zwischen Religion und Politik, München 1987. S. 155.

⁶² Olearius, Adam, Reisebeschreibung, Die Neue Orientalische Reise, 1647, S. 456

گونو ایران ممالیکی محروسه سینده کی مسلمانلار عزا گئییمی (لباسی) ایله یاس توتار، باش و ساقالارینی قیرخدیرماز، شراب ایچمز و یالیز سویا قناعت ائدرلر. اردبیل باشندان آياغا یاسا بورونه رک مثلی گؤرونمه میس تۇرن و مراسیم ایله توتولموشدو. اوغلان اوشاقلاری علملرین و بایراقلارین باشلارینا بَر نیلمیش ایلان و آژدها شکیللری ایله مختلیف کوچه لری دولانیر، مسجیدلرین قاپیلاری نین قاباقلاریندا بیربیرلری نین قارشیسیندا "یا حسین؛ یا حسین" دئییه باغیریردیلا. هرگون آخشام، خاص اولاراق اوچ سونراکی گونلرین آخشام چاگیلاری، گون باتاندان سونرا، یاشلیلار دا بللی بیر یئرلرده چادیرلارین آلتینا توپلاشیر، یوزلر شمع و مشعل یاندریردیلا. درویش اوشاقلار اوزون چوبوقلارین باشینا تاخیلمیش بایراقلار ایله بیر آرایا گله رک گنیش آغیزلاری، جدی قیافتلری و بوتون وار گوجلری ایله باغیرماقدان یوزلری نین آلت طرفی کافه رنگینه دؤنوردو. بیزه ده اورادا تاماشاچی اولدوغوموز اوچون موم ایشیقلاری (شمع) وئردیلر. بیر ساعت تامام قرائت ائتدیکدن سونرا، بایراقلاری و علملری ایله شهرین اصلی کوچه لرینی دولاشدیلا⁶³.

او عزادارلیغین سون گونونو اؤز عائيله لری و اوشاقلاری ایله بیرلیکده عزادارلیق ائتدیکلرینه آخمایاراق آخشامینی ایسه چوخ غریبه بیر مراسیم ایله باشا ووردولار. جنازه مراسیمی علی طرفیندن آغیرلانمیش (عزیزلنمیش) بیر مراسیم کیمی یئرینه ئیتیریلدی⁶⁴. بو ییغینچاق و توپلانتی شئیخ صفی مزاری نین حیاطیندا باش توتدو. شئیخ صفی مزاری گونبدی نین اوستونده ایسه اوزون بیر بایراق، بیر آت نالی ایله سانجیلیمیشدی⁶⁵. بایراق محمدین قیزی فاطمه اوچون تیکیلیمیش و آت

⁶³ Olearius, Adam, bax orada, S. 457.

⁶⁴ شیعه لر آراسیندا "غریبلر شامی" منظور اولونار. بیلیندیگی کیمی انسانلار شام یئمه میس مسجیده گئدرلر. مسجیدین چیراغلار سؤنوک و خاموش اولار. مسجیده مراسیم او بیرى گنجه لردن تئز مراسیم اجرا اولونار. انسانلار مسجیددن چیخاراق ائولرینه گئدرلر.

⁶⁵ آت نالی بیر شانس گتیرین علامت اولاراق قدیم کولتورلردن بللی اولدوغو اوچون، صفویلر ده آت نالینی شئیخ صفی الدین نین آرامگاهی نین مزاری اوستونده کی بایراق آغاجی نین باشینا آغزی آچیق یوخاری تاخمیشلار (نصب ائتمیشلر).

نالی دا حضرت عباسین آتی نین نالی دئییه بایراغین باشینا
تاختلیمیشدی. دئییشلره گۆره شئیخ صدرالدین، شیخ صفی نین اوغلو،
اونو مدینه شهریندن
اردبیل شهرینه گتیرمیش⁶⁶.

1667-ینجی ایل محرم آییندا فرانسه لی Jean-Baptiste Tavernier -
محرم مراسیمینی ایکینجی شاه صفی زامانیندا اصفهانین شاه
مئیدانیندا تاماشا ائتمیش. یئری گلیمیشکن بیر کیچیک ایضاح وئریلمه
لیدیر. ژان باپتیست آوروپالیلارین یونان ادبیاتیندان آلدیقلاری "پئرس"
آنلایشیندان یولا چیخاراق ایران ممالیکی محروسه سینده کی تورک
شاهلیقلارینی "فارسلار" قلمه آلمیش. او ذاتین گۆردوکلرینی
ائشیدیریک:

"ایندی فارسلارین بۆیوک طنطنه لی شنلیگینه گئدیرم، تانینمیش Hüsen
و Hosen، علی نین اوغلو، فئستیوالینا گئدیرم. شنلیکدن سکیز یوخسا
اون گون کئچدیکده بوتون تاماشاچیلار بوتون بدنلرینه، اوزلرینه قارا یاخیر و
کوچه لرده چیلپاق، یالنیز اوتانیدیقلاری (آلت تناسلی) نین اوستونو بئز
ایله اؤرتورلر. اونلار هر اللرینده بیر چینقیل (داش پارچاسی)، بیربیرلرینی
دؤیدولر، بدنلری و اوزلری ایله عاقیلسیز فیقورلار دوزلتدیلر. Hüsen و
Hosen دئییه وار گوجلری ایله باغیرارکن آغیزلاری کۆپوکلدی. آخشام
دیندارلار انسانلاری ائولرینه آپاردیلار و اونلار شام وئردیلر⁶⁷.

بوگونلر گون باتاندان سونرا بازارلاردا، دۆرد یول آیریقلاری (چار راه) نین
بعضیلرینده تبلیغچیلارین قاباغینا منبرلر اوجالديريلير و مراسیمین
مقدسلیگی اوچون هر شئی حاضیرلانیر. امیرلرین عائیله لری، او جومله
دن هر یاشدا اولان انسانلار بیر یئره توپلانیدیقلاری اوچون، بوتون ایل
عرضینده قادینلارین و خانیملارین اؤز سئوگیلرینه گلیمک اوچون بوندان
داها یاخشى فرصت تاپدیغى بیر گون یوخدور.

⁶⁶ Olearius, Adam, bax orada, S. 458.

⁶⁷ دیندار انسانلاردان منظور "نذر" ائندلر منظور اولموش.

"من بو فئستيوالى 3 اييول 1667 ينجى ايل، ناظر و دربار رئيسى هولندياليلارا و منه شاه مئيدانيندا، عالي قاپونون قارشىسىندا تعريف ائنديگى كيمي تصويره چكمك ايستيرم. ايندى شاه سليمان آدلانديريلان، ايكنىجى شاه صفى ساراينىدان مشايعت ايله گليب ياخشى بير يئردە سحر ساعت يئتديده عالي قاپونون اورتاسيندا شاهلىق تختينده اوتورموش. بۇيوك بير نظامى مسئول آتا ميندى. اونو دا بير چوخ گنج لورد ايزلدى (تعقيب ائتدى). هامى اونون يئرئنى ايزليپ گۇرمكلىرى اوچون بو شنليگه گلن انسانلارا اجازه وئريلدى. اولدن حيس اولوندوغو كيمي، شهرين بير قيسمينده، بير كليسايا عاييد اولدوغو يئر، آيريلاريندان اوستون اولدوغو اوچون، نظامسىزليغين قارشىسىنى آماق اوچون شاه بۇيوك نظامى مسئولو مراسيمين باشچيسى اولراق تعيين ائده رك اونا هر كس اوچون يئرئنى تعيين ائتمك اوچون بويوروق وئردى. سونرا او بۇيوك نظامى مسئول بۇلوكلره و گروهلارا رئزه گئتمگه اجازه وئردى. هر تابوتون اوستونده بير اۇلو وار ايدى و هر تابوت 8 - 10 نفر واسيطه سى ايله داشينيردى. هر اۇلو تابوتو 4 - 3 باشماق آرا و فاصيله ايله يئر آلدى و 6 - 5 اوزون تابوت ايدى. اۇلو تابوتون تخته سى قيزيل و گوموش چيچكلر ايله بزئميش و ايپك ايله اۇرتولموشدو. بيرينجى انسان بۇلگونه (گروهونا) يوروش بوروغو وئريلديگى آندا باشقا اوچ شئى حياتا كنجيريلدى... اوخلار، دييرمى قالخان و ائلى قىلينجلار آسيلدى. مئيدانا گله رك تخمينا 100 آدديم قالان يئردە پادشاهى گۇرركن اوچ آت سرعتله چاپديلار و ايزلگنلرين (تعقيب ائدنلرين) هاميسى قاچماغا، تابوتلارى گۇيه قاوزارق رقص ائتمگه باشلاديلار. هامى بالا جا ا تگينى، قورشاغينى (كمرينى) بۇركونو هاوايا آتارقاق فيشقيراق و دودوك چالماق اوچون بارماقلارينى آغيزلارينا قويدولار. او بيرى انسانلار اۇنجه دئييلديگى كيمي آلرينده چينقىل (داش تيكه سى) توتارقاق، Hosen و Hüsen دئيه دئيه چيغير باغير آلتيندا بير بيرلرينى دۇيوركن آغيزلارى كۇپوكلوردو. مئيدانى اوچ دۇرت دۇنه (دفعه) گزدىكدن سونرا، هر بيرى اۇز سىراسيندا يئر آلدى. اوچ آتى يئدكله رك آپايرديلار. امام سۇز قونوسو اولان اوچ آتى

گۆرستىدى .او آتلىلارین دا اولكى آتلىلار كىمى دوشونجه و تصورلى چامپاق ایدی .بیر بۆلوك و قوروھ كئچدىكن سونرا، بیر اوطاقد ائىرلىشىدىرديلر .ايكى آيرى بۆلوك ده اورايا گلدی .هر بیر بۆلوك (گروه) اۆلو كىمى تابوت اوسته بیر اوشاغين يانينا گلدی.

بوتون بونلار، ذكر اولونان ايكي اوشاغين موشايىتى ايله يانا يانا و ھۆكور ھۆكور آغلير و ايچلىرىنى چكىرديلر .بو ايكى اوشاقلار حسين نين اوشاقلارى دئيه تانيديلدىلار و معرفى اولدولار .امام اۆلدوكدن سونرا، اونلار خليفه طرفيندن توتولموش و اۆلدورولموشدولر .بو مئيدانا گلن، گۆز ياشلاري ايله گوناھلاري نين باغيشلاناچاغيني دوشونه رك آغلایان بیر چوخ سايدا فاحيشه وار ایدی⁶⁸.

بوتون خالق مئيداندا يئر آلدیقدان سونرا، اونلار داھا نظمی نظره آلماياراق اۆزلىرىنى دۆيوردولر .اونلار اۆزلىرىنى يئر وورماغى اۆزلىرى اوچون شرف حئساب ائيدردلر .خاص اولاراق شاهين حضوروندا جسارت ايله اۆزلىرىنى يئر چيرپيديلار .اونلارا گۆره، بئله بیر زاماندا بيرى اۆلسه، او دا مقدسلردن بيرى سايبيلار .آرا چوخ قارىشىدىغى اوچون، بۆيوك نظامى مسئولىت داشييان شخص جعميتين قالاباليق و شلوع اولدوغونو نظره آلاراق 5 فيل صحنه يه گتيرده رك انسانلارين فيكىرلىرىنى اونلارا جبل ائتمكله آرا قارىشيقلىغا سون قويدو .سالون طرفينده، شاه اوتوران يئرده، كيچىك، آنچاق بير آز اوجا صحنه وار ایدی .اوراسى قالى ايله بزنىمىشى .شاه اورادا اوتورموشدو .صحنه نين اورتاسيندا قارا پارچا ايله اۆرتولموش بير اوجا اوتوراق (منبر) وار ایدی .اونون اوستونده 1 ماللا و اطرافىنى دا 6 ماللا آلمىشىدىلار. ماللا Hosen و Hosen اوزرينده ياريم ساعت دانىشىدى .او دانىشىغىنى قورتاردىقدان سونرا، شاه ماللايا انعام وئردى⁶⁹.

گئنه ده اوخويوروق:

"بوتون بو طمطراقلى مراسيم سحر يئدديدن گون اورتا چاغينا دك سوردو .شاه حرمينه گئرى دۆنركن، خالق اۆلو تابوتلارنى گون بويونجا شھرين

⁶⁸ Jean-Baptiste Tavernier: in Buch von Heinz Halm, der schiitische Islam, München 1994, S. 64.

⁶⁹ Jean-Baptiste Tavernier, bax orada, S. 65.

كوچه لرینده گزیدردی"⁷⁰. فرانسه لی تاوئرنيئر Tavernier بیر شهرين مختليف بؤلگه لریندن صف حالیندا يولا دوشن، حسين حسين دئيه تظاهرات ائدنلری و لازیمسه اونون اوچون خیاباندا اؤلمگه حاضر اولانلاری ترسیم ائدن بیرینجیدیر شخص ساییلار. ائله جه ده 1684 / 1685 اینجی ایل، آلمانین لیمگو شهریندن اولان Engelbert Kaempfer بیر سوئد شرکتینده منشی و پزشک دئيه چالیشارکن گوردوکلرینی ترسیم ائتمیش، اوخوبوروق:

"حسین نین اؤلومونون ایل دؤنومونده اولدوقجا قورخونج توقوشما(درگیری) باش وئرد. علی نین اوغلونون باشینا گلن حادثه لردن یانا خالق آراسیندا قارشى دورما یارانار. انسانلار قارشیلیقلى اولاراق بیر بیرلرینی وورار و باشلارینی یارار"⁷¹.

⁷⁰ Jean-Baptiste Tavernier, bax orada.

⁷¹ Engelbert Kaempfer, *Amoenitates Exoticae*, deutsch von W. Hinz, Am Hofe des persischen Großkönigs, S. 143.

آت نالی نین ینری شیعه لیکده

آت نالی بیر شانس گتیرن سیمگه و علامت اولاراق شیعه لیک آذربایجاندا موفق اولدوقدان سونرا شیخ صفی الدین صفوی تر به سی گونبدی نین اوستونده سانجیلان بایراغین باشینا تاختیلدی. دئییشلره گۆره بو نالی شئیخ صدرالدین، شیخ صفی نین اوغلو مدینه دن گتیرمیش و بو نالی حضرت عباسین آتی نین نالی اولدوغونو ادعا ائتمیشلر. غرب کولتورونده بوگون ده آت نالی شانس علامتی ساییلار. یئری گلمیشکن آت نالینی نه اوچون شانس گتیرن قلمه آلدیقلاری دوغرولتوسوندا ائشیتیمک یئرلی ساییلار. آت نالی آتلارین دیرناقلارینی قوروماق اوچون ایستیفاده اولونار. آنجاق انسان نییه نالی، شانس و بخت سیمگه سی و علامتی قلمه آلینار دئییه دوشوندوکده دئمک لازیم : بو آنلایش قدیمدن باشلانمیش. او زامان انسانلار دمیرین یاپیق و ساختا اولدوغونو کشف ائتمیشلر. اوسته لیک دمیرین ایستی اولارکن یوموشاق اولدوغونو، اونا راحت بیچیم و شکیل وئرمگی تجربه ائتمیشلر. بونون یانی سیرا دمیر سویوق اولدوقدا، چوخ برک اولدوغونو دا درک ائتمیشلر. بئله لیکله انسان دمیرین بیر سحرلی گوجه مالیک اولدوغونو خیال ائتمیش.

آتلارین دیرناقلارینی نال ایله قوروماغا باشلادیقدا، انسانلار ایستی آت نالی نی، آتلارین آياقلارینا تاختارکن (باغلارکن) آتین آغری حیس ائتمه دیگینی ده باشا دوشموشلر. انسانلار آت دیرناغی نین قالین بوینوز قاتیندان اولدوغونو بیلمدیکلری اوچون، دیرناغین آتی ایستیدن قورودوغونو اؤزلرینه دوغرو و دوزگون ایضاح ائده بیلمه میشلر. بئله لیکله دمیرچیلر آت نالی نین سحرلی خصوصیتلری وار دئییه اؤزلرینه بو مسئله نی تعبیر و تفسیر ائتمگه باشلامیشلار!

بو یانلیش و خرافی آنلایش خالق آراسیندا دولاشماغا و بیر چوخ یئرلرده حالانماغا باشلامیش. بوگون قاراداغدا خاروانا شهری نین "ینللی قیراق" ایله "بولوندور یایلاغی" آراسیندا یولدان یوخاری دره نین بؤیورونده اولان

داشا ناللی داش" آدی وئردیکلری ده او داش اوزرینده چیزیلیمیش علامتین امام آتلاری نین ایزی و ردی اولدوغونا نسبت وئردیکلری بیر خرافی آنلایشا اساسلانا.

نالین 8 دئشیگی اولماسینا باخماپاراق، کئچمیشده نالا همیشه 7 میسمار چالینارمیش. قدیم انسانلارا گؤره 7 خوشبختلیک سایى اولدوغو اوچون فیتنه نی و شئیطانى اوزاقلاشدیرارمیش. اوسته لیک اینسانلار طبیعت تانریلارینین گوجونه ده اینانارمیشلار. اونلارین آراسیندا انسانلاری قورویاجاق بیر بوینوزلو تانری دا وار ایمیش. انسانلار آت نالینی دا او تانری نین بوینوزونا بنزه درمیشلر. بو اساسدا دئییلریمیش:

"کوچه قاپینیزین باشینا اوغورلو بیر جاذیبه اولاراق آت نالی آسماق ایسته بیرسینیزسه، نالینین آچیق بؤلومونو یوخاری آسینیز. بئله لیکله نال، گؤیدن گلن خوشبختلیگی توتا بیلسین. نالین آچیق بؤلومو آشاغی طرفه اولسا، خوشبختلیک گؤیدن دوشر یئره، سینار!"

حئیوانلارین باشلاریندا اولان بوینوزلارین دا چوخونون اوچو یوخاری باخدیغینی نظره آلارساق، بو دوشونجه نین انسان خیالیندان اورتایا قویولدوغو آچیقلامیش و ایضاح ائدیلیمیش اولار. بو اساسدا شیعه لیک تاریخینده ده بایراقلارین و علملرین باشینا، هلال آی کیمی آغزی یوخاری طرفه آچیق بیر علامت تاخماق آنلایشی آچیقلیغا قاویشار و ایضاح اولونار.

امام مالی (سهم الامام)

قرآن مسلمانلار تپلومدا و جامعه-ده مالی باخیمدان ضعیف اولان انسانلارلا دایانیشما (همبستگی) ایچینده اولمانی سفارش ائدر. بو دایانیشما بیر وئرگی (ذکات) ساییلار (اؤرنک اوچون قرآن سوره 57، آیه 18 و سوره 58، آیه 13). ساده دیل ایله دئسک، بو ذکات آد وئرلمیش "یوخسوللار- وئرگیسی" ساییلار. بونون یانی سیرا قرآندا باشقا بیر وئرگی ده "بئشدن بیر (الخمس)" آدلانار.

قرآنین سوره 8، آیه 41-ده دئییلر:

وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ
وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ
عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

تورکجه ترجمه: "بیلینیز، هر شئی غنیمت آلدینیز، اونون بئشدن بیرى الله، پیغمبر و اونون قوهوملارینا، یتیملره، یوخسوللارا و یولدا قالیمیشلارا عایدیر. الله-آ و اونون بنده سینه و حقى باطیلدن آيیردیغیمیزا داییر نازل ائدیگیمیزه اینانسانیز، الله هر بیر شئی اوزره قادیردیر".

"غَنِمَ" عربچه ایکی باشلی بیر آنلام و معنا داشییان بیر فعل ساییلار. او "اله گتیرمک"؛ "قازانماق"؛ ائله جه ده "یاغمالاماق (غارت کردن)" آنلام و معنالاریندا ایشلنر. سنیلر بو فعلی سون معناسیندا (یاغمالاماق) معنی ائده رکن، فقط ساواشدا اله گتیریلیمیش غنیمتین "بئشدن بیرینی" بئشدن بیر وئرگیسی (الخمس) قلمه آلا رکن، شیعه عالیملر "غَنِمَ" فعلینی "قازانج" قلمه آلا ر. بئله لیکله شیعه علماء سی قرآندا ایشلنمیش "بئشدن بیر وئرگی (الخمس)" ایفاده سینی انسانلارین عموم بئشدن بیر گلیرلریندن معنا ائدرلر. بئله لیکله شیعه یوزده بیرمی گلیرینی وئرگی (ذکات و خمس) دئییه وئرمه لیدیر. آنجاق کیمه؟ قرآن

جاواب وئریز: الله-آ و اونون پیغمبرینه، قوهوملارینا، یتیملره، یوخسوللارا، یولدا قالمیشلارا. آنجاق نئجه الله-آ و چوخذاندير دونیاسینی دگیشمیش اونون پیغمبرینه؟ و کیمدير پیغمبرین فامیللری؟

بئلنچی سورقوو سؤاللار شیعه علماسی ساحه سینه عاییدیر.

شیعه علماسی قرآندا ذکر اولونان آلتی آلاجاغی اولان بؤلمه (دسته)-دن (الله، پیغمبر، پیغمبرین قوهوملاری، یتیملر، یوخسوللار و یولدا قالمیشلار) یولا چىخاراق "بئشیدن بیر" وئرگینی آلتی بؤلمکله اونلارین :

1-ینجی اوچ بؤلوگونو (قسمتینی) امام مالی (سهم امام: الله، پیغمبر و اماملار مالی) دئییه زامانین امامینا عایید ائتدیلر. بو بؤلوگ امام مالی (سهم امام) آدلاندى.

2-ینجی اوچ بؤلوگونو (قسمتینی) پیغمبر اوولادی ساییلان (یتیم، یوخسول و یولدا قالمیشلارا) عایید ائتدیلر. بو بؤلوک سیدلر سهمی (سهم السادات) آدلاندى.

آنجاق بو بئشیدن بیر وئرگینی (الخمس) کیم توپلار و آدی کئچن آلتی ذینفع اولان بؤلمه (دسته)-لر آراسیندا کیم پایلار؟

شیعه لر امام زامانین تنزلیکده قاییداجاغینا داییر گؤزلمکدن مأیوس اولدوقدان سونرا، آیری بیر مسئله یاراندى. شیعه نین قاباقکی زامانلاریندن بیر نظر روایت اولونار: هر مؤمن بئشیدن بیر (الخمس) وئرگینی ائوده ساخلامالی یا دا یئر قویلامالیدیر و امامین گلمه سینی گؤزلمه لیدیر. آیریلارینین نظرینه گؤره، غیبت زامانی داوام ائتدیكچه، بئشیدن بیر (الخمس) وئرگینی اؤده مگه (پرداخت ائتمگه) احتیاج یوخدور.

عالیملر آراسیندا قبول اولموش نظریه یه اساسا، غائب امام زامانین سهمینی آلیب اداره ائتمک اوچون، عالیملر اویقون (مناسب) قیوملار و متولیلردیرلر. بو اساسدا امام زامانین غیبتی داوام ائتدیگی زامان دا

"بئشدن بیر وئرگی"نی وئرمک بیر اجبار ساییلار. بو اساسدا عالیملر خمسلی آلار، سید مالینی (سهم السادات) پایلار و اونلارا اعتماد اولونان امام مالینی (سهم ال امام) بیریکدیرر (جمع اندر و چوخالدار)، دئمک اسلام و اومت خئیرینه خاطر بو عمل انجام تاپار. بو نظریه عراقین کوفه شهریندن قوم شهرینه گئتمیش، اورادا شیعه لیک اثرلرینی تألیف ائتمیش و سونرا بغداد شهرینه گئده رک اورادا دونیاسینی (941 م.) دگیشمیش الکینی آدلی ذاتین نظریه سینه اساسلانا. سونرا شیخ الطوسی بو نظریه نی النجف شهرینده کاملاً گلیشدیریلیمیشدیر.⁷²

⁷² A. Sachedina, Al-Khums: The Fifth in the Imami Shii Legal System, in Journal of Near Eastern Studies 39, (1980), S. 275-289. N. Calder, Khums in Imami Shii Jurisprudence, From the Tenth tot he Sixteenth century A. D., in: Bulletin oft the School of Oriental and African Studies 45 (1982), 39-47.

وقف

وقف آنلاييشی شیعه علمالاری طرفیندن اورتایا قويولدو. وقف اولونان ملکون بوتون گلیرلری 14 مصعوم قلمه آلینان، محمد، فاطمه و 12 اماملارا تعلق ائدیلدی. 1620-ده بیرینجی شاه عباس تاج و تختدن سواي (غير از) بوتون شخصی مولکونو 14 معصومه وقف ائتدی. بونلار صفوی امپراتورلوغوندا اولان بوتون اموال غير منقول، ايکی بؤيوک کاروانسرا، چوخلو شهرلرده سايسيز حماملار و اصفهان شهری نين شاه مئيدانی چئوره و اطرافیندا اولان "چاهار بازار" و باشقا غير منقول ملکلر سايبیلاردی. بو وقفلرين گلیرلری سند اساسیندا گونوموزه کیمی باغلی و مسدود اولموشلار. بو اساسدا وقف اولان بير ملکي ساتماق، مصادره ائتمک ده اولماز. وقف ملکدن اله گلن گلیر هميشه ليک يوخسوللارا، شیعه عاليملرينه، طلبalara و دين ایشلرينه خرج اولابیلرلر.

بئله وقفلر حاکimler، اعيان، ائله جه ده يئر اوزونده اولان ساده شیعه انسانلاردان مذهبی مؤسسيسي لره، او جومله-دن نجف، کربلا، بغداد، سامرا، نجف، قوم شهرينده اولان زیارتگاهلار و متبرکه قبیرولی اولان مسجدلره باغیشلانا راق چوخالماق اوزره-ديرلر.

فقه علمانین صفویلر دؤنمینده سیاسته مداخله ائتمه سی

کئچن یازیلاردا فقه علمانین روحانی اولمادیقلارینی، اونلارین فقه (اسلام شرع حقوقو) اوزره متخصص، عالیم و معلم اولدوقلاری اوزره بیلگی وئریلدی. امام زامانین "غیبت الکبری" سی اعلان اولونارکن فقه علماسی امام زامان ظهور ائدن گونه-دک یئر اوزونده کی حاکیمیتلرین غاصب اولدوغونو، فقط امام زامانین یئر اوزونده قورولاجاق حؤکومتی نین شرعی و فقه علماسی طرفیندن مشروعیتی اولاجاگی بیلگی سی ایله تانیش اولدوق.

او زامانکی فقه عالیملری امام زاماندان نقل و قول ائده رک امام زامانین یئر اوزونده نائبی اولمادیغینی و اونون آدینا قورولموش حؤکومتلرین غاصب اولدوغونو بیلدیردیلر⁷³. آنجاق صفوی شاهلیغی شیخ جونئید و شیخ حئیدر زامانیندان بیر شیعه حؤکومتی قورماغی اؤزلرینه هدف ائتدیکی و قیزیلباشلار اوچون خاص بیر گئییم شیخ حئیدرین اورتایا قویدوغو و قیزیلباشلار دا بو مسئله یه ایناناراق بو یولدا باش قویاراق شیخ اسماعیل/شاه اسماعیل باشدا اولاراق آق قویونلو حؤکومتی یئرینه صفوی شاهلیغینی آذربایجانین پایتختی اولان تبریزده قورماغا نائیل اولدوقلاری اوزره بیلگی وئردیک .

شیعه فقه علماسی باشدا الکرکی عاملی اولاراق شاه اسماعیل و اونون اوغلو شاه طهماسب نماینده لیک ائتدیگی دونیوی حؤکومتینه تمکین ائتدیگی و زامان آخاریندا بیرینجی دفعه اولاراق شیعه فقه علماسی شیعه تاریخینده اؤزلرینه "صدر" و "سیلسیله مراتب" دئییه نظم و نظام وئردیکلری اوزره ده بیلگی وئره رک شیعه فقه علماسی نین دونیوی حؤکومت ایله اورتاقلیق (همکارلیق) ائتدیگینه باخمایاراق زامان

⁷³ Heinz Halm, bax orada, S. 101: Die Stellvertretung des Verborgenen Imams.

آخاریندا سیاسی قدرتدن سهم آلماق اوچون حتی صفویلر زامانینا اشاره اولوندو.

شاه ایله فقه علماسی آراسیندا گرگینلیک قارشیلیقلى راضیلاشمانی، ائله جه ده سیخ امکداشلیغی استثناء ائتمیردی. آیری آیری اجتماعی بؤلوکلرین و گروهلارین تک باشلارینا شاهین مطلقیتینه (استبدادینه) قارشى چيخماسی شاهلیق سیستمینی خطر ایله اوز اوزه قويماغا کفایت ائتمیردی. آنجاق سیاسی مخالفتین مارقاقلاری (چيخار و منفعتلری) فقه علمالاری نین مارقاقلاری ایله اوست اوسته دوشنده، شاهلیق سیستمی اوچون هر هانکی بیر خطر حیس اولونوردو. بئله لیکله فقه علمالاری نین حاکیملری امام زامانلا تهدید ائتمگی بیر حربه و قورخو وسیله سی اولاراق داماکلوس قیلینجی کیمی شاهلیق تختی نین اوستونده آسیلی قلمه آلینیردی.

الکرکی عاملی و بیر چوخ شیعه فقه علما، صفوی شاهلیق حؤکومتینی شیعه حؤکومتی دئییه بو شاهلیق حؤکومتی ایله امکداشلیق ائدر و اؤزلرینه صدر سئچمگه و تشکیلاتلانماغا چالیشارکن نجف علمالاریندان بیرى شاه طهماسبین و بیرینجی شاه عباسین دعوتینی رد ائده رک قورخوسوندان دا اولسا، صفوی شاهلیغینی حاکیمیتچیلیک باخمیندان غاصب دئییل، "حاکیمیتی کرایه ائتمیش قله آلدی (اوخو: امام زاماناینان شخصلردن صفویلر بو حؤکومتی کرایه آلمیش و اونلارا باج وئرر⁷⁴).

عرب فقه علمالاری نین بو تعبیر و تفسیرلرینه باخمایاراق آذربایجاندا قاراقویونلور زامانیندان خالق کیتیه سی آراسیندا شیعه اؤزونه یئر آچدیغینی نظره آلاراق شئیخ جونئید بؤیوک باباسی زامانیندا آچیقچا شیعه کیملیگینه صاحیلنمیش، درویشلیگی طریقتینی دگیشمکله ده قالمامیش، موریدلری نین آرتماسی ایله جسارتلنه رک اردبیلدن یوال چيخاراق بؤیوک بیر شیعه حؤکومتی قورماق سئوداسینا قاپیلیمیشدیر.

بئله ليكله 1447-ده شئيخ جونئيد شئيخليك مقامينا اوتوراركن ماللا على نين بۇيوك اوغلو و جونئيدىن عمى سى، جعفر اونون شئيخ اولماسيندان هئچ ده راضى اولماميشلار. شئيخ جونئيدىن اطرافىنى آلميش صوفيلر و اونلار باغلى خالق كيتله سى نين چوخلوغو، آذربايجان حۇكومدارى و شيعه اولان جاھانشاه قاراقويونلانو دا حاكيميتچىليك باخيمىندان قورخويا سالميش. بئله ليكله قاراقويونلو حۇكومدارى جاھانشاه تبريزدن اردبيله، شئيخ جعفره بير مكتوب يازاراق قارداشى اوغلو شئيخ جونئيدى مملكتدن چىخارماسىنى ايستمىشىدى. او اساسدا دا شئيخ جونئيد قاراباغ تورپاقلارى اوزرىندن آنادولويا گئتميش، عثمانلى سلطانى اورادا قالماسينا اجازە وئرمزكن اورادا قارامان اوغوللارى حاكيم اولان تكة و حميد اوغوللارى حاكيم اولان شيعه بۇلگە لرینه و سونرا مملوكلار حۇكومتى آلتىندا اولان، سوريه نين شمالينا و لبنان گئده رك اورالاردا دا شيعه ليگى يايماغا و حاكيميت قورماغا چاليشاركن اورادان بير داھا شمالا دوغرو قاويلمىش. شئيخ جونئيدىن اوغلو شئيخ حئيدر و نوه سى شاه اسماعيل دا او يولو داوام ائتميشلر.

دئمك، صفوى شاهليغى اؤز شيعه شئيخليغى اساسىندا حاكيميت قوردوغو اوچون، فقه علماسى نين نظريه سینه قولاق آساجاق دا دئيىلمىش. صفويلر شيعه ليگى صفوى ايمپراتورلۇغوندا يايماق اوچون، شئيخ جونئيدىن عادت و عنعنە سینه صادىق قالاراق آنادولودا و لبناندا اولان شيعه لر ايله باغلارنى (رابيطه لرینی) ياشاتماغا و لبنانداكى فقه عاليملىرى و اونلارین واسيطه سى ايله باشقا عرب بۇلگە لریندن اولان شيعه علمانى گتيرمگە جهد ائتميشلر. صفوى شاهليغى اؤزونو سيد دئيه تقديم ائتمك و شجره نامه اساسىندا امام جعفرالصادقین تۇره مه لرى قلمه آلماقلا اؤزلىرىنى شيعه ليگين اؤن دۇرد خطاسيز و معصومى (اسما) قلمه آليردىلار. بو آنلايش شيعه آنلايشينا گۆره، بير سنت اولاراق محمد، فاطمه و اماملار اوچون كئچرلى و معتبر سايبىلار. بو باخيمدان دا صفوى شاهليغى فقه علماسى امام زامان آدينا نقل

ائتدیكلری روایتی گئیرده بوراخاراق اؤز حاکیمیتی نین قانونی و شرعی حؤکومت اولدوغونا اینانیردی.

صفوی شاهلیغی دونیوی حاکیمیتچیلیگینی شیعه مذهبی ایله بیرلیکده ایران ممالیکی محروسه سینده حاکیم ائتدیگی اوچون، بوتون آیری گوجلر کیمی فقه عالیملى نین ده هامیسینى اؤز نظارتلى آلتینا آلمایا چالیشیردی. 1666-دا فرانسه لی سیاح، Jean Chardin وئردیگی خبره گؤره، اکینجی شاه عباس اؤز مخالفلرینی باسقى آلتینا آلارکن اصفهان شهرى نین قیراغیندا و حاشیه سینده ماللا قاسیم آدلى بیرىسی بیر واعظ اولاراق اورتایا چیخار و اجتماعیه اعلان ائدر: خالق آراسیندا شراب ایچدیگی بیلین شاه الله تمثیلجیسی اولاراق چیخیش ائده بیلمز. بونو آنجاق بیر مجتهد شریعت بیلگیسی اساسیندا مؤمینلری دوغرو یولا یؤنلده بیلن اختصاصلی عالیم ائده بیلر.⁷⁵

اوسته گؤرونوگو کیمی، کئچمیشده هر هانکی بیر دونیوی حاکیمیتیه قاتیلمانی شیعه لر اوچون بیر غصبکارلیق عمل قلمه آلان و حؤکومتچیلیگی مختص و مخصوص "امام زمان" آ نسبت وئرن و او ذات ظهور ائتمدن بوتون حکمرانلیقلاری غاصب قلمه آلان ذاتلار قدرته یاخینلاشدیقدان سونرا، "خطاسیزو معصوم بیر شاه" آنلایشی یئرینه "خطاسیز و معصوم بیر مجتهد" آنلایشینی اورتا قویماغا چالیشدی.

بو آنلایش (خطاسیز شاه یئرینه خطاسیز مجتهد آنلایشی) مطلقچیلی (استبدادچی) شاه سیستمینه قارشین ایران ممالیکی محروسه سینده بیر داها 1978 – 1979 ایللرینده فارس مخالفتی طرفیندن اورتایا قویولدو. او اساسدا عوام خالق آراسیندا سید روح الله موسوی خمینی اللهیلشمگه و آی کوره سینده گؤرونو ادعاسی یاییلماغا باشلادی. نتیجه اعتباری ایله فارس مطلقچی شاه سیستمی یئرینه فارس مطلقچی ولایت فقیه سیستمی سید روح الله موسوی خمینی

⁷⁵ Heinz Halm, *bax orada*, S. 125.

باشچیلیغی ایله شیعه توپلوما تکلیف اولوندو. و تکلیف اولموش دئییه آحاد ملت مسلمان دا "جمهوری اسلامی" ایران سیستمینه مثبت سس وئردی.

17-ینجی عصرده ایسه شاه عباسا قارشین اولان مخالفت، "اصفهان شیخ الاسلامی نین اوغلو و صفوی شاهزاده لریندن اولان بیرمی یاشیندا بیر مدعالی جاوانی شاه یئرینه کاندید دیکتمکله امام نسلیندن اولماغی و فقه علمینه واقف اولماغی دا بیرلشدیرمگه چالیشدی. مالالارین بو اوپورتونستلیگینه⁷⁶ و هر بیر قیمته - اولور، اولسون - سیاسی قدرتی اله گتیرمک چابالارینا باخمایاراق ایکینجی شاه عباس ماللا قاسیمی ایت باسیر ائتدیره رک مخالفتی ده قلع قمع ائتدیردی⁷⁷.

بئله لیکله فقه عالیملری نین "خطاسیز مجتهد" مودئلی صفوی شاهلیغی علیهینه آلتئرناتیو اولوشدورماق و سیاسی قدرتی اله آماقلاری باش توتماقدی. آنجاق گلجک اوچون خطالی، حرکتلی و آسنک مجتهد مودئلی اؤزونو قورودو. ماللا محمد باقر مجلسی اصفهاندا شیخ الاسلام اولماقلا صفوی شاهلیغی و فقه عالیملری آراسیندا رابیطه لر بیر داها یاخشیشماغا باشلادی. ماللا محمد باقر مجلسی 1694-ده سلطان حسین صفوی نین تاج قویماق بایرامینا (مراسیمینه) باشچیلیق ائتدی. ماللا محمد باقر مجلسی کئچمیش فقه عالیملری نین ترسینه اولاراق سلطان حسین صفوی ایله داها یاخین علاقه لر یاراتماغا، دونیوی شاهلیغی و حاکیمیتچیلیگی قانونی قلمه آلارکن شاهلی مستقیل بیر شخصیت دئییل، اونو اؤزلرینی گیزلی امامین تمثیلجیسی قلمه آلان مالالارین بیر وسیله سی کیمی ایستر فقه عالیملرینه و ایسترسه ده توپلوما (جامعه یه) تانیتماغا چالیشدی. سلطان حسین ماللا محمد باقر مجلسی نین بو آنلایشیندان و داورانیشیندان خوشلانمادیس، شاه ایله شیخ حضرتلری نین بیریرلری ایله دوستلوق و امکداشلیق ایچینده

⁷⁶ Öz çıkar və mənfəətini nəzərə alaraq şərayitə özünü uyğunlaşdıran şəxs veya siyasi bir quruh oportunist sayılar.

⁷⁷ Heinz Halm, bax orada, S. 125.

اولدوقلاری و بو دوروم (وضعیت) هر ایکی طرفیندن فایداسینا اولدوغو اوچون، بو دوشونجه آیریلیغی شاه طرفیندن گیزلی توتولدو. مسئله بونلا دا سونا چاتما یاراق ماللا محمد باقر مجلسی صفوی شیعه لیگینده اولان صوفیلیک، فلسفه و قیزیلباشلیق آنلاییشی نین قالیقلا رینی دا سیلیب سوپورمگه و شیعه لیگی اؤز خاص گؤروش لرینه اویقونلا تماغا چالیشدی.⁷⁸

بو اساسدا امام زامانین "غیبت الکبری" دؤنمینده و زامانیندا دا دونیوی حاکیمیتچیلیک فقه عالیم لری طرفیندن غصبکارلیق و زوراکیلیق دئییه قلمه آلینمادی.

⁷⁸ Heinz Halm, bax orada, S. 126

فقہ عالیملىرى نىن سیاسى قدرته یئریکلمه سى (17-ینجى عصر)

گیریش: کئچمیش یازیلاردا اشاره اولوندوغو کیمی، الکرکی عاملی، شاه طهماسب زامانیندا کربلادان صفوی شاهلیغی نین خدمتینه گلدیکدن سونرا، فقہ عالیمی اولماسینا باخمایاراق دونیوی شاهلیق خدمتینده اولماق عملینی و داورانیشلارینی آلبویه زامانیندا عباسی خلیفه لیگی خدمتینده اولموش شریف المرتضی نین (1044 م. اؤلوموش) رفتار و داورانیشلاری ایله اساسلاندیرماغا چالیشدی.⁷⁹ شریف المرتضی اؤزو ده عباسی خلیفه لیگی خدمتینده اولماسینی حضرت علی نین عثمان کیمی ذاتین سئچیلمه سینده "سئچکی هیئت" نین عضو اولدوغو ایله اساسلاندیرمیشدی.⁸⁰

الکرکی بیر فقہ عالیم اولاراق صفوی شاهلیغی خدمتینه آلینماقلا صفوی شاهلیغی اونا "نائب امام زمان" لقبی وئردی. بو آنلایش شیعه لیک دونیاسیندا لقب ساییلماسینا باخمایاراق بیر نوع بدعت ساییلاردی. بیلیندیگی کیمی امام زامانین "غیبت الکبری" سینی بیلدیرن شیعه فقہ عالیملىرى هئچکس امام زامانی نماینده لیک ائده بیلمز و اونون آدینا حؤکومت ائتمک غصبکارلیق ساییلار دئییه امام زامان آدینا شیعه اجماعسینا بیلگی وئرمیشدیلر.⁸¹ بو بدعتچیلیگه باخمایاراق صفوی ایمپراتورلوقوندا، فقہ عالیملىرى آراسیندا "صدر" و سلیسلیه مراتیب آنلایشی یاراندی (4). فقہ عالیملىرى قورومو (فقہ عالمر شوراسی) یارانماقلا بؤیوک شهرلرده "شئیخ الاسلام"، قاضی و مسجدلرده "پیش ناماز" و "خطیب" آنلایشی اورتایا قويولدو. بو واسیطه ایله صفوی شاهلیغی نین نظارت رولونو دا بو منصوبلار داشیمالی اولدولار.⁸²

⁷⁹ Heinz Halm, bax orada, S. 110

⁸⁰ Heinz Halm, bax orada, S. 101

⁸¹ Heinz Halm, bax orada, S. 122

⁸² Heinz Halm, bax orada, S. 122

صفويلر اۆزلىرىنى شجره نامه اساسىندا امام موسى الكاظم-ه باغلى تانيتدىقلارى، سيد قلمه آلىندىقلارى اوچون، پيغمبر اوولادى دئيه حاكم ده اولدوقلارى اوچون، شيعه لر آراسىندا بؤيوك عزت و عظمتە مالىك اولدولار.

آنچاق قاجارلار (1796 – 11925) و پهلويلر (1925- 1979) بئله بير متبرك مقامدان محروم ساييلاردىلار. بوندان باشقا (علاوه) صفوى شاهلىغى فقه عاليملىرىنه ايران ممالىكى محروسه سىنده اهميت قازانماقلارىنا كؤمك ائتدىكلرىنه باخمايلاق صفوى شاهلارى فقه عاليملىرى نىن اونلارا كور مرید اولاجاقلارىنا دا اينانايىلمزدىلر. 17-ينجى عصرده أوروبا سياحلارى وئردىگى خبرلردن⁸³ و ⁸⁴ (بىلدىگىمىزه گؤره، شاه ايله فقه عاليملىرى آراسىندا قارشى دورماق يارانمىشى⁸⁵. دئمك، امام زامان ظهور ائدن گونه دك دونيوى حاكميتلره اورتاق و شريك اولمانى شيعه مذهبىنه ضد قلمه آلان فقه عاليملىرى، صفوى شاهلىغى واسيطه سى ايله اۆزلىرى اوچون صدر و سىلسيله مراتب دئيه تشكىلاتلاندىقدان سونرا، قدرت دوشونجه سىنه قاپىلماق عرفه سىنده يئر آلدىلار.

حضرت على و امام حسين حاكميتده و حاكميت اوغروندا رقىلىرى طرفىندن يئنىلگه و شكسته اوغرايدىقدان سونرا، شيعه فقه عاليملىرى نىن دونيوى حؤكومتده نقشلىرى اولمامىشى.

آل بويه ده عباسى خليفه ليگىنى گىرو توتماسىنا باخمايلاق دونيوى حؤكومت دئيه عباسى خليفه ليگىنه توخونمامىشى. سونراكى فقه علمالار دا دونيوى حؤكومتى موغول خانلىغىنا و سونرا صفوى شاهلىغىنا عاييد اولدوغو آنلايىشىندا اولدوقلارىنا باخمايلاق، صفوى شاهلىغى

⁸³ Engelbert Kaempfer, Am Hofe des persischen Grosskönigs 1684-85, S. 65, 124.

⁸⁴ Jean Chardin, Des vortrefflichen Ritters Chardin, des grossen Königs in Persien Hoff- Handelsmanns, Curieuse Persian- und Ost-Indische Reise-Beschreibung, S. 124 - ...

⁸⁵ Heinz Halm, bax orada, S. 124.

زامانىدا فقه عاليملىرى اۆز آرالارىندا قوروملانماقلا (ساختار و مؤسسسه لره مالىك اولماقلا)، اونلار دا فقه عاليمى مسلكى نين يانى سيرا سياسى حاكيميتده و قدرته اورتاق و شريك اولماق مقامينا سوروكلنديلر.

بئله ليكله صفوى شاهليغى نين سون ايللريندن اعتبارا ايران ممالىكى محروسه سينده دونيوى شاهلىق ايله فقه علمالارى آراسيندا قدرت چكيشمه سى باشلاندى.

شاه اولاجاق و حاكيميت قوراجاق شخص اۆز قيلينجى و توفنگى و اعمال ائتديگى اوتوريتته سینه آرخالاناركن، فقه علمالارى ايسه ماللار و شئىخلر واسيطه سى ايله شيعه مريدلريندن بير وسيله اولراق سياسى قدرتى تهديد ائتمگه و حاكيميتدن باج آلقا اوچون، فايدالانماغا باشلاديلار.

شيعه نين اصولى و اخبارى مکتبلىرى

سنى مذهبىنده (مالىكى، حنفى، حنبلى، شافعى) اولدوغو كىمى شيعه مذهبى ده اول منزوى شكىلده قورونوب ساخلانماسينا باخمىاراق صفويلرين قيلينجلارى نين كۆلگه سىنده شيعه ايران ممالىكى محروسه سىنده رسمى مذهب اولاراق آزادليغا قاووشديقدان سونرا، اصولى و سنتى دئيه اؤزونو آزاد شكىلده اورتايا قويماغا باشلادى. "اصولى مکتب" و "سنتى مکتب" دئىكده شيعه ليكده اولان آيرىملار (شيعه اون ايكي اماملى، اسماعيله، زىديه، علويلر، غاليلر و كيسانيه) منظور دئييل، شيعه ليكده اوزلشميش شرعى مسئله لره مذهب اساسيندا نئجه حل يولو تكليف ائتمك و حل يولونو تاپماق منظور اولونار.

شيعه ليگين فقهى مسئله لرینی آچيق و آيدین دارتیشماق اوزره 17. 18. ميلاد عصرينده ايكي مکتب آخینی (جریان) اورتايا چيخدی:

اصولى مکتب

اخبارى مکتب

اصولی مکتب

اصولی مکتب (اصولی گرا)، الحّله مکتبی دئییه ده تانیبار. بو مکتب موغوللار زامانیندا الحسن ابن یوسف الحّله واسیطه سی ایله عراقدان و صفویلر زامانیندا دا لبنانی و عراق لهیاتچیلاری واسیطه سی ایله گئنه ده عراقدان و لبناندا ایران ممالیکی محروسه سینیه گتیریلیمیش شیعه مکتبی ساییلار.

الحّلی (1250-1325) نین تئوریزه ائتدیگی نظریه اساسینا گۆره، 14 شخص خطادان اوزاق و معصوم ساییلار: حضرت محمد، قیزی فاطمه و اون ایکی اماملار. اماملاردان فقط مهدی امام الزمان لقبی ایله دیری اولاراق غایب ساییلار. بونلاردان سونرا، بوتون انسانلار خطا ائده بیلر. دئمک، بو ساییدقلاریمیزدان سونرا، هئچ بیر انسان دین خادیمی و مجتهد دئییه معصوم ساییلایلمز.

اصولی مکتبینیه گۆره، هرهانکی بیر مسئله نقل و روایت اساسیندا اؤز حلینی تاپایلمزسه، بورادا انسانین دوشونجه سی و منطق حؤکوم وئرمک مقامینا گلر: الله محمده عقل وئردی؛ او عقلدن فایدالاناراق اؤز ایستگینی اساسلاندیردی. هرهانکی بیر چتینلیک و مسئله اوزره سنت (نقل و روایت) کؤمک ائده بیلمزسه، انسان اؤز ذکاوتیندن (عقلیندن) فایدالانمالیدیر. انسان یئتیشدیگی نتیجه خطالی اولایلر دئییه، انسان هر زامان او مسئله یه و اونون نتیجه سینیه بیر داها باخمالی و یانلیش عملینی اصلاح ائتمه لیدیر. بو حئساب کتاب اساسیندا چالیشاراق فقه مسئله لرینه حل یولو تاپماق "اجتهاد" آدلانار.

بوگونکو شیعه لیکده مجتهدلیک پرنسیپلری نین اساسینی و کیم مجتهد اولایلر دئییه آنلاییشینی الحسن ابن یوسف الحّلی قویموش. الحّلی نین نظرینه گۆره:

مجتهد اولماق الهام، معجزه، یوخسا مقدسلیگه (مقدس اولماغا) قادر اولماق دئییل، اوزون ایللر دورمادان اؤیرنمک ایله بیر شخص مجتهد اولار. اجتهاد مسئله سی آز سایدا خاص متخصص شخصلره شامل اولار. بیر متخصص شخص آیری متخصص شخصلر طرفیندن متخصص دئییه قبول اولارسا، او شخص مجتهد تانیلار. مجتهد تانیان شخصین وئردیگی نظرلری، ایکی آیری مجتهد خطالی قلمه آلارسا، او شخصین مجتهدلیک حقی ساقط اولونار.

الحسن ابن یوسف الحلّی دونیاسینی دگیشمیش (اؤلموش) مجتهدلری مسئولیتدن ترخیص ائتمک اوچون یازمیش:

"اؤلولرین دئمگه هئچ بیر سؤزلری یوخدور (لا قَوْلَ لِّلْمَيِّدِ). بیر مؤمن بیر مجتهدین وئردیگی حؤکمه قارشین دونیاسینی دگیشمیش بیر مجتهدین نظیرینی اورتایا سوره بیلمز. یالنیز دیری مجتهدلر اجتهاد ائده بیلرلر".

اخباری مکتب

اخباری مکتبی الهیاتچیلاری انسان عقلی نین باشاریغینا شک و شبهه ایله یاناشاراق حئسابلانمیش و دوشونولموش دلیل و منطق ایله درک ائتمه نی وحی مسئله لری اوزره دارتیشماقدان (بحث ائتمکدن) اوزاق توتماق ایسترلر. اونلار شرعی مسئله لر اوزره قرآنین وحی متنیندن باشقا، فقط پیغمبردن و اماملاردان قولاق ایله ائشیدیلیمیش ایفاده لری و گؤز ایله او زامان گؤرولموش و روایت اولموش حرکتلری مسئله نین حلی اوچون تصدیق ائدیجی دئییه قبول ائدرلر. بو سنتی جریان و آخین نین قوروجوسو ماللا محمد امین استرآبادلی (1624 اؤلوم تاریخی) ایدی. ماللا محمد امین استرآبادلی فقه عالیمتری نین شرعی مسئله لر اوزره

اجتهاد آنلايىشلارینی و اۆزلىرىنى امام زامانىن نائىبى اولدوغونو رد ائدىردى.

اخبار مكتىبى عاليملىرى، مجتهدلر مؤمنلىرى اۆزلىرىنه مقلد ائتدىكلرى اوچون، اونلارا انحصارچى لقبى وئره رك دوشونجه باخيمىندان اونلارین عليھينه مبارزه ائدرلر. اونلار هر بير مؤمینه بير باشا (مستقيما) و بلاواسيطه روايت اولموش اخبار قانیاقلاريندان فايدالانماغى، حقوقى و شرعى مسئله لرینه جاواب تاپماغى تكليف ائدرلر.

سنتى آخين و جريان پيغمبردن و اماملاردان روايت اولموش خبرلى حقيقت قايناغى قلمه آلدیقلارى اوچون، اونلار اخبارى (اخباريگري) آدلانارلار.

شیعه لیکده فوندامنتالیسم (بنیادگرایی)

فوندامنتالیسم (بنیادگرایی) آنلاییشی حقیقتی وحی-ین یوخسا سنتین چتین کلمه لرینه محدود ائتمکدن باشقا بیر آنلاییشی و درک دئییل. بو تانیم و تعریفه اساسا اخباری شیعه لر اصلینده فوندامنتالیست شیعه (بنیادگرا) ساییلارلار. آنجاق گونوموزده اسلام دونیاسی نین عموم یابین و باسین اورقانلاریندا میللتانت، انقلابی قوروهلارا دا فوندامنتالیست دئییمی و اصطلاحی نین ایشلنمه سی، بو کلمه نی اؤز ماهیتیندن بوشاتمیشدیر.

دئمک، فقه مسئله سینده اجتهاد و مجتهدلیک ایله مخالفت ائدن اخباری شیعه-لر اصلینده فوندامنتالیست (بنیادگرا) اولارکن، اجتهادی دیفاع ائدن و دلیل گتیرمک ایله مسئولیت قبول ائدن اصولی (اصولگرا) شیعه لر ایسه اونلارین ترسی ساییلار. باشقا سؤز ایله دئسک، اصولی شیعه لر فوندامنتالیست دئییلر.

اصولی شیعه نین غالب گلمه سی

18-ینجی عصرده اخباری علما، اصولی علما ایله قارشى دورماغا و شیعه لیگین شرعی مسئله لری نین جاوابینی قدیم روایتلر و خبرلر اساسیندا آختارماقدا و چیخیش یولو تاپماغا چالیشدیغینا باخمایارقا اونلار اصولی علمالارین قارشیسیندا یئنیله رک بیر حاشیه-ده سئکت حالینا گلمیشلر. بوگون اخباری شیعه لر عراقین بصره شهرینده و بحرینده یاشارلار. اصولی عملالارین اخباری علمالار قارشیسیندا باشاریقلاری فقط ایران ممالیکی محروسه سی دئییل، عراقدا، او جومله-دن نجف شهرینده ده اؤزونو دوغروتدو.

ایران ممالیکی محروسه سینده شاهلیق ایله شئیخلیک آراسیندا گرگین موناسبت اولارکن ایراندان قیراقدا، عراقین نجف، کربلا، کاظمین و سامرا شهرلرینده اولان زیارتگاهلار شیعه نین یئنی تاریخینده خاص نقشلری اولموش. هر زامان شیعه عالیملى شاه ایله آجیق (آشکار) مخالفت اتدیکده ائمه اطهار تانیان اماملارا پناه آپاراردیلار. خاص اولاراق 1638-دن عراق عثمانلى ایمپراتورلوغونون بیر ایالتی اولدوغو اوچون، عثمانلیلار ایران ممالیکی محروسه سی حاکیملى نین مخالفلرینه گؤز یوماراق اونلارا بو زیارتگاهلارا خوش گلدینیز ائدیلدی. دئمک، بونلار سیاست و تبلیغات باخیمیندان شاه علیهینه بیر سیاسی ملزومه ساییلاردیلار.

بیلیندیگی کیمی سید روح الله موسوی خمینی ده ایراندان سورگون و تبعید اولارکن، انقلابا حاضیرلیق ایشلری آپارماق اوچون، 1965-ده نجفده یئرلشدی. او ایکی یوز ایل تجربه اولموش مودئلی ایزله بیر و تعقیب ائدیلدی. عیراقدکی شیعه لر ایسه، بیر قاعیده اولاراق عثمانلیلار طرفیندن اینجیدیلمدیلر.

آنجا نادر شاه (1736 – 1747) حؤکومه گلدیکدن و عثمانلیلار ایله یاخشى مناسبتلر قورماغا و سنیلگی بیر داها ایران ممالیکی محروسه

سینه حاکیم ائتمگی اؤزونه مقصد ائدرکن چوخلو شیعه عالیم لر عراقداکی شیعه زیارتگاهلاردا اولان شهرلره قاچاراق اورادا یئرلشدی. بو عالیم لرین باشیندا کربلا شهرینده تحصیل آلیب یئرلشمیش ماللا محمد باقر وحید بهبهانی (1705 - 1790) ایدی. بو ذات شیعه اصولی مکتبی یولوندا دورمادان امک وئرمگه و نظریه یونتاماغا چالیشدی. بو ذات رحمسیزجه اؤز اخباری شیعه مخالفلری نین علییه گنده رک هر بیر اجتهادا مخالف اولانی "کافر" آدلانیدردی و "الله-ین میرغضبلری" آدلی قولدور دسته لر واسیطه سی ایله اخباری شیعه لری قورخوتماق و باسقی آلتینا آلمانا چالیشدی.⁸⁶

"تکفیر" کلمه سینی مجتهدلر بیر سیلاح کیمی اصولی مکتب نظریه سینی یایماق و اجتهادا مخالف اولان اخباری شیعه لری باسدیرماق اوچون ایشه آپاردیلار. بئله لیکله شیعه لیک ایچینده بیر یاندان اؤز ایچینده اصولی مکتبی یاییلارکن اخباری مکتب آنلایشی طرفدارلاری قلع و قمع ائیدیلدی و باشقا یاندان 19-اونجو عصرده آیری سنتلرین قالیقلارینی (عرفانی، اسلامی اولمایان روحانی مفکوره، مسیحی انتظارچیلیغی: Chiliasmus) و ائله جه ده اسلامدا بدعت اساسلی ایدئولوژیلره (شئیخیگری، بابیگری و بهاگری) قارشین امانسیر ساواش آپاریلدی.

غرب عالیم لری محمد باقر وحید بهبهانی نی 19-اونجو عصرده حیاتا کئچمیش شیعه اورتودوکسونون یئنیلکچیسی (مجدد) ، حتی گئرچک قوروجوسو(مؤسس) حئساب ائدرلر.⁸⁷

⁸⁶ Hein Halm, bax orada, S. 129.

⁸⁷ Hein Halm, bax orada, S. 129.

قاجار شاهلیغی و فقه عالیملىرى

ایران ممالیکی محروسه سی نین اون سکیزینجی یوز ایلده آرا قاریشقیلیغیندا آذربایجان تورکلوگونه منسوب اولان قاجار قبیله لردن اولوشان بیر کونفئدراسیون سیاسی صحنه یه غالب گلدی. قاجار طایفالاری نین باشچیسى آغا محمد خان 1796-دا اؤزونه شاهان شاه (شاهلارین شاهى) عنوانینی سئچدی. او اساسدا قاجار بگلیگی یئرلشدیگی، البورز داغی نین اتگی، تهران کندی ایران ممالیکی محروسه سی اوچون پایتخت ائدیلدی.

صفویلر زامانیندا، شاه اسماعیل صفوی باشدا اولماقلا شیعه لیک حاکیمیت ساحه سینه قالخمیش، فقه عالیملىرى اؤز لرینه دفتر و دستک (صدر، شئیخ الاسلام، خطیب، پیش ناماز) دوزتدیکلری اوچون، سونراکی ایران ممالیکی محروسه سینه حاکیم اولاجاق شاهلار دا فقه عالیملىرى و شئیخلیک قارشیسیندا بئله بیر عنوانی سئچمگه و شاهلیق مقامینی قاباریق (برجسته) گؤرستمگه مجبور ایدی. بئله لیکله 1925-ینجی ایله دك ایران ممالیکی محروسه سینه حاکیم اولموش قاجار ممالیکی محروسه سی سنتی فئدرال بیر سیستم حؤکومتی کیمی اداره اولوناراق تبریز شهری ده ولیعهدین شاهلیغا حاضیرلاشدیغی شهر دئییه منظور اولدو. بو اساسدا هر زامان مرکز هر هانکی بیر داخلی گوج طرفیندن تهدید اولونارسا، ولیعهد شاهلیق پستی و مقامینی اؤز الینده ساخلا یا بیلسین دئییه دوشونولدو. بو دوشونولموش تدبیرلره باخمایاراق شیعه عالیملىرى و اونلاری مدافعه ائدنلرین قارشیسیندا حاکیمیتی ثابتلشدیرمک اوچون، دین فاکتورونو دا دخیل ائتمک واجیب ایدی. دئمک، یئنی شاهلیق سلسیله سینه قارشین هر هانسی بیر مخالفت، دین عامیلیندن راحتلیقلا استفاده ائده بیلردی. بو اساسدا ایلك ایکی قاجار شاهلاری اؤز لرینی مؤمین شیعه تقدیم ائتدیلر:

قاجار شاهلیغی نین قوروجوسو، آغامحمد خان، اؤز اجدادلاری نین سوموکلرینی استرآباد کندیندن (مازندران ولایتیندن) نجف شهرینده اولان زیارتگاهلارین یانینا کؤچوروب و کربلا زیارتگاهی نین گونبزی قیزیل ایله سوواتدی.

فتحعلی شاه هر ایل تهراندان قوم شهرینه، قودا قبری اولان فاطمه معصومه نین زیارتگاهینا زیارت گئتمه نین یانی سیرا قوم ساکینلرینی ده وئرگی (مالیات) وئرمکدن معاف ائتدی، اوسته لیک فاطمه معصومه نین زیارتگاهی نین گونبزی نین اطرافینی و فیضیه علمیه مدرسه سی نین جمعه مسجدینی ده یئنیلدی (مرمت ائتدی).

قاجار شاهلاری صفویلر کیمی جامعه اوزره مذهبی بیر قدرته مالیک اولمادیقلاری اوچون، اونلار شیعه علمانین کؤمکینه احتیاجلاری وار ایدی. بئله لیکله شیعه علمالار ایله تماس توتاراق اونلاری شاهلیق مقامینا چاغیریردیلار. علما ایسه قاجار شاهلیغی ایله ایشییرلیک ائتمکده چوخ دا راضی گؤرونموردو. اونلارین بیر عده سی گئنه ده کئچمیش تاریخده اولدوغو کیمی تهرانا گلме نی و دونیوی حؤکومت ایله ایلیشگی (مناسبت) قورمانی و تاماسا کئچمه نی اؤزلرینی کثافت بولاشدیرمیش و کثیف ائتمیش قلمه آلیرلاردی. بیلیندیگی کیمی امام زامان آدینا شیعه توپلومونا مراجعت ائدن بیر سایدا علمانین دئیگینه گؤره، "غیت الکبری" زامانی یئر اوزونده امام زامانین هر هانکی بیر نائبی و اونو تمثیل ائدن شخص اولمایاجاغی اوچون، بوتون امام زامان آدینا قورولموش و امام زامان آدینا بیر مقام و منصبده اوتورموش ذاتلار دا "غصبکار" قلمه آلینارلار. او اساسدا دا فقه عالیملىرى قاجار شاهلیغی ایله ایلیشگی (رابیطه) قورماغی اؤزلرینی موردارلاماق قلمه آلیردیلار و موردار اولماق دا ایستمیردیلر.

بو آرادا ایران ممالیکی محروسه سینده آخین و جریان ائدن بعضی دین جریانلاری وار ایدی. بو جریانلار اصولی عالیملىرى گؤزونه تیکن کیمی باتیردیلار. محمد شاه (1834 - 1848) صوفیلیگه رغبت گؤستره رک

درویش اوجاقلارینی وارلی وقفلر واسیطه سی ایله حمایت ائدیردی. مسئله بئله اولدوقدا بیر سیرا عالیملردن تاج تختین مخالفت صفینه کئچه رک مخالف شاهزاده لردن حمایت ائدیردیلر.

شاهلیق و شئیخلیق آراسیندا اولان گرگینلیگی آرادان قالدیرماق اوچون بیر نظریه اورتایا قویولدو. بو نظریه بیزانس ایمپراتورلوغو ایله بیزانس کلیساسی رهبرلیگی (پاپ) آراسیندا اولان راضیلاشمانین کوپپسی ساییلاردی. بو نظریه یه اساسا ایستر دین قدرتی و ایسترسه ده دونیوی (لائیک) قدرت یئر اوزرینده نظمی حاکیم ائتمک اوچون، لازیم و قاچینماز گۆرونردی. سید جعفر کشفی (1850-ده اولموش) بو تئورینی و نظریه نی بیر داها شکیللندیردی (فرموله ائتدی): "امام زامان غایب اولارکن، اونو (امام زامانی) دینی و دونیوی باخیمدان-ایکی قدرت قولو نماینده لیک ائدر. بئله لیکله قدرتین دونیوی قولو شاهین لینده اولار. شاه جامعه-ده حق، نظمی قوروماغا مکلف و مملکتین سرحدلرینی نظامی گوج ایله قورور. فقه عالیملر ده امام زمان طرفیندن معنوی قیوملوغا مکلف اولار. فقه عالیملر حؤکومتین بوتون عمللری نین قانونی اولدوغونو یوخلار، الله-ین نازل اولموش اراده سی ایله نظامین و انتظامین یئرینه یئتیریلمه سینه نظارت ائدرلر. قیسا سؤز ایله دئییلرسه، شریعت اجرا اولونار⁸⁸.

بو شریعت نجه اجرا اولورموش دئییه سوروشولورسا، جهاد مسئله سی اوزره دئییلر:

"جهاد اومت باشچیسی (امام زمان) نین اهمیتلی تکلیفلریندن بیریدیر. او غایب اولارکن، شاه بو تکلیفی اؤز اوزرینه گؤتورر. شاه بو تکلیفدن بویون قاچیرارسا، علما بیر اویاریقچی (اخطارچی) اولاراق اورتایا چیخار یوخسا قدرتی اؤز الینه آلا⁸⁹.

⁸⁸ Heinz Halm, bax orada, S. 132.

⁸⁹ Heinz Halm, bax orada, S.133

روسلا 19-اونجو عصرین اوللرینده قافقازلاردان باشی آشاغی بوگونکو آذربایجان جمهوریتی، گورجوستان و ائرمستانا دوغرو ایلرلر اشغالچیلیقلا مشغول اولارکن قاجار شاهلیغی گوجلوروسیه قوشونلاری مقابیلینده دوروش گتیره بیلمز. آنجاق قافقازداکی مسلمان خالقلار "کافر" حاکیمیتی آلتینا دوشور دئییه علما طرفیندن فتحعلی شاه باسقی آلتینا آلتینار.

بئله بیرچتین دورومدا و وضعیتده شیخ جعفر کاشف الغطا ادلی فقه عالمی 1809-دا بیر نظریه اورتایا قویدو. اونون نظرینه اساسا امام زامان غائب اولارکن، فقه علماسی جهاد اعلام ائتمکده یانلیز حاقلی دئییل، بلکه جهادین زامانینی دا بللی ائتمک اوچون، مسئل و وظیفه لی ساییلارلار. عالمیر هر هانکی بیرمسئله-ده جهاد تشخیص وئردیکده، جهاد وئرمه لیدرلر. شیخ جعفرکاشف الغطا بیر آدیم داها ایلری گنده رک ایفاده ائندی:

"- من خصوصیت باخیمیندان بیر مجتهد یوخسا کیفیتلی عالم اولاراق بئله بیر تصمیم توتماغی اؤزومده حیس ائدیرم"⁹⁰. شیخ جعفر کاشف الغطا، فتحعلی شاه روسلار قارشین یالنیز جهاد حؤکومونو یئرینه ییتیرمک دئییل، مسلمانلاردان آلتیمیش امام مالی (خمس) نین دا یاریسینی (سهم امام) علمانین اختیارینا قویماسینی ایستدی. فتحعلی شاه ایسه مجبور اولاراق عباس میرزا باشچیلیغی آلتیندا روسلار قارشین ایکی بؤیوک آمانسیز ساواش آپاردی. بیرینجی نین نتیجه سی گلستان آنلاشماسی (1813) و ایکینجی نین نتیجه سی تورکمن چای آنلاشماسی (1826) اولدو. نتیجه اعتباری ایله بوگونکو قافقاز جمهوریتلری، او جومله-دن آذربایجان جمهوریتی تحمیلی آتیشکس نتیجه سینده قاجار ممالیکی محروسه سی ترکیبیدن قوپاریلاراق روسیه چارلیغی تورپاغینا قوشولدولار.

⁹⁰ Heinz Halm, bax orada, S.133

وهابىلىك

18-يىنجى عصرىن سونلارىندا عربستاندا وهابىلىرىن پوريتان يىنىلىمىك حرىكتى باشلادى. بو حرىكتىن قوروجوسو واعظ محمد ابن عبد الوهاب (1703 - 1792) سعود قىبىلە سى نىن نظامى كۆمگى اىلە شاهلىق تىختىنە چىخدى. وهابىلر دىن شناسلىق ترمىنى اىلە دىيىلرسە، فوندامىنتالىست (بنىادگرا) سايىلارلار. اونلار قرآن و سنت اساسىندان قىراق و اوزاق ايفاده اولونمىموش بوتون مذهب آئىنلىرىنى آزغىن يىنىلىك (بدعت) دئىيە رد ائدىرلر. وهابىلىرىن نظرىنە اساسا اوليالارى (اماملارى) عزىلمىك و اونلارىن قىبرىلىرىنى زىيارت ائتمىك دە بدعت سايىلار. شىعە مذهبى وهابىلر اوچون بت پرستلىك سايىلار. وهابىلر شىعە اماملارى نىن زىيارتگاھلارى نىن بىزنىمە سىنى - شىعە لىكدن اوزاق و شىعە قولاغى ائشىتمە سىن - بت پرستلىك معبدى حىساب ائدىرلر.

وهابىلر 1802-يىنجى اىلىن آپرىل آيىندا كرىلادا بىر زىيارتچى بۆلوك و گوروھا حمىلە ائدە رك امام حسين نىن زىيارتگاھىنى داغىتىدىلار و 2000 نفرىن اۆلومونە يول آچدىلار. وهابىلر 1803-ونجو ايل مكە و 1805 -يىنجى ايل مدىنە شىرلىرىنى الە كئچىرە رك اورادا دا مقدس و معظم گۇرونن قىبرىلر داغىتىدىلار. وهابىلر بقىيە قبرىستانلىغىندا امام حسن، امام زىن العابدىن، محمد الباقر و جعفر الصادق زىيارتگاھلارىنى داغىتىدىلار. او گوندن باشلاراق بوگونه دك وھابى و شىعە آراسىندا دوشمنلىك داوام ائدر. وهابىلر شىعە لرىن زىيارتگاھ و مقدساتلارىنى داغىتمانى عئىن اسلام و بت پرستلىك علىھىنە پىغمبر زامانى باش وئرمىش بىر "غزا (عقىدە ساواشى)" عملى كىمى قلمە آلاركن شىعە لر وھابىلىرىن بو عمللىرىنى جنایت و وحشىلىك قلمە آلارلار. بو دوشمنلىك بوگون دە سعودى عربستان شاهلىغى اىلە جمھورى اسلامى ايران آراسىندا سىياسى بىر ياناشما كىمى اورتايا چىخار.

آغامحمد قاجار طرفیندن قیزیل ایله سوونامیش کربلاداکى امام حسین گونبزی ده 1802-ده ضد شیعه اولان بیر سنی قوروپ طرفیندن خراب ائدیلدی.

مرجع تقلید

شیعه لیکده مرجع تقلید آنلایشی الکلینی نین (دوغوم 879، اؤلوم 941) یازدیغی الکافی اثرینه اساسلار. بو اثردن سونراکی قدیم یازلمیش اثرلرده ایستر شیعه اماملاری زامانیندا، ایسترسه ده اونلاردان سونراکی شیعه لیکده، ائله جه ده اهل سنتده تقلید و مرجع تقلید آنلایشی اولمامیش. بو گۆروش و نظر بیرینجی دفعه الکلینی نین "الکافی" آدلی اثرینده قلمه آلینمیشدیر. الکلینی عباسی خلیفه لیگی، المقتدر زامانیندا قوم شهرى نین یاخینلیغیندا کلین کندیده دونیا یا گلیمیش، آتاسی یعقوب ابن اسحاق قومدا درس وئیرکن اونون یانیندا تحصیل آلمیش، 913 – 923 ایللرینده بغداد ایله کوفه شهرى نین آراسیندا دجله چایی نین قیراغیندا درب السلسله آدلی بیر یئرده مسکون اولموش و شیعه اوصوللاری اوزره "الکافی" اثرینی یازمیش.

19-اونجو عصرده بیرینجی دفعه اولاراق اصولی مکتبینه منصوب اولان علما باشاراییلدی، آیری مختلف شیعه آخینلارینی و جریانلارینی عراقدا و ایران ممالیکی محروسه سینده هزیمته اوغراداراق اونلارا غالب گل سین. بئله لیکله اصولی فقه علمالاری داها منسجیم حرکت ائتمک و اؤزلرینی منسجیم تقدیم ائتمک اوچون 10-اونجو عصرده الکلینی یازدیغی "الکافی" آدلی اثری آیری هزیمته اوغرامیش شیعه قاناتلاری نین دا ایچری سینده ده یایماغا، اجماع نظر دئییه نظر بیرلیگینه یئتیشمگه چالیشدی لار.

بئله لیکله اون ایکی امامیلیک شیعه بوگون گۆردوگوموز و تانیدیغیمیز بیچیمی و شکیلی اؤزونه آلدی. اوسته لیک (بعلاوه) امام زامانین غنیبینه اونون بوتون وظیفه لرینی، اونون آدیندان اختصاصلی عالیم لر اؤز اوزرینه گۆتورمه لی اولدوغو نظریه سی ده سون ایفاده سینی تاپدی

(خالق دیلی ایله دئییلرسه، "میص میص" دئمک بیر یانا بوراخیلاراق "مصطفی" دئییلدی).

فقه علماسی نین وظیفه لری نین نه اولدوغونو 10-اونجو یوز ایلهده فقه علمالارین کلاملارینی توپلایان الکلینی ترتیب ائتمیشدیر:

"- ناماز قیلماغا باشچیلیق ائتمک؛ یوخسوللار اوچون وئرگی (صدقه) توپلاماق؛ رمضان آیینی و اوروج توتمانی معین ائتمک؛ حج؛ جهاد؛ شیعه جمعیه اختصاص وئرلمیش ملک ومالا و (او جومله-دن) ذکاتا سرپرستلیک ائتمک؛ قرآندا نظره آیینمیش جسمانی مجازاتلاری اجرا ائتمک (حدود)؛ حؤکم چیخارماق؛ سرحدلری قوروماق"⁹¹.

اوسته الکلینی نین فقه عالیملی اوچون کئچمیش اثرلردن و نقل و قوللاردان قلمه آلدیغی وظیفه لر آراسیندا سید مالی (خمس) دئییه بیر آنلایشا یئر وئرلمه میشدیر. دئمک، فقه عالیملی الکلینی نی اؤزلرینه مسجل سایدیقلارینا باخمایاراق یئری گلدیکده گونوموزده اونو دا گؤز آردی ائتمگی باشارمیشلار.

آنچاق مجتهد آنلایشینا گلدیکده، بیلیم کمیتی و کیفیتی باخیمیندان کیمین مجتهد اولابیلمه سی اوزره ده فقه عالیملی نین دوشونجه لری بیربیرلری ایله اوست اوسته دوشمز. بئله لیکله بیر سیرا شیعه لر مجتهدلیک مسئله سینه آچیق و آیدین شبه ایله یاناشارلار. اونلارا گؤره عقله گلن بوتون خصوصیتلری اؤزونده باریندیران و جمعلشدیرن بیر شخصین اولابیلمه سی ایمکانسیزدیر. بئله لیکله بیر شخصی مجتهد آدلاندیرماق دوزگون ساییلماز. بو دئدیکلریمیزی نظره آلاراق بو شیعه لر فقه علمالاری نین امکداشلیغینی و فقه علمالاری نین "علامیه شوراسی" نین یارادیلما سینی طلب ائدرلر. گونوموزه دک عملده "مرجع تقلید" آنلایشی هر هانکی بیررویه و روش ملاک تانینمادان حیاتا

⁹¹ الکلینی، الکافی، جلد 1، ص. 200.

كۈچمىش. فقه علمالارىنا مجتهد دئيه بۇيوكلوك و درجه وئرمك اونلارين مؤمنلر يانيندا قبوللوق گۇرمه سينه اساسلار⁹².

شيعة تاريخينده اون ايكي اماميلر طرفيندن چوخلوقلا مرجع التقليد تانيان بيرينجي شخص مرتضى انصاري اولدو (1864 تاريخينده اولموش). 19- اونجو عصرده عراقداكى مذهبي شهرلر فقه علمالارى نين تعليم و تربيت مركزي اولماسينا باخمايaraq 20-ينجي عصرده شئوخ عبدالقادر حائري قوم شهرينده كى علميه حوزه سيني قوردودوقدان و تأسيس ائنديكدن سونرا، قوم شهرى ده فقه علمانين تعليم و تربيت مركزينه دۇنمگه باشلادی⁹³.

مرتضى انصاري اؤز يئرینه نائب قويماديغي اوچون، او دونياسيني دگيشديكدن سونرا، بير مدت آخوندلار بو مسئله نى گۇتور قوي ائتمگه چاليشاراق سونوندا ميرزا محمد حسن شيرازى مرجع التقليد اولدو. ميرزا محمد حسن شيرازى امام حسن عسگرى نين زيارتگاهى اولان سامره شهرينه ساكين ایدی. ميرزا محمد حسن شيرازى دا اؤزونه نائب سئچمديگى اوچون، گئنه اوزون بير مدت شيعة لر اوچون مرجع التقليد اولمادی. 20-ينجي يوز ايلين بيرمينجى ايللرينده مرجع التقليد مقاميني اوچ ماللا اؤز آراسيندا پايلاشدی⁹⁴. بونلارين ايكي سى (نائيني و اصفهاني) عراقين نجف شهرينده و شيعة علماسى نين رولونون يوكسلمه سينه كؤمك ائدن آيرى ماللا شئوخ عبدالقادر حائري قوم شهرينده يئرلشه رك قومداكى علميه حوزه سى نين قوروجوسو اولدوغو اوچون، فقه علمالارينه ده سىلسيله مراتب آنلاييشى اختراع ائتدى و

⁹² Heinz Halm, bax orada, S. 135.

⁹³ ايشيقي سۇنمز، آيت الله / آيت الله مؤسس:
www.isiqsonmaz.com/Seite%20447.htm

⁹⁴ Heinz Halm, bax orada, S. 135.

مدرسله تکلیف ائتدی⁹⁵. سید روح الله موسوی خمینی ده شیخ عبدالقادر حائری نین شاگردلریندن بیر اولموش⁹⁶.

اوچونجو مرجع التقليد 1949-ونجو ایلدن قومدا علمیه حوزه سینده درس وئرمک ایله مشغول اولان سیدحسین طباطبائی بروجردی ایدی. سیدحسین طباطبائی بروجردی 1962-ده دونیاسینی دگیشدیکدن سونرا، محمدرضا پهلوی و اونون مصلحتچیلری فقه عالیملى نین ایران حؤکومتینه نفوذ داییره سینی آزاتماق اوچون، ایران ممالیک محروسه سیندن اولمایان بیر فقه عالیمی نین مرجع التقليد اولماسینی آرزو ائتسه لر ده، بو مسئله عملده اؤز حللینی تاپمادی. بو اساسدا طباطبائی بروجردی دونیاسینی دگیشدیکده پهلوی حؤکومتی نجف شهرینده اولان سیدمحسن طباطبائی الحکیم آدلی ذاتا بیر تلگراف گؤنده رک اونون مرجع التقليد اولماسینی آرزو ائتدی. آنجاق قومداکی فقه علمالاری داها اویانیق اولاراق بو مسئله ایله راضیلاشمایاراق سیدمحسن طباطبائی الحکیمین یانی سیرا یئتدی آیری فقه علمانین ده مرجع التقليد اولماسینا نایل اولدولار. بئله لیکله نجف شهریندن عراقلی سیدمحسن الحکیم و ایرانلی سیدمحمود هاشمی شاهرودی و سید ابولقاسم الخوئی؛ تهراندان سید احمد خوانساری، مشهد شهریندن سید محمد هادی حسینی میلانی و قوم شهریندن ده اوچ نفر (سید محمدرضا موسوی گلپایگانی، سید شهاب الدین نجفی مرعشی و سید کاظم شریعتمداری) مرجع تقلید دئییه تقدیم اولوندولار⁹⁷. بو مرجع التقليد تقدیم اولونموشلار شهرستانلاردا اولان مالار واسیطه سیله یئرینه و محلینه گؤره مؤمنلره تانیديلاراق مرجع تقلید قلمه آلیندیلار.

1964/1963-ده آمریکا دؤلتی نین ایراندا کاپیتولاسیون مسئله سینه سید روح الله موسوی خمینی نین اعتراض ائتدیگی گونه دک شیعه

⁹⁵ ایشیق سؤنمز، باخ اوسته، آیت الله...

⁹⁶ Heinz Halm, bax orada, S. 136.

⁹⁷ Yann Richard, Die Geschichte der Schia in Iran, Grundlagen einer Religion, S. 100

عالیملری آراسیندا و اجتماعیت تانینمامیش اولان ذات قم شهریندن نجف شهرینه سورگون اولماقلا شاهلیغا مخالف اولان فقه عالیملری نین سؤزجوسو اولماغا باشلادی. او زامانلار مرتضی مطهری "حزب مؤتلفه اسلامی" نین عضو اولاراق ایچریده اولان سیاسی آخینلاری و مسئله لری، اوجومله-ده علی شریعتی نین نئجه دوشوندوگو⁹⁸ مجاهدین خلق ایران⁹⁹ محفلی نین نئجه بیر محفل اولدوغو اوزره خمینی ایله مکتوبلاشاراق بونلاری تانیتماغا چالیشدی.

1980/1979 -دا انقلاب اولاندان سونرا سید روح الله موسوی خمینی انقلاب رهبری اولارکن 8 مرجع التقلیددن فقط بیر (سید ابولقاسیم خوئی) عراقدا و او بیر یئتدی مرجع التقلیدلر ایسه ایراندا؛ شریعتمدار، مرعشی و گلپایگانی قوم شهرینده؛ شیرازی و قمی مشهد شهرینده؛ خوانساری تهراندا؛ محلاتی شیرازدا یاشیردی.

انقلاب اسلامی حیاتا کئچدیکدن سونرا، مرجع التقلید تانینمیش فقه عالیملری زامان آخاریندا دونیالارینی دگیشمکلی ایله بیر داها مرجعلرین سایا آزالدی. 1986-دا سیدکاظم شریعتمداري دونیاسینی دگیشدی. 1989 سید روح الله موسوی خمینی دونیاسینی دگیشدی. 1991-ده مرعشی نجفی دونیاسینی دگیشدی. 1992-ده سید ابولقاسم خوئی دونیاسینی دگیشدی. 1993-ده گلپایگانی دونیاسینی دگیشدی. 1994-ده محمد علی اراکی دونیاسینی دگیشدی. آنجاق فقه علمالاری آراسیندا سیلسیله مراتب (علمی درجه) دئییه لقبلر و عنوانلار پوفلک کیمی شیشمگه داوام ائدر. شئیخ عبدالکریم حائری یزدی زامانیندان فقه درسی اوخویانلارا و فقه علمالارینا وئرلمیش لقبلر حجت الاسلام ایله باشلاراق بوگون "آیت الله عظماء" درجه سی ده بؤیوک فقه عالیملرینه وئرلمیش لقب ساییلار.

⁹⁸ مرتضی مطهری، سیری در زندگانی استاد مطهری، نامه آیت الله مطهری به آیت الله خمینی در مورد علی شریعتی 1356.

⁹⁹ علی شریعتی و فارس شعوبیه چیلیگی (1):
www.isiqsonmaz.com/Seite%20375.htm

سنی ایسلامیندا عئلمی درجه آنلاییشی اولمادیغی اوچون، بو عئلمی درجه آنلاییشلاری دا صفوی ایمپراتورلوغوندا، شیعه رسمی مذهبی اولارکن مسیحیت دونیاسیندان بیر آنلاییش اولاراق آلینمیش، شیعه یه اویقون شکیلده فقه درسی آلمیشلارا وئريلمگه باشلامیش. بو آنلاییش کئچمیشده شیخ، ماللا و آخوند اولماسینا باخماپاراق سونرالار ثقة الاسلام، حجت الاسلام، آیت الله و آیت الله عظماء دئییه اورتایا قويولدو¹⁰⁰.

¹⁰⁰ فنی باخیمدان ایسه، فقیه، مجتهد، محدث و مفسر درجه لری اسلام فقه علمینده تانینمیشدیرلار.

سنتی بازار ایله فقه علمانین اورتاق (مشرک) باغلاری

ایستر 1890-دا تنباکو حرکتی و ایسترسه ده 1979-دا باش وئرمیش انقلاب اسلامی حرکتینده بازار و کسبه نین مالی حیمایتی اولمادان فقه عالیمیری شاهلیق علیهینه مخالفتده باشاریلی اولابیلیمزدی.

هر ایکی دؤنمده و دوره-ده فقه عالیمیری نین ایفاء ائتدیکلری نقش بازار ایله، ایران شهرلری نین عنعنه-لی (سنتی) اقتصاد، صنعتچیلیک، تجارت و پول بورجلاری ایله سیخ باغلی (علاقه دار) ایدی.

فقه عالیمیری متوسط طبقه (کسبه بازار کسیمی) ایله فقط قوهوملوق باخیمپندان دئییل، اونلارین گلیریندن ده غیدالانارلار. بیلیندیگی کیمی خمس یوخسا امام مالی دئییلن "سرمایا"نی فقه عالیمیری اداره ائتدیکلری و بو مال و ثروت عموماً متوسط طبقه نین گلیرلریندن آلبندیگی اوچون فقه عالیمیری بازار کسیمی ایله دوشونجه آلیش وئریشلری و مصلحتلشمکلی واری. دیندارلار خمس وئرگیلرینی هانسی دین خادیمینه وئرمک ایستدیکلرینه اؤزلری قرار وئره بیلدیگی اوچون، بازارلیلارین اختیاریندا بیر نظارت آلتلری وار: اونلار هر هانکی بیر مجتهیده اؤز صداقتلری و پوللاری ایله دستک وئره بیلرلر. بئله لیکله یئری گلدیکده، اونلارین مالی کؤمگینه باغلی اولانی فقه عالیمیرینی ده معین درجه-ده آجلیقدان اؤلدورمک ده ایسترلر. مثلاً طلبله لری نین دولانیشیق و یاشاییش خرجلرینی اؤده یه بیلمگن بیر فقه عالیمی (مجهتد) تئر بیر زاماندا نفوذینی ایتیرمگه محکوم اولار.

1979-دا بازار ایله فقه علماسی نین منافع اورتاقلیغی (مشریکلیگی) 19-اونجو یوز ایله، قاجار شاهلیغی زامانیندا دا قاجار شاهلیغینی تضیق آلتینا آلماق اوچون تأثیرلی ساییلاردی. 1850-ده قاجار شاهلیغی استانبولداکی عثمانلی سلطانلاری کیمی، ایران ممالیکی محروسه سینی آوروپا مملکتلری نی اؤزلرینه بیر مودئل و نمونه نظره آلاق بیر

سیرا اصلاحاتلار ائتمک ایستردیلر. بو اساسدا ناصرالدین شاه آوروپادان یالنیز قوشونو، محکمه نی، اؤیرتیم سیستمینی یئنیلمک اوچون مشاورلر گتیرمک ایله کفایتلنمه یه رک، آروپا سرمایه سینی و صنعتی شرکتلرینی ده ایران ممالیکی محروسه سی اقتصادینی گوجلندیرمک اوچون، - هر ایکی طرفین خئیرینه اولاراق- بو ایشه جلب ائتمگه چالیشدی. ایرانین سنتی تاجیرلری، - بازار کسیمی- بو گلیشمدن و توسعه-دن اؤزلرینی خطرده گۆردولر. سنتی بازار صنفی یوخسوللاشسایدی، فقه علمایا وئرلیجک خمس آخینی دا آزالاجاق ایدی. بوندان علاوه فقه علماسی آروپادا تشکیل اولونموش معاصر تحصیل سیستمی و یئنی محکمه سیستمی نین ایران ممالیکی محروسه سینده یارادیلماسی ایله اؤز انحصارلارینا آلدیقلاری آدی چکیلن ایکی گلیرلی فعالیت ساحه سینی ایتیرمه لی اولوردو.

ایندی، بوراسی 19-ونجو عصرده شاهلیق ایله شئیخلیق آراسینداکی مناسبتلرین گرگین و تلاطملی گلیشمه سینی سرگیلمک موضوع یئری دئییل. آنجاق مالالارین تأثیر گؤسترمک اوچون چالیشدیقلاری اوصوللارا خاص اولاراق بیر حالی قئید ائتمک لازیمدیر. او دا تنباکو صنعتینی انحصارا آماق اوزره باش وئرمیش و معلوم اختلاف ساییلار.

ناصرالدین شاه ایران ممالیکی محروسه سی نین اقتصادیاتینی گلیشدیرمک اوچون، خارجی دؤلتلره و شرکتلره بیر سیرا امتیازلار و انحصارلار وئردی. 1879-دا روسلار بوتون خزر دنیزینده بالیق توتماق حقوقو وئرلرکن انگلیسلره ده 1889-دا ایران ممالیکی محروسه سی نین ایمپراتورلوق بانکینی (بانک شاهنشاهی) یاراتماق اجازه سی وئردی.

باشقا یاندان 1890-دا شاه ایرانداکی تنباکو تولید ائتمک امتیازینی بیر انگلیس شرکتینه 50 ایل مدتینده، هر ایل 15000 پوند دگرینه وئرنده بازارلر بو مسئله-دن ناراحات اولارکن مالالار دا بازارین یانیندا یئر آلدی. 1891-ده تبریزده شولوغلوق باش وئردی. بو آرادا بازارین یانی سیرا طلبه مدرسه لری ده باغلادی. سامره شهرینده اولان فقه عالیمی میرزا سید

محمد حسن حسینی شیرازی تهرانا مظرالدین شاه دربارینا بیر اعتراض تلگرافی گۆندردی. بو آرادا تهراندان فتوا وئریلمیش دئییه شایعه ده دولاشماغا باشلادی، آنجاق بوگونه دک بو فتوانین وئریلمه سی آچیقلیغا قاپوشمامیش. بازار ایله ماللار ال الیه وئرمکه تنباکو مصرفی ایران ممالیکی محروسه سینده تحریم اولوندو. قیسا بیر مدت ایچینده قهوه خانالاردان تنباکی مصرفی نین قاباغی آینسین دئییه، چوبوق و قلیانلار توپلاندی. بئله لیکله چوبوق چکمک و قلیان چکمک بوتون ایران ممالیکی محروسه سینده دوردورولدو. نتیجه اعتباری ایله 1892-ده انگلیستان شرکتی ایله باغلانمیش تنباکو معامله سی لغو اولوندو. انگلیستان ایله باغلانمیش مقاوله لغو اولدوقدان سونر، میرزا سید محمد حسن حسینی شیرازی آیری بیر تلگراف ایله سیگار و قلیان چکمگی بیر داها مباح و آزاد سایدی.

1906-دا مشروطیت قانونی نین تطبیقی ایله باغلی قارشى دورمادا ایراندان ماللارین بیر نئچه سی نین مشروطه حرکاتینا قاتیلدیقلارینا باخمایاراق اونلار لیبرال دعوانین و ایران ممالیکی محروسه سی نین دئموکراتیکلشمک طرفدارى اولمادیلار. اونلار بو عمل ایله یالنیز شاه موقعی نین طعیفلنمه سینی و اؤز موقعیتلرینی گوجلنمه سینی ایستدیلر. ماللارین اکثری مشروطه حرکاتینی مشروطه دئیل، مشروعه ائتمک ایستردیلر. اونلارین باشیندا شئیخ فضل الله نوری و ملا محمد کاظم خراسانی دا وار ایدی.

ماللار 1907-ینجی ایل اکتیابر آیی نین 7-سینده قانون اساسی-یه ائدیلمیش دوزلیشین 2-ینجی ماده سینی تطبیق ائتمکه مجلسین بوتون قرارلارینی شرعی قانونلارا اویقون اولوب اولمادیغینی یوخلایایلچک بئش مجتهددن عبارت اولان بیر شورانین نظارتینه تابع ائتدیرمک و اؤز تأثیرلرینی گوجلندیرمک ایله قانونلارین شریعت قایداسینا اویقون اولدوغوندان مطمئن اولماق ایستدیلر. بئله لیکله ماللار قانون وئریجی مجلسین بوتون آلاجاغی قرارلارینا وتو قویماق حقینی دا اؤز اختیارلارینا

آدیلار. 1911-ینجی ایل شاه طرفیندن ایکینجی پارلامنتت باغلانديقدان سونرا، قانون ایشلمدیگی اوچون، بو مشهور 2. ماده ده کئچرسیز اولدو. بئله بیر آنلايیش آنجاق اونودولمادی، 1979-دا سید روح موسوی خمینی باشچیلیگی ایله جمهوری اسلامی ایش اوستونه گلیمک عرفه سینده قانون اساسینی حاضرلارکن بیر داها بو مسئله نظره آلیندی.

قاجار شاهلیگی نین حاکمیت چئوریلیشی ایله اوزاقلاشماسی و رضاخانین حاکمیتنه گلیمه سی ایله ماللار بیر داها دیفاعی موقعیتده یئرلشیرکن بوتون خصوصی صلاحیتلر - ایالت حاکمیلری، اشراف، طایفا باشچیلاری، ماللار فارسلیق شاهلیغینا تابع توتولدولار.

رضاخان مصطفی کمال آتاتورکو یانسیلاماغا چالیشاراق 1929-دا کیشیلر اوچون آوروپا گئیمی و پالتارینی اجباری اندرکن 1936-دا قادینلار اوچون ده "کشف حجاب" دئییه اجتماعیتده چادیر اؤرتمه نی یاساقلادی.

رضا شاه حؤکومتی ماللارا و طلبارلار سنتی عباتی و قبانی اجازه وئر و اونلارین ماللا تانیملارینی دؤلت امتحان قورولو (کمیسسیون) طرفیندن سیناق (امتحان) آلماق واسیطه سی ایله ایمکان اولاجاغینی بیان اندرکن، بو آنلايیش و ایفاده لر فقه علمانی داها آرتیق دینه متوسل اولماغا دورتدو (زورلادی). بو زاماندان باشلاراق ماللارلار خاص گئیم گئیمک حق تانیماقلا ماللارلار جامعده ده خالق آراسیندا خاص بیر مقام و موقعیت تعریفلنمیش اولدو. ایلک اولاراق رضاخان طرفیندن محرم آییندا عموم عزا توتماق، علم و بایراق دولانديرماق یاساقلاندى. 1935-دن باشلاراق درس وئرمک و حقوق سیستمی لائیکلشه رک الهیات درسی اوخوماق دا تهران بیلک یوردونا احاله اندیلیمک ایله فقه علماسی سیاستدن اوزاق توتولاراق دؤلت کنترولو آلتینا آلیندی. بو اساسدا فقط تهران بیلک یوردوندا (دانشگاهیندا) تحصیل ائدن قاضی اولابیلردی. ماللارلارین فعالیتی ایسه مذهب زمینه لره محدودلاشدی. 1932-دن باشلاراق مدرکلی تأیید ائتمک، سندلشدیرمک - محضر ایشلری - ماللارلارین انحصاریندان چیخماقلا ماللارلارین گلیرلری داها دا آزالدی. یئنی

تحصيل سيستيمى نين باشلانمىسى و ماللارين حقوقى ايشلردن اوزاقلاشماسى ايله تازا اوخوموش كسيم ايچريسینده مودئرنلشمك هوسى يوكسه لركن بو اوخوموش كسيم داها ماللارين دئديكلرينه و آنلاتدېقلارينا دئييل، غرب يۇنوملو اولاراق غرب فلسفه سینه مئيل گۇسترمگه باشلادی.

ايکینجى دونيا ساوشى زامانیندا رضاخانین، آلمان نازی دۆلتى ايله ایش بیرلیگی ائتمه سى و متفق گوجلرین رضاخانى استعفايا گۇندرمکلریندن استفاده ائده رک فقه علماسى بیر داها جانلانماغا باشلادی.

1948-ده 15 مجتهد بیر فتوا وئرمك ايله چادیر اؤرتمه نى مؤمنلره تکلیف ائده رک بوتون شهرلرده و کندلرده کى ماللار واسیطه سى ايله حجاب بیر داها یئرینه اوتوردو. محمدرضا شاه ایسه بو مسئله-ده مقاومت ائده بيلمزکن عاشورا تۇرنلری و مراسیملری بیر داها خیابانلاردا یولا دوشمگه باشلادی.

1953/1951 ایللرینده فارس ملیتچیلری (جبهه ملی، حزب پان ایرانیست، حزب سوسیالیست ملی کارگران ایران و) باشدا محمد مصدق اولماقلا، نفت ملی اولور دئییه محمدرضا شاه ايله سیچان پیشیک اویناماغا چالیشدیلار. محمد مصدق مجلسی باغلادیقدان سونرا، محمدرضا شاه دا اونون باش وزیر (نخست وزیر) اولدوغونو رسمیتیه تانیمادی. بئله لیکله آمریکا بیر داها محمدرضا شاهین حاکیمیتده قالماسینی مصلحت گؤردو. بونون آردیندان کیچیک بیر قارشى دورما ايله محمدرضا بیر داها ایتالیادان تهرانا گئری دؤنه رک شاهلیق تختینده اوتوردو.

فلسفه علمی اوزره شیعه فقه نین گؤروشلری

شیعه فقه اصولو ایله فلسفه علمی بیربیرلری ایله باغلاشماز و اورتاق بیر دیل تاپاییلمز بیلیم و عئلم ساییلارلار. علامه حلّی "تذکرة الفقهاء" آدلی کتابیندا علمی دؤرت بؤلومه بؤلرکن یازمیش:

1- واجب کفائی؛ 2- واجب عینی؛ 3- مستحب؛ 4- حرام.

حلّی نین تانیملادیغینا و تعریف ائتدیگینه اساسا، "فلسفه" حرام بیلیم و عئلم ساییلار. حلّی فلسفه عئلمی نین اؤیرنمه سینی فقط فلسفه نی نقض ائدنلر اوچون مجاز تانیمیش¹⁰¹. بو آرادا فلسفه اوخوجولاری نین فلسفه عئلمینه اینانیدقلاریندان سونرا، اؤزلرینی فلسفه عئلمینه تقدیم ائده بیلجکلری ده نظره آلینمامیش.

فقه، فقاہت تاریخینه باخدیقدا "فقه" ایله "فلسفه" و "فقیه" ایله "فیلسوف" بیر بیرلری ایله باریشماز دوشمن کیمی، بیربیرلرینی دفع ائدرلر. بعضی فقیه لر فلسفه علمی ایله تانیش اولدوقلارینا باخمایاراق نجف علمی حوزہ سینده و قوم فیضیه علمی حوزہ سینده فلسفه عئلمی هئچ ده خوش قارشیلانماز.

بیلیندیگی کیمی فلسفه وجود و وارلیق مسئله سینی عقل اساسیندا سورقو و سوآلا چکرکن، دین، او جومله-دن اسلام بیر چوخ مسئله لری "وحی" و نقل ایله اساسلانديراراق داها آرتیق دوشونمگی مسلمانلار اوچون جاییز بیلمز.

اسلامدا فلسفه یه قارشى دوشمنلیک بیر توتومو (رفتاری) اولماسینا باخمایاراق عرب کولتوروندان اولمایان، آنجاق اسلامیتی قبول ائتمیش خالقار آراسیندا فلسفه اوزره ده مشغول اولان مسلمانلار اولموش. اونلاردان فارابی، ابن سینا کیمی شخصیتلرین ده آدلارینی آپارماق اولار.

¹⁰¹ علامه حلّی، تذکرة الفقهاء، جلد 9، ص. 27.

بو فلسفه عالیملری هئچ بیر زامان شیعه علمیه حوزه لری نین شکیلنمه سینده و بیر فقه عالیمی کیمی تانیمامیشلار. فقه علمیه حوزه لری ایسه شیعه فقه اصولینی اؤیرنمک و شیعه توپلوما فقه اصولونو اؤیرتدیرمک اوچون تعیین ائدیجی بیر وظیفه ایفا ائتمیشلر.

فقه، اسلام احکاملارینی و دینی وظیفه لری احتوا ائدر و فلسفه ایسه ارسطو اساسینی قویموش علمه دایالی بیر علم ساحه سی ساییلار. اسلام فلسفه سی آدلاندریقلاری فلسفه ده ارسطو اساسینی قویموش فلسفه یه بیر چوخ باخیمدان مدیون ساییلار. عقل، فقه مسئله سینده مراجعه اولوناجاق بیر قایناق ساییلماستینا باخمایاراق، عقل، نقل (وحی و مقدس متنلر) واسیطه سی ایله اداره اولونار. اؤرنک اولاراق طب "تجربه" و "عقل" اساسلی بیر بیلیم (علم) ساحه سی اولارکن فقه علمی بیر چوخ زامان "مؤمینلیک" و "مذهبیلیک" اساسیندا حیاتا کئچر. فقه عالیملری، عقل آنلایشینی بیر چوخ یئرده دیکتدیکلرینه (برجسته ائتدیکلرینه) باخمایاراق قطعی قرار وئرمک اوچون "قرآن" اساس آیینار. فقه عالیملری عقلی "وحی" آنلایشینا تابع توتارلار. دئمک، "علم غیب" مسئله سینده عقل قد وئرمز و درک ائتمز دئییه "وحی" آنلایشینا متوسل اولونار. شئیخ حسن میلانی علمیه حوزه سینده، "فلسفه" و "عرفان" ایله مخالفت ائده رک دئیمیش:

"دئمک اولماز بیز عقل اساسیندا حرکت ائدیریک؛ پیامبر خطا ائتمیشسه، اونون خطاسی نین قاباغینی آلابیله ریک (گونوموزه اویقون اصلاح ائده ریک). سن اؤز عقلین ایله، پیامبرین عقل باخیمیندا دا سندن اوستون (برتر) اولدوغونو قبول ائتمیشسن. بئله لیکله سنین عقلین سنه دئیمیشسه ده، پیامبر خطا ائتمیش، من خطا ائدیرم دئمه لی سن و خاتنین اساسینی اؤزومده، اؤز ذهنیمده قویموشام [دئییه، مسئله نی بئله قبول ائتمه لی سن]. آنجاق فیلسوف اولدن عقل اساسیندا

مسئله نی طرح ائدیگی اوچون، بئله بیر ایش گؤرمز [عقلی قبول ائتمدیگینی، فیلسوف قبول ائتمز]....¹⁰².

فیلسوف اوچون، عقل تعیین ائدیجی ساییلار. فیلسوفلار اوچون، عقل قبول ائتمدیگی بیر عبارت خیال ساییلار. بو اساسدا فقه عالیمتری اوچون عقل قارشیسیندا نقل (وحی و مقدس متنلر) اوستون توتولار.

¹⁰² شیخ حسن میلانی، گفتوگو با سایت مباحثات، 1392، 8 اسفند.

فلسفه علیهنه فقه عالمیری نین فتوالاری

علامه حلّی فلسفه لری دوشمن قلمه آلاق علیه لرینه جهاد ائتمه نی واجب قلمه آلا¹⁰³. شهید ثانی "منیة المرید" آدلی کتابیندا ، بعضی فلسفی مسئله لری حرام قلمه آلاق یازمیش: "انساندا شک و قوشقویا یول آچان هر بیر علم حرامدیر"¹⁰⁴. سید ابولحسن اصفهانی نجف حوزه علمیه سینده "فقه و اصول"-دان باشقا بؤلوملرده تحصیل آلانلار اوزره مدرسلره دئمیش: "نجف اجتهاد کارخاناسیدیر. فلسفه و عرفان اوخوماق هوسینده اولانلار قوم شهرینه گئتسینلر"¹⁰⁵. مرعشی نجفی فلسفه اوخوماق اوزره دئمیش: " پیس، فاسد و خیالی نظریه و فلسفه توخویانلار پیامبرلرین طریقت یولونو کسن و اونلارین خلیفه لرینی مریض ائندیرلر. الله تعالا بیزی خطاکارلارین فتنه سیندن قوروسون"¹⁰⁶. محمد تقی بهجت فتوا وئرمیش: "فلسفه اوخوماق خطرلی ساییلار. آنجاق کلام و عقیده لرین اصلاحیندا اجتهاد درجه سینه نائیل اولدودان سونرا"¹⁰⁷. صافی گلپایگانی دئمیش:

"حوزه لرده فقه و تفسیر، حدیث و آیری علملر کیمی کؤنوللو اولاراق فلسفه و عرفان درسی وئرمک و اونلارین حوزه و بیلیکیوردلاری درسلیکلرینه داخل ائتمک چوخ خطرلیدیر"¹⁰⁸. وحید خراسانی امام صادق اوزره ائتدیگی دانشیققلاری نین بیرینده دئمیش: "جعفر بن محمدی تانیسایدیق، باشقا بیریلری نین دالینجا گئتمز ایدیک. و یونان فیلسوفلاری نین قوسدوقلارینی تیکرار ائتمزدیک"¹⁰⁹. سید موسی

¹⁰³ علامه حلّی، تذکرة الفقها، جلد 9، ص. 41.

¹⁰⁴ شهید ثانی، منیة المرید، ص ۳۸۱

¹⁰⁵ مرتضی معراجی، ستیز بی پایان فقها بر بستر دعوای نقل؛ فتاوی ضد فلسفه و

فلاسفه؛ حوزه علمیه قم و فلسفه: www.mobahesat.ir/16632

¹⁰⁶ تزییلات احقاق الحق، جلد 1، ص. 182.

¹⁰⁷ در محضر آیت الله بهجت، جلد 3، ص. 26.

¹⁰⁸ دوانی، علی، زندگانی آیت الله بروجردی، ص. 388.

¹⁰⁹ مرتضی معراجی، ستیز بی پایان فقها بر بستر دعوای نقل، باخ اورادا.

شبیری زنجانی نقل ائتمیش: "قم علمیه حوزه سینده آغا طباطبائی "اسفار" درسینی عمومی حالدا باشلارکن مشهددن آقا بروجردی ذاتا مکتوبلار یازیلدی و اورادا دئییلیردی: "فلسفه حوزه-ده یایقینلاشارسا، حوزه اوچون خطرلیدیر. آقا بروجردی ده حوزه نین مودیری اولاراق آقا طباطبائی نین "اسفار" عمومی درسی نین قاباغینی آلدی"¹¹⁰.

فلسفی مکتبلرین و آخینلارین چیخیش نقطه سی شک اولدوغونو و آشکار اولانا شک ائتمک و اساسلاری شبهه آلتینا آلماق فیلسوفلار اوچون یاخشی حال ساییلارکن شیعه فقه عالیملی نین بو قدر فلسفه ایله دوشمنلیک ائتمکلی اسلام فلسفه سی آد وئردیکلی گؤروشلرین ده بوش سؤزدن آرتیق هئچ نه اولمادیغیندان حئکایت ائدر. بو اساسدا هر هانکی بیر فقه عالیمی نین فلسفه ایله اوغراشماسی و مشغول اولماسی اوچون شخصی چابا و علاقه سی ساییلارکن اسلام مکتبی ایله بو مسئله نین ایلگی و علاقه سی اولمادیغینی اورتایا قویار.

¹¹⁰ جرعه ای از دریا، جلد 2، ص. 668.

سید روح الله موسوی خمینی و فلسفه علمی

1922-ینجی ایل، آنکلو عراق آنلاشماسینا اساسا، عراق حؤکومتی انگلیستانا تسلیم اولدو. بو گلیشمک نجفده کی فقه عالیم‌لری نین اعتراضینا یول آچدیغی اوچون، ملیک فیصل اعتراضچیلاری نجفدن اخراج ائتمکله اونلارین بیر سیراسی قم فیضیه علمیه مدرسه سینه گلدی. نتیجه اعتباری ایله ده قم فیضیه علمیه مدرسه سی اؤز تاریخینده بیرینجی دفعه اولاراق سیاسیلشدی. آنجاق محمدرضا شاه فیضیه علمیه نین مدیری، سیدحسین طباطبائی بروجری ایله یاخشى موناسبت قوراراق فیضیه علمیه نی بیر داها سیاستدن اوزاقلاشماسینا ایمکان ساغلاماغا چالیشدی. بئله لیکله 1332-ینجی ایل (1953) ایراندا محمدرضا شاه اؤز موقعیتینی برکیتدیکدن سونرا، سید حسین طباطبائی بروجردی فیضیه علمیه مدرسه سی نی سیاستدن اوزاق توتماغا چالیشدی. آنجاق سید روح الله خمینی فلسفه ماراقلیسی اولدوغو اوچون، فلسفه درسی وئرمگه باشلادی.

سید روح الله خمینی نین فلسفه درسی وئرمه سی، بیر چوخ فقه عالیم‌لری نین خوشونا گلمدی. سید مصطفی موسوی خمینی سو کوزه-سیندن سو ایچدیگی اوچون، آتاسی، سید روح الله خمینی فلسفه درسی وئیرر مورداردير(!!؟؟)؛ "کوزه" نجیس (مردار) اولدو، سویا چکیلمه سی لازیم دئییه فقه عالیمی سیدحسین بُدْلا فتوا وئردی¹¹¹. سید حسین بُدلانین بو رفتاری سید روح الله خمینی ذاتا چاتدیریلیمیش. او دا دئمیش:

"امیدوارم که صحبت‌های این شیخ، کفارهٔ گناهان من محسوب شود.

¹¹¹ مجتبی فرهانی، سلسله موی دوست: خاطرات دوران تدریس امام خمینی (س) به نقل از شاگردان، دوستان و منسوبین؛ آیت الله سیدحسین بُدْلا، وقتی مطفی من از کوزه آب خورد، 1387، ص. 50.

با شیخ بگو که راه ما باطل خواند بر حق تو لبخند زند باطل ما"¹¹²

سیدحسین بُدْلا مدرسه-ده ده خمینی ایله اوزلشمه سین دئییه یولونو دگیشرمیش¹¹³.

سید روح الله موسوی خمینی اوزره یازلمیش خاطره لره اساسا، سید حسین بُدْلا "مثنوی مولوی" کتابینا اللری دگیب مردار اولماسین دئییه، او کتابی بیر توتاجاق ایله گؤتورر، مدرسه دارالشفاء حیاطینا گیردیکده خمینی نین اطاعی نین قباغیندان کنچرکن، داها قباغا گنتمز و دئییرمیش: "من داها قباغا گنده بیلرم!" سیدحسین بُدْلا ایواندا خمینی نین اطاعی نین قباغیندا اوتورارکن دالی خمینی نین اوطاغینا طرف اوتورار و علنا سید روح الله موسوی علیهینه "تنجیس و تکفیر" ایفاده لری ایشله درمیش.

بئله لیکله سید روح الله موسوی خمینی بو دارتیشماقلاردان یورولاراق "فلسفه" درسی وئرمگی قیراغا قویدو. بعضیلری اونو فلسفه-دن توبه ائندی دئییه قلمه آلدی. انقلابدان سونرا بو موضوع اوزره دانیشدیغیندان دا بللی اولدوغو کیمی، مجبوریّت قارشیسیندا قالاراق بو عملدن واز کئچدی¹¹⁴. هر حالدا او ذات داها فلسفه درسی وئرمک یئرینه فلسفه و عرفانین دا علیهینه شعر یازدی، اوخویوروق:

"آن روز که ره بسوی میخانه برم یاران همه را به دلق و مسند سپرم
طومار حکیم و فیلسوف و عارف فریاد کشان و پای کوپان بدرم"¹¹⁵
"با صوفی و با عارف و درویش بجنگیم پرخاشگر فلسفه و علم
کلامیم"¹¹⁶.

¹¹² مجتبی فرهانی، سلسله موی دوست، باخ اورادا، ص. 50-51.

¹¹³ مجتبی فرهانی، سلسله موی دوست، باخ اورادا، ص. 50-51.

¹¹⁴ مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، صحیفه امام خمینی، چاپ اول، جلد 21، ص. 279.

¹¹⁵ مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، دیوان اشعار امام، "آن روز"، ص 223، چاپ 1377.

¹¹⁶ مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، دیوان اشعار امام، "جام ازل"، ص. 167.

او زامانلار حوزه سیاستدن آریندیغی اوچون، هرکس حوزه-ده سیاسی فعالیت ائتسه ایدی، عدالتدن اوزاق قلمه آلینیردی. عدالتین شرطلریندن بیرری ده شخصین سیاسی اولمادیغی ایدی. بو آنلاییش فقط بو دانییشیق دئییل، طلبه لرین اخلاقلارینا، رفتارلارینا و علمییه حوزه سینه ده یئرلیدلمک اوزره ایدی. بئله لیکله، فقه موضوعلاری حؤکومت و سیاسته ایله علاقه-دار اولدوغو حدس وورولسایدی، بو درس لر ده تعطیل اولوردو؛ اؤرنک اوچون جهاد موضوعسو سیاست ماهیتلی اولدوغو اوچون، نئچه ایل حوزه علمییه-ده بو بؤلوم (رشته) تعطیل اولدو¹¹⁷.

سید روح الله موسوی خمینی نجفده یازدیغی "ولایت فقیه" کتابیندا علمییه حوزه سی نین سیاستدن اوزاقلاشماسینی "استعمار دوشرگه سی (پایگاه استعمار)" دئییه قلمه آلمیش¹¹⁸.

اسلام آدینا حاکیمیت دگیشیکلیگی ایراندا اولدوقدان سونرا، سیدروح الله موسوی خمینی حوزه نین او زامانکی وضعیتینی ماللار ییغینجاغیندا بیر داها دیله گتیرمیش:

"شاه علیهنه اسلامی ساواش باشلانارکن، دئسه ایدین، شاه خائیدیر، جاوابیندا دئییلیردی: - شاه شیعه-دیر! بعضی مقدس گؤرونوشلو انسانلار (فقه عالیم لری) هر شئی حرام حنساب ائدیردیلر. هئچکس اونلارین قارشیسیندا قد علم ائده بیلمیردی. یاشلی آتانیز (خمینی)، هئج بیر کسیمین قارشیسیندا، بو داش بئیینلیرین قارشیسیندا قالدیغی قدر، تضییقه معروض قالمامیشدیر... خارجی دیل لری اؤیرنمک "کفر"، "فلسفه" و "عرفان" اؤیرنمک گناه و نئجه الله-لیل یق ساییلیردی. فیضیه مدرسه سینده کیچیک اوغلو، رحمتلیک مصطفی بیر کوزه-دن سو

¹¹⁷ تاریخ ایران، آیت الله منتظری به روایت عمادالدین باقی، تاریخ انتشار: 1396، 9 آذر:

<http://www.tarikhirani.ir/fa/news/8123>

¹¹⁸ تاریخ ایران، آیت الله منتظری به روایت عمادالدین باقی، باخ اورادا.

ایچیدی؛ کوزه موردار اولدو دئییه، کوزه نی سویا چکدیلر. علتی ده منیم
فلسفه درسی وئرمگیم ایدی" ¹¹⁹.

¹¹⁹ مؤسسه تنظیم و نشر آپار امام خمینی، صحیفه امام خمینی، چاپ اول، جلد 21، ص. 279.

شیعه انقلاب یولوندا

شیعه اۆزلوگونده انقلابی بیر مذهب دئییل. بو مذهب یوز ایللر عذاب و دۆزوم ایده آلی نى اۆزوندە یئتیشدیرمیش. شیعه نین اولگو و نمونه سی عصیان ائدن دئییل، مدارا ائدن، ساکتچه دۆزن شهید اولموش. شیعه-ده الله-ین ایستگی پیغمبرین نائبی (امام زامان) طرفیندن مشروع بیر حۆکومتین قورولماسینی بیر واسیطه سی ایله اومتە بیلدیرمکله هدف اولاراق گلجگه وعد اولوندو. دئمک، اثنا عشری شیعه نین ایده آل حۆکومتی امام زامانا خاص ایدی. امام زمان مهدی قالیبندە گلن گونە کیمی، مؤمنلر اونو گۆزلمه لی، دعا ائتمه لی و الله-آ توکل ائتمه لیدیرلر. شیعه سیاست اساسیندا سنی کسیمدن آیریلسا دا، سنتی شیعه آنلایشی سیاسی بیر مذهب دئییل، دنیوی حاکیمیتە دە اورتاق و شریک اولماغا دا شک ایله یاناشار¹²⁰. بو آنلایشا ایستر آل بویه زامانی¹²¹، ایسترسه دە صفویلر زامانی فقه عالیملى طرفیندن¹²² تانیق و شاهد اولدوق.

1907-ده روسیه چارلیغی ایله انگلیستان بیر گیزلی آنلاشما اساسیندا ایران ممالیکی محروسه سینى ایکی تأثیر داییره سینە بۆلموشدولر. قوزئی بۆلگه لر روسیه و گونئی بۆلگه لر ایسه انگلیستانین تأثیر داییره سینده یئر آلیردی. روسیه-ده کومونیستلیک انقلابی اولماسی ایله روسیه کومونیست پارتیسی، باشدا ولادیمیر ایلیچ لنین اولاراق روسیه کومونیستلیگیندن خاریجده اولان مملکتلردن کئچری ده اولسا، طمع دیشلرینی چکمه لی و ایچریده اولان قولاقلاری، بورژوازی مخالفلرینی

¹²⁰ Heinz Halm, bax orada, S. 146.

¹²¹ Heinz Halm, bax orada, S. 110. Al-Murtaza, Abbasi Xəlifəliyi ilə əməkdaşlıq etdiyini Alinin Osman Xəlifə seçilməsində seçim heyətinin üzvü olduğu ilə izag etməyə çalışdı.

¹²² Heinz Halm, bax orada, S. 121. Al-Kərki Səfəvi şahlığının dünyəvi siyasətinə təslim olduğunu Al-Murtazanın Abbasi Xəlifəliyi ilə əməkdaşlıq etdiyi ilə yozmağa (tevcih etməyə) çalışdı.

ازمك ايله مشغول اولاركن، ايران ممالىكى محروسه سى ده روسيه نين تاثير دايره سيندن اوزاقلاشدى. انگلستان ايسه ايکينچى دونيا ساواشينا كيمى ايران ممالىكى محروسه سى حاكيميتىنى اؤز جايىغا آلتىندا توتماغا چاليشدى. ايکينچى دونيا ساواشىندا باشاريقلى اولان آمريكا بيرلشميش دۆلتلىرى ايسه خليج كؤرفزىنى اله كئچيرمكله انگلستان ايستعمارچى قدرت اولاراق بؤلگدن آيرىلمالى اولدو. 1953-ده ده آمريكا نفت شركتلىرى نين ايران نفتينه مارقا گؤسترمكلى ايله "ايران-انگلستان نفت شركتى (Anglo-Iranian Oil Company)" آدى ايران نفت شركتى دئيه آمريكا نفت شركتلىرى نين واسيطه سى ايله سؤمورولمگى داوام ائتدى. دئمك، اصل معنادا هر هانكى نفتين مللىلشمه سيندن سؤز گنده بيلمزدى. انگلستان شركتلىرى فقط نفتى اؤز انحصارلاريندا ساخلاميشدىلارسا، آمريكا بيرلشميش دۆلتلىرى ايرانى خليج-ده ژاندارم ائتمكله ايران ممالىكى محروسه سىنى بير آياق آلتى كيمى استفاده ائتمگه حتى ايرانين سازمان اطلاعاتىنى دا اؤزو شكىللنديرمگه چاليشدى. بو دوغرولتودا محمدرضا شاهين آناسى تاج الملوكدان اوخويوروق:

"سازمان امنيت ايران (ساواك) تشكىلاتىنى آمريكالىلار قورموشدولار. محمدرضا منه دئيىردى: - منيم احترام و حؤرمتميم اؤز اليمده اولماليدير. آمريكالىلار منه احترام قويدوقدا و اخلاقى رعايت ائتديكده و رسمى شكىلده بيزدن بيلگى (اطلاعات) ايستديكده، بيز اونلارين ايستديكلىرىنى اختيارلارينا قويمايلىق. اونلار اللرينده اولان قدرت ايله چوخ راحت بو بيلگىلىرى آلايىلرلر". محمدرضا خصوصى منه دئدى: سازمان امنيت رئيسى، اونون معاونى و بوتون بؤيوك رئيسلر آمريكالىلار ايله ايلگى و ايليشگىلىرى وار. ظاهيرده سىلسيله مراتيب قورونسون دئيه مندن اجازه آلارلار. مندن اجازه آلمادان اونلار لازيم اولان بيلگىنى (اطلاعاتى) آمريكايا و انگليستانا وئرميشلر. هردن (بعض وقت) ده گليب اؤز قودرتلىرىنى گؤرستمك ايسترديلر؛ اؤرنك اولاراق بيز شاهين معده خسته ليگى اولدوغونو بيلميرديك. انگليستانين بؤيوك ائلچيسى گليب بيزه تكليف

ئەيدىردى: "اعلىحضرت دوكتور كونترولو اوچون، لندن-ه اوچماليدىرا!". من تارىخىدە ثبت اولماق اوچون، آچىق بو مسئله نى ديله گتىرمك ايستردىم. قيسا دئيم: بو قدر ايل كئچدىكدن سونرا، بيرمى ايل آرىمين شاهليغى و اوتوز يئىدى ايل اوغومون شاهليغىندا، كئچميش 57 ايلده، ياخىندن مملكتين بوتون كيچىك و بؤيوك مسئله لرinden خبريم اولموش، آنجاق سياستدن و اونون نئجه دولاشىق اولدوغوندان باش چىخارايلىمدىم". تاج الملوكدان گئنه ده اوخويوروق:

" بير گون محمدرضا چوخ ناراحات اولاركن منه دئدى: - آنا جان! بو سلطنت يوخا چىخسين! اولو يويان بو مملكتين تكليفينى بللى ائتسين! من بو مملكتين شاهى، باش بويوروق وئرنى اولماما باخمايلاق، منه خبر وئرمدن بيزيم اوچاقلارى ويتناما، ساواشا آپارميشلار. او زامان آمريكا ايله ويتنام آراسىندا ساواش حۇكوم سوروردو. آمريكائين كئچميشدن ايراندا نظامى گوجو اولدوغو اوچون، لازيم گۇردوكده ايرانين نظامى دوشرگه لرinden اۇزلىرى ايسنديكلرى كيمى استفاده ائيدردىلر. آمريكالىلار ويتنامداكى گوجلرينه كۇمك يئتىرمگه نظامى اوچاقلارى و اونلارين يئدكلرى ده لازيم اولسايدى، ايرانين نظامى دوشرگه لرinden استفاده ائيدردىلر. اوسته ليك بوتون ياناجاغى، اوچاقلارى و گمىلرى نين بنئزىنينى ده ايراندان مجانى آپايردىلار...".

1979-دا ايران ممالىكى محروسه سينده باش وئرن انقلابى حادىئه لر، شيعه نين اصلينده ساكىتچى اولدوغونا دايرر باخيشىمىزا مانع اولدو. بو دا شيعه مكتىبنى، سياسىلشديرمگين بير نتيجه سى سايىلار. آرى پتگى نين گۇزونه چۇپ اوزادىلار كيمى، شيعه نى سياسىلشديرمكله 20-ينجى عصر انسانى نين ياشايشى و تقديرىنى فقه عاليملىرى نين حديث و روايتلىرى ايله اداره ائتمگى هدف گۇتوردولر.

19-اونجو و 20-ينجى عصرده فقه عاليملىرى اولموش بؤيوك مرجع تقليدلر اثتناسىز اولاراق غير سياسى اولموشلار. مرجع تقليدلر اثتنالاردا،

اؤرنک اولاراق تنباکو جریانیندا و یا 1962/1963 اصلاحات ارضی مسئله سینده گونون سیاستینه مداخله ائتمیشلر¹²³. آنجاق سید روح الله موسوی خمینی 1963-ده باشلاتدیغی و سونرا انقلاب اسلامی آد وئردیکلری حرکتین سیاسی کؤکو و ریشه سی شیخ عبدالکریم حائری یزدی زامانی عراق مذهبی شهرلریندن قاویلیمیش و قوم شهرینه گلیب یئرلشمیش فقه علمالاری نین عراق و انگلیستان حؤکومتی ایش بیرلیکلرینه اولان بیر نوع اعتراض حرکتینه اساسلانیردی. او اساسدا سید روح الله موسوی خمینی ده سیاسیلشمیش بیر حوزه نین تأثیرینده یئر آلیردی.

اؤنجه اشاره اولوندوغو کیمی، شیخ عبدالکریم حائری نین قوم شهرینه گلمه سی ایله عراق مذهبی شهرلرینده اولان چوخلو فقه عالیمی ده قوم شهرینه آخین ائتمگه باشلادیلار. بو عالیملرین بیر چوخو 1922-ینجی ایل عراق دؤلتینی، آنکلو عراق آنلاشماسی اساسیندا انگلیستانا تسلیم اولدوغونو پیسلدیکلری اوچون، ملک فیصل طرفیندن ایستنیلمز شخص دئییه ائشیگه آتیلیمیشدی. بئله لیکله قوم شهری بیرینجی دفعه اؤز تاریخینده مذهبی، سیاسی و ضد امپیریالیست ائلیت مرکزیه دؤنمگه (تبدیل اولماغا) باشلادی.¹²⁴

سنتی شیعه مکتبینه انقلابی بیچیم و شکل وئرمک یئنی و مودئرن بیر گؤرونوم (فئنومن) ساییلار. بو عملی حیاتا کئچیرمک دینی عنعنه-ده بؤیوک دگیشیکلیکلر طلب ائدیردی. بو مسئله ماهیت اعتباری ایله ماللارین عملی دئییل، غرب مکتبی تأثیرینده اولموش جلال آل احمد (1923-1969)¹²⁵ و اونون شاگردی و فرانسه-ده تحصیل آلمیش علی شریعتی¹²⁶ (1933 - 1977) نین شیعه یه انقلابی دون گئیدیرمکده

¹²³ بئله لیکله وقف اولان ملک و ملرین توخونولمازلیغی قورونموش و اونلارین گلیری مدرسه لر، مسجیدلر و اجتماعی ایشلر اوچون مصرف اولجاغی تضمین ائدیلمیش.
¹²⁴ Heinz Halm, bax orada, S. 145.

¹²⁵ جلال احمدین اهمیتلی کتابلاری "غرب زدگی" و "در خدمت و خیانت روشن فکران"
¹²⁶ علی شریعتی نین اهمیتلی کتابی: علی شریعتی، بازشناسی هویت ایرانی-اسلامی

بۇيوك پايلارى اولموش. بو ذاتلارن هر ايكيسى خاريجى مستملكه اداره چيلگى تجربه سيندن درين تاثير آلميشديلار. اونلار فارس دىلى و مدنيتى اساسيندا اداره اولونان ايران جامعه سىنى شاهلىق طرفيندن استثمار اولونان قوربان گۇروردولر.

جلال آل احمد كئچميشده الهيات اؤيرنجيسى و بير مدت ده كومونيست اولماسينا باخمايلاق استالين نين يئريتديگى سياستده نتيجه سينده بير ايران دۇلتى مليتچيسى و خاريجى اۇلكه لره دوشمن اولماغا باشلادى. او ايرانلىلارن اؤز سنتى ارزش و دگرلريندن اوزاق دوشمكلرى نين علتىنى غرب دونياسىنى تقليد ائتمك ايله توجيه ائديردي. جلال آل احمده گۇره ايرانلىلار غربدن تقليد ائتمكلرى ايله مدنيتلرينه حيات شيره سى تۇكولن اؤز كۇكلرينى (ريشه لرىنى) كسدپلر. جلال آل احمد غربزدگى آدىلى كتابى يازماقلا بو ايغاده نى جامعه-ده ايشلك حالا گتيردى¹²⁷. بو ايغاده ايله جلال آل احمد غربه دوچار اولماغى (غرب حئيرانليغىنى و غرب مدنيتينده غرق اولماغى) منظور ائديردي. بو غرق اولماق ايران جامعه سى اوچون دوچار اولموش بير اۇلومجول و قورخونج بير خسته ليك سايبيلاردى¹²⁸.

سيد روح الله موسوى خمينى نين آنلاتديغينا گۇره، او ذات "لايحه انجمن ايلتى و ولايتى) حركتينه اعتراض ائتمكدن قاباق جلال احمدين يازديغى "غربزدگى" كتابىنى اوخوموش ايميش. بو دوغرولتودا سيد روح الله موسوى خمينين 1359 هجرى شمسى تاريخينده نقل اولموش:

"جلال آل احمدى 15 دقيقه-دن آرتيق گۇرمديم. حركتين باشلانيشيندا بير شخصى قم شهرينده اوتاغيمدا اوتورموش گۇردوم. "غربزده گى" كتابى منيم قاباغيمدا ايدى. او شخص منه اوز توتاراق دئدى: - بو چرت پئرتلرى سيزلره كيم گتيرميش؟ بئله بير ايغاده ايشلتيدي. اوندا بيلديم

¹²⁷ جلال آل احمد، غربزدگى، تهران 1341.

¹²⁸ Al-e Ahmad, Jalal, Occidentosis: A Plague from the West, Berkely 1984.

کی، او جلال آل احمددیر. تأسف ائدیرم کی، سونرا اونو بیر داها گۆرمدیدم. الله اونا رحمت ائله سین" ¹²⁹.

جلال آل احمد اؤزو ده هامان ایل سید روح الله موسوی خمینی ایله گۆروش کئچیردیگینی تأیید ائتمیش، اوخوبوروق:

"من اونون دانیشیغینی ائشیتدیکدن سونرا، اونون گۆروشونه گئتمگی لازیم گۆردوم. قوم شهرینه گئتدیم. اونون ائوینده، اونون الی نین آلتیندا، "غربزه گی" آدلی کتابیمی گۆردوم، دئدیم: سیز ده بو ایچی بوش سؤزلری اوخورسونوز؟ منه باخاراق سوروشدولار: - سیز آغای آل احمد سینیز می؟ دئدیم: - بلی. دئیلر: - بیز دئمک ایستدیگیمیزی سیز دئمیشسینیز." ¹³⁰.

گۆروندوگو کیمی جلال آل احمد ده غرب مدینتیندن اوزاقلاشماغین یولونو ایران ممالیکی محروسه سینده نفوس چوخلوغونو اولوشدوران مسلمان جامعه نین و شیعه ایدئولوژی سی نین سیاسیلشمه سی ایله مومکون اولاجاغینی درک ائدیگی اوچون، محمدرضا شاهین مجلسه گۆندردیگی "ایالتی و ولایتی انجمنلری" لایحه سی اوزره خمینی نین اعتراض ائتمه سینی سئوینج ایله قارشیلاراق قوم شهرینه، سید روح الله موسوی خمینی نین گۆروشونه گئتمیش. اورادا خانیملارین سس و ئرمک حق، خانیملارین عسکرلیگه گئتمک حق و مجلسه کاندید اولموشلارا مسلمان اولماق شرطی نین حذف اولماسی موضوع ساییلارمیش ¹³¹.

کئچمیشی سولچو اولان جلال آل احمد ده غرب مدینتیندن قورتولمانین سیاسی گوجونو صنعت و نفت ایشچیلرینده دئییل، ساده و صاف ایران مسلمان جامعه سی انسانلاری نین مذهبی آنلایشلارینا یوکلمگی و بو

¹²⁹ مرکز اسناد انقلاب اسلامی: www.irdc.ir/fa/news/3536 : امام خمینی نیز در اردیبهشت 1359 درباره دیدار جلال با ایشان.

¹³⁰ مرکز اسناد انقلاب اسلامی: www.irdc.ir/fa/news/3536 : آل احمد در طول زندگی اش تنها یک بار امام را ملاقات کرد،

¹³¹ حبیبی: موفله مجوز کشتن شاه را هم داشت؛

<http://www.tarikhirani.ir/fa/news/369>

دوغرولتودا یاتیریم و سرمایا قویماغی داها دا هدفه اویقون گؤرونودوگو
آچیق و آشکار اورتادادیر.

کئچمیش یازیدا اشاره اولدوغو کیمی، قوم علمیه حوزه سی نین
سیاسیلشمه سی عراغین نجف شهریندن ملک فیصل طرفیندن ایرانا
قایلیمیش طلبه لرین قوم علمیه حوزه سینه قوشولماسی ایله
باشلادی. او زمانلار سید روح الله موسوی خمینی ده قوم شهرینده
تحصیل آلمیش طلبه لردن بیر ایدی. سید روح الله خمینی نین شاه
حؤکومتی نین ایلک اولاراق اصلاحات ارضی، سونرا "لایحه انجمنهای
ایالتی و ولایتی" و سونرا ایسه کاپیتولاسیون لایحه لرینه اعتراض
ائدیگینده قوم علمیه حوزه سی مملکتین ایچری موضوعلاری اوزره
سیاسیلشمک آشاما و مرحله سینه قدم قویوردو. کئچمیش ایللرده بو
حوزه-ده تحصیل آلمیشلار دا بو حوزه-ده تحصیل آلانلار ایله ایلشگی و
علاقه-ده اولدوقلاری اوچون، اولار واسیطه سی ایله ده سید روح الله
موسوی خمینی نین اعتراض نین یانقیسی و تأثیری آلتیندا اولاراق آیری
شهرلرده اولان مذهبی هیئتله ده قوم علمیه حوزه سی ایله علاقه
یاراتماغا چالیشدیلا.

بو آرادا تهراندا اوچ مسجد هیئتیه ده مرتضی مطهری نین واسیطه
چیلیگی ایله قوم شهرینه گئده رک فقه آنلایشی اساسیندا "حزب
مؤتلفه اسلامی" آدلی بیر تشکیلات یولا سالدیلا.

حزب مؤتلفه اسلامی آدلی محفل و آخین قورولوشوندا بیر فقه طرفداری
تشکیلات اولاراق تهراندا اوچ مذهبی هیئتین ("هیات مسجد شیخ
علی"، "هیات اصفهانیها" و "هیات موید") بیر آرایا گلمکلی ایله
شکیللنه رک "هیاتهای مؤتلفه اسلامی، جمعیت هیاتهای مؤتلفه
اسلامی، حزب مؤتلفه اسلامی" آدی آلتیندا تانیماغا و اؤزونو تانیماغا و
15 خرداد 1342-ده سید روح الله موسوی خمینی طرفدارلاری آدینا حرکت
یولا دوشدو. ایران مجلسینده 1343-ده، مهر آییندا کاپیتولاسیون لایحه

سی تصویب اولدوقدان سونرا، 1343-ده، آبان آیی نین اون اوچونده سیدروح الله موسوی خمینی بیر داها توتالاراق تورکیه یه و اورادان دا عراغین مذهبی نجف شهرینه سورگون اولدو.

شاه نظامی نین بو سیاسیلشمک عرفه سینده اولان مذهبلری سیخما بوغماسینا قارشین حزب مؤتلفه نین عضو اولموش فقه عالیملى او جومله-دن مرتضی مطهری و مشهد شهریندن سید محمد هادی میلانی نین او زامان مؤمن انسانلارا تئورر فتوایی وئردیکلری بوگون ایشیق اوزو گؤرمکده-دیر، اوخویوروق:

"مرتضی مطهری مؤتلفه اسلامی نین عضو دئدی: "بو قورخو فضا سینین سیندیرماق اوچون شاه نظامی نین نئچه نفر باشچیلارینی تورپاغا سرمک واجیب ساییلار". سید محمد هادی میلانی دا مشهده بیر مرجع تقلید و مؤتلفه نین دوستلاریندان بیرى اولاراق شاه رژیمی نین باشچیلاری ایله سیلاحلی چاتیشماق اوزره نظرینی سوروشدوقدا، دئدی: "شاهین اؤزو ده اله کئچرسه، اونو دا سیلاحلا اؤلدورمک جایز دیر". بو اساسدا حزب مؤتلفه اسلامی اؤزونه نظامی بیر قول یاراتدی و بو ائتلافا باغلی اولان محمد بخارائی 1343 هجری شمسی تاریخینده تهراندا ملی مجلس قاباغیندا شاهین نخست وزیرى اولموش حسنعلی منصورو تئورر ائتدی. بو ائتلافین باشچیلاری توتولدوقدان سونرا، ایکینجی ائتلاف رجایی و باهنر باشچیلیغی ایله بیر داها تشکیلاتلانماغا باشلادی. بو ائتلاف جامعه نین مختلف صنفلى و طبقه لری، حتی تهران بازارى ایله تماسا کئچه رک بازارین مالی کؤمگی ایله بؤیوک حرکتلره قول چکدی و مختلف صنفلى و طبقه لری بیر بیرینه قوشماقدا دا بو محفل بیر باغلاچ نقشینی اوینادی. شاهلیق علیهینه انقلاب

اولدوقدان سونرا، 1382 هجری شمسی تاریخینده بو محفل "حزب مؤتلفه اسلامی" آدی آلتیندا فعالیت ائتمگه باشلادی".¹³²

فقه کسیمی (خمینی، مطهری، میلانی...) مذهبی جامعه نین بیر قسمینی سیاسی مبارزه-ده اؤز یانلارینا آلارکن بیر یاندان دا جلال آل احمد غرب علییه یازدیغی متنلر واسیطه سی ایله دانشگاهی کسیم و طلاب کسیمی آراسیندا بیر باغلاچ نقشینی اوینادی. علی شریعتی ده بو باخیمدان جلال آل احمدین مریدی ساییلدی.

1953-ده محمد مصدق حؤکومتی آمریکا واسیطه سی ایله ایش اوسته گلمه سینه باخمایاراق بو ذاتلار دئموکراسی مسئله سی اوزره دوشونمدیگی فقط فارس ملیتچیلیگینی اساس گؤتوردوکلری اوچون آمریکالیلار الینده وسیله اولاراق شاهین خاریجه گئتمه سی ایله یارانمیش قدرت بوشلوغو فضا سیندا توده افسرلری فعالیت ائده رک تانیندیقدان سونرا، شاهین قاییتماسی ایله اونلارین توتولوب نظامی محکمه لرده قیریلماسینا (اعدام اولماسینا) یول آچدیلار. محمد مصدغین بو پیشیک معلّق آشماسی حاکیمیت چئوریلیشی (کودتا) دئییه فارس ادبیاتیندا قلمه آلیندی. سونرا ایسه محمد مصدق قوردوغو جبهه ملی محفلیندن زامان آخاریندا "نهضت آزادی ایران" آدلی بیر ملی و مذهبی آخین و جریان دا دوغولدو. علی شریعتی جبهه ملی محفلی نین فرانسه تمثیلجیسی اولماقلا یاناشی نهضت آزادی نین دا آوروپادا "پیام مجاهد" آدلی درگیسی نین مسئولو و فارس ملیتچیلیگینی "ایران ملت" دئییه تعریف ائتمگه و شیعه لیگی فارسلیغین خدمتینه آلماغا چالیشانلاردان بیرید.

کئچمیش یازیلاردا اشاره اولوندوغو کیمی، محمد مصدغین مجلسی (مجلس شورای ملی ایران) باغلاماسی و محمدرضا شاهین اونو باش

¹³² حبیبی: مؤتلفه مجوز کشتن شاه را هم داشت، صحیفه اینترنتی: تاریخ ایرانی: <http://www.tarikhirani.ir/fa/news/369>

وزیرلیکدن اخراج ائتمه سی ایله محمد مصدق دؤولتی نین فاتحه سی اوخونموش ساییلاردی. فقط "زنده باد مصدق" یئرینه "زنده باد شاه" دئیلمه سی لازیم گلیردی. او دا اردشیر زاهدی و شعبان جعفریلر واسیطه سی ایله حیاتا کئچدی.¹³³

بو آرادا علی شریعتی دوشونجه باخیمیندان مذهبی بیر مؤلیف ساییلاردی. علی شریعتی نین آتاسی محمد تقی شریعتی مشهد زیارتگاهیندا واعظ ایدی. او زامان آخوندلاری جامعه-ده مسخره ائتدیکلری اوچون، محمد تقی شریعتی عبا و عمامه-دن اوزاق دورماغا و آوروپالیلار بیچیمده و شکیلینده کت و شالوار گئیمک ایله مدرسه لرده دین درسی وئرمگه چالیشدی.¹³⁴ علی شریعتی 1960 - 1965 ایللرینده پاریس شهرینده سوربن بیلک یوردوندا دین شناسلیق و جامعه شناسلیق تحصیلینی قورتاردیقدا سونرا ایرانشاسلیق دوکتراسی آلدی.

1969-دا جلال آل احمد اؤلدوکدن سونرا، علی شریعتی اونون دوشونجه لریندن یولا چیخاراق "هویت ایرانی و اسلامی"، "تشیع علوی و تشیع صفوی"، "تشیع سرخ" دئییه فارسلیق اساسیندا اؤز دوشونجه لرینی یازماغا و مختلف مذهبی اثرلری ایله خالق کیتله سینه یاپیق (مصنوعی) بیر ایدئولوژی آشیلاماغا و تزریق ائتمگه چالیشدی. علی شریعتی صفوی شاهلیغی علیهینه "تشیع علوی و تشیع صفوی" آدلی یازدیغی اتهامنامه سینده ماللار و فقه عالیم لرینی صفوی شاهلیغی ایله ایش بیرلیگی ائتدیکلری و شیعه نی خرافی وضعیتیه سالماقلاریندا مقصر ائتدیگی اوچون سنتی ماللار دا اونو "سنیچی، وهابیت یانچیس" دئییه شاه طرفیندن اعدام اولماسینی ایستدیلر. بو دوغرولتودا اوخویوروق:

¹³³ باخ اوسته: ایشیق سؤنمز، فارس جبهه میللیچیلری نین تاپیندیقلاری محمد مصدق السلطنه...

¹³⁴ علی رهنما، چهره نگاری سیاسی علی شریعتی: آرمانگری اسلامی، ترجمه مجید نکودست، تهران: انتشارات حسینیة ارشاد، 1385.

"بیرینجی آشامادا (مرحله ده) تهران مسجدلرین نین بیر سیرا واعظلری شریعتی نین علییهنه قالخیلار. اولارین اؤنملیسی شیخ قاسم اسلامی، شیخ محمد علی انصاری، حسین روشنی، ابراهیم انصاری زنجانی ایدیلر. بو سایدیقلاریمیزا تهران مهديه-ده تانینمیش واعظی شیخ احمد کافی ده آرتیریلمالیدیر. بونلار شریعتی نی سنیچیلیک و وهابیلیک و شیعه اصولو ایله مخالفت ائتمکله گوناھلانديريردیلار. ساواکین سندلری نین بیرینده یازیلیمیش: "سیدرضا صدر، شهناز مئیدانیندا اولان امام حسین مسجدی نین امام جمعه سی خصوصی دانیشیقلاریندا دئمیش: من آیت الله خوانساریدن حسینیه ارشاد مسجدینه معمم لرین گئتدیکلری نین گئتمکلی نی نئجه دگرلندیرمک ایستردینیز (?) دئییه سوردوم. او جاواب وئردی: بو بئللنچی ایشلری اورادا حیاتا کئچیردیکلری اوچون، اورایا گئتمک صلاح دئییل (شریعتی ساواک سندلری اساسیندا، جلد 1، ص 397)". او زاماندا حجت الاسلام محمدعلی انصاری شریعتینی نقد ائتمک اوزره بیر یازی یابینلاراق یازدی: "سن بیر مؤمن و بیر واعظ اولاراق ساقالینی گرک قیرخمایاسان. دانیشیقلارینی الله و پیغمبرین آدی ایله باشلامالیسان. اسلامدا بدعت قویانلاری لعنتلمه لی و نفرین ائتمه لیسن. امام حسین مصیبتلریندن دئمکله اورادا حاضر اولانلاری آغلالتمالی و آه وایا دئمگه ترغیب ائتمه لیسن. سون اولاراق دا مسلمانلارین خوشبختلیکلرینه دوعا ائتدیکن سونرا، امام زامانین گلمکده عجله ائتمه سینه دوعا ائتمه لیسن (علی رهنما-مسلمانی در جستجوی ناکجا آباد- ص 384). شریعتی نین "شیع علوی و شیع صفوی"، "پدر مادر ما متهمیم" دانیشیقلاری یایلیقدان سونرا، شریعتی نین علییهنه سالدیریق و حمله داها دا چوخالدى. انصاری قمی شریعتی ننی حبس اولونماسینی و اعدام اولماسینی دا دؤلتدن ایستدی؛ اوندان بیر جنایتکار و خرابکار کیمی اوزلشمه نی تکلیف ائتدی. او دؤلت و ماللارا اویاریق (اخطار)

وئردی: "کنچمیش یوز ایلده اسلام و شیعه نین هئچ زامان علی شریعتیدن خطرلی و حیاسیز دوشمنی اولمامیش" (همان- ص 389)¹³⁵.

علی شریعتی نین دوشونجه لری نین یایلماسیندا تهرانداکی "حسینه ارشاد" مجسیدی و اورادا مشارکتی اولان "نهضت ملی (ملی و مذهبی) عضولری نین ده بؤیوک سهملری اولدو. مالالارین علی شریعتی علیینه ووردوقلاری بو اتهام قارشیسیندا حسینه ارشاد مسجیدینده وعظ ائدن علی شریعتی و اونون یانچیلاری دا ساکیت قالماق ایستمدی، بو دوغرولتودا علی شریعتیدن اوخویوروق:

"من، روحانیت (Clerge) ایله اسلام عالیملرینی بیر دئییل، بیربیرلرینه ضد گؤرمک ایستمرم. اسلامدا "روحانیت" آدی آلتیندا هر هانکی بیر مؤسسسه، صنیف یوخسا گوروه یوخوموزدور. بو یئنی بیر دئییم و اصطلاحدیر. بو یئنی اورتایا چیخمیش بیر تاپینتیدیر. اسلامدا جاهیل قارشیسیندا عالیم واریمیز. عالیم روح دا دئییل، جسم ده دئییل" (م.آ. 20- ص 119). "روحانی آغا. نه ایشه یارار؟ اسلام دوشونورو مو؟ یوخ. اسلام بیلگینی می؟ یوخ. اسلام اوزره دانیشان می؟ یوخ. ندر آخی؟ بیر چارچا نوردور. مقدسدير. مؤمین شخصیتدير. دینین آبروسودور" (م.آ. 9- ص 193). "اسلامدا روحانیت (Clerge) آدلی بیر تشکیلات یوخدور. اسلامدا روحانی آدلی بیر شاغیل شخص اولماز. الله ایله خالق آراسیندا واسیطه اولماز. هرکسین الله ایله مستقیم ایلگیسی و ایلشگیسی اولار" (م.آ. 22- ص 198). "اسلامدا روحانی دئییل، عالیم واریمیزدیر"¹³⁶.

اوسته گؤرونوگوی کیمی بورادا بیر غلط دئییم و اصطلاح وار. او دا "فقه عالیمی" و "اسلام حقوقو" ایله مشغول اولان شخصلره "روحانی" صفتی وئرمکدیر. او اساسدا علی شریعتی مالالارین فقه مسئله لرینه واقف

¹³⁵ محمد حیدری، داستان جدال متقابل شریعتی و روحانیون، شهروند 1387 خرداد شماره 50

¹³⁶ محمد حیدری، باخ اورادا

اولدوقلارینی دا درک ائتمک ایستمز. بئله لیکله فقه عالیملىرى اؤزلىرىنى مقدسلىشدیرمک ایستلر دئییه اونلاری "ایشیق، مقدس، دین شخصیتی و دین آبروسو" کلمه لری ایله تنقید آتیشینا توتار. علی شریعتی نین "دین" آنلایشینی سیاسی ائتمه سی، فقه عالیملىرى موضوعسو و مسئله سینی درک ائتمدیگی و ماللارلاری دا بیلک یوردلاریندا و اونیوئرسیتیه لرده اولان الهیاتچیلار ایله دگیشیک سالدیغی علی شریعتینی ماللارلار ایله اوز اوزه قویان مقام ساییلاردی. علی شریعتی گئنه ده فقه عالیملىرى نین موقعیتلرینی نظره آلاراق دئیمیش:

" اؤزلىرینه روحانی آد وئرلرین جاماعات ایله ایلگی و ایلشگیلری ایش بیلن ایله ایش بیلمگن شخصلرین آراسیندا اولان رابیطه و ضابطه ساییلار. دئمک، مقدس، مقدس اولمايان، ساغلام ائدن، ساغلام ائتمگن، روحانی و مادی، مرید و مراد رابیطه سی دئیل " (م.آ.4- ص390). "دؤنه دؤنه دئیمیشم: "روحانی" کلمه سی ایستر "آنلام"، ایستر "اؤرنک"، ایسترسه ده "بیان" باخیمیندان چوخ تازالیقدا آوروپادان گلیمیش بیر کلمه-دیر. بو کلمه کیراوات، پاپیون و آیری غرب حئیرانلیغی نین نشانه سی ساییلار " (م.آ.7- ص101) "¹³⁷.

اوسته کی گؤروشلرده علی شریعتی حاقلى ساییلار. دئمک، فقه عالیملىرى "اسلامیت" و "اسلام حقوقو" اوزره نظر صاحیبی اولدوقلارینا باخمایاراق مقدس و مطهر ساییلمازلار. آیری انسانلار مختلف ساحه لرده متخصص اولدوقلاری، دوکتور و پروفئسور ساییلدیقلاری کیمی، فقه عالیملىرى ده "فقه (اسلام حقوقو)" زمینه سینده متخصص و فقه حقوقچوسو ساییلارلار.

روحانلیک ایسه اؤزونه خاص بیر مذهب عملی حیاتا کئچیرمک ساییلار. بو سایاق و بو روش مذهب عملی هر هانکی بیر اینانچ و عقیده صاحبیلاری طرفیندن حیاتا کئچرسه، او انسانلار مرتاضلیغی، عبادتی،

¹³⁷ محمد حیدری، باخ اورادا

رياضتى (هر اوچونو بيرليکده) اؤزلىنه بير ياشايش سبكى دئيه قبول ائتميش و او سبک ياشايشا اينانميش انسانلار سايلارلار. بو ياشايش طرزي بوديسم، مسيحيان کليسا راهبلىرى، هيندوئيسم و تائوئيسم اينانچينا و عقیده سینه منصوب اولان فرقه لر آراسيندا ياقيندير. اسلامداكى فقه عاليملر بئله بير مشخصاتا مالک اولما ديقلارى اوچون، اونلارى روحانى آدلانديرماق، اونلارين ياشايش سبکلىنه ده اويماديغي اوچون يانليش بير آنلاييش سايلار. على شريعتى نين ده فقه عاليملىنه "غريزدگى" اتهامى وورماسى او زامان بو ذاتلارين غرب عليهنه بير جبهه-ده اولدوقلارى و اؤزلىنى غربدن اوزاق گؤستمگه چاليشديقلارينا اساسلانا.

مرتضى مطهرى ده او زامانلار حسينه ارشاددا واعظ اولدوغو اوچون، زامان زامان حزب مؤتلفه اسلامى محفلىنه باغلى اولان مرتضى مطهرى ايله جبهه مى و مى مذهبىلر محفلىنه باغلى اولان على شريعتى آراسيندا دا گرگينلىك ياشاندى. مرتضى مطهرى ده دورمادان بو گرگينلىكلرى نجفه سورگون اولموش سيدروح الله موسوى خمينى آدرئسینه يازدى. اينديسه مرتضى مطهرى نين يازديغي مکتوبلاردان بيزيم اوچون اؤنملى و اهميتلى سايلانين بيرى نين بعضى قسمتلىرىنى نظردن كئچيرك، اوخويوروق:

"آنجا دوردونجو مسئله: شريعتيچيلرين مسئله سيدير. ... يئنيليکده، اسلاما دوغرو و دوزگون اينانچ و عقیده سى اولمايان بير بؤلوك (گروه) ايله اوزلشميشم. بونلار سايقينليغا (انحراف) مئيليديرلر. اونلار مختلف بؤلوكلره بؤلونه رك على شريعتيدن بير بوت دوزتمكله هئچ بير فقه عالمى نين اونون باخيشلارى (نظرلرى) اوزره نظر بيلديرمه سینه اجازه وئرمك ايستمزلر... اونلارا گؤره سيد جمال و اقبالدان سونرا، بو شخص اونلاردان دا آرتيق اسلامدا يئنيليک گتيرميش، اسلامى يئنيله ميش، اسلامى موهمولاردان آريتميش. هامى اونو دوشونجه لرينى ياپيشماليق. ... عجب!! ماسيقنون، آفريقانين قوزئينده كى فرانسه

سۆمورگه باخانلیغی نین اوزانتیلاری، میصیرده خریستیانیلیغی تبلیغ ائندلرین باشچیلاری نین دوشونجه لری و گوروچین دوشونجه لری، جوهور ماتئریالیستی، ژان پول سارتتر دوشونجه لری، تانرییا قارشى واراوولوشچو، دورکهایم اینانجلاری، دین دوشمنی اولان جامعه شناسلیق ایله یئنی اسلام دوزتمک ایسترلر! ائله اولدوقدا، الله اسلامى قوروسون! الله-آ آند اولسون، بیر گون مصلحت ایجاب ائدرسه، بو شخصین دوشونجه لری آنالیز اولونارسا، اونلارین کؤکو (ریشه سی) آله گلسه، اصل اسلام دوشونجه لری ایله اونلار توتوشدورولسا، یوزلر اسلام علییه یازیلیمیش مطلبلر اورتایا چیخار و اساسسیز اولدوقلاری دا بللی اولار. بئله بیر وظیفه-مین اولوب اولمادیغینی ایندیلىکده بیلیمیرم. آنجاق اونون بئله بوتلاشدیغینی گؤره رک بو شخصین قارشیسیندا بونوما گؤتوردوم عهده لیگین آرتیق آرادان گؤتورولدوگونو دوشونورم. گئنه ده سیز حضرتین اجازه سینى و بویوروغونو گؤزلورم. بونون کیچیک گوناھى ماللارارى پیسلمکدیر. او ماللارین ظالیم سیستملى ایله خالق علییه امکداشلیق ائتدیکلرینی بیر عمومی پرنسیب دئییه قلمه آلا. اونون ادعاسینا گؤره، شاه، مالیک، ماللا و آیری دئییشله دئسک، بیچاق، قیزیل و تسبیح بیر سیرادا یئر آلاراق بیر هدفلى اولموشدور. بو کارل مارکس ایشلتدیگی بیر دئییمدیر. داها یاخشى دئسک، کارل مارکسین "دین"، "دؤلت" و "سرمايا" اوزره ایشلتدیگی اوچ گئن (مثلت)-ین خالق علییه ایش بیرلیکلى منظور اولونار. بو اوچ عامل انسانى اؤزونه اؤزگلهشدیرر، یوز دیلده ایفاده اولونار، آنجاق "دین" یئرینه "دین خادیملىرى" ایفاده اولونار. .. الله بیلیر، الله اونون حيله لری نین قاباغینی آلمازسا، خارج مملکتلرده مأموریتده اولارکن دین خادیملىرى نین و اسلامین علییه اولمازین پیسلیگینی ائدر"¹³⁸.

اوسته گؤرونوگو کیمی مرتضى مطهرى معمم اولمایان بیر شخصین عوام خالق آراسیندا متبرک اولماسینی بتلشمیش (بت حالینا گلمیش) و

¹³⁸ مرتضى مطهرى، سیرى در زندگانی استاد مطهرى، انتشارات صدرا، تهران 1398، نامه آیت الله مطهرى به آیت الله خمینی در باره شریعتی.

شیطانلاشمیش بیر موجود دئییه قلمه آلا. بئله بیر آنلایش تنقید دئییه یازیلارسا، اولدوقجا گؤزل ساییلار. آنچاق اؤز لرینده اولان عئیبی گؤرمدن آیریلاریندا عئیب وار دئییه شکایت یازماق دا بیر آز گولوچ ساییلار. دئمک، علی شریعتی نین گؤروشلری سنتی شیعه مکتبینه ترس اولان بیر بویاق و رنگ قاتدیغی آچیق و آشکار اورتادادیر. بو کتابلار بوگون ده سئوه سئوه ایران اسلامی جامعه سینده اوخونار و چاپ اولونار. سازمان مجاهدین ایکی بؤلوندوکن سونرا، اؤز لرینی مجاهدین انقلاب اسلامی آدلانديران و جمهورى اسلامى نین ترکیب حیصه سی اولان انسانلار دا بو ادبیات ایله ذهنیت باخیمیندان تربیت اولموشلار.

مسئله نین داها پیس یئری "روحانی (Geistlicher)" کلمه سی نین غرب ادبیاتیندان فارس ادبیاتینا غلط ترجمه یولو ایله آلیندیقدان سونرا، فقه عالیملىرى، بو کلمه نین کؤکونو و ماهیتینی بیلمدن منیمسه دیکلری ساییلار. روحانی کلمه سی مسیحیت آنلایشیندا اولدوغو کیمی بوگون ایراندا فقه عالیملىرىنه وئریلمیش بیر صفت اولموش. روحانی کلمه سی "روح آلمانجا Geist) کلمه سینه اساسلار. بو کلمه صفت اولاراق آلمان دیلینده geistlich (روحی و روانی) اولاراق ایشله نر. آلمان دیلینده بو صفتی بیر آد اولاراق جمع حالینا گتیررکن Geistlicher (روح ایله نسبتی اولان اولان شخصلر) آنلام و معناسینا گلر. بو کلمه مسیحیتده راهبه لر اوچون ایشلنر. بو مقامی درک ائتمگنلر "ماسینیون" مبلغان مسیح" کیمی، اتهاملاری باشقا بیرسینه وورماقلاری دا یئرسیز ساییلار. مرتضی مطهری سید روح الله خمینی آدرئسینه گؤندردیگی مکتوبدا یازمیش:

"علی شریعتی نین یاشامی نین سون آیلاریندا، دؤنه دؤنه مختلف انسانلار ایله یازیلاری نین اسلام علییهنه اولدوغونو اونا بیلدیردیم، اونلار دوزدیلمه لی و اونلاری بیر چوخ نظر صاحبیلاری نین حضوروندا، یوخسا تک باشیما دوزتمگه حاضر اولدوغومو بیلدیردیم. اونا دئدیم: سن، نجه ایسترسن، ائله اولسون. من سنه ثابت ائدیم. ثابت اولسا، اؤزون اونلاری، حتی اؤز آدینا دوزت، سنن عزت و احترامین داها دا یوخاری

گئدر. بئله اولمادیقدا من آچیق سنی تنقید ائتسم، بو مسئله سنین اوچون چوخ باها اولاجاقدير "139.

مرتضی مطهری گئنه ده مکتوبدا آرتیرمیش:

"بو آدامین ماهیتینی تانیماق اوچون، سیز بیر ایل یاریم بوندان قاباق "کیهان" قازئتینده چاپ اولموش مقاله لر توپلوسونو، اؤزونو اوخویابیلرسینیز. ... بو آرادا داها چوخ عربلرین سالدیقلاری اوزره یازمیش. شعوبیچیلیک حرکتینی مقدس بیر حرکت قلمه آلمیش؛ اورادا دئمیش: اسلام بیزه بیر مدنیت دئیل، یالنیز بیر دنیا گؤروشودور. اسلام بیزیم مدنیتیمیزی دگیشمک و بیر مدنیت یاراتماق اوچون گلمه میشدیر. ایسلام خالقلا رین چوخلوغونو بیر واقعیت بیلدیگی کیمی، مدنیتلرین چوخلوغونو قبول ائتمیشدیر "إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَ جَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ... ". عیرقلار و مدنیتلر آراسیندا اولان فرقلر؛ بیرنجیسی طبیعت و ایکینجیسی تاریخ دوزتمیشدیر؛ اولار قورونمالیدیرلار. ادعا ائتمیش: بیزیم دنیا گؤروشوموز مدنیتیمیزه، مدنیتیمیز ده دنیا گؤروشوموزه اثر قویموش. بئله لیکله ایرانلی اولمامیز اسلام ایرانلیسی و ایسلامیمیز دا ایران اسلامی اولموش. بو بیان ایله آچیقجا اسلام مدنیتینی دانمیشدیر"140.

علی شریعتی نین بیر فارس ملیتچیسی اولدوغو، شیعه نی دا فارسلیغا اویقون و فارس دیلینده یئنیلمگه چالیشدیغی و اونا مارکسیستی گؤروشلر قاتدیغی دا آچیق و آشکار اورتادادیر.

مرتضی مطهری نین ایستر شاهچیلار علییه و ایسترسه ده ملی و مذهبیلر علییه فتوا ماهیتلی یازیشماقلارینی نظره آلاراق انقلاب اسلامی شاهلیغا غلبه چالدیقدا سونرا، 1358-ده، اردیبهشت آیی نین

¹³⁹ مرتضی مطهری، سیری در زندگانی استاد مطهری، باخ اورادا.

¹⁴⁰ مرتضی مطهری، سیری در زندگانی استاد مطهری، باخ اورادا.

اون بیرینده، "فرقان" آدلی علی شریعتی ایدئولوژیسی ایله تربیت اولموش بیر تئوریست گروه طرفیندن تئور اولدو¹⁴¹.

فرقان بؤلگو و گروهو علی شریعتی یانچیسى اولاراق انقلاب اولمامیشدان مرتضی مطهرینی بیر دوشمن کیمی نظر آلمیشدی. فرقان آدلی محفلین 1356 (1977) اینجی ایل یایینلادیغی بیلدیریش و اعلامیه سیندن اوخویوروق:

"1356/9/23 (1977)-ینجی ایله مرتضی مطهری و مهدی بازرگان کیمی شخصلرین ایمضاسی بیر بیلدیریش یایینلاندی. بو بیلدیریش "مؤتلفه جبهه سی"نین چیرکین نیتلرینی عکس ائتدیریردی. اونلارین آرالاریندا دوشونجه و فیکیر آلیش وئریشی شهیدلرین هدفلرینی و انقلابچیل مدنیتی اؤرت باسیر ائتمکدن و اونلارلا دالقا کئچمکدن باشقا هیچ بیر شئی دئییل ایدی. ... بو ذکر اولونان فیریلداقچیلارین خیانتکارلیغی اونلارین یازیلاریندان دا آیدین و آچیق گؤرونمکده-دیر"¹⁴².

اوسته گؤروندوگو کیمی "جبهه مؤتلفه" دئیکده سید روح الله موسوی خمینی و مرتضی مطهری تکلیفی ایله 1342-ده قورولموش ائتلاف محفلی منظور اولونار. فرقان قوروپو تبریزده 1356 اینجی ایل، بهمن آیی نین 29-اوندا شاهلیق علیهینه باش وئرمیش قیام اوزره بيله روحانیت علیهینه اؤز نفرتینی گیزلتمه میس، اورادا اوخویوروق:

"یئنیدن جانلانا روحانی توپلومو گئنه ده ... سیزه (علی شریعتی-ه) هر تور (جور) سفاریش اولموش بهتانلار وورماقدان آل گؤتورمگه رک، گئنه ده بؤیوک ماللار و بؤیوک فقیه لر و یوکسک رتبه لی مفسرلر، تانینمیش واعظلر و بیلجی فضوللار سیزی کافیر، وهابی اولمانیزا داییر فتوا وئرر و

¹⁴¹ حبیبی: مؤتلفه مجوز کشتن شاه را هم داشت، صحیفه اینترنتی: تاریخ ایرانی: <http://www.tarikhirani.ir/fa/news/369> و علی مطهری، ضاربان شهید مطهری چقدر نسبت به ایشان شناخت داشتند؟، نشریه یادآور.

¹⁴² روزنامه مشرق، گروه تاریخ مشرق؛ شریعتی فرقانی بود یا فرقان هوادار شریعتی، تاریخ، 16 اردیبهشت 1393.

اثرلرینیزین اوخوماسینی مصلحت گۆرمزلىر. .. آنجاق اسلام مدافعه چىسى جبهه سى اولموشلار"¹⁴³.

اوسته گۆرۈندۈگۈ كىمى شاه تهراندا حاكيم اولاركن ده شيعه اۆز ايچىندە بىر بىرلىرىنى تەكفير ائتمك و دامغالاماق ايله مئيدانى بىر بىرلىرىنە دار ائتمگە چاليشىردى. آنجاق عادى خالق كىتە سى بئله بىر آخىنلار بىر اولدوغونو و بونلار بىر گلجكدە نئجه حىسابلاشاقلار بىر و جامعه نى نه گۈنە قوياچاقلار بىر ائتمزدى.

ايدئولوژى اساسلى ساواشلار هر زامان بئله فاجعه لره يول آچمىش گۆرۈنر. بو بۆلۈكلر و گۈروهلار اجتماعى مسئله لر يئرىنە بىر بىرلىرى ايله ايدئولوژى حىسابى چوروتمگە چاليشاقلار انقلاب اولمامىشدا قاپاق دا آچىق گۆرۈنر. مرتضى مطهرى "جبهه مؤتلفه" ايله چاليشدىغى على شريعتى خطىندە اولانلار مرجمك آلتىنا آلدىغى و اولنلار التقاطى دئيه آيت الله خمينى-يه مکتوب واسيطه سى ايله بىلدىردىگى اونون جانينا مال اولموش. باشقا طرفدن ايسه شريعتى ادبياتى ايله تربيت اولموش و تشكىلاتلى چالیشان بوتون آخىنلار عليهنه حزب جمهورى اسلامى طرفدارى اولانلار طرفىند بىر اؤن يارقى (پيشداورى) كئچمىشده ياراناراق انقلابىن اول ايللىرىندە حىسابلاشماق مسئله سى شيعه حۆكومتى نىن سياست مىزى نىن اوزرىندە قويولدى. بو مسئله محمد حنيف نژاد اعدام آياغىندا اولاندا دا سىد روح موسوى خمينى طرفىند نىن شىرىندە ايفاده اولوندو. گلجك صحيفه لردە بو دوغرولتودا بىلگى و معلومات وئرىلە جكدىر. سىد محمود طالقانى اؤلدۈگۈ زامان اونو بهشت زهردا تورپاغا وئرمك عرفه سىندە سازمان مجاهدين نىن رهبرى مسعود رجوى "پدر طالقانى!" - گلجكدە بىزه وورولاجاق تهمتلى قارشىسىندا، بىزى كىم دىفاع ائدە جك، بىزى نه تئز باشسىز قويدون!- دئيه آغلاماسى او زامان رسما رادىو واسيطه سى ايله ده يايىلدى.

¹⁴³ روزنامه مشرق، باخ اورادا.

آنجا ق فرقانین مرتضی مطهرینی تئور ائتمگی نین علتی اوزره علی مطهریدن تبیان اینتئرنت صحیفه سیندن اوخویوروق:

"فرقانچیلار روحانی توپلومونو، انقلابی اؤز چیخارلارینا، نفعلینه مصادره ائتدیگلرینی، اونون (علی شریعتی نین) ایده آللاری نین یاییلماسینا مانع اولدوقلارینی دوشونوردولر. بیر ده بللی بیر شخص و شخصلرین (خاص اولاراق مرتضی مطهری) علی شریعتی نی بایکوت ائتمگه چالیشدیغینی اینانیردیلا. او اساسدا دئییلیر: - مطهری نین اؤلدورولمه سینه یول آچان مقام رحمتلیک مهدی بازرگان ایله مطهری نین یازدیقلاری نقد یازیلاری و ایرادلاری اولدو. گئنل اولاراق بوگون فرقانی و فرقانچیلاری علی، امیر المؤمنین زامانینداکی "خواریجلر" ایله عئین مقامدا توتارلار"¹⁴⁴.

جبهه مؤتله و مرتضی مطهری خطینده اولان کسیم فرقان قوروهونو و علی شریعتی خطینده اولانلاری حضرت علی زامانینداکی خواریجلره و دیندن چیخمیشلارا بنزدکن علی شریعتی یانچیلاری دا فارس شعوبیه چیسسی موضعسیندن چیخیش ائده رک مطهری خطینده اولانلاری "ایرانیت و فارس فرهنگی" علییه "وطن خائنی" قلمه آلدیقلاری اوچون مرتضی مطهری نی تئور ائتمکله، بیر مانعه نی آرادان گؤتورمک چاباسینا قاپیلدیلا. بو دوغرولتودا گئنه ده علی مطهری، مرتضی مطهری نین اوغلو قاتیلر اوزره بیلگی وئرمیش، اوخویوروق:

"اونلارین (فرقان بؤلگونون) شهید مطهری حاققیندا بیلکلی نین اؤلچوسونو بیلیمک ایسته بیریکسه، یالنیز حمید نیکنامین تانیشلیغینا و بیلگیسینه بئل باغلاماق لازیمدیر. ... او، رحمتلیک مطهرینی چوخ یاخشی تانیردی. مطهری نین علی شریعتی اوزره توتدوغو ایرادلار ایله چوخ یاخشی بیلگیسی وار ایدی. اوندان یانا، نیکامدا شهید مطهری علییه گوجلو نیفرت شکیلنمیشدی. روحانیلر نیکناما اعتماد ائتدیکلی اوچون، او شهید محمد بهشتی نین ده ائوینه گل گئت ائدیردی. بئله

¹⁴⁴ قاتل شهید مطهری که بود؟ تبیان: <https://article.tebyan.net/207510/> قاتل - شهید - مطهری - که - بود -

لیکله دئمک اولار، مطهری نین داورانیشلارینی داها دا آیریتیلاری ایله تانیردی. منجه ایکی آیری شخصلرین بو مسئله لردن بیلگی و خبرلری یوخ ایدی. آنجاق حمید نیکنامین شهید مطهری اوزره درین و گنیش بیلگیسی وار ایدی¹⁴⁵.

محمدرضا شاه قارشین شیعه مخالفتی آراسینا بو ایکی یئرلشمیش دوشمنلیک جبهه سی نین اولماسینا باخمایاراق مهدی بازرگان، مرتضی مطهرینی الهه ساخلاماق اوچون مرتضی مطهری ایله علی شریعتی نین دوشونجه لری علیهینه بیر مکتوب دا ایمضالامالی اولدو. بو دوغرولتودا اوخویوروق:

"اونون (علی شریعتی نین) غریده تحصیل آلماسی و غرب مدنیتلی اولدوغونو نظره آلارساق، اونون اسلام تعلیملرینی اؤیرنمک اوچون یئرلی ایمکانی و وقتلی یوخ ایدی. او اساسدا هردن قرآن و سنت اوزره حتمی اولان بیلگی و اسلام فقهیندن خبرسیز ساییلیر و مطلبی اسلام بیلیمی ایله اساسلاندیرایلمیردی. اؤز بیلگی و اصلاعتینا بو زمینه-ده آرتیرماغا چالیشدیغینا باخمایاراق اسلام فقهی مسئله لرینده چوخلو سهولره یول وئریب، بو سهولرین قارشیسیندا سوسماق حقیقتی اؤرت و باسیر ائتمک آنلام و معناسینا گلر و الله-ین کلامینا تابع توتولار: إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ ۖ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ (بقره 159).

دئمه لی، جاوانلار بو ذاتین کتابلارینی یاخشی قارشیلادیقلارینا باخمایاراق بو ذات اؤزو ده یاشامی نین سونلاریندا بیلگی سی سویه سی نین یوخاری گئتمه سی ایله غرضسیز انسانلارین داواملی تذکر وئرمکلی نتیجه سینده اؤز اشتباهلارینی باشا دوشدو. بئله لیکله اؤز یاخینلاری نین بیرینه او کتابلاری اصلاح ائتدیرمک اوچون وکالت وئرمکله بیزلر الله-ین کؤمکلیگی ایله اونون شخصیتینه احترام قویماق، زحمتیندن

¹⁴⁵ علی مطهری، ضاربان شهید مطهری چقدر نسبت به ایشان شناخت داشتند؟ نشریه یادآور، تابستان، پاییز، زمستان 1388، بهار 1389، شماره‌های 6، 7 و 8.

تشکور ائتمک و خدمت‌لرینی جاوان نسلین اسلامیتنه ترغیب اولونماسی اوچون ماسکالانمیش فناتیک طرفدارلارین و یا غرضلی دوشمنلرین حیسلرینه، اولارین درگیلرینده کی حیسلره اهمیت وئرمدن اؤز نظرلریمیزی اونون مطلب‌لری و کتاب‌لاری اوزره آچیق بیلدیرک، بو دوغرولتودا الله-دان کؤمک ایسترکن بوتون غرضسیز و دلیللی نظرلرینی بیزیم اختیاریمیزا قویانلاردان تشکور ائده جه ییک. سلام اولسون، الله هدایتینه طالب اولانلارا، مهدی بازرگان، مرتضی مطهری¹⁴⁶.

اوسته گؤروندوگو کیمی مهدی بازرگان روحانیتنه تمکین ائده رک اؤز ایستگی نین ترسینه اولاراق مرتضی مطهری علی شریعتی علیه‌نه یازدیغی متنی ایضالامیش. مهدی بازرگان ایله مرتضی مطهری نین علی شریعتی اوزره یاپدیقلاری بیلدیریش و اعلامیه نهضت آزادی محفل، بیر چوخ فارس ملتچیسینی و ملی مذهبلرینی اولدوقجا راحتسیز ائتدی. بئله لیکله ملی مذهبی محفلیندن حبیب الله پیمان، مهندس موسوی، بسته‌نگار، فریدون سحابی و محمد مهدی جعفری آدلی شخصلر اعلامیه نی گؤتوره رک مهدی بازرگانین ائوینه گئتدی. بازرگانین ائوینده باش وئرلری محمد مهدی جعفری نین دلیپندن انشیدیریک: "محمد مهدی جعفری؛ دئدیم: بو ندیر، سی یازمیشسینیز؟

مهدی بازرگان دئدی: من تکلیفینی بیلمز بیر مدرسه شاگیردی کیمی ایدیم. .. بیلدیریش ایضا اولدوقدان سونرا، مطهری بگین بو سؤزلری ایفاده ائتدیگینی، دوقتورون اعتقادی نین هئچ بیر اشکالی اولمادیغینی دیله گتیردیگینی نظره آلاراق اؤز اؤزومه بؤیوک بیر قازانچ الده ائتمیشم دئییه دوشوندوم.

بازرگان دئدی: بیلدیریشی دوقتور سحابی نین یانینا گتیردیم. او باخدیقا مدن سوروشدو، بو ندیر، ایضالامیشسان؟ بیرینجی ایرادی دوقتور

¹⁴⁶ متن اعلامیه بازرگان ومطهری در سال 1356: <http://talar.shandel.info/thread-426.html>

سحابى منه توتدو و مکتوبون متنى نين من آنلادیغیم کیمی، اولمادیغینی منه آنلاتدی. ... مهندس بازارگان دوكتور سحابى نين تېكىسى (عکس العمل) ایله اوزلشدیکدن سونرا، مطهرى بگه تئلفونلاراق (تئلفون آچاراق) دئدی: رجاء ائدیرم او یازینی پایلاشما. بیز اونون خئیریندن کئچدیک. مطهرى بگ ده دئدی: من اوندان یالیز بیر کۆپی آیری بیرسینه وئردیم. گۆزوم اوسته، پایلاشمارام"¹⁴⁷.

اوسته گۆروندوگو کیمی مهدى بازارگان اۆزونو جاهیللیگه وورماقلا جبهه مؤتله محفلینی باشدا مرتضی مطهرى و سید روح الله موسوی خمینی ایله علاقه-ده اولانلاری راضی ساخلاماغا چالیشدی. آنجاق جبهه مؤتله شاهلیق علییهه اولان مخالفتده اؤز رقیبلیینه، او جومله-دن محمد حنیف نژادین¹⁴⁸ ده اعدامدان قورتارماق ایمکانی یارانماسینا کؤمک ائتمدی. بو دوغولتودا نجف شهرینده یاشایان سید رضا برقى اؤز خاطرات کتابیندا یازمیش:

"من، دوستلارین بیری ایله بیرلیکده فرصتدن فایدالاناراق گلن شخص ایله امام-ین یانینا گئتدیک. ایراندان گلن شخص اماما اوز توتاراق دئدی: - بگ، حنیف نژاد و اونون دوستلاری، دار آیاغیندادیرلار. لطفا بیر بیلدیریش یوخسا نظر یازینیز، بلکه شاه رئیسمی اولار علییهه وئردیگی حؤکومو آراتسین. امام بویوردو: - بو شخصلر اوزره دانیشماق قصدیم یوخدور. او شخص دئدی: - بو آغیر شرطلر آلتیندا بوتون ایران خالقى نین گۆزو نجف شهرینه تیکیلیمیش. سیزلردن گۆزلنتیلری وار. سیزین نظر وئرمه نیز، اولارین قورتولوشوندا فایدالی اولاجاقدیر. امام بویوردو: - گلدیگیم قناعت اساسیندا، او ذاتلار اوزره هئچ بیر شئی دئمک ایستیمیرم. او شخص دئدی: - حاج شئیخ نصرالله خلخالى، چوخ دا مؤثر بیر شخص اولمادیغینا باخمایاراق، سیز اوندان یانا مکتوب یازاراق، اونو اؤز وکیلینیز دئییه تقدیم

¹⁴⁷ محمد مهدى جعفرى، بار دیگر شریعتی، ص. 123 - 127.

¹⁴⁸ محمد حنیف نژاد 1351-ینجی ایل، خرداد آیی نین دۆردونده تهراندا، ائوین زندانبیندا اعدام اولموش.

ائندینیز؛ بئله لیکله بلکه عراق دؤلتي اونا اذیت ائتمه سین. آنجاق جانلارینی اووجلاری نین ایچینه قویموش، اورتایا چیخمیش بو گنجلر اوزره، نه اوچون هئچ بیر سؤز دئمک ایستمیرسینیز؟! امام بویوردو: -حاج نصرالله منیم وکیلیمدیر. مندن یانا توتولموشدور. او منیم قیرخ ایلیک یولداشیمدیر. بونون هاراسی نین ایرادی وار؟ سیز نه اوچون اونون اوزره مکتوب یازمیشام دئییه منی سورقولاماق ایسترسینیز؟ آنجاق بو شخصلر اوزره یازمارام! نظر دئمه لی اولسایدیم، اونلارین علیهلرینه یازاردیم. او شخص سوردو: - پهلوی رژیم نین اویقولادیغی آغیر، آسدی و کسدی بیر شرطلری آلتیندا بو گنجلرین علییه دانیشاردینیز می؟ امام ناراحت اولاراق دئدی: -کومونیستلر قاباغا آپاردیقلاری ساواشی من قبول ائتمیرم. من آزقین دوشونجه آخینلارینی ساوینمارام. او شخص سوردو: - بگ، سیز هارادان بئله بیلگی و معلوماتینیز وار؟! سیزه پیس بیلگی وئرمیشلر. امام میزینین اوستونده اولان کتابی گؤرسته رک سوردو: - پیس بیلگی هانکیسیدیر؟ بو کتابی سیز منه گتیرمه میسینیز می؟ بو کتابدا اولان "الله-ین آدی ایله" کلمه سیندن باشقا بوتون یازلمیش نظرلر و دوشونجه لر "مائو"نون نظریه سینه اساسلانمیشدیر. سیز آنلامازسینز. بونلار قاریشیق دوشونجه-دیرلر. بو دوشونجه لر بیزیم حرکتی گئری ساخلامیشلار. بئله لیکله امام سؤزلرینه سون قویدو"¹⁴⁹.

مهدی بازرگان بیر مودئرات کیمی ایکی باریشماز بؤلوکلری و قوروهلاری بیر آرادا بیر چاتی آلتیندا ساخلاماغا چالیشاراق انقلاب اسلامی دئییه شاهین گئتمه سینه شرایط یاراتماغا چالیشدی. محمدرضا شاهین سون باش وزیر (نخست وزیر) اولموش، شاهپور بختیارین توریست و اطلاعات وزیر، سیروس آموزگار 1357-ده مهدی بازرگاندا، سید روح الله خمینی اوزره اؤز گؤزلری ایله گؤردوگونو و قولاغی ایله ائشیتدیکلرینی "رادیو فردا" ایله ائندیگی دانیشیغیندا دیله گتیردی:

¹⁴⁹ سید رضا برقعی، خاطرات سالهای نجف، جلد 2، ص 15 و 16

"مهدی بازرگان پاريسدن، خمینی نین گۆروشوندن قايیتدیقا، اونون دعوتی اساسیندا تهراندا "سمیرامیس هوتتلی"ینه گئتدیک. مهدی بازرگانین دوستلاریندان "حسینه ارشاد مسجیدی" نین مسئولو "میناجی" و بیزیم دوستلاردان "شاهپور زندیان" دا اورادا ایدیلر. اورادا دانیشدیقا خمینی نین ایرانا گلمه سیندن مهدی بازرگان-ین قورخدوغونو، اونون سؤزلریندن حیس ائتدیم. من اوندان سوروشدوم: "سیز، دوغرودان دا بئله بیر وضعیت ایله اوز اوزه ایسینیزسه، درکینیز خمینیدن بودورسا، نه اوچون اونلا امکداشلیق ائدیرسینیز؟ مهدی بازرگانین او جمعه منه وئردی جاواب بو اولدو: من باشاردیغیم قدر، اونون داها دا رادیکال حرکتلری نین قارشیسینی آلق اوچون، اؤز گوجومدن فایدالانماغا چالیشیرام"¹⁵⁰.

اوسته اشاره اولوندوغو کیمی مهدی بازرگان لیبرال بیر شخص اولماسینا باخمایاراق محمدرضا شاه رئئیمی ایله باریشماز ایکی گوج (1 - سید روح الله خمینی و مرتضی مطهری خطی: جبهه مؤتله اسلامی، و 2) علی شریعتیچیلر: نهضت آزادی، مسلمانان مبارز، مجاهدین خلق) آراسیندا مودئراتلیق ائتمگه چالیشدیغی اوچون، بیر چوخ زامان اؤز دوشوندوگونون عکسینه عمل ائتمیش. شاه رئئیمی مسئوللارینا وئردیگی ایفاده لر ده اینانديریجی ساییلماز. انقلاب کابینه سی نین یاریسیندان چوخو نهضت آزادی و جبهه ملی محفلینه باغلی اولدوغونو نظره آلساق، بونلار سید روح الله موسوی خمینی واسیطه سی ایله حؤکومتی محمدرضا شاهدان تحویل آلق ایستردیلر.

علی شریعتی، جلا آل احمدین مریدی اولاراق تاریخده سیاستدن اوزاق اولموش و سنتی شیعه اثنی عشری آنلایشی یئرینه فارس مدنیتینی اساس گؤتورموش و قوراشدیرلمیش (متناژ) بیر "انقلابچیل شیعه (تشیع

¹⁵⁰ فرهنگ قومی؛ سیروس آموزگار، رادیو فردا ایله دانیشیق، 1397، 14 بهمن: www.radiofarda.com/a/forty-years-forty-interviews-sirous-amouzegar-interview/29748736.html

سرخ)" تئوریزه ائتدی. آنجاق بو مسئله نی خالق کیتله سینه آشیلاماق و قبوللانديرماق اوچون، ایلک آشامادا (مرحله-ده) سنتی شیعه لری بیر متهم کیمی اوخوجولارینا تقدیم ائده رک ایران ممالیکی محروسه سینده کی سنتی شیعه نین خطالاریندان (!) دانیشاراق عربیلیک و دولایلی (غیر مستقیم) اولاراق دا تورکلوک علییه بیر درس وئرمگه چالیشدی، علی شریعتیدن اوخویوروق:

"من اوخوموش، دیسنیز کسیم (طبقه) طرفیندن گلمیشم. او یالنیز دینسیز و سیزه اؤزگه دئییل، دیندن یورولموش، دینله چتینلیگی اولان و دیندن قاچمیش بیر کسیمدیر. او کسیم سیزین مذهبینیزدن قورخاراق هر مکتبه، هر بیر فلسفه-یه دخیل دوشر و اوندان کؤمک اومار!

اونلارین طرفیندن سیزه، اؤز مذهبینیزه، ایمانیزا، زامانیزا، عائله نیزه، توپلومونوزا (جامعه نیزه) یئتکیلی (مسئول) اولانلارا دئمه لییم. ندن یانا منیم کسیمیم، منیم بؤلگوم (گروهوم) سیزلردن اوزاق گزرلر؛ سیزه اؤزگه لشمیشلر، سیز اونا اؤزگه لشمیشسیز؛ بیریرینیز ایله بیر کلمه ده دانیشابیلیمیرسینیز!

آنالارا دئمه لییم: ندن یانا قیزلارینیز سیزلر ایله دانیشابیلمز. سیز ده قیزینیز ایله دانیشابیلمزسینز.

آتالارا دئمه لییم: اوغلونوز اخلاقی پوزولدوغو اوچون دئییل، دوشونجه سی و عقیده سی سیزلردن فرقلی اولدوغو اوچون، سیزلره اؤزگه لشمیش.

ائله جه ده سیزه، بوگونکو اسلام و شیعه لیگه ایناندیغینیز، دینسیزلیک، مذهبسیزلیک عصرینده، ایمانینیزی قورودوغونوز، اینانجینیزی قوروماقدا ادعالی اولدوغونوز و دینینیزه عمل ائتدیغینیز اوچون، قیشقیرمالیام:

قوا انفسکم و اهلیکم نارا (اؤزونوز و سیزه اهلی اولانلاری اوودان قورویونوز).

سيزين شيعه اولماق، مسلمان اولماق، دينچى اولماق مسئوليتينيز وار. قرآن آچىقلادىغى كىمى، اؤزونوزو، عائيله نيزى، اوشاقلارينيزى قوروماقدا مسئوليتينيز وار، چاليشمالينيز...

من گلميشم؛ بير بؤلگون (گروهون)، اوغلانلارينيزين و قيزلارينيزين گوهانلانديرماقلارينى، اونلارين طرفيندن بير وكىل اولاراق سيزه يئتيرم. من اونلارلا فيكىرداش اولمادىغيم اوچون، اونلارين منفعتلىرى و عقیده سى دوغرولتوسوندا دانيشان دا دئييلم؛ سيزين ده بؤلگه (گروها) و صينيغا باغلى اولمادىغيم اوچون، سيزين ده مصلحتينيزه و وضعيتينيزه اويقون و مناسب دانيشان دئييلم؛ منى بير وكىل اولاراق قبول ائدينيز.¹⁵¹

اوسته گؤروندوگو كىمى على شريعتى بورادا بير پيغمبر كىمى، چيخيش ائتمه سینه باخمايلاق، بئله بير ادعا ايله چيخيش ائتديگينى يانسيتماق دا ايستمز. آچىق و آشكار فارس شعوبيه چيليگى (خلقى) آدى آلتيندا تانينميش بير ديل ايله فارس اوخوجولارينا خطاب ائتمگه چاليشار. داواميندا اوخويوروق:

"آى آتا، آى آنا! دينين، مذهبين، دين آدينا يئرینه يئتيرديگين بوتون عمللر، ائله جه ده دين و مذهب ماليك اولدوغون بوتون اينانچلار اساسسيز و ضررليديرلر!...

... سنين، دين بير گوجدن يارانميش؛ او گوج سنى اؤلوموندن قاباقكى دونيادان (ياشايشدان) خبرسيز ساخلار. سنين بوتون قورخون و چابالامان سنى يانليز اؤلومه و اؤلومدن سونرايا دوشوندورركن من زامانيميزين بير جاوانى، آيدين، تحصيل آلميش اولاراق اؤلومدن قاباقدا اولان ياشايش اوزره دوشونورم. سنين دين ايسه، اؤلومدن قاباقدا اولان ياشايش اوزره هئچ بير سؤز منه ده، سنه ده دئمه ميش. سن ده بيلميرسن. سن، اينانچى نين و دين عمللىرى نين سنى قبيرده، - لحد داشى نين آلتيندا اولاركن - "نكير منكر"ين سورقو و سوآللارينا جاواب

¹⁵¹ على شريعتى، پدر، مادر، ما متهميم، ص. 1-2.

ۋىرمەك اوچون ايشىنە ياراياجاغىندىن سۆز آچارسان. دىمەك، بو دىنىن فايداسى اورادا (قىبرىدە) آيدىنلاشمىش اولار...¹⁵²

على شىرىعتى سنتى شىيەھ آنلايىشى نىن اۋلدىكەن سونرا، قىبرىدەن او طرفە يئر آلتىندا و آخرتدە بىر ايشە يارايىب ياراماياجاغىنى سرگىلدىكەن سونرا، بو شىيەھ آنلايىشى نىن بوگونكو بشىرىت اوچون ضررلى و ھىچ فايداسى اولمادىغى سرگىلمە گە (نمايشە قويماغا) چاليشدىقدان سونرا يازار، اوخويوروق:

"... اۋلومدىن قاباغا (ياشايش اوچون) سىنىن دىنى نىن نە سى وار (بىز دىلتەن، فقردەن و يوخلوقدان اۋلوروك، جان ۋىرىك)؟ ھىچ بىر شىئى! سىن اۋزون، خالقىن، سويداشتلارنىن اود ايچىندە يانارلار. دونيا خالقلارى، بشىرىت ياشايش اودوندا ياناركن سىن ايسىلىك درك ائتمەسەن! گىجە لىر، گونوزلر آغلادىغىنا، قورخو خىسى كىچىردىگىنە باخمايلاق، سىن اۋلدىكەن سونرا، قىامت اودونون آلاولانماسىندىن و عذابىندىن ھەر ھانكى بىر تصور و دوشونجە يە مالىك سىن! مىن ايسە، ايندى بشىرىتە نازل اولموش، مىنى و سىنى ياندىران بو اود ايلە مشغولام. مىن، ھانكى عامىل، ھانكى سو بو اودو سۇندورە بىلە جە گى (?). اوزرە دوشونور و اونو تاپماغا چاليشىرام. ... مىن بشىرىتى نجات ۋىرە بىلەن بىر دىن و اينانچ دالىسىجا گىزىم. بو يولدا اۋزوم دە اۋلومە ۋىرمەگە حاضىرام. او دىن جامعە نى نجات ۋىرە بىلەن اول و مىنى بىزلەرە قىربان ائدە"¹⁵³.

اوستە گۇرۇندوگو كىمى على شىرىعتى "سنتى شىيەھ" نىن انسانلار ھىچ بىر فايداسى اولمادىغى قىنايتىنە گلىدىگى اوچون، يىنى بىر دىن آراماغا، داھا دوغروسو وار اولان شىيەھ مذهبىنى آتماغا و اونون يىرىنە "تشىع علوى (شىيەھ سرخ)" آدى آلتىندا يىنى بىر دىن قوراشدىرما و شىيەھ نىن تارىخدىكى شىخلىرى نىن اگىنلىرىنە بىرمىنجى عصرىن گىيىملىرىنى و بىيىنلىرىنە دە دوشونجە سىنى قويماغا چاليشار. بىلە لىكلە

¹⁵² على شىرىعتى، پدر، مادر، ما متهميم، ص. 2.
¹⁵³ على شىرىعتى، پدر، مادر، ما متهميم، ص. 2-3.

بیر فارس شعوبیه چیسى اولاراق "شیعه سرخ" دئییه توخودوغو تئورى و نظریه یولوندا اؤزونو قوربان ائتمگه حاضر اولدوغونو بیلدیردی . علی شریعتی "نجات جامعه" دئیدیکده فارسلیق اساسیندا اداره اولونان "ایران ممالیکی محروسه سی" منظور اولدو.

علی شریعتی مدنیتی (زبان، آداب و رسوم) اساس گؤتوره رک فارس مدنیتی اساسیندا ایرانى دئییه عربلر و تورکلر ایله هنج بیر اورتاق (مشترک) نقطه سی اولمایان "تشیع سرخ" و سربداران آدلى بیر تاریخی حنکایه نى شیعه یئرینه اوتورتماغا چالیشار¹⁵⁴. علی شریعتی "بیز" دئیدیکده جامعه شناسلیقدا تانینمیش "بیزیم بؤلوک/ بیزیم گروه" آنلایشی منظور اولونار. بو آنلایش ایران جامعه سینی فارسلیق اساسیندا منظور ائدر¹⁵⁵. علی شریعتی نین شیعه نى سیاسته وسیله ائتمکسیزین (ائتمدن) فارس جامعه سی نین اصلاحی اوچون بئله بیر گؤروش اورتایا قویماق لیاقتی اولسایدی، بلکه ده فارس جامعه سینده بیر بیرلرینی تحمل ائتمک، بیریرلرینی ائشیک مدنیتینه خدمت ائتمیش اولاردی. آنجاق هر هانکی بیر دینی و مذهبی فقه عالیملى نین اشتراکی اولمادان اصلاح ائتمگه چالیشماق و بو یاناشماغا "رنسانس اسلامى" آد وئرمک اؤزو ده فارس شعوبیه چیلیگی نین نئجه بیر راسیستلیک و ایستعمارچی معجون اولدوغوندان حنکایت ائدر.

علی شریعتی فارسلیق اوچون، سیاسى بیر مذهب "تشیع سرخ" آدی باشلیغی آلتیندا قوندارماق اوچون، سنتى شیعه توپلومونون عبادتینی و بعضی حالدا خرافى عادتلرینی ده بیر اتهام نامه شکیلینده اجتماعیت قارشیسینا قویاراق آیری بیر مذهبین یارادیلماسی نین قاچینماز و واجب اولدوغونو وورقولامیش. بو دوغرولتودا علی شریعتیدن اوخویوروق:

¹⁵⁴ علی شریعتی، علی شریعتی، بازشناسی هویت ایرانى- اسلامى
¹⁵⁵ Peter R. Wellhöffer, Gruppendynamik und soziales Lernen: Theorie und Praxis der Arbeit mit Gruppen

"آتا، آنا! منیم سندن چوخ فرقیم وار. سن، سنین کیمیلر دوشونلرین دوزتدیکلری الله، سنین سورونلوغونو (مسئولیتینی)، ایستگینی، بونون یوکوملوگونو (وظیفه لرینی) بو دنیا، توپلومدا (جامعه-ده) انسانلار قارشیسیندا تضمین ائدر. سن الله-آ قویروق بولماق، نذر ائتمکله اؤزونو هر بیر گوناھین و جنایتین سونوندا باغیشلانمیش گؤررسن! جامعه-ده یاشادیغینی کیمی، هر زامان چتینلیگه دوچار اولورسان، دیغاللیق ائدرسن.... بوش بوش دانیشارسان، تلفون ائدرسن، روشوت وئرسن، ایشینی یولونا قویماغا دلال تاپارسان، "دیننده ده بو ایشلر ایله اوغراشارسان".. . سنی پیسلیکدن، جنایت ائتمکدن، حاقی نا حق ائتمکدن، بیرى نین مالینی یئمکدن، خیانت ائتمکدن، قانونلارا سایقیسیزلیق ائتمکدن هئچ بیر یاسا و قانون اوزاق توتابیلمز. ائله جه ده دینی نین بؤیوکلری نین بیرینی شفاعته، اونون محبتینی و نظیرینی جلب ائتمکله ده ایشلرینی یولونا قویماغا چالیشارسان! دونیادا بیلدیگین و اعتقادین اولدوغو گوناھلاردان و خطالاردان هئچ کیم سنی اوزاق توتابیلمز...

من، بو دنیادا آزادلیق، عزت و بهشت وئرن دئیگین کافرلیگی، توتساق، سورگون، یوخسوللوق و ذلته یول آچان سنین دینینه اوستون (برتر) حئساب ائدیرم. سن داواملی منه یامان دء، بوش بوش دانیش، لعنت اوخو! ..."¹⁵⁶.

اوسته علی شریعتی نین نقل ائتدیگی بو مقاملار بوگون ده ایران ممالیکی محروسه سینده یاقین بیر حال ساییلار. دئمک، بئله بیر حاللاری آرادان قالدیرماق اوچون دین دگیشمگه، انسانلاری یئنی بیر دین آدینا توربالاماغا و سنتی دین و عقیده لری اویونجاق ائتمگه هئچ ده اساس گؤرونمز. سنتی و نسیلدن نسیله گلیمیش دینه باغلی اولماپانلار علی شریعتی نین اویوردوقلاری، ظاهری گؤزل و ایچی بوش شعارلارینا فیشقیراق دا چالماق ایستمز. آنجاق مؤمن کسیم بئله مسئله لری

¹⁵⁶ علی شریعتی، پدر، مادر، ما متهمیم، ص. 3.

جدى توتاراق على شريعتى نين آوانتورىست (ماجرانو) گۆروشلرىنى
 جدى قلمه آلاق يىنى بىر مذهب ياراتماغا جەد ائدرلر. بو مسئله-ده فقه
 عالملىرى داها دا دويارلى اولمالى و دىنى و مۇمن انسانلارى خرافى
 عادت و عنعنە لردن اوزاق توتماغا چالشمالى و اوزاق دورماغا
 چاغيرماليدىرلار. آنجاق مرتضى مطهرى ده يازىلارلاردا ايفاده ائىدىگى
 كىمى فقه عالملىرى ده "عوام زده" اولدوقلارى اوچون، اونلار دا بو
 مسئله-ده مقصر سايىلارلار. اونلار اؤز كئچىملىرىنى و ياشايىشلارلارنى
 مالى باخىمدان تامين آلتىنا آلاق اوچون، بىر چوخ زامان دىنى مسئله
 لردە دە دويارلى اولماغا چالشمالار. آنجاق اونلار اؤز گليىرلى و
 منافعلرى خطرە دوشرسە، فتوا وئرمە نى دە اؤزلىرىنە دىنى بورج دئە،
 انسانلارلار دىنى اينانجلارلارنى شخسى منافعلرى اوچون وسيله ائدرلر.

دئمك، فقه عالملىرى مۇمنلرە دوغرو و دوزگون يول گۆسترمك يئرینه
 عواملار فقه علمانى توربالاماغا و بيزىم ايستىدىگىمىز دوغرولتوسوندا
 هئچ نه ائده بىلمزسىنىز دئە اونلار اؤز معدە گوجو دوشوندوكلرى
 نظرلرى تحمىل ائده رك اونلار جەت وئرمگە چالشارلار¹⁵⁷.

چىخىش يولو ندير (؟) دئە سوروشولورسا، جامعه سكلار و دىن
 سياسته مداخيله ائتمكسىزىن (ائتمدن)، فقه عالملىرى انسانلارلار
 عقيده و معرفتى موضوعلارى ايله مشغول اولماليدىر دئە جاوب وئرمك
 اولار. سئكلار نظام ايسه لائىكلىك و مذهبسىزلىك دئىل، جامعه-ده
 بوتون عقيده لر آزاد اولمالى و هر عقيده صاحبلارى سياسى و اجتماعى
 تشكىلاتلارلارنى ياراتماليدىرلار. جامعه-ده دوشونجه و فيكىر باخىمىندان
 پلورالىستى بىر شرايط يارانماليدىر. فقه علمالارى ده تارىخده اولان
 "خمس (ساواش غنىمتى)" آنلايشىنى خمس (امام مالى) دئە
 مۇمنلردن آلاقدان واز كئچمه ليدىرلر. بونون يئرینه "مسجيد مالىاتى"
 دئە دؤلت مجلسينده قانون وضع اولماليدىر. بئله ليكله مۇمن انسانلار

¹⁵⁷ مرتضى مطهرى، عوامزدگى:

<http://www.mortezamotahari.com/fa/bookview.html?BookId=421&BookArticleId=130854>

"مسجید وئرگیسی و مالیاتی" وئرملکه دین قوروملارینی و مؤسسسیسه لرینی مالیه لشدیرمکده کؤمک ائتمه لیدیر. مسئله نین حلی اوچون دوشونولورسه، فقه عالیملری نین "عوام زده" اولدوقلارینا سون قویماق اولار دئییه دوشونورم.

علی شریعتی "شیعه علوی (شیعه سرخ)" آد وئردیگی و اوزوندن قوراشدیردیگی مذهب دیلی نین ده فارس اولماسی نین واجیب اولدوغونا داییر یازمیش:

"...[قرآن] "اوخوماماق" اوچون، بیر کتاب! سن اعتقاد ائتدیگین قرآنین نه فایداسی وار؟ من ده، سن ده، اونون ایچینده نه اولدوغونو بیلیمیریک! بو باخیمدان من کافر ایله سن مؤمن درسداش (همدرس) ساییلاریق. آرامیزدا اولان فرق بو: منیم قرآن ایله هئچ بیر ایشیم یوخدور (دئمک، هئچ بیر ایشه یاراماز بیر کتابین نه فایداسی وار؟!). آنجاق منیم گؤردوگومه گؤره، سن سورکلی (داواملی) اونو گؤزون اوستونه قویار، باغرینا باسار، قولتوغونا آلا، اوشاغی نین قونداغی اوستونه قویار، قارداشی نین قولونا باغلار، خسته یاتاقدا اولان بیر قوهومونون بالینجینا قویارسان. بو کتابی سن هر زامان بئله ایشلرده قوللانارسان (ایشله-دیرسن): ائودن ائیشیگه گئدرکن، اوندان نئچه جومله اوخویاراق ائوین قیغیلینا پولرسن! من ایسه، فن ایله آچیلیب باغلاناجاق یاخشی و برک بیر قیغیل آلام و ائوین قاپیسینی پوف ایله دئییل، تئکنیک ایله باغلارام. سن ساغ و اماندا قالمان اوچون، قرآندان نئچه جومله اوخویاراق چئوره و اطرافینا پولر، یوخسا اونو جیلیققانین آستارینا تیکر، بوینونا آسار یوخسا اینگی نین بوینونا آسلارسان! من ایسه، دوکتورا گنده رک آشیلارام و متخصص دوکتوردان داوام آلام. دئمک، سنین قرآنینا احتیاجیم یوخدور. سن "سئچیم"، "تصمیم"، "عمل"، "قضاوت"، "درک" و "دوشونمک" یئرینه "قرآن"-دان ایستخاره دئییه جاواب آلارسان. .. سن کتابلا "شئر" یوخسا "خط" اویونو اوینارسان، بختینی سیناماق اوچون، فال توتارسان. من (سنین اوغولون) قرآنین نازیل اولماسینا اینانمازام دا، قرآنی

كوچومسمگه حاضير دئييلم. ... [آتا]، سن دئيرسن: ناماز قيلماق الله ايله دانيشماقدير. فيكىرلش! بيري بيري ايله دانيشار، آنجاق نه دئديگيني باشا دوشمز! آنجاق چوخ گولمه لى بير تلفظ ايله حرفلى دوز و دوغرو ايفاده ائتمگه چاليشار! دانيشاركن "ص" حرفىنى "س" تلفظ ائتسه، يانليش اولار. آنجاق قارشىسىندا اولانا نه دئديگيني باشا دوشمزرسه، "يانليش" اولماز! منى، اوچونجو دونيادا، غربىن كىنلى گۆزلىرى و ييرتىجى آغزى نين قارشىندا نه آله سالميشان؟ هارداسان مؤمن آتا، پاك آنا! واى اولسون سىزلره، سىز خبرسىزلره! نامازدان خبرسىز قالميشلار! خيالىنىزدا الله-آ ناماز قىلاركن عملده زامانه نين بوتلارينا: يئر الله-لارينا سجده ائدرسينىز! بو بوتلار ابراهيم زامانى نين و محمد مملكتى نين داها ساده، لال و عاجز بوتلارى دئييللر¹⁵⁸.

اوسته گۆروندوگو كىمى، على شريعتى بير ياندان قرآنين و عبادت آئينلىرى نين فارسچا يازيلماديغى اوچون اوللارين، محتواسىنى ساده انسانلارين باشا دوشمديگىنى يئنى نظريه لشديرديگى آئينين فارسچا، فارسچا اوخوموشلار، يوخسا فارسلاشديراجاق انسانلار طرفىندن راحت آنلاشيلاجاق متنلر اولاجاغىنى و باشقا ياندان سنتى شيعه آنلايشينا "قرآن"ى بير فال و بختى امتحان ائتمك وسيله سى وضعيتينه دوشه رك تحقير اولدوغونو منظور ائدر. بو مسئله-ده گئنه ده فقه عاليملىرى مقصر سايلار. اوللار اؤزلىرى قرآن كتابىنى بير فال وسيله سى ائتمگه و قرآن كتابىنى اتفاقى و شانسى آچاراق، ساغ طرفده صحيفه نين باشدان بير آيه سى نى اوخوماقلا نيتين "ياخشى" يوخسا "پيس" اولدوغونو عوام انسانلارين قولاغينا بير عؤمور اوخوموشلار. تجدد دؤنمى و دوره سى ايسه، بئله بير ياناشماقلارى و رفتار ائتمكلىرى سوركو و سؤال آلتينا آلار.

دئمك، عوام انسانلار اؤز ياشايشلارى اوزره دوشونمديكده و اؤزلىرىنى خرافات اساسلى "تقدير" آنلايشينا، فال توتماغا تاپشيريقدى، على شريعتى كيميلر ده دانيشگاه سطحينده اؤزلىرىدىن دين و مذهب نظريه

¹⁵⁸ على شريعتى، پدر، مادر، ما متهميم، ص. 4-6.

سى حرکتيه قول چکمه و باشقا بير دين ياراتماقلا جامعه نى دوشونجه قحطليگينه آپارماغا چالیشارلار. هر بير ايدئولوژی نه قدر ده قاباقچیل اولسا، اونا ايدئولوژی گؤزو ايله باخیلارسا، او دوگم (انجماد حالينا گلمیش) بير حال آلاراق کمونيستليک کیمی گئری قالاجاق بير ايدئولوژی اولاجاقدیر. دين ايسه فطری و اينانچ مسئله سى ساييلار. بو اساسدا علی شريعتیچیلرين ايدئولوژیلری اولدوقچا قورخونج و دالی قالمیش بير ايدئولوژی اولاجاقدیر. علی شريعتیچیلردن فرقان گوروهو دوشونجه مخاليفلرينی انقلابين اولينده تئور ائتمکله نئجه بير مرتجع اولدوقلارینى اورتايا قويدولار. البته سياسی مخاليفلرينی بئله حذف ائتمگه چالیشماق اؤزو ده بير تور "دوگم (انجماد حال آلمیش)" دینچیلیک ساييلار. دئمک، علی شريعتی نين "آئين" دئيه يازديغی متنلرين بوياغی و رنگی قورومادان علی شريعتی نين مذهبی مريدلری انسان تئور ائتمگه چالیشديلار. علی شريعتی "بازگشت به خويشتن" آدلی کتابيندا يازدی:

"رفورم اولموش و نظر باخيميندان دگيشيلمیش ايسلاما منيم اوداقلانمام و دايانمام بيلينجلی و بللی بير رئئسانس ايسلامی حرکتيه اساسلار. منيم بو گؤروشوم مختلیف فرقه لری و دينلری قاباغیما قويوب و اونلارين ايچيندن "يوکسک دين" سئچيب بير مذهبه اوداقلانماق و دايانماق اساسيندا دئييل، بير مذهب احساسی اولمايان آيدين دا من ايله بو يولدا گله بيلر و بو ايسلاما اوداقلانابيلر. سون اولاراق منيم رئفورم اولموش ايسلاما اوداقلانمام اجتماعی مسئوليته اساسلار، آنچاق بير آيدين اجتماعيته بير مسئول کیمی من ايله بو يولدا حرکت ائده بيلر"¹⁵⁹.

اوسته گؤرون دوگو کیمی بورادا مؤمن اولماق و ايمان منظور دئييل، اسلاما دون گئيديرمک و قدرت کسب ائتمک منظور اولونار. بو اساسدا علی شريعتی نين گؤروشلری بيلیک يوردلاريندا (دانشگاهلاردا) اوخوموش انسانلار آراسيندا اؤزونه راحت يئر آچماغا و علی شريعتی نين اؤزو

¹⁵⁹ علی شريعتی، بازگشت به خويشتن، صيفه 6.

كىمى دە اسلامدان خاص بىر قرائت اورتايا قويماغا باشلايدىلار. بو گۇرۇش عوام و سادە انسانلار اوچون اولدوقچا دقت چكىجى و گۇزل اولابىلر. آنجاق پئرنسپ اعتبارى ايله ايسلاميت اۇزو دە بىر سورو عوامغىبلره و شىادلارلا وسيله اولار. على شريعتى چوخ اوستادلىق و شىادلىقلا سنتى اسلام آنلايىشى اوزره يازدى:

"دئيلمىشلر، يازيلمىشلار و خاريجدن دىكتە اولونموشلار ايله بىر ايدئولوژى اولاراق منيم ايشيم يوخدور. بوتون آيدىنلار، ايستر دىنلى، ايستر دىنسيز هر بىر جامعه نين اۇز تاريخينه، مدنيتينه اويقون مذهبە مالىك اولدوغونو قبول ائدرلر. امه سه زرین، فرانتس فانون و اوژن يونسكونون ايناندىقلارينا گۇره، هر بىر توپلوم صاحىب اولدوغو تاريخ و مدنيت اساسيندا آيدىن اولمالى و او توپلومون تاريخينه، مدنيتينه و رسمى (عمومى) دىلينه اويقون رسالتينى درك ائتمه ليدىر، بو اوچ اصل اساس اولاراق"¹⁶⁰.

اوسته گۇرۇندوگو كىمى بورادا دا سنتى اسلام و ايسلاميت ايله على شريعتى نين اصلا هئچ بىر ايشى يوخدور. او فقط اسلاميتدن بىر آد و تاريخى مذهبى شخصلردن اونلارین آدلارینی آلاراق فارس دىلى و مدنيتى اساسيندا اونلارلا دون گئيدىرمگه و فارسلىق (رسمى و عموم دىلى) اوچون بىر يئنى اسلام آنلايىشى اورتايا قويماغا چالیشار. بو مسئله حاكيم دىل و مدنيت صاحابى اولان و استبدادا تابع توتولموش انسانلارلا ايلگى چكىجى و گۇز قاماشدىرىجى اولابىلر. او اساسدا دا على شريعتى نين بو التقاطى گۇرۇشلىرى سنتى فقه عاليملىرىنى هچل ايله اوز اوزه قويدو.

فقه عاليملىرى اول على شريعتى عليهنه كفر فتواسى وئرسه لر ده، زامان آخاريندا استبدادا معروض قالميش حاكيم فرهنگ دىل و مدنيت صاحابلارى بئله بىر عوامغىرب ايدئولوژيدن خوشلاندىغى اوچون، فقه

¹⁶⁰ على شريعتى، بازگشت به خويشتن، صحيفه 6.

عالیملری ده بو التقاطی ایدئولوژی نین قارشیسیندا دوروش گتیره بیلمه دیلر. بوگونکو شیعه لیگین ده سیاسیلشمه سی نین عامیللریندن بیرى بو التقاطی ایدئولوژی قارشیسیندا فقه عالیملری نین عاجیز قالماسی اولدو. علی شریعتی اؤزونه دؤنوش (بازگشت به خویشتن) فلسفه سی آنلایشینی فقط مذهبی شخصلر دئییل، بیر چوخ غیر مذهبی شخصلر، او جومله-دن؛ آفریقادا امه سه زر، فرانس فانون، ژولیوس نی ره ره، جوموکنیاتا، سنقرد و سنگال؛ الجزایرده کاتب یاسین و ایراندا غیر مذهبی و کئچمیشی سولچو جلال آل احمد طرفیندن ده طرح اولدوغوندان نتیجه آلاراق یازدی:

"من مذهبی ایله سن مذهبیسز، هر ایکیمیز اورتاق اجتماعی مسئولیت اساسیندا آنلاشمیشیق. بو اساسدا مسئولیتیمیز "اؤزونه دؤنمکدن" "اؤز مدنیتینه دؤنمک و اونو تانیمامیز اولاجاقدير"؛ او دا بیزیک" ¹⁶¹.

اوسته گؤروندوگو کیمی علی شریعتی دیل و مدنیت آنلایشینا بیر دین گئییمی (دونو) گئیدیرمکله بیر یاندان ایران ممالیکی محروسه سینده یاشایان مختلف ملی توپلوملاری "ایران فرهنگی" دئییه فارسلیغا تابع توتماغا و فارسلیغین مالی ائتمگه چالیشار، باشقا یاندان مختلف دوشونجه لی اولان مسلمان، غیر مسلمان انسانلاری فارسلیق اسارتینه چکمگه چالیشار. علی شریعتی نین گؤروشلری داها آیدین و آچیق اولسون دئییه داوامیندا اوخویوروق:

"...اسلام جامعه-ده بیر سنت، ارث و وار اولان اعتقاد دئییل، اسلام بیر ایدئولوژی، بیر ایمان اولاراق بیلگیسی وار، او دا اونون بو جامعه-ده معجزه یاراتماسیدیر. دئمک، اسلامیت ارثی و دینی احساسا و قورو فقه احساساتینا دایالی دئییل". ¹⁶²

¹⁶¹ علی شریعتی، بازگشت به خویشتن، صحیفه 6.
¹⁶² علی شریعتی، بازگشت به خویشتن، صحیفه 6-7.

اوسته گۇرۇندوگو كىمى بو آنلايش دا دىل و مدنيت اساسلى بىر آنلايش قلمه آلىنماليدير.

على شريعتى فارس ايستعمارچىلىغىنى اسلام مودىرن آنلايشى دئيه تقديم ائتمگه، مختليف دوشونجه لى انسانلارى، مختليف دىل و مدنيت صاحىبلىرىنى منصوب اولدوغو فارس بۇلوكلىرى و گروهلارى نىن اسارتينه آلماغا چاليشىردى. على شريعتى اۇزونه قايتماق كىتابىندا يازدى:

"امه سه زر اۇزلوگه گئرى دۇنوروك دئمه ليدىر. آنچاق من هانكى اۇزلوك (؟) دئيه سوروشمالييام. عجا بو بيزه گۇرستىدىكلىرى آلچالدىلميش اۇزلوك مو؟ اونا گئرى دۇنمك ايمكانسىزدىر. بو [اۇزلوك] سنته تاپينماق، كۇهنه بئىنلىك و يئنى گئرىچىلىكىدير" ¹⁶³.

اوسته گۇرۇندوگو كىمى على شريعتى نىن اۇزونه دۇنوش (بازگشت به خوېشتن) آنلايشى سنتى اسلامى، او اساسدا عادت حالينا گلّمىش عنعنە لرى "سنتچىلىگه، كۇهنه ليگه و گئرى قالماغا تاپينماق و اونلارا عبادت ائتمك" آدلاندىرار. دئمك، على شريعتى نىن اۇزونه دۇنوشدن آماجى و هدفى فارسلىق اساسىندا "شيعه" كلمه سىنى اۇزو نظريه حالينا گتىردىگى فارس ايستعمارچىلىغىنا وسيله ائتمگى منظور ائدر. مسئله داها آيدىن اولماسى اوچون، على شريعتىدن اوخويوروق:

"بوگون اومانىسم و اينتئرناسيونالىسم بيزىم مدنى شخصيتىمىزى بىر خيالى و يالان بشريتده يوخ ائدن و دانماق ايستگن بىر يالاندير. بشر اصالتى بوتون ملتلىرىن بىر معنادا اورتاق (شريك) اولماسى دئمكىدير. حقيقتده سرمايه سى اولان انسان ايله آلى بوش انسانين شريك اولماسىدير" ¹⁶⁴.

اوسته گۇرۇندوگو كىمى على شريعتى سنتى شيعه آنلايشىنى "سنت پرستى، كهنه پرستى و ارتجاع جديد" دئيه قلمه آلاركن مطرح ائتىدىگى

¹⁶³ على شريعتى، بازگشت به خوېشتن، صحيفه 16.

¹⁶⁴ على شريعتى، بازگشت به خوېشتن، صحيفه 16.

فرهنگ آنلاييشى دا سسسىزجه فارس دىلى و مدنيتىنى اساس گۆتورموش و نظريه حالينا گتيرديگى قوراشديرميش "تشيع علوى" ده فارس ايستعمارچىليغىنى منظور ائدر. او اساسدا ايستعمارا تابع اولموش مىلى توپلوملارى ايستعمارچى دۆلتلرين شريكى قلمه آلاركن "الى بوش انسان" ايله "سرمایه دار انسان" آنلاييشىنى اورتايا قويار¹⁶⁵. على شريعتى حاكيم و محكوم مسئله سى اوزره سارتر-ه متوسل اولاراق سرمايادار دۆلتلرى "انسان" مستعمره اولموش مىلى توپلوملارى "بومى" دئيه قلمه آلار. بو آنلاييش بوگون ده ايران ممالىكى محروسه سينده دىل و مدنيت مسئله سى باخيميندان كئچرلى سايبيلار. ايراندا دا، فارسچا اداره چىلىك و فارس دۆلتى نين دىلى اولدوغو اوچون، مىلى، فارس اولمايان دىللر و مدنيتلر "بومى (محلّى)" قلمه آينار. دئمك، ايستعمار و مستعمره آنلاييشى حاكيم و محكوم مىلى توپلوملار آراسيندا دگيشمزدير. على شريعتى "انسان" و "بومى" آنلاييشىنا اساسا ايستعمارچى و مستعمره رابيطه لرىنى ياخشى تشرىح ائتميش، اوخويوروق:

"..اونلارين دئديكلرى اساسيندا بيز يئرلى (محلّى) و اونلار انسان آدلانديقلارى تقديرده اونلار ايله اومانىستلىك اساسيندا هر تور (جور) اورتاق اولماق وارليغيمىز خيانتدير. آيرىمالىيق، اونلاردان اوزاق دورمالىييق. بو برابرليكده، اونلار ايله بيزيم ايلگى و ايليشكىمىز سؤمورگه چى و سؤمورگه-وورقونو ايليشگىسىدير. بو نئجه بير ايلگى و ايليشگى اولابيلر؟ بو ايليشگى، سؤمورن بير شخص ايله سؤمورولن بير شخصين ايليشگىسىدير. دونيا چاپيندا بيرى يانليز تۆره-دير (توليد ائدير)، بيرى ده مصرف ائتمه ليدير. بيرى دانىشمالى، بيرى ده انشيتمليدير. بيرى حركت ائتمه لى، بيرى ده اونو يانسىلاماليدير. ايكى بيربىرلرينه ضد اولان قطب. گئركچكلىكده بو ايلگى و ايليشگى دئييل، آلداتيچى و يوخ بير باغلاچدير. اصيل عىرق، مىلى قارداشلىق و باشقا... كيمى ايلگى و ايليشگيلر...

¹⁶⁵ على شريعتى، بازگشت به خويشتن، صحيفه 16.

گئىرچكىلىككە سۇمورن زلى ايله قانى سۇمورولن انسان ايلگىسى و ايليشگىسىدیر. آنجاق قانداشلىق دوشمنلىك اساسىنداير¹⁶⁶.

اوسته گۇرۇندوگو كيم بورادا دا داخىلى اىستعمارا معروض قالمىش مىلى توپولوملارین دوروملارى و وضعيتلىرى على شریعتى ایضاح ائتدیگی اىستعمار و مستعمره آدلى كاذب رابیطه يه اساسلانا. فارس اولمايان مىلى توپولوملارین ذهنى و فیزیكى انسانلىق گوجلری و یئر اوستو قایناقلاری (ثروتلىرى) فارسلىق خدمتینه آلىناركن اونلارین یئر آلتى معدنلىرى ده تورپاغى ايله بیرلىكده فارس بۇلگه لرینه داشینار و انسانلار دا كئچىنمك (امرار و معاش ائتمك) اوچون، ایش دالیسیجا فارس بۇلگه لرینه داشیناراق اوشاقلاری دا اورادا فارسلاشماغا معروض قالارلار.

على شریعتى "چه بايد كرد" آدلى كتابىندا مذهبىن سياسى هدفلىر اوچون بیر وسیله كىمى فايدالانماغى تكلیف ائدر. بو دوغرولتودا اوخويوروق:

"تارىخ تجربه سى، مذهبىن بشر توپولوملارينا و جامعه لرینه اؤز مستقىللىكلرىنى اؤزگه لر قارشىسىندا قوروماق اوچون، سۇيكنمكلرىنده گوجلۇ عامىل اولدوغونو گۇسترميشدیر. اىستعمار، دونيا چاپىندا سياسى و معنوى باخىمدان ملتله اؤزونو تحمیل ائدر و نفوذ ائدرکن، "گلیشمیش مذهب"ى اؤز قارشىسىندا بۇيوك بیر مانع دئيه قلمه آلميشدیر و بو مسئله نى حیس ائتميشدیر:

اىستعمار قارشىسىندا، انسانا آن بۇيوك دیرنىش (مقاومت)، ساغلاملىق و قدرت وئرن بیر جامعه نین "اصیل مدنىتى"، "تارىخى شخصیتلىرى" و "مؤحكم گلنك و گۇرنك باغلاری" دیرلار. بو دگرلر (ارزشلر) بیر جامعه نى سرعتله یئنى مصرفى بازار ائتمك، انسانلاری بیر موجود اولاراق قارىنلاری اوچون حریص اولماغا و غرب تۇرتدیگی محصوللارا باغلى اولماق قارشىسىندا قورورکن "مصرفى پول مودئرنچىلىك خسته لیگی"،

¹⁶⁶ على شریعتى، بازگشت به خویشتن، صحیفه 16.

"دوینا روحونو عئینلشدیرمک" و "بوتون انسانلار اوچون قالب تۆکمک" آنلاییشی نین دا قارشیسیندا دایانار و دیرنیش گۆسترر¹⁶⁷.

دین و مذهب توپلوملاردا (جامعه لرده) بیرلیک دویقوسو و حیسی باغیشلایان بیر عامل ساایلدیغی آرتیق اورتادادیر. آنجاق چوخ ملیتلی بیر ممالیکی محروسه-ده مدنیتی حاکیم اولان شخص و تشکیلاتلارین مدنی حقوق یئرینه دین و دیل عاملینه سؤیکنمکلی اؤزو ده ایستعمارچیلیغا خدمت ائدن بیر آنلایش ساییلار. بیلیندیگی کیمی پهلوی شاهلیغی فارسلیق اساسیندا ایستر ملی توپلوملارین دیل و مدنیتلرینه و ایسترسه ده "سنتی شیعه" نی غرب دؤلتلری ایله ایلگیلرینی و ایلشگیلرینی گئنیشلتیمک اوزره بیر مانع گؤروردو. علی شریعتیلر ایسه پهلوی شاهلیغی نین مستید اولدوغونا قارشین ایران ممالیکی محروسه سینده نفوس چوخلوغو اولان شیعه آنلاییشینی فارسلیق خدمتینه آماغا چالیشماقلا بیر اوخلا ایکی نشان وورماغا چالیشدیلار. اونلار، بیر یاندان سنتی روحانیتین عراقدان سورگون و تبعید اولماق نتیجه سینده سیاسیلشمیش کسیمی نین کؤلگه سینده سیاسیلشمیش طابلازاری دا اؤزلری ایله بو مسئله-ده هم سفر ائدرکن باشقا یاندان شیعه و مسلمانلیق آدی آلتیندا مختلف دیل و مدنیت صاحبیلاری نین دیل بیلینجی و شعورلاری نین باسدیریلماسینا و اونلارین ملی ایستکلری نین کؤلگه ده قالماسینا یول آچدیلار.

"علی شریعتی" مذهب پشرفته" آدینی بیر ائتیکت اولاراق قابارتماقلا "شیعه"نی فارسلیق خدمتینه آلماق اوچون، اونو "تشیع سرخ (تشیع علوی) دئییه نظریه حالینا گتیرمکله اونو ایستر سنتی شیعه فقه کسیمینی و ایسترسه ده تورکلری و عربلری شیعه آدینا فارسلیغا معروض قویماغا چالیشدی.

¹⁶⁷ علی شریعتی، چه باید کرد، تهران 1352، ص. 2 - 3.

علی شریعتی دئدیکلرینی اساسلاندیرماق اوچون، مذهبین تاریخ و مدنیت اوزره اوینادیغی نقشی ده خاطیرلاتماغا چالیشدی، اوخویوروق:

"... ملتler آراسیندا تاریخ، مدنیت، گلنک و گۆرنکلر مذهب روحو ایله تکمیللشمیش، هردن ده مذهب کۆمگی ایله شکیللنمیشدیرلر. بولار، بو سایدیقلاریم، یاشاییش، حرکت، گوجلو و تأثیرلی دینی جادیه ایله دولودورلار. گۆروندوگو کیمی، ایستعمار ایلک گیریشینده "تعصب آنلایشینا سالدیریق (حملة)" آدی آلتیندا "دین" ایله "ارتجاع نی محکوم ائتمک"، "تاریخ" ایله "کۆهنه لیگی، خرافاتی، گلنک و گۆره نگی ازمک" دئییه دوشمنلیک ائتدی. ایستعمارین هدفی، تاریخسیز، گلنک و گۆرنکسیز، مدنیتسیز و دینسیز بیر توپلوم دوزتمکدیر. بو اساسدا ایستعمارین مادی و معنوی اوستونلوگو قارشیسیندا انسانلار تشخیص وئرمکدن عاجیز، دیفاعسیز، مئیمون کیمی یانسیلایان بیر موجود اولار. اونلارین فخر ائتدیکلری "یئنی مصرف ائتمکده شیشیریلیمیش معاصرلیک"، ایرنج بیچیمده (شکیلده) اؤز کیملیگیندن، منلیگیندن اوزاقلاشماق و کیم اولدوغونو و اؤزلوگونه عاید دگرلری (ارزشلری) دانماق، سون اولاراق "یانسیلاماقدا تعصب خرجه وئرمک" و "اؤزگه سینه بنزمگه چالیشماق" (پیغمبر دئدیگی کیمی، مَنْ تَشَبَهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُ؛ هرکیم اؤزونو آیری بیر ملته بنزدرسه، او ملته منصوب اولار). سونوج اولاراق، بربریت زامانیندا ایستعمارین چکدیگی نقشه لره انسانین مفت و مجانی اویماسی، شوق و ذوق ایله ایستعمارین دوشمنلیگی قارشیسیندا بوتون قاپیلاری آچیق قویماسیدیر"¹⁶⁸.

اوسته علی شریعتی شیعه لیگی فارسلیق اساسیندا مودئرنلشدیرمک و غرب کولتورونه قارشى قویماق خیالینا قاپیلارکن "حملة به تعصب" دئییه ایشلتدیگی عبارت فارس ایستعمارچیلیغی و فارس مدنیت راسیتلیگی طرفیندن آذربایجان تورکلوگونون ملی بیلینجینی و شخصیتینی ازمک اوچون، گوبود بیر شکیلده حیاتا کنچمیش. بو ایستعمار قوه لری تورک

¹⁶⁸ علی شریعتی، چه باید کرد، ص. 3-4.

دېلىندە دانيشان انسانلارى و توركلوكلىرىندىن تعويىز وئرمىكلىرى اوچون، "متعصب" دئيه دامغالامغا و اونلارى فارسلىق اسارتينه آلماغا چاليشدىلار. بو مسئله ده بئويوك اولچوده باشاريقلى دا اولدولار. دئمك، "مذهبى تعصب" دىنچىلىك و مۇمىنلىك آنلايىشى سايىلاركن "مدنيت تعصبى" ده انسانلاردا دىل و مدنيت بىلىنجى و شعورونون اولدوغونا اساسلانا. انسانلارنى مىلى و انسانى دگرلىرىنى "تعصب" دئيه ضربت آلتىنا آلماق، اونلارى مئيمون كىمى فارسلىغا تابع توتماق دا فارس ايستعمارچىلىقى آنلايىش سايىلار. اؤزلىرىنى "آذرىها" قلمه آلان، آنجاق فارسدان داها دا "متعصب فارس" اولماغا چاليشان مئيمون گۇرونوملور ده اؤزگه لشدىكلىرىنى و اؤز مىللى مىلىك و كىملىكلىرىنه دوشمن كسىلدىكلىرىنى سرگىلمك ايله مدنى اولدوقلارىنى گۇرستمگه چاليشاركن نئجه بير مئيمون وضعيتينه دوشدوكلىرىنى درك ائتمزلىر.

"دىل تعصبى" اتهامى ايله مىللى كىملىك و مىلىكلىرى ازىلمىش و فارسلىغا وسيله اولانلارنى بير سىراسى دا فارس ايستعمارچىلىقى خدمتینه آلىنمىش سىدحسنى تقى زاده، يحيى ذكاء، عباس زرياب خوئى (بقالزاده)، سيد احمد كسروى و باشقالارى اولموشلار. على شريعتى، سىدحسنى تقى زاده نى، غرب ايستعمارينا تسليم اولماق اوزره گۇروشلرىنى سرگىلمك ايله اونو "بد اصل و بد نسل" قلمه آلا، اوخويوروق:

"تقى زاده ... قىشقيردى: - يالنىز گلىشمك (پيشرفت) يولوموز تپه-دن دىرناغادك آروپالى اولمامىزدىر. ايرانىن اوگونكو جامعه سىنده آروپا قارشىسىندا تسليم اولماق بومباسىنى پارتلادان بيرىنجى شخص من ايدىم". او (تقى زاده) رحمتلىك عئيب (ننگ) باخىمىندان دا ثابت قدم دئىلدى. يانسىلاماق بومباسى، تسليم اولماق رجزى اوغرو، اثرمنى، مىرزا ملكوم خانا عايىددىر.... او قىشقيردى: آروپا بانكلارىنا اجازه وئرىنىز ايراندا اؤزلىرىنه شيعه آچسىنلار!. خارىجى كومپانىلرىن ايرانا گلمكلىرىنه

اجازه وئرنیز، گل سینلر و مملکتی آباد ائتسینلر (سؤمورگه: آباد ائتمک!)¹⁶⁹.

سیدحسن تقی زاده بیر فارس ایستعمار عاملی اولاراق چوخلو فارس دۆلتچیلیگینه خوشخدمتلیک ائتدیگینه، علی شریعتی نین دئدیگینه اساسا بو ننگی اؤزونه شرف بیلدیگینه باخمایاراق فارس حاکیمیتی طرفیندن نئجه مفلیس بیر وضعیته دوشدوگو اوزره محمدحسین شهریارا وضعیتینی بیلدیرمیش:

"آغا شهریار! بیلیرسن می نه اوچون بئله بیر مکاندا یاشاییرام؟ دونن سحر چاپ اولموش گونده لیک قازئت، بوگون ناهاردان سونرا بورادا الیمه چاتمیش (تهرانین حاشیه سینده، اوزاقدا یاشادیغینی یئر منظور اولموش). حاکیم اولان سیاسته بیر عؤمور خوشخدمتلیک ائده رک، تورکلوگه هوجوم ائتمکله اؤز تورک اولمامی گیزلی توتماغا چالیشدیم. بو ایشده باشاریقلی اولدوغومو دا خیال ائتدیم. آنجاق سونوندا بوتون سوتومو، آبرومو و شرفیمی ساغدیلا و قاباقکی ائوده، یئریمده اوتورتدولار"¹⁷⁰.

سیدحسن تقی زاده، شاگردی اولموش فارس مدنیت راسیستی ساییلان عباس زریاب خوئی ایله دانیشیغیندا بو مسئله نی داها اطرافلی آلاتمیش:

"بیز تورک ایدیک. بو دوغما و طبیعی عئیدن و ایراددان تمیزلنمک اوچون، چوخ چالیشمالی ایدیک. عبا و عمامه نی راحتلیقلا یئرله قویماق کیمی دئییلدی. لهجه میزی دوزتمک اوچون مشق ائدیردیک. دونه-دک فارسلا تورکچه مشق ائدردیله. بوگون ایسه وضعیت دگیشمیشدی. بیز، ایله "صاد"، "ضاد"، "ذال" مشق ائتدیگیمیز، فلکه-ده دؤیولدوگوموز سایاق،

¹⁶⁹ علی شریعتی، چه باید کرد، 6 - 7.

¹⁷⁰ اصغر فردی، برآمد ادنايان آذربايجاني (فصل یازدهم)، کشف غطاء 1:

www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1379860475406653&id=100001481423282

بوگون "قاف" حرفینی دوزگون ایفاده ائتمک اوچون دؤیولوردوک، آماج و هدف "قند یئدیک" یئرینه "گند یئدیک" وضعیتینه دوشمه مک ایدی. اوزون سؤزون قیساسی، بیر گون گؤزومو آچدیم، گؤردوم: - ایرانلی اولمامیزی ثابت ائتمک اوچون، اولدوقجا سرعتله قاباغا قاچاراق دامین او بیر طرفیندن باشی اوسته یئره دوشموشوک. داها آنا دیلی، مدنیت، ادبیات، شعر، تاریخ، گله نک و گؤره نگی، هامیسینی دانمیشیق. بیرکس بیزی تورکچه سسله سه ایدی، ائله جه ده تورک اولدوغوموزو بیلسه ایدی، اوتاناردیق. عجا بو قدر زحمتلر نتیجه وئردی می؟ فلاکت فقط بو ائو ایله ده سونا چاتمادی، هر ایکی دونیادا ضرر گؤردوک. بیر کیچیک مخالفت سازی چالماق ایسترکن، یئنیلدیک و وحشی تورک اولماغا سانیق (متهم) اولدوق. بوتون یئری و گؤیو تمیزلیدیک، آنجاق تورک اولماق لکه سینی اؤزوموزدن سیله بیلمدیک. هئج زامان بیزی تورک دئییل دئییه قبول ائتمه دیلر. هر نه ایش گؤردوک، گئنه ده اؤزگه قالدیق. نئچه وقت بوندان قاباق تبریزده اوستادلاریمین ائوینه گئتدیم. قاپی نین گیریشیندن اوستادیمین محضرینه دک آغلادیم. بو پنشمانلیق و اوتانماق آعلاماسی اونلارین روح ایدی، (منی آعلاماغا زورلوردو). آنانین روحوندان اوتانماق، وطندن اوتانماق. هر الدن وئردیگیمیز ارزشلردن اوتاندیم، سونوندا اوزاغا آتیلیمیش و داش قالاغی اولموش بیر وضعیتیه دوشدوک¹⁷¹.

دئمک، سید حسن تقی زاده فارسلیق اساسیندا منسوب اولدوغو تورک ملی توپلومونو فارس ایستعمارچیلیغینا تابع ائتدیرمگه و اؤزونو ایرانلی دئییه فارس تانیتماغا چالیشسا دا، علی شریعتی "شیعه" آنلایشینی فارسلیق خدمتینه آلاراق "ایران فرهنگ" دئییه بوتون ملی توپلوملاری فارس ایستعمارچیلیغی خدمتینه آلماقدا دری قاییقدان چیخمیش راسیست فارس جبهه ملی محفلی نین عضولریندن اولموش بیر فارس ایستعمار نظریه چیسى اولموش.

¹⁷¹ اصغر فردی، برآمد ادناپان آذربایجانی (فصل یازدهم)، کشف غطاء، باخ اورادا.

علی شریعتی فقه عالیمی، میرزا حسن شیرازی نین مذهبی سیاست خدمتینه آلماسی اوزره یازمیش:

"میرزا حسن شیرازی، مجتهد ... بوتون گوجو ایله "هیند کومپانی" سینین قارداشی اولان "رئزی" کومپانی سینین قارشیسیندا دورارق "ایندن تنباکو مصرف ائتمک امام زامان ایله ساواش ائتمکدیر" دئمک ایله تعصبی اولان مذهبی انسانلاری "رئزی" کمپانی سی علییه خیاانلارا تۆکدو، اوسته لیک بو امتیازی وئرن قاجار شاهلیغینا دا اؤز حریمینی دار ائتدی. بئله لیکله قصرده اونا تنباکو دا ایسلامادیلار"¹⁷².

علی شریعتی نین بورادا فقه عالیمی، میرزا حسن شیرازی ذاتا نسبت وئردیگی، "مذهب شعورو" آنلایشی دئییل، بازار اهلی نین سیدحسن شیرازی-یا تکلیف ائدیگی اوزره انگلیس کمپانیسی دوزتمیش توتون و تنباکی علییه فتوای وئرمه سی، او ذاتین بازار اهلینه مالی باخیمدان آسیلی اولدوغو و بازار اهلی ده تنباکو کمپانیسی نین وجودو ایله بازارلاری نین کساد اولاجاگی ایله ایضاح ائدیلمه لیدیر.

سیدحسن شیرازی ایسه عوام خالقین مذهبی احساسیندان سوء استفاده ائده رک بو مسئله نین "امام زامان" ایله ساواش حؤکومونده اولدونوغو ایفاده ائتمه سی و عوامفریبیک ائتمکله بو ایشه نائیل اولماسینی باشا دوشمگنلر، "سنتی شیعه" نی فارسلیق اساسیندا سیاسیلشدیرمک و "شیعه نی منهای روحانیت" دئییه فارسلیق خدمتینه آماغا چالیشدیقلارینا باخمایارق فقه عالیمیری نین ووردوقلاری بیر دیرسک، دومسوک و دورتمک ایله نعشلی ده یئر ایله بیر اولار مسئله نی زامانیندا درک ائتمدیلر. بوندان علاوه، اسلامی منهای روحانیت دئییه شیعه نی فارسلیق خدمتینه آلان ذاتلار، میرزه حسن شیرازی نین فقه عالیمی اولدوغونو نه اوچون درک ائتمدیلر؟

¹⁷² علی شریعتی، چه باید کرد، ص. 7.

دئمک، بیر فتوا اساسیندا قاجار شاهلیغینی زور بیر وضعیتده سالان عوام خالق، بیر فتوا اساسیندا دا محمدرضا شاهى ایراندا قاجیردی و اؤز لرینی آیدین قلمه آلان "ایران فرهنگى" کذابلارین دا کاسه کوسه لرینی باشلارینا چالاراق حاکیمیتی ده شاهدان آلدی و شئیخه و اونون آل آلتیلارینا تسلیم ائتدی. ایران تاریخینده بو مسئله دئموکراسیایا ضد اولماسینا باخمایاراق تاریخه کئچمیش مقام ساییلار. علی شریعتی سنتی شیعه نى سیاسیلشدیرمک اوچون، یازدی:

"تک بیر یولوموز، یاریسی چولاق، چوروموش، یاریسی ایچیندن چؤکوموش، جاندا دوشموش بیر جسمه بیلینجلی شکیلده مسیحلیگه (مسیحائى) عایید اولان بیر روح یئل کیمی پوئته. بئله لیکله [اؤزلوک] آوارا، کئچمیش مدنى، معنوی نسلیندن و باغلاریندا و اؤزلوگوندن قوپموش نسل، اؤز تاریخینده اولموش اصیللیگینه و داورانیشلارینا قایناراراق، اونا بیر ملت یاشاتماق اوچون انسانلیق شخصیتی وئره، او "اؤزلوک"ونه چاتماقلا اؤزونو درک ائده؛ دنیا قارشیسیندا، یاشاییشیندا، بو خطرلی نئهیلیسمدن، پوچلوقدان، روح دوشگونلوگوندن، اومودسوزلوقدان آچیق بیر دنیا گؤروشونه و مسئولیت وئرن تک الله-لیغا یول تاپا؛ و گئنه ده [اؤزلوک] غربین بونوزلایان قورخونج، وحشی داورانیشلاریندا، آی وای آشیلايان تبلیغات بومبار دومانیندا نجات وئره؛- غرب بو ایشلری ایله اونو معنویات، عقل، روح و انسانلیقدان بوشاتماق و چولاق ائتمک، اوندان مقاومت منطقینی آلماق، نقد ائتمک و تشخیص وئرمک، قضاوت ائتمک، دگرلندیرمک، "سئچمک"، "کشف ائتمک" گوجونو آماقلا اونو راحت معنویاتیندا اوزاق سالار، اونو اؤز اقتصادى - سیاسى کنترولونا آلا- ؛ دئمک، [اؤزلوک] اؤز داغیناق وارلیغی بیر داها درک ائتمک، معنوی و مدنى وارلیغینی یئنیلیمکله اؤز آياقلاری اوستونده دورابیلر و آچالیدلمیش و سیندیریلیمیش انسانیتی بیر داها دیرچلده بيله ر"173.

¹⁷³ علی شریعتی، چه باید کرد، تهران 1352، ص. 25.

اوسته گۆرۈندۈگۈ كىمى على شريعتى "رنسانس اسلامى" آد وئردىكى
 اۆز "مسيحائى" گۆرۈشلرینی سنتى شيعه توپلومونا سیريماقلا اونو بير
 داها فارسلىق اساسيندا "سریداران حرکتی" ينه دويونلمگه و "تشيع
 سرخ" دئيه اونو "ايران- فارس فرهنگى" ائتدی. "جهان بينی روشن و باز"
 دئيدکده ده شيعه نى عربليکدن قوپارماق و فارسليغين ترکيب حيصه
 سى ائتمگى منظور ائدر. على شريعتى يازديغى "مذهب عليه مذهب"
 کتاييندا درک ائتديگى آنلاييشيندان يولا چىخاراق "سنتى شيعه"نى
 دگيشديرمک اوچون يازدى:

"بئله بير فلاکتده مستليک، جهالت، يوخسوللوق و تسليم اولماق دينی
 نى روحون درينليکلىرىندن و حياتين متنيندن سيله بيلن بيرينجى معجزه
 ائدن عامل "دين"دير!، آنچاق و آنچاق دين!... دين اۆلدورر ده، ديريلدر ده،
 يوخلادار دا، اسارته ده چکر، ساکيت ده ائدر، آزادليق اوچون عصيان دا
 ائتديرر، يوخ دئمک ده اؤيردر. ... بوتون بشر تاريخينده "دين قارشيسيندا
 دين" حکايتى وار. دين دينسيزليک عليهيته اولماميش..."¹⁷⁴.

اوسته گۆرۈندۈگۈ كىمى فارس آيدینی دين و مذهب آنلاييشینی
 انسانلاردا چوخ اوزئیلی (سطحی) بير آنلاييش قلمه آلا. دئمک، على
 شريعتى دين ايله دين عليهيته ووروشماغى دا درک ائتميشسه ده،
 مؤمينلرين اختيارلارى نين کيمين الينده اولدوغونو درک ائتمه ميشدير. او
 اساسدا دا رومان يازماقلا سنت اساسيندا تربيت اولموش بير جامعه نين
 انسانلارینی بو قدر ده راحت فقه عاليملرى نين اليندن چىخاراييلمگى
 اؤزونه وظيفه حئساب ائدر.

کئچميش پايلاشيمدا على شريعتى نين دين و مذهب آنلاييشينا اوزئیلی
 (سطحی) باخديغینی و نتيجه اعتبارى ايله شيعه نى فارسلىق
 اساسيندا سياسيلشديرديکلىرينه باخمايaraq مذهبی سياسته وسيله
 ائتميش فارس تشکيلاتلارى دا تئوکراتيک و حزب الله کسيم طرفيندن

¹⁷⁴ على شريعتى، چه بايد کرد، ص. 26.

حذف اولدوقلاری اوزره مطلب پایلاشمیشدیم. بو اوزئیلی (سطحی) یاناشماق اوزره بیر آمریکالی قیزیل دریلی (سرخ پوست) نین بیر مسیح میسیونئرحی ایله نظری دقت چکیجی بیر دانیشیغی اولموش.

قیزیل دریلی: - من خریستیان اولمازام و خریستیان آئینندن و بو دئیکلریندن خبریم اولمازسا، گننه ده منی قیامتده بو مجازات گؤزلر می؟ میسیونچو جاواب وئردی: یوخ!

قیزیل دریلی بیر داها میسونچودان سوروشار: - او زامان منی نه اوچون بو آئین ایله تانیس ائدر و منی مسئولیته جلب ائدرسن؟ منی اؤز حالیم بوراخ، لطفا!

ایندی علی شریعتی نین "سنتی شیعه" آنلایشینی "تشیع" دئییه فارسلیق اساسیندا هر گون عاشو (کل یوم عاشورا) دئیرتمه سی و بیرمینجی عصرده تازا بیر دین و مذهب تۇرتمه سی او قیزیل دریلی نین خریستیان ائدیلمه سی کیمی، رفتار ساییلار. دئمک، سو قوشمانی بیلگنلر، سو آخیدی، سو کئچن دلیکلی ده ایسلامازسالار، داها دا یاخشی اولار. شیعه مذهبنده ده هر هانکی بیر انحراف اولوب اولمادیغی و اونون اصلاحی دا فقه عالیملرینه بوراخیلمالیدیر. سنتی شیعه مذهبی، سیاستدن اولدوقجا اوزاق بیر مذهب اولموش. مذهب اساسلی، فقهی مسئله لر فقه عالیملرینه بوراخیلمالیدیر. آنجاق انسان بیلینجلی و شعورلو موجود اولاراق دا گونون سیاستی قارشیسیندا تفاوتسیر و خنئی اولماقدان دا اوزاق گزیه لیدیر. علی شریعتی گوروشونو داها آچیق اورتایا قویماق اوچون، گننه ده آرتیرمیش:

"اسلامین یاشادیغی و تجربه ائتدیگی، اؤزلوگونده، مذهبن تاریخده، توپلومدا و اجتماعی صنیفلرده یاشادیغی ضدیتلی نقشی اولموش.

اسلامین ایسلاما قارشى ساواشى، ائله چه ده قرآنین قرآنا قارشى ساواشى (اؤرنک اولاراق: صفین ساواشیندا)¹⁷⁵.

اوسته گؤروندوگو کیمی بورادا داها اسلام ایچریسینده و مسلمان جامعه-سینده سیاسی چکیشمکلر منظور اولونار. دئمک، اسلامیتی قبول ائتدیکن، اونون فرضیه لرینی و واجباتینی یئرینه یئتیردیکن سونرا، ایکى مسلمان توپلومونون بیر بیرلری ایله ساواشیدیقلاری داها اسلامین اسلام علییه ساواش آچماسی ساییلماز. تاریخده بئله قرائتلر اولموشسا دا، سیاسی قرائتلر اولموشلار. کیمیسى بو سیاسی قرائتلری "مذهب" دئییه قبول ائدر و اولارایا اینانارسا، مذهب اینانجی دوگم (dogma) اساسلى اولدوغو اوچون، اونا دا احترام قویماق لازیم. سیاستده ایسه، سیاسی اراده اعمال ائتمک و قارشى طرفه اؤزونو دیکته ائتمک منظور اولونار. دئمک، اسلام و ایسلامیت آنلایشینی هر هانکی بیر شخص و توپلوم انحصارینا آلماق داها اسلامیت آنلایشی دئییل، انسانلارین پاک نیتلرینی و اینانجلارینی سیاست خدمتینه آلماق و مسلمانلاری سیاسی هدفلر اوچون استعمار ائتمک مقصدینه خدمت ائدر. علی شریعتی "به خود باز گردیم" باشلیغی آلتیندا یازدی:

"... "اؤزلوگه اؤزگلهشمکدن" قورتارماق و "اؤزگه لیگین انسان کیملیگینده، معنویتینده و مدنیتینده یئرلشمه سیندن(الیناسیون)" قورتارماق اوچون، بو بیر اؤنچول و مودئرن حرکتدیر. سونوچ و نتیجه اولاراق الدن وئرمیش دگرلری و ارزشلری بیر داها قازانماق، اؤز اصلیتینه، مستقیل دوشونمگه قاییتماق، اؤز دیلی ایله دانیشماق و سون اولارات اؤز آياغی اوستونده دورماق و "اؤز اولماق" حرکتیدیر!"¹⁷⁶

اوسته گؤروندوگو کیمی، علی شریعتی "اؤزلوگوموزه دؤنک" دئییه منظور ائتدیگده میللی کیملیک اولاراق فارسلیغا قاییتماق (نجات از بیگانگی با خود، نجات از حلول بیگانه در ماهیت انسانی و هویت معنوی و

¹⁷⁵ علی شریعتی، چه باید کرد، ص. 36.

¹⁷⁶ علی شریعتی، چه باید کرد، ص. 46 - 47.

فرهنگی)، بیر داها فارسلیق اساسیندا خیالاتدا آلدن وئرلیمیش و غارت اولونموش قارسلیق (!) دگرلرینه و ارزیشلرینه مالیک اولماغی، فارسلیق منطیقی و مغزی ایله دوشونمگی، فارسچا دانیشماغی، فارسلیق آیاغی نین اوستونده مستقیل اولمانی منظور ائدر. دئمک، علی شریعتی نین بو "شیعه سرخ" آنلاییشی فارس شعوبیه چیلیگی و فارس ملتچیلیگینی منظور ائدر. بئله بیر آنلاییشی، اسلام آنلاییشی دئییه فارس اولمایان ملی توپلوملاری فارسلیق اسارتینه چکمگه چالیشماق، انسانلاری تحمیق ائتمک، ملی توپلوملاری ایستعمار ائتمک ایله نتیجلنمیش و نتیجه نه جکدیر. ایران ممالیکی ممالیکی محروسه سینده آپاریلیمیش و یئریدلیمیش سیاست ده بو دوغرولتودا داوام ائدر. بئله بیر آنلاییش، اسلام آدی آلتیندا ایستعمارچیلیق سیاستی آپارماق ساییلار. علی شریعتی نین قرآندان دا آنلاییشی سیاسی بیر آنلاییش ساییلار. علی شریعتی "هانکی قرآنا قایداق" باشلیغی آلتیندا یازدی:

"عثمان سارایینداکی قرآن! قریش اشرفیتینی دیریلدن و خالقین ابوذرینی اؤلدورن بیر قرآن؛ بیر پالچیق دوواردان هؤرولموش ائوجیکده ساکیت و سسسیز انسانین قرآنی؛ پیغمبر مسجیدیندکی: علی!، ائله جه ده عمرو عاص سونگولری نین باشینا تاخیلمیش قرآن: عیرقیچیلیق، اشرافیت، صنیفلاشدیرماق و خالقلارا دوشمن اولان اومویچیلیک بایراغی اولان (قرآن)، هانکی سینا؟"¹⁷⁷.

گؤروندوگو کیمی، گئنه ده بورادا قرآن بیر متن اولاراق منظور اولونماز. بیر سیاسی قرائت منظور اولونار. او سیاسی قرائت، علی شریعتی نین قناعتینه اساسا "ایران فرهنگی" دئییه فارسلیق اساسیندا اولارسا، بو دا مجرد اسلام و اسلامیت دئییل، فارسلیق اسلامی اولمالیدیر. علی شریعتی نین منظور ائتدیگی اسلام، بوگون ده جمهوری اسلامی ایران آدینا ایران ممالیکی محروسه سینده حاکیم ساییلار. دئمک، هر بیر اسلامی قرائت و ادعا، دیل و مدنیت (فارس، عرب، تورک؛ کورد ...)

¹⁷⁷ علی شریعتی، چه باید کرد، ص. 52.

اساسلى بىر سياستى ايلرى آپارماغى نظرده توتارسا، اسلام پناه اولماقلا واقعيتى گيزلتمك انسانلارى ايستحمار و تحميق ائتمك مقصدينه و سياستينه خدمت ائدر.

على شريعتى "سنتى شيعه لرى" سانيق (متهم) ائتيكدن، "اؤزلوگه دؤنمگى (بازگشت به خوشتن)" سفارش ائتيكدن، "نه ائتمك گرگ (چه بايد كرد)" آنلايشلاريني اورتايا قويدوقدان سونرا، شيعه نين سياسيلشميش بيچيمي و شكيليني تقديم ائتمگه چاليشدى. بئله ليكله او بعضى خيالاتچى فارس مليتچيلرى كيمي شيعه نى دانماق (انكار) سياستى دئييل، "شيعه سرخ" دئيه شيعه ليگه بىر دون گئيدرمگه چاليشاراق افراط و تفريط آنلايشيني دانيشيقلاريندا و يازيلاريندا اورتايا قويدو. بو اساسدا "سربداران" دئيه موغوللار زامانى باش وئرميش كيچيك بىر حركتى شيعه نين صفويلىكدن اؤنجه كى بوتون تاريخينه و "عاشورا" آنلايشيني شيعه ليك ياشايشى نين بوتون گونلرينه (كل يوم عاشورا) و "كربلا" آنلايشيني دا بوتون يئر كوره سينه (كل ارض كربلا) تعميم وئرمگه چاليشدى. او زامانلار، فارسچى مىلى و مذهبى آخينلار على شريعتى نين بو افراط و تفريط آنلايشى اساسيندا اورتايا آنديغى گؤروشلىرى دستكلمزسه ايدىلر، دوشونجه باخيميدان، على شريعتى او قدر راحت و سرعتله تانينماز و اونون فارس شعوبيه چيلىگى دوشونجه لرى ده بو راحتلىقلا يايىلابيلمزدى. على شريعتى نين دانيشدىقلارى تهرانين حسينه ارشاد مسجيدينده ميناجى باشلىغى ايله سس كاستلىرى (نوارلار) واسيطه سى تكتير اولونور و سرعتله تهرانداكى هيئتله، حسينه لره و بىر ائودن چىخاراق او بىرى ائوه گيريردى. بئله ليكله على شريعتى ايران ممالىكى محروسه سى نين مذهبى توپلوموندا بىر پوپوليست مؤلف اولدو. على شريعتى 1356 هجرى شمسى تاريخينده، خرداد آيى نين ييرمى دوققوزوندا، انگليستانين ساتهامپتون شهرينده قلب خستليگيندن اؤلمه سينه باخمايلاق، اونون فاناتيک طرفدارلارى على شريعتيني "شهيد" تانيتماغا چاليشدىلار و

ساواک اۆلدورموش دئییه تهران اونیورسیتیه لرینده مسلمان اؤیرنجیلری آدینا اعتراض عملینه باشلادیلار. بو اؤیرنجیلر بللی شریعتیچی محفللر واسیطه سی ایله اداره اولونوردو.

علی شریعتی، شیعه لیگی مارکسیسم فلسفه سی ایله قاریشديرماق و تئوریزه ائتمکله اؤزونه خاص بیر ایدئولوژیسی اورتایا قويدو. بو ایدئولوژی اسلامیتده مارکسیست اسلامى آنلاييشی نین یارانماسینا دا یول آچدی¹⁷⁸. علی شریعتی نین کتابلارینی اوخوماقلا تربیت اولموش سازمان مجاهدین خلق ایران محفلی نین ادبیاتیندا دا "جامعه بی طبقه توحیدی" آنلاييشی تئوریزه اولدو.

علی شریعتی نین شیعه آنلاييشی دیل و مدنیت باخیمیندان فارسلیق اساسیندا اولماسینا باخماپاراق قوراشديريلمیش (منتاز) انقلابی ایدئولوژی ساییلار. بو ایدئولوژی تاریخده کی سنتی مذهبی شخصلری بیر داها دیکتمک و اونلاری تشریح ائتمکله 20-ینجی عصرین احتیاجاتینا جاواب وئرمگه و خیال توخوماغا اساسلانا. علی شریعتی نین شیعه آنلاييشی سسسیزجه فارسلیغی اساس گؤتورموش ظولم، خارجی حاکیمیتچیلیک، استبداد، فئودالچیلیق، کاپیتالیست، ایستعمار و استثمار علیهینه ووروشماق ادعاسینی داشیماغا اساسلانا. علی شریعتی نین آنلاييشینا گؤره شیعه نین بؤیوک و باغیشلانماز گوناھى 1501-ده صفوی شاهلیغی ایله ایش بیرلیگی ائتمه سی اولموش. علی شریعتی شیعه لیگین بو دؤنمی و دوره سینى "قارا شیعه (تشیع سیاه) دئییه قلمه آلمیش. علی شریعتی بئله بیر ادعانى اورتایا آتارکن صفوی ایمپراتورلوغونون دوشونجه قوروجولاری شئیخ جونئید، شئیخ حئیدر، شئیخ سلطانعلی و شئیخ اسماعیلین شیعه لیک اوغروندا ساواشدیقلارینی، شیعه و سیاستی اؤز یاشاییشلاریندان آییرمادیقلارینی درک ائتمز. علی شریعتی نین نظرینه گؤره او زامانا

¹⁷⁸ Ali Shariati, Red Shiism, Tehran 1979; və Marxism and Other Western Fallacies: An Islamic Critique, Berkeley 1980.

کیمی شیعه نین بؤیوک افتخاری اسلام آدینا حاکیم اولان استبدادچی نظام و انتظام ایله مخالفت اولموشدو¹⁷⁹.

علی شریعتی اسلام شناسلیق عنوانینی داشیماسینا باخمایاراق شیعه نی صفوی شاهلیغی، باشلاریندا شئیخ اسماعیل/ شاه اسماعیل طرفیندن بیر ایدئولوژی اولاراق حاکمیت ساحه سینه قالدیریلماسینی درک ائتمک ایستمز. آنجاق گون بولوت آلتیندا قالمادیغی کیمی، واقعیت ده گیزلی و اوستو باسیریلی قالماز؛ بو دوغرولتودا علی شریعتی نین اؤزو یازدیغی "تشیعه علوی و تشیع صفوی" کتابیندان اوخویوروق:

"قاباقلی شیعه، محکوم و قدرتسیز بیر آزلیق ایدی؛ او آزادجاسینا کربلایا گنده بیلمز، حسین نین آدینی دیله گتیره بیلمز، ائله جه ده مذهبی آیینلرینی اجتماعیتده یئرینه یئتیره بیلمز ایدی؛ او هر زامان تعقیبده، باسقی آلتیندا تقیه ائتمک زوروندا ایدی. ایندی (صفویلر زامانی) شیعه مملکته بیر بؤیوک قدرت اولموش و مملکتین بؤیوک گوجلری (رسمی مقاملار و قیزیلباشلار، قوشون) شیعه نی حیمایت ائدرلر. هر زامان شیعه نی، علی آدینی دیله گتیرنی، علی محبتی داشییانی توتوب شیکنجه ائدن و ازن بؤلوم (تورکلر) ده بوگون اؤزونو "رضا قاپیسی نین ایتی (کلب آستان رضا)" قلمه آلار. بو اؤزلوگونده بؤیوک بیر باشاریق! کنچمیش 900 ایلهده حاکیم اولان (تورکلر)، شیعه نی تعقیب ائدن ده، بوگون شیعه قارشیسیندا، پوتینلرینی بوینونا آساراق اصفهان شهریندن یایان (پیاده) مشهدی شهرینه زیارته گلر! یایان! بو دا شیعه اوچون، بؤیوک باشاریق!"¹⁸⁰

علی شریعتی، شیعه نین بیر مذهب اولاراق کیملر واسیطه سی ایله و نئجه حاکیمیت ساحه سینه یوکستیلمه سینی و شیعه یولوندا آذربایجان تورکلوگو و آنادولو تورکلوگونون قان تۆکه رک بو مذهبی سنی شیبانیلر و

¹⁷⁹ Heinz Halm, bax orada, S. 150.

¹⁸⁰ علی شریعتی، تشیع علوی و تشیع صفوی، ص. 12.

عثمانلى ايمپراتورلوقو، قان قارداشلارى قارشىسىندا ساويندىقلاريني و شيعه نى حاكيميتده ساخلادىقلاريني، شيعه ليگى تبليغ ائتمك اوچون، خليج كؤرفزىندن، لبناندان دا فقه شيعه عاليملىرى نين ده گتيريلدىكلرينى درك ائتمز.

على شريعتى شيعه قارشىسىندا بير اينانچ اولاراق اوزونو تسليم ائدن، اونون يولوندا ووروشان تورك شاهلاريني، شيعه ليگه اوزگه و بيگانه قلمه آلاراق، شاه عباسى "كلب استان رضا" قلمه آلا¹⁸¹. دئمك، اوزونو "كلب" مقامينا دوشورن بير ذات بير اينانچلى شيعه مملكت حؤكومرانى اولماسينا باخماياراق على شريعتى بو ذاتلارى گؤرمز و اغماز ائدر.

دئمك، عباسى خليفه ليگينده مأمونا وليعهد اولموش "موسى الرضا"يا دا خالق ايچينده تبليغات باخيميندان عزت قازانديران دا تورك شيعه شاهلارى اولموش. على شريعتى تورك شاهلاريني و عرب خليفه ليكلرينى تحقير ائتمك اوچون، بعضى مقاملارا توخونموش. بو مقاملار، على شريعتى نين خلوص نيت ايله شيعه گؤروشو داشيماديغيني و يالنيز شيعه نى بير ايدئدولوژى اولاراق فارسلىق خدمتینه آلدیغینی اورتايا قويار، اوخويوروق:

"محتشم كاشانلى صفوى شاهى نين يانينا گئتميش، هر زامانكى شاعير و شاه آراسيندا اولان بير رسمى كيمي، شاعير شاهها مداحلىق ائتميش. مدح اولموش شاه، شاعيره اوز توتاراق عصبانيت ايله دئتميش:- ايکینجی دفعه ده منه بئله بير يالتاقلیق ائتسن، آغزینی قورقوشوم ايله دولدوردارام. من على نين و اونون اوشاقلاری نين ایتی (كلب على و خاندان على) ساييلارام. نه اوچون اونلارا مدح دئميرسن؟ محتشم دئتميش: - من بير شاعرم! منه فرق ائتمز. سيز، مندن هرکسه ايسترسه نيز، من اونا مدح يازارام"¹⁸².

¹⁸¹ على شريعتى، تشيع علوى و تشيع صفوى، ص. 12.

¹⁸² على شريعتى، تشيع علوى و تشيع صفوى، ص. 17.

اوستە گۇرۇندوگو كىمى صفوى شاھلىغى عقىدە باخىمىندان اۇز سادە ليگى ايله شيعە اماملارينا "وفادار اولمانى" ايت تمثاليندا ايفادە اندركن بير كفر عملينه قايىلدىقلارينا باخمايلاق اۇزلرينى كافىرلىك و بوت پرستلىك فيقورو دا ائتمك نيتلىرى اولماميشدير. دئمك، على شريعتى نين هدى آيدىن بير شيعە توپلومو اولوشدورماق دئيىل، شيعە ليگى فارس اساسيندا خاص فارس سياستى خدمتينه آماق دوغرولتوسوندا سياسىلشديرمك منظور اولموشدور.

على شريعتى نين شيعە اوزره گۇرۇشلىرى اوزره دوراقلادىقدا ايلگىنج (جالب) بير مقام اورتايا چىخار، اوخويوروق:

"شيعە بو باشاريقلارى قازاندىقدان سونرا، يئنىلدى (شكست يئدى). شيعە، بوتون مذهبى عمللرينى يئرینه يئتيرمك اوچون آرادا اولان مانعلر و چتىنلىكلر قالخدىقدان، شيعە ليك دويقو و احساسىنى ياشادىقدان و باسقىجى گوجلر و اونلارين يانچىلارى شيعە نى تشويق ائتمگە باشلادىقدان سونرا، حركت ائتمكدن گئرى قالاراق بير بۇيوك اجتماعى مؤسسە حالينا گلدى"¹⁸³.

اوستە گۇرۇندوگو كىمى على شريعتى بير تور (جور) كومونيست آنارشىسىمى دوشونجه سيندن ده اذيت چكرميش¹⁸⁴. او اساسدا دا هر هانكى سىلسيله مراتيب اساسلى تورك شيعە حۇكومتچىلىگى نين حاكم اولماسىندان تديرگين اولدوغونو يانسىتميش مقامدا يئر آلا.

¹⁸³ على شريعتى، تشيع علوى و تشيع صفوى، ص. 13.

¹⁸⁴ كومونيست آنارشىسىمى، كۇنوللو دايانىشماجى (همبستگى) اقتصادى فعاليت شكىلى واسيطه سى ايله اجتماعى ثروتين عدالتلى شكىلدە آله كنجيريلمە سى نين لازيم اولدوغو، سىلسيله مراتيب قورولوشلار و قانونلار اولمادان قانونسوز و قايداسىز، اۇزو اۇزونو اداره ائدن اجتماعى بير نظامى تبليغ ائدير. ائله بير نظامدا توليد وسايللارى نين خصوصى مولكىتى لغو ائدىلمە ليدير. يالنىز هر بير انسانين احتياجلارى تعيين ائديجى اولماليدير، علتى ده فردى امگين دگرينى هر هانسى شكىلدە حئسابلاماق مومكون دئيىل. بئله بير آنلايىش اۇز باشىنا اولماق كىمى، آوانتور (ماجراجو) بير حركت و داورانىش سايللار. بئله بير جمعىتده فردين آزاد انكشافى، هامىنين آزاد انكشافى كىمى موجود اولماليدير. فردين آزادلىغى يالنىز باشقالارى نين آزادلىغىنا مداخله ائتديگى و مزاحيم اولدوغو يئردە سونا چاتار.

علی شریعتی هر بیر دوغولموشون و ارگین اولموشون یاشلانما نتیجه سینده افلاسا اوغراماسینی دا درک ائتمک ایستمز. بو دوغولتودا اوخویوروق:

"باشلانیشدا، صوفیلیک آزادلیق اوچون، بیر عشق قایناغی ایدی. صوفیلیک، الله-آ عشق ایله تاپینماق، صافلیق، صداقت باخیمیندان، ائله جه ده هر بیر نظم، سنت، باغلیلیق، اؤزونو مطرح ائتمک و تعصب علییه باش قالدیرماق ساییلاردی. بونلار سونرا اداره، قانون و رسم اوصولونا دایالی اؤرگوت و تشکیلات اولاراق تشکیلاتلاندی و خانقاه اولدو؛ اؤزونه خاص گئیم، دوزنی (نظمی)، بلیرلنمیش حرکتلر مالیک اولان شئیخی، مریدی، قطبی، بدیلی، رئیسی، باش مدیری (مدیر کل)، مین بیر حيله سی! بو یوخ دئمکدیر! چوخ دولاشیق، جانسیز، حرکتسیز بیر تشکیلات!"¹⁸⁵.

اوسته گؤرونوگو کیمی، علی شریعتی طبیعتین ده بیر تکمیللنمک و افلاسا اوغراماق قانونو اولدوغونو، انسانلار و توپلوملار قوردوقلاری قوروملارین (مؤسسسه لرین) دا طبیعت نورمالاریندان خارج اولایلمدیگینی درک ائده بیلمز. اؤرنک و نمونه اولاراق "جمهوری اسلامی" دوشونجه سی. بو دوشونجه اوزره، بیر سیرا فقه عالیملی، باشدا سید روح الله موسوی خمینی و مرتضی مطهری اونو سیاسیلشدیره رک اؤز ذهنیتلرینده شیعه دونیاسینا مدینه فاضیله دوزتمک ایستدیکلرینه باخمایاراق، اؤز سیاسی گؤروشلرینی عوام خالق آراسیندا تبلیغ ائتمکله انقلابدان سونرا، بوتون سیاسی و اجتماعی تشکیلاتلاری دا قلع و قمع ائده رک ایران ممالیکی محروسه سینده سیاسی و اقتصادی چؤکوشه یول آچدیلا.

دئمک، بو حرکت محمدرضا پهلوی نین اصلاحات ارضی، انقلاب سفید و کاپیتولاسیون لایحه سی علییه اولماقلا ایلك اولاراق بازار اهلی و

¹⁸⁵ علی شریعتی، تشیع علوی و تشیع صفوی، ص. 13.

فئوداللار طرفیندن بیر انقلابی حرکت گۆرونمگه باشلادی. جلال آل احمد و علی شریعتی اؤزو بو آشا بیر آز داد و دوز قاتماقلا بو آنلایشی دانیشگاهى کسیمه (قشره) ده آشیلاماغا (تزریق ائتمگه) باشلادیلار. سید روح الله موسوی خمینی سورگونده اولارکن بو سیاسیلشمیش ایسلام دوشونجه سی، آیری دوشونجه لر ایله بیرلیکده شاهلیغا قارشى اولماسینا باخمایارق بو دوشونجه بیر سئچه نک (آلترناتیو) حالینا گلدی؛ حاکیمیتی اله آلدیقدان سونرا، بیر مدت بؤیوک وعده لر و آرزولار ایله خالقى اؤزونه مشغول ائندی؛ بوگون ایسه باشی آشاغا دوغرو ائتمگه و افلاسا اوغرامیش بیر آنلایش ساییلماغا باشلامیشدیر. تکمیللیک سورجی و پروسه سینی درک ائتمدیگی اوچون، علی شریعتی نین ساغلام بیر دوشونمک ظرفیتینه مالیک اولدوغو دا قوشقو و شک آلتینا آلار. علی شریعتی بیر عوامغریب مؤلیف اولاراق یازدی:

"صفوی حرکتی نین ساییقلیغی و باشاریلیغی اؤز حؤکومتی نین قورولوشونو ایکی گوجلو ستون اوزرینده اساسلانديرماسی ایدی: 1- شیعه مذهبی؛ 2- ایران ملیتی! بیرسی شیعه اوچون خاص اولان عاطفه و شعارلارا دایانیردی؛ او بیرسی ایران ملیتینه، اونون ملی عادت و عنعنه لرینه. بو ایکسی، ایران سرحدلرینی بؤیوک اسلام اومتیندن و صفویلره رقیب اولان بؤیوک عثمانلی ایمپراتورلوغوندان آییردی. ائتنیک و ملی خصوصیتلرین جانلانماسی ایرانلیلاری عربلردن و تورکلردن فرقلندیردی؛ ایرانلی و غیر ایرانلی آراسیندا عیرقی و ملی فرقلرین چوخالماسی (شدت تاپماسی)، اونلارین دین اورتاقلیغینی ضعیفلتدی" ¹⁸⁶.

اوسته گۆروندوگو کیمی علی شریعتی نین بو "هنرمندانه و هوشیارانه" متن یازماقلاری کئچمیش صفوی شاهلیغی و آذربایجان تورکلوگو اوزره بیلگی وئرمک نیتی داشیمازکن، بوگونکو آذربایجان تورکلوگونون دیل بیلینجی و شعورونو دا باسدیرماغا خدمت ائدر.

¹⁸⁶ علی شریعتی، تشیع علوی و تشیع صفوی، ص. 18.

کئچمیش متلرده ده ایشاره اولوندوغو کیمی، قاراقویونلار زامانیندا آذربایجاندا و آنادولودا شیعه اؤزونه کؤک سالاراق زامان زامان قارا قویونلو و آق قویونلار آراسیندا، ائله جه ده آق قویونلار زامانیندا اوزون حسن و شیخ حئیر عائیلہ سینده قدرت ساواشینا یول آچمیشدی. شیخ حئیر اؤلدورولدوکن سونرا، سورگون اولموش اوغوللاری تبریزه گتیریلدیکدن ممنون قالمايلاق اورادان اردبیلہ یولا چیخاراق، گیزلی یاشاماق و اؤز طریقتلری اساسیندا گیزلی فعالیتہ باشلامالاری نتیجه سینده شیعه آنادولودا ایلک طریقت دؤلتینی قوراراق بوگونکو آذربایجان جمهوریتی تورپاقلارینی آلدیقدان سونرا، تبریزی آله کئچیرمگه یؤتلدی.

اوسته کی مسئله نی علی شریعتی نین "ایرانیت" و "ایران ملیتی" آنلایشینا دویونلمه سی عوامفریبلک و سیاست باخمیندان ایسه شیاذلیق ساییلار. بو گؤروشلر بیرینجی دفعه هینئر زامانی آلمان نازیست حؤکومتی نین "وزارت علوم" اداره سینده ایشه مشغول اولموش والتئر هینئر (Walther Hintz) فارسلیق اوچون، قوراشدیردیگی تاریخ کتابیندا یازدی¹⁸⁷. سونرا اشمیت، نظام الدین مجیر شیبانی، آرامش دوستدار، داریوش آشوری و عباس زریاب خویی بو فارس ملیتچیلیگینه اساسلانمیش یالان گؤروشو ایران اوزره تاریخ دئیہ یازدیقلاری متلرده ایشلتمگه باشلادیلار.

دئمک، او زامان شیخ جونئید، اونون اوغلو شیخ حئیر، اونون اوشاقلاری شیخ سلطانعلی و شیخ اسماعیل شیعه مذهب اولدوقلاری و ایلک اؤز شیعه طریقت دؤلتلرینی آنادولودا قوراراق قوزئی آذربایجان و سونرا تبریزی آله کئچیرمکله شیعه حاکیمیت ساحه سینہ قالدیرلمیش و فارسچا دا دیوان دیلی اولاراق آق قویونلولاردان بیر دیوان دیلی اولاراق تحویل آلینمیشدیر. بو مسئله نین "ایرانیت" آنلایشی

¹⁸⁷ Walther Hintz, *Irans Aufstieg zum Nationalstaat im fünfzehnten Jahrhundert*, Berlin 1936.

اساسلى ايله هئچ بير ايلگى و ايليشگيسى يوخدور. على شريعتى صفويلر زامانىداكى شيعه نين دورومو و وضعيتى عليهنه يازميش:

"يوز ايل [سربداران حرکتيندن] سونرا صفويلر ايش اوستونه گلديکده، شيعه مسجد توپلوسونو (اجتماعيتيني) ترک ائده رک عالي قاپو سارايى و شاه مسجدى نين قونشولوغوندا (اصفهاندا) ساکن اولدو. قيزيل شيعه (تشيع سرخ) قارا شيعه يه (تشيع سياه: تشيع صفوى) دؤندو (تبدیل اولدو). شهادت دینی آغلاماق دینینه دؤندو"¹⁸⁸.

على شريعتى، بو گؤروشلىرى فرانسى لى اوستادلارى نين يازيلاريندان متأثر اولاراق قلمه آلميشدير. على شريعتى نين دوکتورا اوستادى فرانسى لى اسلام شناس "لوى ماسينيون" ايدى. او رومانتيک شيعه چليگى و عارفانه صوفيلىگى مدافع انديرميش.

على شريعتى "مارکسيسم اسلامى" آنلاييشيني دا آورپاداکى بوتون مدنى دگرلىرى (ارزشلىرى) رد ائتمک اساسيندا اورتايا قويدو. على شريعتى نين بو گؤروشلىرى ايسه تأثير آلدیغى فرانتز فانون آدلى قارا دريلى (سياه پوست) بير فرانسى لى نين گؤروشلىرينه اساسلانيردى¹⁸⁹. فرانتز فانون يازدى:

¹⁸⁸ Heinz Halm, *bax orada*, S. 150, Alınmış: Ali Shariati, *Red Shiism*.

¹⁸⁹ فرانتز فانون 1925-جي ایلده کاريبیک دنيزينده، فرانساین موصتملكه شرايىنده ايداره ائتديگي مارتينیک آداسيندا آنادان اولموش. او 1944-جو ایلده کؤنللو اولاراق فاشيست آلمانياسينا قارشى دؤيوشمک اوچون فرانسىز اوردوسونا گئتميش و قارادريلى بير عسگر کيمي اونا آغ دريلى فرانسىزلار طرفيندن برابر توتولماديغيني ياشادي. ايکينجي دونيا محاربه سيندن سونرا فرانسادا طب و فلسفه تحصيلي آلدی و 1950-جي ایللرين اوللرينده الجزيره گئتدي و بير نچه ایل روح خسته ليگى خسته خاناسيندا باش حکيم وظيفه سينده چاليشدي. الجزايرده موصتقيلىک محاربه سي نين باشلاماسيندان سونرا، او 1956-جي ایلده موقتى اولاراق ائلچي کيمي سفر ائتديگي ميللى آزادلىق جبهه سي (فلن/ميللى آزادلىق جبهه سي) تشکيلاتينا قوشولدو. آنچاق اونا، الجزايرين موصتقيلىگيني گؤرمک قسمت اولمادی. او " يئرین لعنتلنمه سي" کيتابي نين نشريندن جمعي اوچ گون سونرا، واشينقتون شهرينده بير خستخانادا خرچنگ خستليگينه توتولدو و اؤلدو.

"دوستلار، .. بیز یئنی بیر دری یاراتمالیق. یئنی دوشونجه طرزینی گلشدرمه لیبیک. یئنی انسان یاراتمالیق." ¹⁹⁰

علی شریعتی فرانتز فانون گؤروشلریندن تأثیر آلاراق 14-ونجو عصرده خوراسانین "سبزه وار" ولایتینده "سربداران" آد وئردیکلری موغوللار علیهنه اولان کیچیک بیر حرکتی شیعه لیک عصیان دئییه بیرمینجی عصرده یاشایان شیعه توپلوملارینا یئنی بیر اولگو ائتمگه و خاص ایدئولوژیسینی شیعه یئرینه اوتورتماغا چالیشدی، اوخویوروق:

"بیرلیک ایدئولوژی ایله قرآنا قایتیمیش، ابوذر دعوتی و "علوی شیعه لیگی" ایله قاینامیش، قویشمیش، "سربداران انقلابی" ایله "صفویلیک" یئرینه اوتورموش و ایندیکى زامانا اویقونلاشمیش بیر اسلامدیر. بو اسلام اؤزونو گئریجی اسلامدان، صفوی شیعه لیگیندن، صفویلیگین رسمی و ارث گتیردیگی کلیساسیندان (شبه خوانی، مرثیه و نوحه) آیرد ائدر. بو اسلام زامان متینده، ایدئولوژیک ساواش میدانلاریندا، امپریالیستی گوجلر ایله اوز اوزه دوران، دردلر و احتیاجلار دوغرولتوسوندا بیزیم ملتین انقلابچیل هدفلرینی مطرح ائدن بیر اسلام ساییلار. بو اسلام زاماندان، تکنولوژیدن، یاشاییشدا اولان دگرلرین و رابطه لرین سرعت ایله دگیشدیگیندن قورخمایان و قیرلر بوجاغینا سوروکلمگن بیر اسلام ساییلار. بو اسلام خلایقیت و اؤز عصری نین رهبرلیک مسئولیتینی قبول ائدن بیر اسلام ساییلار. بو اسلام بو عصرین انسانینی نجات وئرن، دردلرینه درمان ائدن، بللی اولمایان مقاملارا آچیقلیق گتیرن و بوگونکو انسانین وجدان اضطرابلارینی دا آرادان قالدیران بیر اسلام ساییلار." ¹⁹¹

اوسته گؤرون دوگو کیمی، علی شریعتی "ابوذر" آدلی بیر فیقورو یونتاماقلا و دیکتمکله بیرمینجی عصرین شرط و قوشوللارینا جاواب وئرمگه چالیشمیش. او قاباغا باخماق و حرکت ائتمک یئرینه گئری-یه دوغرو

¹⁹⁰ Frantz Fanon und sein Buch *Die Verdammten dieser Erde*:
www.bpb.de/gesellschaft/bildung/filmbildung/193512

¹⁹¹ علی شریعتی، بازشناسی هویت ایرانی- اسلامی، ص 322 .

(بازگشت به خویشتن) و صفوی یئرینه "انقلاب سربداریه" دئییه انقلابی شعار وئرمه سینه باخمایاراق گئری قایماغی و توپلومو دوشونجه باخیمیندان گئری سوروکلگمه و کئچمیشه دوغرو اؤز حسرتینی بیر گلچک آرزوسو دئییه نظریه ائتمگه چالیشمیش. بو دوشونجه طرفدارلاری بوگون فارس جامعه شناسلاری آراسیندا "بازخوانی" باشلیغی آلتیندا کئچمیش کؤهنه فیکیرلری بیر داها توجیه ائتمگه و اونلاردان انقلابی و قاباقچیل بیر آنلایش اورتایا قویماغا چالیشارلار.

علی شریعتی نین "سربداران" مسئله سینی مطرح ائتمه سی، شیعه اساسلی بیر اومتچیلیک گؤروشو دئییل، خاریجی گوج مقابلینده "ایرانیت" دئییه فارس کیلیگیمینی قابارتماق منظور اولونار. بو گؤروش مدنیت باخیمیندان عربلیک و تورکلوک کیملیگی علیهینه؛ و سیاسته اولاراق غرب علیهینه یؤنلمیش بیر ایدئولوژی ساییلار.

1320 - 1330 اونجو میلاد ایللرینده بیر موغول خانى نین بئش نفر ائلچىسى سبزوارین یاخینیندا "باشتین" کنديده حسین حمزه و حسن حمزه ائوينده قوناق اولارکن شراب ایستدیکلری و خانیملارینا دا ال قويدوقلارینا قارشین ایکی قارداشین صبری توکنه رک شمشیره ال آتماقلاری و ائلچیلری اؤلدوردوکلری نتیجه سینده ساکینلر اؤز لرینی "سربداران" آدلاندرمیش و اداره لری اشغال ائتمیش. بئله لیکله بونلار محله اؤز لرینه گوج اولماغا باشلامالارینا باخمایاراق موغوللار طرفیندن بو حرکت باسدیرلمیش. علی شریعتی بئله بیر کیچیک حرکتی صفوی ایمپراتورلوغو یئرینه اوتورتماغا چالیشار.

علی شریعتی نین بو آبارتیجی و شیشیردیجی گؤروشلری ایلك اولاراق رادیکال و تندورو سازمان مجاهدین خلق آدلی تشکیلاتی نین مختلف قوللارینی و تئوریست فرقان محفلینی دوشونجه و فیکیر باخیمیندان تغذیه ائتدی. نتیجه اعتباری ایله کئچمیشده فقه عالیملری ایله کیرواتلیلار و دانیشگاهلیلار آراسیندا اولان قوپوقلوق بیریرینه باغلاناراق

"همه باهم" دئیه هامی بیرلیکده نجف شهرینه سورگون اولموش سید روح الله موسوی خمینی چتری نین آلتیندا توپلانماغی و ایران ممالیکی محروسه سینى تئوکراتیک و تمامینچی فقه حؤکومتینه تسلیم ائتمگه یول آچدی.

بیلیندیگی کیمی سبزوارین باشتین کندیده 14-ونجو عصرده باش وئرمیش محلی بیر اتفاقی فارسلیق تاریخینده سربداران دئیه تانینمیش. بو حرکتدن یولا چیخاراق 1979-دا انقلاب اولدوقدان سونرا، مختلف ایدئولوژیلره منسوب اولان فارس قورویپلاری یانلیش فایدالانماغا چالیشمیش و چالیشار. 1360 (1981) اینجی ایلده، بیر کمونیست قوروه "اتحادیه کمونیستهای ایران" -سربداران دئیه جمهوری اسلامی علیهینه آمیل مئشه لرینده ساواش آچدی و چوخ زمان کئچمه دن یئنیلگه یه اوغرادى.

علی شریعتی عرب ائتنیکینه منسوب اولان امام حسینی ایرانیشدیرمک، داها دوغروسو فارس تقدیم ائتمک دوغرولتوسوندا یازدی:

"امام حسین نین کافیرلره قارشین ساواش آچماسی اونون ایرانلی روحونون تجلی ائتمه سی ساییلار. [چونکی امام حسین] ایرانا طرف حرکت ائدیر. مختارین امام حسین نین قانی نی آلاق اوچون باش قالدیرماسی، بیر سایدایرانلیلارین موختار حرکتینه قوشولماسی بونو گؤستریر: - ایران ملتى باسقى آلتینا آییندقدا "شیعه" باش قالدیریر. صفوی حرکتی او آغاجین وئردیگی یئمیش و میوه ساییلار. بو اساسدا صفویلیک قاباقکی زمینه ایله یئنی بیر باشلانقیچ یاراداراق عثمانلی دؤلتی ایله اوز اوزه دورار و مقابله ائدیر"¹⁹².

شیعه تاریخینی نظردن کئچیردیکده محمد پیغمبرین یاخین صحابه لریندن اولموش سلیمان ابن صُرد آدلی ذات کوفه شهرینده یاشارکن کوفه لیلره

¹⁹² علی شریعتی، بازشناسی هویت ایرانی- اسلامی، ص 106-107.

وساطتچی اولاراق حسینی کوفه شهرینه خلیفه اولماق اوچون، دعوت ائتمگه ترغیب ائتدی. اونلار کوفه لی اولاراق کربلاده زامانیندا حسینه کؤمک ائده بیلمدیکلری اوچون عملسیزلیکدن وجدان عذابی چکه رک توبه ائتمک و دوشمن الینده اۆلمک قرارینی آلدیلار. دئمک، آرادا "ایران روحو" دئییه بیر فاکتور اولمامیش. آوروپادا تحصیل آلمیش بیر شخص اولاراق علی شریعتی نین خرافات اساسیندا انسانلاری بوش بوش و اساسسیز سۆزلر ایله آله سالماسی، اولدوقجا فاجعه لی بیر سیاست و شیادلیق ساییلار. علی شریعتی نین امام حسینی "ایرانیت" روحونا باغلاماگی و اونو عربلیکدن آییرماگی هئچ ده اتفاقی دئییل، یئری گلدیکده شیعه نی اسلامیتدن تجرید ائتمگه چالیشمیش؛ اوخویوروق:

"مریم عیسائین آناسیدیر. من بو سایاق قاباغا گئده رک فاطمه-دن سۆز آچماق ایستردیم، آنجاق دئییه بیلمدیم." ¹⁹³

اوسته گۆروندوگو کیمی، علی شریعتی مسیحیت پیغمبری اولان عیسی مسیحین آناسی "مریم" قارشیسیندا شیعه دئییه "امامت" اوچون امام حسین نین آناسی "فاطمه" نی مطرح ائدر. آنجاق امام حسین "امامت" آنلایشی نین بیرینجی امام اولمادیگی، علی زامانیندا خلیفه اولدوغونو دا نظره آلاراق ایکی دین و مذهب آناسی دئییه مریم ایله فاطمه آراسیندا قوشالیق (موازنه) اولوشدورابیلمدیگی اوچون، علی شریعتی آچماز اولاراق فاطمه نی آتاسینا، آناسینا، ارینه، اوشاقلارینا نسبت وئره، گئنه ده نسبت وئریلن هر بیر شخص ایله "فاطمه" فاطمه دئییل دئییه، فاطمه نین ساییلان شخصلرین هامیسی ایله نسبتی اولدوغونو و عئینی حالدا، "فاطمه نین اؤزونون ده فاطمه اولدوغونو" وورقولماق زوروندا قالار. دئمک، بیر رومان یازماق روحیه سی ایله علی شریعتی فارسلیق اوچون مذهبی متن یازماغا چالیشدی.

¹⁹³ علی شریعتی، فاطمه فاطمه است.

شیعه فقه عالیملى مرتضى مطهرى نین ده گلدیگی قناعتیه اساسا اؤزلى "عوامزده" اولدوقلارى اوچون¹⁹⁴، شیعه لیكده دگیشیکلیک ائتمک جسارتی اؤزلىنده گؤرمدیكلری تقدیرده شیعه اصولوندا هئچ بیر دگیشیکلیک ائتمک اولماز.

مسئله بئله اولدوقدا قورو سؤزلر ایله علی شریعتی کیمی رومانیک متنلر یازماق ایله شیعه اصولوندا هر هانکی دگیشیکلیک ائتمک اولماز. علی شریعتی فاطمه نین شخصیتی اوزره "اغراق" ائتمگه چالیشاراق یازمیش:

"مریم عیسائین آناسیدیر. من بو سایاق قاباغا گنده رک فاطمه-دن سؤز آچماق ایستردیم، آنجاق دئییه بیلمدیم:

فاطمه خدیجه نین بؤیوک قیزیدیر دئمک ایستدیم؛ فاطمه اولمادیغینی آنلادیم. فاطمه محمدین (ص) قیزیدیر دئمک ایستدیم؛ فاطمه اولمادیغینی آنلادیم. فاطمه علی نین (ع) خانیمیدیر دئمک ایستدیم؛ فاطمه اولمادیغینی آنلادیم. فاطمه حسین نین آناسیدیر دئمک ایستدیم؛ فاطمه اولمادیغینی آنلادیم. فاطمه زینب نین آناسیدیر دئمک ایستدیم؛ گنه فاطمه اولمادیغینی آنلادیم؛ یوخ (بونلار هامیسی وار؛ بونلار هامیسی فاطمه دئییل)، فاطمه فاطمه آدلانا¹⁹⁵.

علی شریعتی بورادا اؤزونو یوردوقدان سونرا، فاطمه نین سایدیگی شخصلرین هامیسی عایید اولدوغونو، سونوندا فاطمه نین ده فاطمه اولدوغو ایفاده ائتمیش. بو قدر ینری گویه باغلاماق، اغراق ائتمک، انسانلارین مغزلیرینی یئمک ایله علی شریعتی شیعه لیگه نه وئرمک ایستر و نه دئمک ایستر؟ دئمک، بئله ایچی بوش (محتواسیز) کتابلار یازماق انشا یازماغی تداعی ائدر. علی شریعتی نى جامعه شناس

¹⁹⁴ مرتضى مطهری، عوامزدگی:

<http://www.mortezamotahari.com/fa/bookview.html?BookId=421&BookArticleId=130854>

¹⁹⁵ علی شریعتی، فاطمه فاطمه است: خواستم بگویم فاطمه دختر محمد (ص) است دیدم که فاطمه نیست.

قلمه آلانلار، اونو ایران ممالیکی محروسه سی جامعه سی نین عوام بیر جامعه و توپلوم اولدوغونو تثبیت ائتدیگینی وورقولاماقلاری بلکه ده یالنیش اولماسین. آنجاق بئلنچی متن یازماق و متن تۆرتمک و تولید ائتمگین جامعه شناسلیق، حتی اسلام شناسلیق ایله ده ایلگی و علاقه سی اولابیلمز.

نهضت آزادی (ملی و مذهبی) محفلی ایسه 1344-ده شهریور آیی نین اون بئشینده، مجاهدین خلق ایران آدلی بیر چریکی تشکیلات دوغدو. مجاهدلر، مهدی بازگان و علی شریعتی نین یازدیقلاری سیاسی مذهبی متنلری اساسیندا "فضل الله مجاهدین علی القاعدین اجرا عظیما" شعارینی اؤزلرینه بایراق ائده رک شاهلیق علیهینه سیلاحلی ساواشا باشلادی. علی شریعتی نین رادیکال یانچیلاری انقلاب عرفه سینده شیعه فقه عالیملرینی دوشمن اسلام قلمه آلماقلا و "اسلام منه‌ای روحانیت" باشلیغی آلتیندا 1356-دا علی گودرزی باشلیغی آلتیندا فعالیتیه باشلادی. انقلاب اولدوقدان سونرا، خطر بللی اولاراق فرقان گوروهو ماللاراری علی شریعتی خطی نین دوشمنی قلمه آلدی. بئله لیکله فقه درسی اوخوموش ماللاراری تئور ائتمکله مشغول اولدو. محمد مفتاح، مرتضی مطهری و قاضی طباطبائی آدلاراری تئور ائتمکله فرقان عضولری تانیناراق اعدام اولدولار و آرادان گئتدیلر. علی شریعتی "اسلام منه‌ای روحانیت" موضوعسو اوزره یازدی:

"بیر مدت اولار، من ایسلامیتین بیر مقاما یوکسلدیگینی، روحانیت انحصاریندان و کنترولوندان چیخدیغینا اومودلو اولموشام. دوزدور؛ ایندی اساسی قودرت گئنه ده رسمی روحانیتین - بو مرجعلرین و مجتهدلرین" الینده-دیر. بونا باخمایاراق، ایسلامیت رسمی اولمایان نسللر آراسیندا،- اؤز جانیندان کئچنلر، اؤز جانینی قوربان وئرلر آراسیندا - گؤزلنیلر و انتظاردان اوزاق اؤزونه خاص عاشیقلر قازانمیش. اونلار بو چرچیوه-ده پول و دین ایله محصور اولمامیشلار. اونلار، ایسلامی، زامانی و تاریخین آخیشینی سئوه رک درک ائتمیشلر. اونلار ایسلامیتین اوزونو دونیا

چاپیندا دگیشمیش و ایسلامی دونیادا بگه نیلر دوروما (وضعیه) گتیرمیشلر. رسمی روحانیتیمیزین اؤلومو ایله خوشبختلیکه ایسلام اؤلمه یه جکدیر"¹⁹⁶.

اوسته گؤروندوگو کیمی، فقه عالیم‌لری (رسمی روحانیت) نین اؤلومو دئمک، اسلامدا ماللا آنلایشی نین اولمایاجاغینی منظور ائدر. او اساسدا دا فرقان بؤلگو (گروهو) خمینی خطینده اولان سیاسیلشمیش ماللارای هدف آلدی. آنجاق فرقان محفلی چیریکیلیک عملیاتینا تدبیرلر گؤرمدیگی اوچون، قیسا بیر زامان ایچریسینده عضولری تانیندی، توتولدو و دارماداغین اولدو. علی شریعتی گئنه ده آرتیرمیش:

"گلجه گین ایسلامی ماللا ایسلامی اولمایاجاقدیر. قومداکی و مشهدکی ایسلام دا دگیشه جکدیر. مذهب گوجو ایندین، گونو بوگوندن رسمی و ارثی مرجعلرین و مجتهدلرین اختیاریندا دئییل"¹⁹⁷.

اوسته گؤروندوگو کیمی علی شریعتی بورادا اسلامیتی خاص بیر سیاستین خدمتینه آلاق اوچون، اسلامیتی سسسیزجه ایرانیت دئییه فارسلیق خدمتینه آلاقلا شاهلیغا قارشین بیر دیرنمک وسیله سی کیمی تبلیغ ائتمگه چالیشدی.

علی شریعتی ذهنینده شیعه-دن بیر ایدآل شابلون دوزتمکله او شابلون ایله بو بیر ایدئولوژیلری وورماغا چالیشدی، اوخویوروق:

"... اسلام باشچیسای اؤلدوکدن و اسلام بیر قدرت فلسفه سی شکیلی آلدیقدان سونرا، شیعه اعتراضچی بیر شکیلده بو حرکت ایله مقابله ائده رک اسلامی فلاکتدن (ورطه) قورتاراق اونون انقلابچی شکیلینی قورویوب ساخلادی. گئنه ده شیعه مین ایل بویونجا رهبرلیگین

¹⁹⁶ علی شریعتی، جهت گیری طبقاتی در اسلام، 1355، دفتر سوم ص. 123، آیینمیش: مهدی جامی (جمعی از پژوهشگران)، شریعتی، "امروز و آینده ما" نگاهی به میراث فکری او پس از چهل سال، لندن، 1396، ص. 203
¹⁹⁷ علی شریعتی، نامه به آقایان همایون و میناچی ص. 11 و مجموعه آثار 1، با مخاطب های آشنا، ص. 136.

پاك نيتينه و عدالت سيستيمينه آرخالاناراق اشرافيت، ساسانلى، روملو و بوگونكو غرب ايمپيرىيالىسمى قارشىسىندا محكوم اولان ملتلىرىن سورقو و سؤاللىرىنا جاواب وئرملى اولدو. شيعه گئنه ده طولوم ايله اوز اوزه قالان بىلىنچلى انسانلارنى اىستكلىرى نىن بىر بؤلومونو اله گتىرمكه اولانلار كؤمك ائتمكه اولنلارنى آختاردىقلارى آزادلىغا و انسان كرامتىنه اساسلانان بىر حؤكومت قورولماسىنا بۇن آلدى¹⁹⁸.

اوسته گؤروندوگو كىمى، على شريعتى منظور ائتىدىگى "آزادلىق و انسان كرامتى" آنلايىشى انقلابدان سونرا، حاكىمىتى اله كئچىرمىش كسىم طرفىندن "حزب فقط حزب الله" دئيه درك ائدىله رك بوتون ايران ممالىكى محروسه سى، سياسى "شيعه" مفكوره سى اساسىندا خوشبخت ائتمك آرزوسو اساس گؤتورولدو.

على شريعتى نىن ايفاده ائتىدىگى مقاملارنى هئچ بىرى ايله شيعه اؤز تارىخىنده قهر آمىز شكىلده اوزلشمه مىش. شيعه نىن كئچىرمىش تارىخىنه تانىق اولدوغوموز كىمى، شيعه او قدر ده قاباقچىل، انقلابچى بىر آخىن اولمامىش. ترسىنه شيعه اسلام اچرىسىنده بىر سياسى حزب اولاراق اىلك حاكىم قالماغا (على زامانىدا)، سونرا ايكىنچى چابا (سعى) گؤستره رك حسىنى مدینه-دن كوفه شهرينه دعوت ائتمكه حاكىمىتى اله كئچىرمك دوشونجه سىنى داشىماسىنا باخماپاراق، كربلاده حسىن يالقىز قالدىقدان و يئنىلگه يه اوغرا دىقدان سونرا، شيعه سياستدن اوزاق دوراراق سنىلىگىن مخالفتىنده ساكىن بىر مذهب اولماغا و شكىلنمگه چالىشمىش.

على شريعتى نىن دوشونجه باخىمىندان مرشدى و اسلام پناه جلال آل احمد ده مؤمنلىرى و فقه عاليملىرى نىن مذهب آنلايىشىنى تنقىد آتىشىنا توتاراق اولنلارى مذهب اساسىندا انقلابچى ائتمك اىستىردى، اوخويوروق:

¹⁹⁸ على شريعتى، بازشناسى هويت ايرانى- اسلامى، ص 325 .

"دینین طبیعتی تمام مؤسسسیسه لری، رسمی و سنتی ایله آغیرلیقلی اولاراق خرافاتا اساسلنار. دینین عادت و عنعنه سی کئچمیشه قاچاراق و اوزونو قبرستانین دروازه بانی حساب اندر"¹⁹⁹.

گوروندوگو کیمی بو ذاتلار مؤمنلرین و فقه عالیملی نین دینی عقیده لرینی تنقید ائتمک و اونلارین احساسلارینا توخونماق و یووالارینا چؤب اوزاتماقلا اونلاری دا انقلابچی ائتمگه چالیشدیلار. او اساسدا انقلاب عرفه سینده علی شریعتی و طرفدارلاری یئنی نسلین ذهنیتینده ملکه ائدیکلری "شهادت" شعار، ایران شهرلرینده سیاسی و اجتماعی توپلانتیلاردا و ییغینجاقلاردا زامان زامان سیاسی مقصدلر اوچون، سسلنمگه باشلاندی. بئله لیکله عاشورا دا، کربلا دا اؤز اهمیتینی بیر دین فاکتورو اولاراق اودوزدو؛ اوخویوروق:

" کُلُّ یَوْمٍ عاشورا و کُلُّ اَرْضٍ کَرْبَلَا"²⁰⁰.

بیلیندیگی کیمی، سنتی شیعه اوچون هرگون عاشورا دئییل، فقط محرم آیی نین اونونجو گونو عاشورا گونو ساییلار. بو اساسدا عاشورا گونو و کربلا تورپاغی آنلایشلارینی اؤز مذهبی ماهیتیندن اوزاقلاشدیرماق، هر گون عاشورادیر و هر یئر کربلادیر دئییه شعار وئرمک ایله کربلا واقعه سی ده هر هانکی بیر سیاسی هدفه وسیله اولار. هر هانکی مقدسلاشمیش بیر واقعه نی سیاسی مقصدلر اوچون وسیله ائتمک اؤزو ده نتیجه اعتباری ایله عوامفریبلیک حتی شیادلیق ساییلار.

بیلیندیگی کیمی، ایستر انقلاب زامانی و ایسترسه ده ایران و عراق ساواشیندا ایکی مسلمان توپلوملاری، بیریرلری ایله ساواشارکن شهادت فلسفه سینی انسانلارا خاطیرلاتماق ایله اونلاری ساواشماغا

¹⁹⁹ Mottahedeh, Roy: Der Mantel des Prophten oder das Leben eines persischen Mullah zwischen Religion und Politik, S. 266.

²⁰⁰ علی شریعتی نین 1351-ده حسینیه ارشاد مسجیدینده دانیشیغی شهادت فلسفه سینه اختصاص وئریلمیش. ساواک علی شریعتینی تعقیب ائتمگه باشلادیقدان سونرا، بو شعار اجتماعی و سیاسی محفللرده مطرح اولماغا باشلامیش. متن اولاراق باخ: علی شریعتی، فلسفه تاریخ در اسلام، بخش 4.

ترغیب ائتدیلر. بئله لیکله مسلمانین مسلمان قانینی آخیتماسی نین حرام اولدوغو دقتدن یایینمیش اولدو؛ هر ایکی طرفده اؤلنلرین ده اکثریتی مسلمان ایدیلر؛ آنجاق حاکیم داییره لرین سیاستلری فرق ائدیردی. ایران ممالیکی محروسه سینه حاکیم اولموش شیعه تئوکراتیک حؤکومت، باشدا سید روح الله خمینی عراغا انقلاب صادر ائتمک و عراقدا بیر سیاسی شیعه حؤکومتی قورماق تبلیغات ائتدیگی نتیجه سینده، صدام حسین ده اؤز حؤمومتینی قوروماق اوچون، ایرانین جنوب غرب بؤلگه لرینی اله کئچیرمگه باشلادی. بو مسئله اؤزلوگونده اله آیینمالی بیر مسئله ساییلار. محمدرضا شاه زامانی، فرح پهلوی نین دفتر مودیری اولان رضا تقی زاده، گئنه ده فرح پهلوی دفترینده ایشه مشغول اولان سیدحسین نصر واسیطه سی بو موضوعلارین شاها یئتیریلدیگی اوزره بیلگی و معلومات وئرمیش؛ اوخوبوروق:

"... او گونلر جامعه-ده ایسلاملاشماق قیزدیرماسی چوخ حیس اولونوردو. حسین نصر، شئیخ فضل الله-ین نوه سی، دین اوجاقلاری، او جومله-دن ایسلام اوزره نظر صاحیبی اولان مرتضی مطهری ایله یاخین ایلگی و علاقه سی وار ایدی. او بیر سایدا شاهین یاخینلارینی، او جومله-دن فرح پهلونینی، ایرانلی سیاسی کریزدن کئچمک اوچون، مذهپیلری سیاسی قدرته اورتاق ائتمک و شاهلیغی صفویلر زامانینداکی کیمی ائتمک اوزره راضی ائتمیشدی. بو مسئله اوزره انقلابدان نئچه ایل سونرا، حسین نصر دئدی: - حیس ائدیردیم، بیر موقعیت یارادا بیلیم، او موقعیتده آیت الله خمینی ایله شاه آراسیندا بیر واسیطه اولاراق، اونلاری باریشدیرام و صفویلر زامانیندا اولدوغو کیمی، بیر تور اسلام سلطنتی حؤکومتینه مالیک اولاق. او آیین ایچریسینده شاه، سیزین "انقلابی نیزین سسی"نی ائشیتدیم دئییه تلویزیوندان بیر خبر اوخودو. او مملکتی ترک ائتمک اوچون، تصمیم توتموش و بو مسئله نی ویلیام سولیوان ایله ده آرایا قویموشدو. نئچه گون سونرا، خمینی نی

شاها اوستون توتان سولیوان، شاهلیق نظامیندان کئچمه نین قاچینماز اولدوغونو، گیزلی بیچیمده واشنگتون رئیسلیگینه بیلدیرمیشدی.²⁰¹

اوسته گوروندوگو کیمی آمریکا مقاملاری دا شاهین ایراندا آیریلماسی و اسلام آدی آلتیندا روسیه کؤمونیسیتلیگی علییه بیر اسلام حؤکومتی قورولماسی اوزره راضیلیغا گلیمیشدیلر. مشروطه حرکتینی مشروعه قلمه آلان، مشروطه چیلر طرفیندن اعدام اولان شئیخ فضل الله نوری نین نوه سی، سید حسین نصر، شاه و اطرافلارینی مشروعه (شاه و شئیخ حؤکومتی) مسئله سی اوزره قانع ائدیکن سونرا، فرح پهلوی ایله بیرلیکده بغدادا صدام حسینی گورمگه و اورادان دا نجف شهرینده سید ابولقاسیم خوئی نین شاه حؤکومتی ایله مذهبیلری اوزلاشماغا و یاخینلاشماغا ترغیب ائتمه سی اوچون، تکلیف ائتمگه گئتدیلر؛ بو دوغرولتودا رضا تقی زاده-دن اوخویوروق:

"خمینی نین شرریندن خلاص اولمانی صدام حسین قاباقجا بیلدیرمیش و اونو عراقدا مذهب (شیعه و سنی) قارشى دورماسینا یول آچان بیر عامل قلمه آلمیشدی. صدام حسین داها آیرینتلی شاهین خانیمی فرح ایله بو مسئله نی آرایا قویدو. ... "حضرت ملکه یه دئیینیز، قارداشیم، شاها دئسین. ساواش تانکلارینی و نظامی تجهیزاتى خیابانلارا آپاراق افراطچیلاری قورشونا دوزسون. اونا دئیینیز، بوگون مین ایرانلی اؤلرسه، صاباح بیر میلیون ایرانلی نین اؤلمه سیندن داها دا یاخشیدیر"²⁰².

اوستکی متندن ده بللی اولدوغو کیمی، سید روح الله موسوی خمینی نجفده اولارکن ده تهراندا گلیب گئتمکده اولان ائلچیلری واسیطه سی ایله عراق جامعده سینده شیعه و سنی کسیمی آراسیندا دا بیر قارشى دورما (تنش) اولدوغو اوچون، صدام حسین بو مسئله-دن ناراحتلیق حیسى کئچیریردی. صدام حسین نین بو تکلیفی اساسیندا 1357-ده

²⁰¹ رضا تقی زاده، دیدار شهبانو فرح با آیت الله خویی و پیش‌بینی پیامبرگونه صدام،

تاریخ انتشار، 13.02.2019: www.dw.com/fa-ir/opinion/a-47490812

²⁰² رضا تقی زاده، دیدار شهبانو فرح با آیت الله خویی، باخ اوسته

تانكلارين دا تهران خيابانلارينا گلديگينه تانيق و شاهيد اولدوق. آنجاق آمريکا مقاملاري نين توتدوغو تصميملردن ده بللي اولدوغو کیمی شاهين يئرینه خمینی باشچیلیق ائتدیگی اسلامی حؤکومت حاکیميته گلمه ایدی. فرح پهلوی نی مشایعت ائدن سیدحسین نصر ایسه خمینی خطی و شاه خطی آراسیندا خط واسط اولراق ایستر شاه اطرافیندا جریان ائدن گلیشمکلی و ایسترسه ده صدام حسین ایله تهران آراسیندا اولان دانیشیقلاری مرتضی مطهری واسیطه سی ایله حزب مؤتلفه اسلامی-یه باشد سید روح الله خمینی ذاتا چاتدیردیگی دا هئچ بیر شک و قوشقو یئری بوراخماز. کئچمیش صحیفه لرده تانیق و شاهید اولدوغوموز کیمی مرتضی مطهری ایستر علی شریعتی، مجاهدین خلق، فرقان و ایسترسه ده آیری سیاسی جریانلارین نظرلرینی ائلچی و مکتوب واسیطه سی دورمادان خمینی آدرئیسینه یازمیش و اونو لازیم تصمیملر توتماق اوچون معلوماتلاندیرمیشدی.

شیعه، محرمین 10-ونجو گونونده یاس توتار، عزاسینی ساخلار، 11-ینجی گونونده ائوینده اوتورار و 12-ینجی گونونده ایشینه باشلار. شیعه-ده تعین ائدیجی آددیم اولراق کربلاده توبه چیلر طرفیندن حیاتا کئچمیش یاس مراسیمینی ایلین بوتون گونلرینه تعمیم وئرمکله، "عاشورا گونو" ده انسانلارین تاریخی خاطره لرینده اؤز اهمیتینی ایتیرمیش اولار. بئله بیر تکلیفی (هر گون عاشورادیر؛ هر یئر کربلادیر) هر هانکی حاکیم تکلیف ائتسه ایدی، یقینا فقه عالیملی طرفیندن او حاکیمه و حاکیميته "شیعه دوشمنی" دئییه اعتراض اولوناردی.

بیلیندیگی کیمی، محمدرضا شاه زامانیندا یاز فصلی نین اولینده ساعاتلاری بیر ساعت قاباغا چکمگه باشلادیلار. بو عمل فقه عالیم لری طرفیندن آرزو ائدیلمز قلمه آلیندی. علت ده گون اورتا نامازی نین یئرینی جایدیرماق و انسانلاری گون اورتا نامازی نین دقیق و اقیینی چاشدیرماق نیتینده یاتمیش دئییه قلمه آلیندی. آنجاق گونوموزده فقیه لر شوراسی حؤکومتی نین بایراغی آلتیندا، بایرام قاباغیندا ساعتی قاباغا چکمک و

پاییزین اولینده ساعتی دالی چکمک ده طبیعی بیر عمل قلمه آلینار. بو دا شیعه امتی نین شیعه مذهبینه ایناندیغی دئییل، داها آرتیق فقه عالیملرینه ایناندیقلارینا، داها دوغروسو آخوند زده اولدوقلاری و اعتقاد باخیمیندان فقه عالیملرینه اقتدا ائتدیکلری ایله ایضاح اولونمالیدیر.

بو آرادا علی شریعتی شیعه-ده اولان عاشورا آنلایشینی "کل یوم عاشورا، کل ارض کربلا" دئییه کوفه-دکی توابچی شیعه لرین، باشدا سلیمان ابن صُرد-ین قان ایله بیر داها سوواریلمیش، بللی (مشخص) اولموش بیر مراسیمین پایه سینی و اساسینی یئریندن ائتدیکدن و اونو خاص بیر یئر و خاص بیر گونه عاید اولماز دئییه توپلومو یوبازلاشدیردیقدان²⁰³ سونرا، امام زامانین غائب اولدوغو "غیبت الکبری"نی گؤزلمک و انتظار حالیندا یاشاماق دا یاخشی اولماز و سیاسته قاتیلماق لازیم دئییه "امام زامان" مسئله سینی "امامت" باشلیغی آلتیندا، "تشیع علوی" دئییه سیاسیلشمیش فقه عالیملرینه سیریمایا چالیشدی، اوخویوروق:

"امامیلیک (امامت)

امامیلیک، امت جامعہ سی نین انقلابچی قوروجو سیستمینه اولان بیر اینانچ و اینامدیر. بو سیستم بیر رئزیم اولاراق تاریخدکی آیری رئزیملرین قارشیسیندا یارانمیش. اونون رسالتی پیغمبردن سونرا علوی شیعه لیگینده شیعه اماملارینا باغلی قالماقدیر. بو رئزیمده شیعه اماملاری، اؤز دوغما کاراکتئرلرینه گؤره، جمعیه رهبرلیک ائتمک حقوقونا مالیکدیرلر. بو اساسدا امام زامانین غیبت و اقتیندا علوی شیعه لیگینه اینانجی اولان بیر مؤمن انسان، او رئزیمه قارشى اولان نظامین قارشیسیندا تسلیم اولماسینی رد ائدر. شیعه قبول ائدن حؤکومتلر امام زامان نائبی اولان،

²⁰³ علی شریعتی، فلسفه تاریخ در اسلام، بخش 4.

خالقى امام زامان منظور ائىدىگى قايدا، يول و مقصد اساسىندا اداره ائدرلر...²⁰⁴.

على شريعتى نين بو آنلايشى بوگونكو ولايت فقيه حۇكومتى طرفىندىن ده جان و كۈنول ايله قبول اولوندو. آنجاق على شريعتى نين امام زاماندىن بو قرائتى ايكى مسئلە نى نقض ائدير:

1- شيعە لىر آراسىندا تارىخ آخارىندا قبول اولونان امام زامانىن "غىبت الكبرى" آنلايشى. شيعە اوصولونا گۈرە، امام زامان ھىچ بىر كسى نائىب ائتمىدىگى اوچون، ھىچ كىم امام زامان نائىبى دئىيە شيعە لىرە حۇكومت ائدە بىلمىز.

2- فقه مسئلە لىر اوزرە مچەندلرلىن نقشى دانيلا. فقه عالملىرى بىر شيعە حقوقچوسو اولاراق اۋز رسالتلىرىنى دىن مسئلە لىرىندە درك ائتمگە رك جامعە نين آيرى ساحە لىرىندە، تخصصلىرى اولمايان ساحە لىردە مدير و رئيس اولماغا چاللىشارلار.

على شريعتى نين آنلايشىنا گۈرە، شيعە امتى اۋزو امام زامان دۋولتى قوراجاق. كئچمىشده وقف اولونموش املاكىن گلىرى دە سياسى- اجتماعى مجادىلە، تحصيل مۇسسسىسە لىرى و درس كىلاسلىرى اوچون مصرف اولوجاق. مرجع تقليد آنلايشى ايسە، انقلابى نهضتىن (حۇكومتىن) خدمتىنە آلىنماليدير. سنتى تقليد بوندان سونرا انقلابى نظاما و انتظاما خدمت ائدە جكدىر. تعقىبلر زامانى شيعە اينانجى نين گىزلى توتولماسى (تقيه) انقلابى كادرلارلا سوء قصد دئىيە تفسىر و تعبىر اولوناجاقدىر.

بئلە بىر دوشونجە، دىن و مذهب آنلايشى دئىيل، چىرىكى و پارامىلتىر (نظامى) بىر دوشونجە سايىلار. بو دا على شريعتى نين الجزاير اوزرە فرانسە اىستعمارچىلىغىنا قارشىن يازىلمىش مجادىلە ادبىياتىنى

²⁰⁴ على شريعتى، تشيع علوى و تشيع صفوى، ص. 37-38.

اوخوماسی و فلسطین مسئله سیندن آدیغی تأثیرلردن ایلری گله بیلن بیر آنلایش ساییلار (توره ثوره حتی نصر: غلبه گونونه کیمی، انقلاب انقلاب).

علی شریعتی نین شیعه-دن بو تعبیری و تفسیری اسلامیت ایله اوست اوسته دوشمز بیر خیال ساییلار. علی شریعتی نین آنلایشینا گؤره، 1400 ایل اسلام تاریخی خطا قلمه آینار. علی شریعتی نین شیعه آنلایشی تاریخی اسلام و اسلامیتین ترسینه اولاراق بیر "قیزیل دؤنم و قیزیل دؤور" خیال اولونار.

علی شریعتی نین بو چابالاری، عاشورا آنلایشینی اؤز ماهیتیندن اوزاقلاشدیرماق و امام زامان اوزره انتظار آنلایشینی دوردورماقلا، سنتی شیعه مذهبینی بیر انقلابچیل ایدئولوژی ائتمگی منظور ائدر. بو دا دین و مذهب آنلایشی ایله باغلاشماز بیر آنلایش ساییلار. داها دوغروسو فارسلیغا خاطر اسلامیتدن قاچماق چاباسی نین ایپ اوجلاریندان بیر ساییلار. جلال آل احمد و علی شریعتی بوگونکو سیاسی شیعه ایدئولوژی نین آتاسی ساییلارلار. سید روح الله موسوی خمینی اؤزو ده، 1342-ینجی ایل، قومداکی جلال احمد گؤروشونده، دئمک ایستدیکلری نین هامیسی "غربزدگی" کتابیندا دئییلدیگینی ایفاده ائتمیشدیر.²⁰⁵

علی شریعتی نین ایشلتدیگی "نیابت از امام شیعه" دئییمینی و اصطلاحینی، فقه عالیملی "خمس"²⁰⁶ مسئله سینده قرآندان خاص قرائت ائتدیکلری کیمی، گئنه ده شیعه-دن خاص بیر قرائت ائتمکله "مصادره به مطلوب" دئییه اؤز حئسابلارینا (بیر فقیه شخصین امام زامان نائبی) صادر ائده رک "ولایت فقیه" آنلایشینی اورتایا قویموشلار. بو مسئله ایلک اولاراق شئیخ جعفر کشفی طرفیندن 1850-ینجی ایل قاجار شاهلیغی قارشیسیندا دیکتیلیمیش. اورادا شئیخ جعفر کشفی شیعه

²⁰⁵ آل احمد در طول زندگی اش تنها یک بار امام را ملاقات کرد، مرکز اسناد انقلاب اسلامی: www.irdc.ir/fa/news/3536

²⁰⁶ باخ قرآن مجید، سوره 8، آیه 41: اورادا خمس ساواشدان قازانلیمیش ثروت منظور اولموش.

توپلوموندا حاکیمیتین دنیوی و سیاسی قولونو شاه و معنوی قولو ایسه فقه عالیملى نائىلىك ائتمه لیدیر دئییه بیر ادعا اورتایا قویدو²⁰⁷.

سید روح الله موسوی خمینی نجفده اولارکن، 1348-1349 ایللرینده بو آنلايیشی بیر نظریه حالینا گتیره رک "ولایت فقیه" باشلیغی آلتیندا بیر کتاب بیروتدا چاپ ائتدیردی. بوگون ایرانداکی شیعه ولایت فقیه حؤکومتی آنلايیشیندا ایستر شیعه حؤکومتی نین دنیوی و ایسترسه ده معنوی قولو فقه عالیملى نین اختیارینا آلینمیشدیر. فقه اولمایان سیاسی خادیملر ده فقیه لر شوراسی نین تۆکدوگو تدبیرلر اساسیندا سیاسی مسئله لری قاباغا آپارماغا محکومدورلار.

یئری گلیمیشکن بونو دا وورقولاماق لازیم: - سید روح الله موسوی خمینی بیر چوخ فقه عالیملى نین ترسینه اولاراق فلسفه علمینه علاقه سی اولان بیر ذات اولدو. بو اساسدا چوخلو تهمتلر و ذلتلر ده قومداکی سنتی فقه عالیملریندن معروض قالدی.

²⁰⁷ Heinz Halm, bax orada, S. 132.

ایران ممالیکی محروسه سینده باش وئرمیش انقلاب

انقلابلارین مذهبی سببلی یوخدور. انقلابلار اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بحرانلاردان دوغولار. انقلابلارین یارانماسی نین سببینی تاپماق اوچون، جامعه شناسلار، سیاستچیلر و اوزون زامان آخاریندا تاریخچیلر احتیاج دویولار. بو یاناشماق ایران ممالیکی محروسه سینده باش وئرمیش انقلاب اوچون ده کئچرلی ساییلار. ایران انقلابی نین مذهبی ایدئولوژی اساسیندا یانسیماسی و شکیل آلماسی، غرب ناظرلر طرفیندن گؤزلنیلمز اولدوغو اوچون، بو گلیشمه چوخلو غرب ناظرلرینی مات و حئیران قویدو و گئنیش چاپدا یانلیش قضاوتلره ده یول آچدی. غرب سیاستچیلر ایراندا شاهلیق علیهینه باش وئرمیش و یئرینی شئیخلیگه تقدیم ائتمیش حاکیمیت دگیشیکلیگینی اورتا چاغلارا (قرون وسطی) دؤنوش دئییه بو دگیشیلیک اوزرینده دارتیشارلار.

ایرانداکی سیاسی انقلاب، اصلینده شیعه نی کئچمیش تاریخیندن قوپارماق و شیعه ایچریسینده دگیشیکلیک ائتمک و چوخلو دگیشیملره یول آچماق ساییلار. شیعه دوغولوش گوندن دگیشیمه اوغرایا اوغرایا گله رک گونوموزه چاتمیشدیر. آنجاق بو دگیشیکلیگین اوزون مودتلی قالب قالمایاجاغی دا سورقو و سوال آلتینا آینار. بیلیندیگی کیمی صفویلر زامانیندا شیعه بیرینجی دفعه رسمی مذهب اولمانین یانی سیرا حاکیمیت ساحه سینده ده ایشلندی. آنجاق صفویلرین حاکیمیتدن گئتمه سی ایله شیعه مملکتده عموم خالق مذهبی اولدوغونا باخمایاراق "اسلام جمهوریتی" حاکیمیت گلدیگی گونه دک دین سیاستدن آیری توتولدو و شیعه اؤز سنتی دورومو و وضعیتینی قورودو.

ایران ممالیکی محروسه سینده، مشروطه حرکاتی نین نتیجه سی اولاراق مشروطه یوخسا مشروعه دئییه، بیر قارشى دورما یارانماسینا باخمایاراق مشروطه چیلرین شیخ فضل الله نورینی اعدام ائتمکلی ایله لائیکلیک مذهبچیلیگه کئچری ده اولسا، غالب گلدی. آنجاق احمد شاه

آوروپادا طبی معالجه اولماغا گئیدیگی بیر زامان، خاريجی ایستعمارچی گوجلر، سید ضیالدين یزدی واسیطه سی ایله کئچمیشده هلند سفیرلیگینده مهتر اولموش رضاخان میر پنجه، قاجار شاهلیغی نین قوشون بیرلیکлерینده نظامی دؤره گۆردوگو و حاکیمیت چئوریلیشینده اویقون و مناسب بیر شخص اولدوغو اوچون، ایش باشینا گئیردیلر. بئله لیکله قاجار شاهلیغی یئرینه نژاد پرست بیر فارس دۆلتچیلیگی و ایستعمارچیلیغی نین اساسی قویولدو²⁰⁸. بو دۆلت سنتی فئدرال و ممالیکی محروسه سیستمی نین یئرینه فارس دیلی و مدنیتینی اساس گۆتورموش بیر مرکزیتچی دۆلت اولدو.

محمود افشار یزدی نین رضاخانا یازدیغی دۆلتچیلیک نظریه سینا اساسا "تک دیل"، "تک بایراق" و "تک دۆلت" دئییه فارسلیق ایران دۆلتی اوچون، اساس گۆتورولدو. 1312 (1933م.) تاریخینده، آلمانیدا آدولف هیتلر (نازی) نژاد تئوریزی و پرستلیک اساسیندا حاکیمیت گلدیکدن سونرا، ایران کلمه سیندن یولا چیخاراق "ایرانلیلار" دا "آریائی" دئییه، آلمان نازیست حۆکومتی ایرانلا دا یاخشى علاقه لر قوراراق انگلیستانین نفوذو کئچری ده اولسا، تهران حۆکومتی اوزرینده آز اولدو. آنجاق رضا خانین فارسلیق اساسیندا دیکتاتورلوغو، آسدى و کسدى سیاستی ایکینجی دونیا ساواشینا دک داوام ائتدی. ایکینجی دونیا ساواشی باشلادیقدان بیر آز سونرا، انگلیستان حۆکومتی فرصت تاپاراق، رضاخان میرپنجین قولاغیندان ایت تولا سی کیمی توتاراق، اونو گمی ایله خلیج و عمان دنیزی اوزریندن موريس آداسینا (جزیره موريس) یولا سالدی. ایراندا یارانمیش قدرت بوشلوغوندان جامعه-ده بیر داها اجتماعى و سیاسى فعالیتین جانلانداسینا یول آچدی. بو یارانمیش آچیق سیاسى فضا و قودرت بوشلوغو هامی اوچون کئچرلی ساییلاردی. آنجاق فارس دیلینی اساس گۆتورموش فارس مدنیت راسیستلری، فارس لائیکلیک و

²⁰⁸ داها آرتیق بیلگی اوچون باخ: ایشیق سۇنمز، آذربایجان مشروطه حرکاتی نین بئنیلمه سی نین سونوچ و نتیجه سی اولاراق فارس ایستعمارچیلیغینا گئندن یول:

www.isiqsonmaz.com/Seite%20257.htm

نژادپرستلیک کؤکلرینی برکیتیمک اوچون، یابین و باسین اورقانلاری واسیطه سی ایله ده فعال اولماغا چالیشدیلار. بونلارین ایچینده "هماد آزادگان" دئییه احمد کسروی باشچیلیق ائتدیگی کتاب یانديران بیر محفل ده وار ایدی.

بیلیندیگی کیمی، احمد کسروی کئچمیشده فقه درسی اوخودوغونا باخمایاراق فارسلیق حاکیم اولدوقدان سونرا، بیر چوخ ماللار؛ او جومله- دن علی دشتی، سیدحسن تقی زاده، محمد تقی بهار کیمی، ماللا گئیمینی چیخاراراق اوروپائی کت شلوار گئیمک و کیراوات تاخماقلا فارس مدنیت راسیستلیگی صفرینه قاتیلدی و شیعه چیلیک (شیعیگری)، صوفیچیلیک (صوفیگری، خراباتیگری)، بهائیچیلیک (بهائیگری) کتابلارینی یازدی. احمد کسروی اؤزونه خاص بیر مکتب یاراتماق چاباسیندا ایدی. او "آئین" و "ورجاوند بنیاد" آدلی کتابلاری دا بیر ایدئولوژی اولاراق اورتایا قویدو. احمد کسروی و اونون طرفدارلاری نین یابین (نشر) مجله لری نین ده آدی "پرچم" ایدی. اونلار سئومدیکلری اثرلری او جومله-دن دیوان حافظ، مفاتیح الجنان و بیر چوخ اثرلری اودا چکیر و بئلنچی کتابلار علییهنه منفی تبلیغات ائدیردیلر. پرچم آدلی درگیده و مجله-ده احمد کسروی، فارس اولمایان دیلترین یوخ ائدیله جگینی و ایران ممالیکی محروسه سی نین هامیسی نین فارس اولاجاغی آرزوسو ایدیلیردی. احمد کسروی، فارس مدنیت راسیستلیگی و فارس راسیستلیگی نین آلینماز بیر قلعه سی حالینا گلمیش ایدی. زامان دگیشدیگینه باخمایاراق بوگون ده بیر چوخ فارس مدنیت راسیستلری احمد کسروینی، پهلوی دؤنمی و دؤره سینه عایید بیر پیغمبری کیمی قلمه آلارلار.

1322 (1943)-ده قم شهرینده ماللا علی اکبر حکمی زاده "اسرار هزار ساله (دعوت از پیشوایان دین کنونی ایران و سخنرانان و نویسندگان و جمعیت‌های طرفدار آن)" آدلی بیر کتابچا یازدی. بو کتابچانین مطلبلری فقه عالیمترینه و ماللارارا، واعیظلره و خطیبلره جواب وئرین دئییه بیر

سورو موضوعلار توخونموشدو²⁰⁹. او کتابچانین گیریشینده احمد کسروی ادبیاتیندان تأثیر آلمیش متنن اوخویوروق:

"... دین باشچیلاریمیز بوگونه کیمی، دئمیشلر، یازمیشلار و تک باشلارینا قاضی یانینا گئتمیشلر. آیریلاری بو دوغرولتودا بعضا دانیشماق جسارتی، بعضا ده بیلگیلری اولمامیش. بعضا بیر نفر اورگی یانان اولموشسا دا، دانیشارکن اونون قارشیسینی آلیب و سسینی بوغماغا چالیشمیشلار. بو سیز دین آدلانیدیردینیزین یوزده دوقسان بئشی ساپقینلیق (گمراهی) دیر. من، بونو سیزه اثبات ائتمگه حاضیرم. دئدیکلرینیزه اطمینانینیز وارسا، گلین بیرلکده بونلاری دانیشاق، یازیب بیر کتاب اولاراق اورتایا قویاق. بئله لیکله هامی قضاوت انده بیلسینلر. بلکه ده دئییه سینیز: -بیز تصرف ائتدیگیمیز بیزه عایید، هرکسین بیر سؤزو وارسا، گئتسین اؤزونه ثابت ائتسین. آنجاق، خالق دوشونجه سی نین قارشیسیندا هؤرولموش او محکم بوغومون (سدین) سیندیغینی بیلیمک لازیم. دئمگه سؤزونوز وارسا، گؤزل! سؤزونوز یوخسا، سوسماق، آیریلارینی تکفیر ائتمک، اینانجی خاراب اولموش دئمک و ایستیکان سویا چکمک ایله انسانلارین احساسلاری نین قارشیسیندا دورماق اولماز"²¹⁰.

علی اکبر حکمی زاده داوام ائتدی:

"... انسانلار بیر یاندان قانون قبول ائدر، بیر یاندان بو قانونلار ایسلاما ضد (بدعت: خلاف شرع) آدلانار. کیمسه لر بیر یاندان دؤلت مالی، بانک پولو حرامدیر دئییرلر، بیر یاندان دا مال آلماق اوچون باشقالاری نین چیگینلریندن یوخاری باشلارینا چیخارلار. خالقا، بیر یاندان قانون قویماق (فتوا) مجتهدین حقیدیر دئییلر، بیر یاندان دا مجتهدلرین حضوروندا، قانون قویانلار سس وئرمک واجیدیر، دئییلر. بئله بیر خالق هئچ بیر باشاریق

²⁰⁹ هفته نامه پرچم، شماره 12، علی اکبر حکمی زاده، اسرار هزار ساله، 1322.

²¹⁰ هفته نامه پرچم، شماره 12، باخ اورادا، ص. 4.

قازانا بیلیمز. آنلاییش بئله اولدوقدا بیزیم وضعیمیز دگیشمک اولاراق بئله ده قالاچاقدير" ²¹¹.

اوسته گؤروندوگو کیمی، علی اکبر حکمی زاده فقه کسیمینی و ماللارای بورادا توتارلی سیخیشدیرماغا چالیشدی. بو مسئله نین بیر طرفی ساییلار. آنجاق مطلبین داوامینی اوخودوقدا، علی اکبر حکمی زاده ده احمد کسروی کیمی "رضاخان"نی خالق اراده سینی تمثیل ائدن بیر شخص تانیتدی. اوخویوروق:

"دؤلت خالقان آیری اولمادیغینا باخماپاراق چوخلو یازیچیلاریمیز خالقدا هر بیر پیسلیک گؤرورلرسه، گوناھینی دؤلتین باشینا آتارلار. خالق بیر شئی ایسترسه، دؤلت نئجه مانع اولابیلر؟ رضا شاه او قدر گوجو ایله ایرانندان بیر چادیر دا آپارایلمدی. بئله لیکله ایندیکی دؤلت، خالق ایستگی قارشیسیندا جامعہ نی اصلاح ائتمک اوچون نئجه مانع اولابیلر" ²¹².

اوسته گؤروندوگو کیمی بو مسئله ایکنجی دونیا ساواشی زامانی و ایراندا قدرت بولشوغوندان اورتایا چیخمیش بیر گؤرونوم و منظره ایدی. علی اکبر حکمی زاده گننه یاردی:

"دوغرودور. عقلینی، بلکه ده حیسلرینی آیق آلتینا آتان، عادت و تقلیده گؤز تیکن بئله بیر توپلومو آیتماق و اونلاری بئله بیر باشماغینا باشماقچا دئمک اولمایان دیکتاتورلارین قارشیسیندا دیرندیرمک اولدوقچا چتین بیر ایشدیر. آنجاق چیخیش یولو و چاره نه اولابیلر... آیریلاری، مین ایل ایچینده او قدر تبلیغ ائتمکلی ایله انسانلاری بوگونه سالمیشلارسا، بیز مین بیر ایل ایچریسینده یوز قات اونلاردان داها دا آرتیق قاباغا گئده بیلریم. بیلیندیگی کیمی، اونلار بو ایشلری انسانلاری آلداتماق و رئیس اولماق اوچون ائتمیشلر. آنجاق بیزیم اؤرک یاندرماقدان، حق سئومکدن

²¹¹ هفته نامه پرچم، شماره 12، باخ اورادا، ص. 5.

²¹² هفته نامه پرچم، شماره 12، باخ اورادا، ص. 5.

باشقا هئچ بیر آیری نظریمیز یوخدور. بو اساسدا الله دا بیزه کؤمک ائده جکدیر"²¹³.

علی اکبر حکمی زاده شیعه یه نسبت وئرلمیش اوصوللاری سورقو و سوآل آلتینا چکدی و یازدی:

"بوگونکو دینیمیز دئییر: - الله بیردیر. آنجاق آياغینی نئچه الله-لیقدان دا یوخاری قویموشدور. اونا الله آدی وئرمی، آنجاق اختیارلارینی اماملار و امامزادالار آراسیندا مقام و منصبلرینه گؤره پایلامیش. کیمسه الله-آ دیل اوزونلوق ائدرسه، هئچ کیم قاباغینی آماز. خیام و آیریلاری او قدر الله قارشیسیندا ادبسیزلیک ائتدیکلرینه باخمایاراق گئنه ده فیلسوف و بؤیوکدورلر. کتابلاری دا هر یئرده وار. آنجاق بیر دئسه، گونیزه تاپینماق، ایسلام علیینه او قدر ووروشموش بوته تاپینماقدیر (بت پرستی). دئییلر: اینانجی (عقیده سی) خارابدیر، دوشونجه سی زهرلیدیر... بلکه ده بونلاری بوته تاپینماق عملی تانیما یاسینیز. من سیزدن سوروشورام: - بوته تاپینماق دئییل می؟ سیز بوته تاپینماغی معنا ائدینیز. بئله لیکله دانیشیق قورتارسین...

قرآن نئچه آیه-ده پیغمبرین غیب بیلمدیگینی دئمیش. نئچه آیه-ده اونون دا آیری انسانلار کیمی، بشر اولدوغونو بیلدیرمیش. یالنیز اونا "وحی" اولونور و او دئییر: -او فایده و ضرر صاحبی دئییل (قل لا املک لنفسی نفعا ولا ضرا)، آنجاق سیز امامزاده داوود اوزره ده بو آنلایشی قبول ائتمک ایستمزسینیز. ابن مکتوم (پیغمبرین یاخین صحابه سی) کؤر ایدی، او دا پیغمبردن گؤرر گؤز ایستمدی، پیغمبر ده اونا گؤرر گؤز وئرمدی. عقیل، علی نین قارداشی، کؤر ایدی، او دا قارداشینا دخیل دوشمدی، علی ده قارداشی نین حاجتینی یئرینه گتیرمدی. آنجاق سیز امام تربتی نی هر بیر درده داوا تانیتمیسینیز... دوغرو دئییرسینیز سه، نه اوچون

²¹³ هفته نامه پرچم، شماره 12، باخ اورادا، ص. 7.

معطل سینیز؟! بوتون خسته خانالارا، داواخانالارا، طب بیلک یوردلارینا و داواچیلارا (داروساز) بویوروق وئرینیز، دوکانلارینی باغلا سینلار"²¹⁴.

علی اکبر حکمی زاده عزا توتماقدا ثواب مسئله سینه توخوندو، اوخویوروق:

"بو الله بیر عزادارلیق یوخسا زیارت اوچون، مین شهیدین ثوابینی، بیر روایتیه یوز مین شهیدین ثوابینی و بیر روایتیه گؤره ده مین مین شهیدین ثوابینی وئرر. بیز تانیدیغیمیز الله دوغرودان دا بودورسا، "بدر" و "احد" شهیدلری نه قدر بد بخت ایمیشلر. اونلار الله-ین دستگاهی نین اوشاق اویونجاغی اولدوغونو بیمدیکلری اوچون یئرسیز شیرین جانلارینی قربان وئردیلر. بیز ده نه قدر خوشبخت ایمیشیک بئله بیر الله-ی تانیدیق. نتیجه اولاراق راحت یثیب، ایچیب، یاتیریق و بیر زیارت ائتمکله مین "بدر" شهیدی نین ثوابینی قازانیریق. آفرین بو دنیا شایدلارین اویونچو اولدوقلارینا..."²¹⁵.

ماللا علی اکبر حکمی زاده، شیعه لرین اماملار اوزره ائدیلمیش غلو آنلاییشلارینا اشارت ائتدی، اوخویوروق:

"بوگون دینیمیز امامتین پیغمبرلیکدن سونرا اولمایسینی قبول ائدیر. آنجاق عملده اماملاری پیغمبردن یوکسک قلمه آلیر. بیلیندیگی کیمی، بیز و سیز پیغمبر طرفیندن هئچ بیر کؤرون شفا تاپماسینی، خسته نین ساغلاملاشدیغینی ائشیتمه میشیک. بیر نفرین پیغمبره نذر ائتدیگینی گؤرمه میشیک. آنجاق بونلاری و بونلارا بنزیرینی اماملار و امامزاده لر اوزره چوخ ائشیتیمیش و گؤرموشوک. پیغمبر دئییر: -قازانچ و زیان صاحیبی دئیيلم. آنجاق بونلار دئییر: - دنیا داغیلسا، علی اونو داغیدار... بو دا کسین بیر آنلاییشدیر: -اماملار پیغمبردن آشاغی مقامدا یئر آلارلار. بئله لیکله نجه اولایلر، سورقو: - ائمه و سیدلر اوچون بو قدر مجلس

²¹⁴ هفته نامه پرچم، شماره 12، باخ اورادا، ص. 7-9.

²¹⁵ هفته نامه پرچم، شماره 12، باخ اورادا، ص. 10.

قورولار و کتابلار یازیلار، آنجاق بو ایشلر پیغمبر اوچون کئچرلی (معمول) دئییل. بونلارین علتینی رقابت، عنادچیلیقدان باشقا بیر شئیده تاپماق اولار می؟²¹⁶.

علی اکبر حکمی زاده مملکتده قانونون اجرا اولوب اولمادیغی یازدی:

"قانون

... بوگونکو دینیمیز دئییر: - یالنیز شرع اسلامدان بیزه قالمیش قانون رسمیدیر و اونا اطاعت ائتمک ده واجیب و آیری قانونلار یئرسیز و بئله لیکه بدعتدیرلر.

شرع قانونلاری نه قدر ده کامل اولسا، گئنه ده بشرین بوتون احتیاجلارینی تأمین ائتمک اوچون، یئترلی دئییل. بوگون بیر چوخ قانونلارا احتیاجیمیز اولدوغو کیمی، اؤرنک اولاراق ثبت، بانک، محکمه قانونلاری، بودجه حئسابلاماق، گؤمروک و یوزلر بونلارا بنزر و شرع اولمایان قانونلار. بیر طرفدن بیز بونلارا قانون قویارساق، او بیر طرفدن دئسه لر، بونلار شرعی دئییل یوخسا بدعتدیر .. آیری بیررسی کربلایا گئتمک اوچون آدینی یازدیرماغا بیر مبلغ روشوت وئرمیش. اونا نه اوچون روشوت وئره رک دؤلت حساس پوست و مقامدا اولان ایشچیلرینی خاراب ائدیرسن دئمک یئرینه اونا دئییلر: -بونلار حضرت سیدالشهدائین یانیندا منظور اولونار. آیری بیر یئره گئتمز. یاخشیدیر، انسانین پولو بو یولدا خرج اولسون...²¹⁷.

اوسته گؤروندوگو کیمی، مؤلیف مدنی حقوقلاری دین آدی آلتیندا یاقینلاشمیش خرافی گؤروشلره قاریشدیرماقلا سفسطه ائتمیشدیر. دئمک، خرافاتی یئرینده نقد ائتمک دوغرو دور، آنجاق اونو شیعه اصولو قلمه آلماق دوزگون ساییلماز.

²¹⁶ هفته نامه پرچم، شماره 12، باخ اورادا، ص. 17.
²¹⁷ هفته نامه پرچم، شماره 12، باخ اورادا، ص. 36.

"اسرار هزار ساله" آدلی کتابچانین یاییلماسینا و چاپ اولماسینا قارشین تهران بازاری اعتراضلارا باشلادی. تهران بازار اهلی اعتراض ائتدیکدن سونرا، سید روح الله موسوی خمینی بو کتابچایا جاواب وئرمک قصدی ایله "کشف الاسرار" آدلی بیرینجی سیاسیلشمیش گؤروشلرینی کتاب اولاراق اورتایا قویدو²¹⁸.

کنچمیش یازلاردا اشاره اولوندوغو کیمی ایکینجی دنیا ساواشیندا رضانی انگلیستان موريس آداسینا گؤندردیکدن سونرا، ایران مالیکی محروسه سینده سیاسی قودرت بوشلوغو یارانديغی اوچون، مشروطه چیلر ایله مشروعه چیلر بیر داها اوز اوزه گلدیلر. یئنی مدرسه سیستمی ایله تربیت آلمیش کسیم مشروطه چیلر طرفیندن یئر آلا رکن، تهران بازاری بیر عنعنه اولاراق فقه، علما و ماللا کسیمینی دستکلمگه داوام ائتدیدی. علی اکبر حکمی زاده اؤزو بیر ماللا اولاراق سنتی ماللاری بیر چوخ خرافات مسئله لری و پهلوی قانونلاری ایله دوشمنلیک ائتمگه مسئول تانیديغی و اونلاردان یازدیغی "اسرار هزار ساله" آدلی کتابی واسیطه سی ایله توضیح ایستمه سی تهران بازاری نین ناراحتلیغینا و اعتراضینا یول آچدی. نتیجه اعتباری ایله پرچم مجله سی نین باغلانماسی ایله بو غائیله یه سون قویولدو. آنجاق سید روح الله خمینی فرصتدن استفاده ائده رک "کشف اسرار" آدلی کتابینی یازماقلا بیر داها مشروعه چیلیگی سیاستین گونه داشیدی. "کشف الاسرار کتابیندن اوخویورویق:

"... بوگونلرده نچه نفر عقلسيز تاپيلمیشلار. اونلار بوتون گوجلرینی، قوتلرینی یولسوزلوق، فتنه، تفرقه و جامعه نین اساسینی قارشیدیرماغا خرج ائدرلر. بوگون اود ایچینده اولان دنیا مجبورا الینی دینه و ماللارا طرف اوزاتمیش و اوزاداجاقدیر. او معنوی گوجلردن کؤمک ایستر. بیزیم بعضی یازیچیلاریمیز، فته سالماقدان باشقا بیر هدفلی اولماقسیزین (اولمادان)، دینه، دینچیلیگه و ماللارا سالدیرماغی اؤزلرینه لازیم

²¹⁸ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، 1323.

بىلمىشىلار. اونلار اۆز نىڭلى قىلمىلى ايله كاغىزلارنى قارالاراق خالق آراسىندا پايلامىشىلار. بوگون، اونلار خالقنى ماللارلا، دىنە و دىنچىلىگە قارشىن سىست ائتمە نىن بۇيوك بىر جنائىت اولدوغونو درك ائتمىز. مسلمان مملكتلىرى يوخ ائتمك اوچون، ھىچ بىر شئى اونون كىمى، كۆمك ائتمىز... بو كىتابچادا چوخلو اجحاف اولدوغونو گۆردوگوم اوچون، مجبور اولاراق او خطالى و عدالتسىزلىك يوللارى قىساجا آچىقلاماق اىستىدىم..²¹⁹

سید روح الله خمینی قومدا بىر ماللا اولاراق فتوا ماھىتىلى حۆكوم وئردىكەن سونرا، مسئلە اوزره اىضاح يازدى:

"بو يازىچىلارنى دانىشىقلارنىدان الله و قرانى قبول ائتىكلىرى بللى اولدوغو اوچون، عقل حۆكم ائتىدىكى يولدان دا آزمامىش و آيرى بىر شئى قارشىسىندا دا تواضعكار دئىللىر. بىز دە اونلا ايله عقل حۆكمو و قران آيه لرى اساسىندا دانىشىق ائدىرىك. اونلار قارائلىق اولان مقاملارى، بو ايكى مسلم اصل اساسىندا ھر ايكى طرفە گۆرسە دىرىك. بئله لىكلە اونلار اثبات ائدك و آچىقلاياق: - الله و قرانا اينانچلارى وارسا، ھمىشە لىك حدىثلر قارشىسىندا تواضعكار اولمايدىرلار".²²⁰

اوستە ايفادە اولونموش نظر منطقە اويقون گۆرونمە سىنە باخمايلاق يازى نىن داوامىندا سید روح الله موسوى خمینی فیضیە قومدا تحصيل آلمىش شیعە نى وھابى طرفدارى اولماقدا اتھام ائتدى:

"... بونلار، اۆز ادعالارىنا گۆرە آيدىندىرلار، تقلید يوكونون آلتىندان قاقماق اىستىرلر. تقلید يوكونون آلتىندان قاقماغى قران و اسلامدان اوز دۇندىرمك و دىن بۇيوكلىرىنە يامان دئمك خيال ائدرلر. بونلارنى نجد چۆللرىندكى وحشىلردن و رياضداكى دە وە اوتارانلاردان اولدوقلارنى بىز بىلىرىك. بونلاردونىا ملتلىرىندن آبروسوز، بشر عائىلە سى نىن آن وحشىسىپىدن

²¹⁹ سید روح الله موسوى خمینی، كشف الاسرار، ص. 2-3.

²²⁰ سید روح الله موسوى خمینی، كشف الاسرار، ص. 3.

اطاعت و تقلید ائندلرندیرلر. بونلار شاه و الله-ین مالیاتیندان (خراج) قاچان و نجد چؤلرینده کی وحشیلره حمال اولموشلاردیلار"²²¹.

سید روح الله خمینی هر هانکی بیر فاکت اورتایا قویمادان دوشونجه مخالیفی علیهینه گئنه ده یازدی:

"بونلار، بیر نئچه نفر الدن آله دولاشمیش وهابیلیگین چتینلیکلی ايله اولشمیشلر، اؤزلی علمی باخیمدان طعیف اولدوقلاری اوچون تشخیص وئره بیلمه یه رک جواب دا وئره بیلمه دیلر... اؤزلی ده بو عقلسیز اشکاللار جاواب آماق اوچون، بیر بیلجی عالیمه تمکین ائتمدیلر. بئله لیکله، کؤرلر کیمی بیر سورو دوه اوتاران، عقلسیز و مدنیسیز وهابیلری تقلید ائتمگه مجبور اولدولار. دئمک، اونلار بیر سایدا قارا دریلی و عقلسیزلار اطاعت ائتمدی و نجد چؤلرینده کی وحشیلری تقلید ائتمگی بویونلارینا دا آلمادیلار. آنجاق شهرت قازانماق حیسی و اگوئیستلیک (متکبرلیک) اونلار کؤمک ائتدی، بئله لیکله اونلار بو نظری اؤزلینه نسبت وئرمکله اؤزلینی بیر ابتکار صاحیبی قلمه آماق و قاباقچیل تانیتماقلا فتنه-دن تۇرنمیش بیر سیرا عامیانه سؤزلی، یامان و یاووز ايله خالقا تحویل وئردیلر"²²².

اوسته گؤروندوگو کیمی، وهابیلرین، مدینه شهرینده شیعه قبرلری اطرافینا قویولموش تزئینلری "بت پرستلیک" دئییه، ووروب بیخدیقلاری و پیس عمللری بیر سیاسی سبب اولاراق شیعه قوم شهرینده مطرح اولموش سورقو و سؤاللار دا کؤلگه سالاراق، جاواب وئرمک یئرینه تاریخی حادیثه بیر داها دیله گتیریلدی و عربلر وحشی (مشتی صحرانشین سیاه بی خرد) قلمه آلیندی. بو گؤروش سید روح الله موسوی خمینی نین اثرلرینده و دانشیقلا ریندا تیکرار اولاراق جمهوری اسلامی حؤکومتی تهراندا حاکیم اولدوقدان سونرا دا، فارس حؤکومتی نین عربستان شاهلیغی ايله ایلگی و ایلشگیلرینده بیر سورتوشمک و

²²¹ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 4 - 5.

²²² سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 5.

قارشى دورماق عامىلىنە دۇندو. سىد روح الله خمىنى، على اكبر حكىمى زاده نىن تنقىدى مراجعتىنە جاواب اولاراق يازدى:

"... بونلارن جامعه-ده اللرىنى آچان، يالانلارنى اورتايا قويان فقط ماللارديرلار. آيرى انسانلارن بير سىراسى نىن بو زمينه لردە تخصصلىرى يوخدور، بير سىراسى دا بىلىگى صاحابى اولسالار دا، بونلارن نوخدا قىردىقلارى نىن قاباغىنى آلماغى اؤزلىرىنە وظيفه بىلمزلىر..."²²³.

يئرى گلميشكن بورادا، مرتضى مطهرى نىن ده وورقولايدىكى كىمى، جامعه نىن عوام و آخوندزه و ماللارلارن دا "عوامزده" اولدوقلارنى وورقولماق لازيم و واجيب سايبىلار²²⁴. دئمك، منطق و عئلم اولدوغو يئردە مطرح اولموش تۆهمتلرى بيله مذهب اساسلى دگم ايله ده جاواب وئره بىلىردى. آنجاق بير جامعه نىن بوتون انسانلارنى بىلمز و خاص بير گوروهو سىسسىزجه "اشرف مخلوقات" دئيه گؤزه چكك و عملده ايسه عملسىز اولدوقلارنى ثابت ائتمك منطقە اويقون گؤرونمز. بو دا بازار كسىمى ايله فقه كسىمى نىن،- تاريخدن گونوموزه گله بيربىرلىرىنە- سىياسى باخىمدان چؤرك بورج وئردىكلرى ايله ايضاح اولونابيله جك بير آنلايىش سايبىلار. سىد روح الله خمىنى "پيغمبر" و اماملاردان كؤمك اىستمە نىن، "تربت"دن شفا اىستمە نىن دوغرو اولوب اولمادىغىنى ايضاح ائتمك و جاواب وئرمك يئرىنە مختليف مکتبلردە اولان شرکلىك (نچه الله- لىق) گؤروشلىرى ايضاح ائتمگە چاليشدى²²⁵. آنجاق سونرا جاواب يئرى بوش قالماستىن دئيه يازدى:

"فرض ائدك؛ الله-دان باشقا، پيغمبر، امام و هر كسدن حاجت يئرىنە گلرسه، بىز اونلارى الله دئيه حاجتى اونلاردان اىسترسك، نچه الله-لىق سايبىلار. عقل و قرآن تانىق و شاهيد اولدوغو كىمى. بئله بير وضعيت

²²³ سىد روح الله موسوى خمىنى، كشف الاسرار، ص. 9.

²²⁴ مرتضى مطهرى، عوامزدگى:

<http://www.mortezamotahari.com/fa/bookview.html?BookId=421&BookArticleId=130854>

²²⁵ سىد روح الله موسوى خمىنى، كشف الاسرار، ص. 10 تا 15.

اولمازسا، نئچه الله-ليق ساييلماز. بيلينديكى كيمي، بوتون دونيا سيستيمي نين بير بيرينه احتياجى وار و دونيا مدنيتى نين تملى بير بيريله امكداشلىق اوزرينده قورولموشدور"²²⁶.

اوسته گوروندوگو كيمي، سيد روح الله خمينى بورادا ايكي باشلى جاواب وئرمگى مصلحت گوردو. او بير ياندان الله يئرینه "پيغمبر" و اماملاردان كؤمك ايستمه نين شرک اولدوغونو تأييد ائتدى؛ باشقا ياندان لازيم و ملزوم دئيه پيغمبر و اماملاردان كؤمك ايستمك شرک اولماز دئيه مسئله نى يوماغا چاليشدى.

سيد روح الله خمينى بازار اهلينى و مؤمن كسيمى اؤز آرخاسيندا حيس ائتديكن سونرا، "كشف الاسرار" آدى كتابيندا حؤكومت مسئله لرينه و ولايت فقيه آنلايشينا دا يئر وئردى. يئرى گلميشكن دئييلمه ليدير؛ ولايت فقيه آنلايشينا بيرينجى دفعه كاشانلى ملا احمد نراقى يازديغى "عواید الايام" آدى كتابيندا يئر وئريلميشدير. بو كتاب عرب ديلينده 1245 ه. ق. ايل تاريخينده يازيلدى. سيد روح الله خمينى خرافات مسئله سينه داير جاواب اولاراق يازدى:

"بیز باش يارمانين حارام و زيارتگاهلارين يالان اولدوغونو قبول ائدك. آنجاق ماللا باش يارمانين حارام اولدوغونو دئمه ميشسه، خالق هارادان باش يارمانين حارام اولدوغونو آنلاميش. ماللا دئميشسه، خالق دا ماللانين حارام دئديگيني بيلميشسه، بورادا ماللانين گوناھى ندير؟ هانكى وسيله ايله ماللا بو ايشين قارشيسيني آلماليدير. يالنيز حارام دئمكله، او دا سيز اعتراف ائتديگينيز كيمي، او قدر دئميش، هامى بونو آنلاميش. بيز دئييريك: - هامى ماللايا كؤمك ائتمه ليدير؛ بئله ليكله ماللا گوجلنسین، نفوذو آرتيسن. ماللانى كيچيمسمگين، انسانلارين گؤوندن سالماغين نتيجه سى بو اولار. ماللار خالقين گؤزوندە بؤيوك گؤرونسه ايديلر، ماللارين سؤزو انسانلارا اثر ائدردي. ماللانين سؤزونو قبول ائتمسه

²²⁶ سيد روح الله موسوى خمينى، كشف الاسرار، ص. 27.

ایدیله ده، ماللا قهریه گوج ایله اونلارین قاباغینی آلاردی. ماللانین نوفوذو بیر مملکتده بو اؤلچوده اولسا، سیزین کیمی، آلسیز، آیاقسیز، بیر شیعه مملکتینده قرآنین، اسلامین و ماللانین ایستگی نین ترسینه اولاراق یئردن قالخاراق آغزینیزدان گلن پیس سؤزو اونا دئسه، خالق و دؤلت ده سیزین دیشلرینیزی سیندیرماسا، بو ماللا ایله هئچ بیر شئیین قارشیسینی آلماق اولماز"²²⁷.

اوسته سید روح الله آرزو ائتدیگی وضعیت بوگون ایران ممالیکی محروسه سینه شیعه لیک آدینا فارس حؤکومتی طرفیندن اعمال اولونار. قمه وورماق و باش یارماق شاه زامانیندن یاساق و قاداغا اولماسینا و جمهورى اسلامى حؤکومتی ده هلال احمره قان باغیشلامانی داها یاخشی دئییه سفارش ائتدیگینه باخماپاراق بوگون ده بعضیلری گیزلینجه بو عملی شاهکار قلمه آلاراق قمه وورارلار. زیارتگاه (روضه) آنلایشی ایسه جامعہ خرافی اولدوغو اوچون، عجیب و غریب آدلار آلتیندا، او جومله-دن "امامزاده بیژن" کیمی ائوجیکلر تیکیلر و "زیارتگاه" دئییه عوام جماعات نذر دئمک، و پول تؤکمکله حاجتلی او قبیرده یاتان ذات طرفیندن قبول اولوناجاغی آرزو ائدیله. بیر سیرا مداحلار دا شاعیرلیک طبعی ایله یاشادیقلاری اوچون، اؤزلریندن نوحه قوشماقلا خالقین باشینی قاتماغا، امرار و معاش ائتمگه چالیشارلار. سید روح الله خمینی ماللارین قدرتی نین آرتیریلماسی نین واجیب اولدوغو اوچون یازدی:

"شیعه مرکزی اولان نجف علمیه حوزه سیندن قیراقلی بؤرکون (لبه دار/ کلاه لگنی) و خریستیانلیق خاچی شعارى نین حارام اولدوغو بیلدیریلدی. بونلار حارام اولمانین یانی سیرا شرع قانونلاری ایله ضدلیک اولوشدوردوغو اوچون، مملکتین ده مصلحتینه ضدلیک اولوشدورار. بونلار باخمایاراق، سیزین کیمی نوختا قیرمیشلاردان، سفیحلردن، کؤرلر کیمی، دینین و مملکتین داشینی دؤشلیرینه چیرپانلاردان، کیم بو فتوالارا اؤنم و اهمیت وئردی. ماللا هر نه دئدیگی ایجرا اولونماسی اوچون،

²²⁷ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 212.

نوفوذلو اولمالی و قدرت ده ماللا ایله اولمالیدیر. بونلارا باخمایاراق ماللانی چۆرگی داش یوخسا کرپیچ اولسا دا، هئچ بیر زامان امر و نهی مسئله سینی اسیرگمه میس و اسیرگمز ده...²²⁸.

ماللا کسیمی نین قدرتی نین داها دا چوخالماسی اوچون سید روح الله خمینی یازدی:

"ماللانی دئمگه سۆزو چوخدور. سیز بیر آدم دین و مملکتی دوزتمک اوچون آتینیز. بئله لیکله ماللا بیر چیراق کیمی، سیزین ایکینجی آدمی نیزین قاباغینی ایشیقلا ندیرسین. بیز، سیزین و سیزین کیمیلرین عقل حؤکمو، الله حؤکمو و ماللا حؤکمو ایله دوشمن اولدوغونوزو و یئرسیز، ایستر اؤز طرفینیزدن و ایسترسه ده آیریلار طرفیندن ائدیلن بیر خارابکارلیغین گوناھینی ماللانی بونونا قویماقدان، خالق ماللاردان اینجیک سالماغینیزدان و نتیجه آلمانیزدان خبریمیز واردیر. بو سفیه آدمین اورک یاراسی نین تازالانماسی، کئچمیشده بیر مدت مرثیه اوخودوغو، بو متنده او گونلری خاطیرلاماسی و یازدیقلاری صفحه لرده ده، کر بلا احوالاتینا "گریز" وورماسیندان بللی اولار"²²⁹.

مذهبی، اجتماعی و اخلاقی مسئله لر اوزره بئله مباحثه ائتمک نظیری گۆرونمه میس. بیر یاندان ماللاری عالم دهر قلمه آلا و انسانلاری ارشاد ائتمک اوچون، ماللانی وجودی لازمدیر دئمگه چالیشار. باشقا یاندان قارشى طرف کئچمیشده روضه خوان اولموشدو دئییه قارالاماغا چالیشار. گئنه داوامیندا یازدی:

"... بو عقلسیز، مملکت قانونلاریندان خبرسیز اولدوغو اوچون، قاچقین رضاخان وئردیگی قانونلارین دگرسیز پول قدر ارزیشی اولمادیغینی بیلیمیر. اونون (رضاخانین) زامانیندا مجلسده قبول اولموش قانونلار یاندریلمالی، یوخ ائدیلمه لی، او گونکو زوراکیلیق ملت وکیللری نین، بوگون وکیللیک

²²⁸ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص 212-213.
²²⁹ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 214.

ائتمک حاقلاری یوخدور. بوگون مجلس، مجلس ایسه، اونلارین اعتبارنامه لری رد ائدیلمه لیدیر"²³⁰.

اوسته گؤروندوگو کیمی، ایکینجی دنیا ساواشی زامانیندا رضاخان انگلیستان واسیطه سی ایله مملکتی ترک ائتدیکن سونرا، ایران ممالیکی محروسه سینده یارانمیش آزاد سیاسی فسادا، بیر داها "مشروع قانون" مسئله سی مطرح اولدو. شئیخ فضل الله نوری طرفیندن مطرح اولموش مشروع دوشونجه سی، بیر داها سیاست مؤیدانینا داشینماقلا کئچمیش صحیفه لرده اشاره اولدوغو کیمی، کئچمیشی سولچو اولموش جلال آل احمد و اونون دوشونجه باخیمیندان شاگردی اولموش علی شریعتی، بو مشروع آنلاییشینی بیر سیاسی نظریه حالینا گتیرمکله فارس حاکیمیتچیلیگینه شیعه نی بیر وسیله ائتمگه چالیشمیشلار.

جلال آل احمد و علی شریعتی نین نظریه لری اساسیندا شاهلیق سیستمینده تربیت آلمیش دانیشگاه کسیمی نی ده بوتون مملکتده اولان اقتصادی و سیاسی بحرانلارین چیخیش یولونون آچاری اسلامدیر دئییه قلمه آلماقلا ایکی پارالل سیاسی اسلام آخینی (جریان) ایشه باشلادی. بو آخینلارین حوزه تمثیلجیسی سید روح الله خمینی و مرتضی مطهری و دانشگاه تمثیلجیسی مهدی بازگان و سید محمود طالقانی اولدولار. سید روح الله خمینی ایسه دوشونجه و فیکر باخیمدان پهلوی زامانینداکی دانشگاهلاری و اورادا تحصیل آلمیش اؤیرنجیلری شیعه اوچون باریشماز دشمن قلمه آلیردی. سید روح الله خمینی بو آنلاییشی حاکیمیتی اله آلدیقدان سونرا دا تهرانین جماران حسینیه سینده مدافعه ائتدی، ائشیدیریک:

"خطر دانشگاه از بام (بمب)خوشه ای بالاتر است. هر چه فساد توی این مملکت پیدا شد، از این اشخاصی بود که در دانشگاه تحصیل کرده

²³⁰ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 214.

بودند، تخصص هم شاید داشتند، هر چه متخصصتر بدتر. ما را خواهی نخواهی دانشگاه میکشد به دامن آمریکا یا شوروی. نمیشود غیر از این. برای اینکه اساس از دانشگاه شروع میشود. دانشگاه بدترین مرکزی است برای اینکه ما را به تباهی بکشد. تمام این مصیبتها که برای بشر پیش آمده است، ریشه اش از دانشگاه بود. ریشه اش از این تخصص های دانشگاهی است..²³¹.

اوسته کی مطلب سس فایلی اولدوغو اوچون، امانت قورونسون دئیه اورجینال متن قالاراق اوخوجولار اوچون بیر داهای تورکچه یه ترجمه ائدیلر.

ترجمه: بلیکیوردونون خطری [مملکت اوچون] بیغیناق بومبادان داهای دا چوخدور. بو مملکتده اولان بوتون یولسوزلوقلار، بلیکیوردوندا تحصیل آلمیش شخصلر طرفیندن اولموشدور. اولابیلسین، اولارین تخصصلری ده وار ایدی. نه قدر متخصص اولسا، او قدر ده پیس اولار. بلیکیوردو ایستر گنج، ایستر تئز اولسون، بیزی آمریکا یوخسا روسیه کومونیستلیگی آیاغینا چکر. بلیک یوردو بوندان آرتیق اولابیلمز. یولسوزلوقون اساسی بلیکیوردونان باشلانیدی و بلیکیوردو پیسلینگین مرکز اولدوغونو اوچون، او بیزی یوخلوقا آپارار. انسان اوغلونا گلمیش بوتون بدختلیکلرین کؤکو بلیکیوردونان، بلیکیوردوندا تحصیل آلمیش متخصصلردندیر".

سید روح الله خمینی، رضاخانین قاجدیگی، مملکتده قدرت بوشلوقو یاراندیغینی نظره آلاراق قلمی نین ایستر دالی، ایسترسه ده قاباغی شاهلیغین دونیوی نظامی و انتظامی سیستمینی بیچیب یئره تۆکمگه چالیشدی، اوخویوروق:

"ساوادسیز بیر عسگرین بییندن چیخان او سفیه سؤز چورودو و اسکیدی. یالنیز الله قانونو قالاجاق و حؤکومدارلارین اشغالچیلیگی اونو اسکیته بیلمز. بو وار اولان قانونلار زوراکی صاحبیلری اؤلرکن، اولار دا

²³¹ سخنان سید روح الله موسوی خمینی در جماران در جمع دیدار کنندگان:
www.youtube.com/watch?v=b1hnRvo8-Ww&ab_channel=tanha317

اۇلرلر، آيريجا، ماللا (روحانى) روحون حكيمى اولاراق دونيادا خيانتين، اوغورلۇغون، غارتچىلىگىن كۆكونو كىسمك ايستر. ماللا ايمكانسىزدىر، بىرىنچى آدىمىنى الله قانونى نىن عليھىنە گۇتورسون، حرام مال و زوراكيلقلا امرار معاش ائتسىن و انسانلارا حرام و حلال دئيه امر و نهى ائتسىن²³².

اوستكى متندن آنلاشىلدېغىنا گۆره رضاخان دا توركيه-دن، آتاتورك سياستيندن طبعيت انده رك دين خادىملرىنه حقوق وئرمگى تكليف ائتميش. فقه عاليملىرى بو مسئله ايله راضىلاشماميشلر. سيد روح الله خمينى نىن "فقه عاليملىرى" اوزره "روح طيبى (پزشك روح)" آنلايشىنا گلدىكده بو آنلايش شيعه ليك ايچره ده بير مسئله لى آنلايش ساييلار. بو آنلايش مسيحيت دونياسىندان آلينميش بير راهبه ليك آنلايشى ساييلار. راهبلىر عيسى مسيحى "روح القدس" تانيديقلارى اوچون، عيسى مسيحه تاپيار و استغاثه ائدرلر.

فقه عاليملىرى ايسه، اسلاميت قانونلارنى اۇيرنميش، اۇيرتمگه و بو دوغرولتودا امر و نهى ائتمگه ده نظر صاحى ساييلان متخصصلر اولدوقلارينا باخمىياراق اونلار دا آيرى انسانلار كىمى تغذيه ائتيديكلرى و اۇزلرىنى كئچينديرمك اوچون امرار و معاشا محتاج اولدوقلارى اوچون، مقدس سايىلابىلمزلىر. دئمك، بير سيرا عوام انسانلارنى معملىرى مقدس قلمه آلدىقلارى، اونلارنى "آخوندزده" اولدوقلارينا اساسلارنى، آخوندلارنى دا بير سىراسى حددن آرتىق "عوامزده" اولدوقلارى اوچون، عواملار كىمى دوشونر و فكىر يئريدرلر. سيد روح الله خمينى "كشف اسرار" آدىلى كتابىندا "الله حۇكومتى" آنلايشىنى اورتايا قويدو، اوخويوروق:

"يالنيز حق عقلينى بىلن بير حۇكومت، آچىق قوجاق و آچىق آلين ايله اونو (الله-ى) قبول ائدر. الله حۇكومتى نىن بوتون ايشلىرى حق، بوتون دونيا و

²³² سيد روح الله موسوى خمينى، كشف الاسرار، ص. 216.

بوتون وارلیق اونا عاییددیر. او اؤز مالینا حاکیمدیر. هرکسدن هر نه آلارسا، اؤزونونکودور. بونو (بو آنلایشی) آرقین و تزگیندن بیر شخصدن سونرا، کیمسه دانا بیلمز. بئله لیکله حؤکومتلرین وضعیتینی معلوم اولار و اسلام حؤکومتی نین رسمی اولماسی دا بیلدیریلر...²³³.

اوسته گؤرونوگو کیمی، "عقل" و "حق" منظور ائتدیگی "حؤکومت" شیعه حؤکومتی ساییلار. سید روح الله خمینی بو آنلایشی سونرا "ولایت فقیه" حؤکومتی دئی 1349-دا نجف شهرینده یازدیغی متنلرده کتاب اولاراق اورتایا قویدو. دئمک، بوتون نظام و انتظاملار انسانین دوشونجه سی نین ثمره سی ساییلار.

آنجاق دینلی توپلوملاردا و جامعه لرده "وحی (نقل)" تعیین ائدیجی اولدوغو و "امت" اینانچ (باور) اساسیندا پیغمبره و اماما تمکین ائتمگه مجبور اولدوغو اوچون، دوشونجه باخیمدان صغیر و آخوندزده ساییلار. آخوند کسیمی ایسه بعضی مقاملاردا "عوامزده" و بعضاً ده تکفیر اولماقدان و تضییقه معروض قالماقدان قورخدوغو اوچون، شیعه اصولونو دا آیری بیر آخوند قارشیسیندا دفاع ائتمکدن چکینیر و قورخار. بئله لیکله حق دانیشان قورخاق اولدوغو اوچون، حاقسیز وضعیت دوشر و "خلاف حق" قلمه آلینار. بو مسئله یاخشی آنلاشیلرین دئی علی اکبر حکمی زاده و سید روح الله خمینی نین نظرلری نین ایکیسینی بیریرلریندن مستقیل اوخوماقلا بیر قناعت گلمک اولار دئی دوشونورم.

علی اکبر حکمی زاده یازدی: "بوگونکو دینیمیز دئییر: - امام زاماندان قاباق قورولموش حؤکومتلر باطلدیرلر (كُلُّ رَايَةٍ تُرْفَعُ قَبْلَ قِيَامِ الْقَائِمِ فَصَاحِبُهَا طَاعُوهُ يُعْبَدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ). [گئنه] دئییر: - سلطانین گوردوگو ایش و سلطان ایله امکداشلیق ائتمک کفر عملینه برابردير (سالته عن

²³³ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 222.

عمل السلطان فقال الدخول في اعمالهم والعون لهم و السعى في حوائجهم عدل الكفر)...²³⁴.

اوسته کی متنه جاواب اولاراق سید روح الله خمینی یازدی:

"بو یازیچی مطلبلری قاریشدیرمیش، بیربیرلری نین اوستونه تۆکموش. دلی آدام کیمی اعتراض ائتمگه باشلامیش. بو حدیثلرین هر بیر عقل اولان شخص لازیم گۆردوگو قورولاجاق عادل الله حؤکومتی ایله ایلگی و ایلشکیسی یوخدور. بیرینجی دئییلیمیشده ایکی احتمال وار:

- بیرینسی امام زامانین ظهور ائتمه سی دوغرولتوسوندا اولان خبرلر ساییلار. او ظهور ائتمدن قاباق "امامت" دئییه باش قالدیران عالیملر باطل ساییلار. بونلار ظهور علامتلی اوزره ده دئییلیمیشلر.

- آیری بیر احتمال: دونیادا قورولان و امام زامان ظهور ائدن گونه دک هئچ بیر وظیفه نی دوغرو و دوزگون یئرینه یئتیرمک نیتی اولمایان بیر حؤکومت. سیز علی بن ابیطالب حؤکومتیندن سونرا، دونیادا هانکی عادل بیر حؤکومتدن بیلگی و معلوماتینیز وار؟"²³⁵.

[جاواب] ایکینجی دئییلیمیش: بورا قدر گۆردوگونوز کیمی، بو آزقین دلی، دئییلیمیشلری نقل ائتمکده ده خیانت ائدر. ترس دورومدا و وضعیتده مطلب آیدیندیر. منیم اونا جاواب وئرمگیمه احتیاج یوخدور. بو و بونا بنزر دئییلیمیشلر هر هانکی بیر ظلمه و طولومچولوگه کؤمک ائدن دؤلته داخل اولمانین قاباغینی آلاق اوچون، منظور اولموشلار. بئله بیر آنلایش دونیانین بوتون قانونلاری طرفیندن قاداغاندیر. سیزین نظریزه اساسا، هرکسین آدینی سلطان قویسالار، او انسانلارین، جانینا، مالینا، ناموسونا مطلق حاکیمدیر. بو اساسدا دیکتاتورلار قول اولموشلاری نه اوچون نفرین ائدرلر و اونلاری تعقیب ائدرلر. نه اوچون مختاری و احمدی

²³⁴ هفته نامه پرچم، شماره 12، علی اکبر حکمی زاده، اسرار هزار ساله، ص. 27.

²³⁵ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 225.

توتساق و مجازات ائتمک یئرینه اونلاری تمجید و تعریف ائتمه دیلر. اونلار دا سلطانین ایشچیلری ایدیلر...²³⁶.

اوسته گؤرونوگو کیمی، تقدیم اولموش بیرینجی روایت مقابلینده سید روح الله خمینی بیر فقه عالیمی اولاراق مسئله نین یالان یوخسا دوغرو اولدوغونا اصلا توخونمادی و ایکی احتمال اساسیندا اؤز دوشونجه سینی آیری شکیلده اعمال ائتمگه چالیشدی.

سید روح الله خمینی فقه عالیملی مسئله سی اوزره جاواب وئرکن ده دوشونجه باخمیندان قهره متوسل اولماغا چالیشار²³⁷. او زامان منظور ائدیگی قهر عملی، بوگون جمهورى اسلامى آدى آلتیندا مخالف نظرلر علیهنه اعمال اولونار. باشقا بیر یاندان سید روح الله خمینی "غیبت الکبری" باشلانیدقان سونرا، شیعه نین دنیوی حؤکومتلره قاتیلماقدا و شریک اولماقدا ماراقلی اولمادیغینی دا نظره آلماز.

ایکینجی روایت ایه، سید روح الله خمینی منطقى جاواب وئرکم یئرینه عصبى حالتده قارشى طرفى "بیخرد، خیانتکار و خائن" قلمه آلدی؛ آنجاق دوشوندوگو عادل حؤکومت، عملده ایهسه بوگون ایران ممالیکی محروسه سینده شیعه توپلومونو شیعه لیکدن یئزدیرمیش گؤرونر.

بئله بیر مقاملاری نظره آلدیقا سید روح الله خمینی، فقه عالیمی اولماسینا باخمایاراق شیعه آنلایشیندان عدول ائدیگی اورتایا چیخار. او اساسدا دا بعضی فقه عالیملی، "ولایت فقیه" حؤکومتی نی شیعه اصولونو نقض ائتمکده اتهام اندرلر. بو دوغرولتودا گئنه اوخویوروق:

²³⁶ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 227.

²³⁷ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 212 (باخ: نفوذ روحانی وقتى در یک مملکت اینقدر شد، که مثل شما چند نفر بیسر و پا در مرکز مملکت شیعه بر خلاف قرآن و اسلام و روحانی از جا برخیزید و هرچه ناسزا است به آنها بگوئید و مردم و دولت دندانه‌های شما را درهم نشکنند، با این روحانی دیگر نمیشود جلوگیری از هیچ چیز کرد)

"بیز دئییریک: یولسوزلوغون قارشیسینی آماق و مملکتی اصلاح ائتمک و خالقا فایدالی اولماق اوچون بیر دیکتاتورلوق تشکیلاتا کیمسه قوشولارسا، یاخشى و بعضا حتی واجیب ساییلار..."²³⁸.

گۆرۈندۈگو کیمی، بورادا واقعیتلری درک ائتمکدن عاجز ساییلار. هر بیر شخص، بیر سیستمین خدمتینه آینارسا، او سیستمده بیر مهره وظیفه سینی اوینامیش اولار. او مهره یئری گلرکن گوج اعمال ائتمک اوچون، ایشه سالیئار؛ بعضا ده آچیلیب قیراغا قویولار. سید روح الله خمینی حاکیمیتچیلیک مسئله سی اوزره "کشف الاسرار" آدلی کتابیندا یازدی، اوخوورویق:

"بیز دئییریک: - بیر حؤکومت، یوخسا بیر رژیم دگیشیکلیگی اوچون گرک فقیه لر و بیلکلی ماللار بیر قوروجولار مجلسی (مجلس مؤسسیسان) قورولمالیدیر. اولار عدالت، الله بیرلیگی، دیندارلیق، طرفسیز و هوا و هوسدن اوزاق خصلت ایله تانینمالیدیرلار. بئله لیکله سئچیملرده مملکت و خالقین صلاحینا اولان سلطانی، عادل و مملکت قانونلارینا، الله قانونلارینا تابع اولان شاهى سئچسینلر. .. بیز دئییریک:- مدرس لر قانون قویان هیئتین، ایجرائیه قوه سی و قضائی قوه سی نین ریاست هیئتینده اولمالیدیرلار. بئله لیکله مملکت بو فلاکتدن خلاص اولابیلر. ... دین، حیوانلیق ائوینی، انسان ائوینه چئویرر. او دا حیوانلار یاشاییشیندان فرقلى اولار. دین، نوخدا قیرمیش حیوانلارین باشینا نوخدا سالار. او دا سیزین بوگونکو یاشاییشدان فرقلى اولار. دین، عصیانکارلیغی، ظالیملیگی دونیادا یوخ ائدر. او دا سیزین بوگونکو یاشاییشلا اویقون دئییلر..."²³⁹.

اوسته گۆرۈندۈگو کیمی بوگونکو ولایت فقیه نظریه سی، او زامانلار پهلوی شاهلیغی اوزره ده دئییلیمیش و ایفاده اولونموشدور. بو نظریه 1850-ینجی ایل شئیخ جعفر کشفی طرفیندن نسبی و ملا احمد نراقی

²³⁸ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 227.
²³⁹ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 233-235.

طرفیندن بیر آز تکمیل و سید روح الله موسوی طرفیندن داها دا تکمیللشمگه دوغرو آتیلیمیش آددیم اولموشدور. گئنه ده "کشف الاسرار" کتابیندان اوخویوروق:

"... بیز دئییریک: - سیزلری، سیاسی مسئله لری تشخیص وئرمکدن عاجیز ائده رک، قاباغینیزا بیر نئچه رادیو قوتوسو قویموشلار. سیزلردن الله-وئرن عقلی آلمیش، اونون یئرینه باشینیزا قیراقلی بؤرک (کلاه لگنی: کلاه لبه دار) قویموشلار. مملکتین بوتون وارینی، سیاسی اقتدارینی سیزلردن آلاراق سیزی خیابانلاردا، سو حووضلاریندا چیلپاق خانیملارا باخماقلا مشغول ائتمیشلر. منه اینانین و اجازه وئرنیز، اولدوقجا تئز بئله بیر چکیلیمیز و دؤزولمز یاشاییشین و قدرت بوشلوغو حاکیم اولان مملکتین فاتحه سی اوخونسون. اولابیلسین، بو فاتحه-دن سونرا، مملکت دوزلسین و بیز یئنی بیر یاشاییشا مالیک اولاق"²⁴⁰.

سید روح الله موسوی خمینی "اسلامی حؤکومت" قورماق اوغروندا دوشونجه و فکر اولوشدورماغا چالیشاراق یازدی:

"دین، حؤکومتین تکلیفینی بللی ائتمدیگینی هانکی اساسدا دئییر، هارادان بیلیرسینیز؟ دین حؤکومته تعین تکلیف ائتمه میشمسه، نئجه اسلام پیغمبری حؤکومت قوردو؟ سیز دئیگینیز کیمی، پیغمبر دونیانین یاریسینی آلدی. او قورولوش دین علییه ایدی می، یوخسا دین بویوروغو اساسیندا ایدی؟ دینه خلاف اولسایدی ایسه، اسلام پیغمبری و علی بن ابیطالب نئجه دینه خلاف داوراندیلار و رفتار ائتدیلر؟"²⁴¹.

گؤروندوگو کیمی، بورادا خطاب اولونان بیر سیرا فقه عالیملریدیرلر. اونلارا گؤره، "غیبت الکبری"-دان سونرا، بوتون دنیوی حؤکومتلر و هر هانکی بیر دنیوی حؤکومته اورتاق و شریک اولماق غاصبلیک (غصبکارلیک) ساییلار. بو آنلاییش "غیبت الکبری" باشلادی دئییه شیعہ-ده مطرح اولان

²⁴⁰ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 236.

²⁴¹ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 237.

زامان، امتە بىلدىرىلمىشىدۇر. بورادا سىد روح الله خمىنى پىغمىر و على زامانلارىنداكى حۇكومتلىرىن نىجە اولوب، اولمادىقلارىنى مطرح ائتمىكلە فقه عاليملىرىنى حاكىمىتچىلىك اوزره دوشوندورمىگە چالیشاركن امام زامان آدینا دئیىلمىش امتە ائدىلمىش مراجعتى و روايتى ده بير دفعه ليك اونوتموش و كىچرسىز (مردود) سايمىش مقامدا يئر آلا. گىننه ده "كشف الاسرار" آدىلى كىتابدان اوخويوروق:

"بىز دئیىرىك: - گلىشمىك (توسعه) آدینا، بو دۇلتىن، نىچە مىن نفر مملكتىن مظلوم انسانلارىنى، مسلمانلارىن زيارتگاھلارىندا قورشون ايله دلىك دلىك ائتمە سى، كفر و ظولوم سايىلار. بو ظولومه دۇزمىك كفر و كىردن ده پىسىدىر.

بىز دئیىرىك: - قادينلارىن باش اۇرتوكلىرىنى سونگو ايله گۇتورن، مملكت مالىنى غارت ائدن و باشسىز سايقىلى انسانلارىن چكىمه لر آلتىندا ازىلمىكلرىنه يول آچان و اوشاقلارى قادينلار قارىنىدا بوغولاراق دوشمه سینه يول آچان بير دۇلت، ظاليم و ايشلىرى ده ظولم اساسىندا و كفر سايىلار. بىز دىكتاتور حاكىمىتىن ايشىنى ظاليملىك و اونون ايشچىلىرىنى ده ظاليم حىساب ائدىرىك. سىز بو دئدىكلىرىمىزىن قارشىسىندا، هر هانكى بير سۇزونوز وارسا، دئگىنىز، بئله ليكله داھا دا خالق آراسىندا رسواى اولاسىنىز"²⁴².

بورادا فارس حاكىمىتچىلىگى نىن لائىك كسىمى، او جومله-دن غرب يانچىسى اولموش و غربده تحصيل آلمىش كسىم منظور اولوندو. بونلارا باخمىاراق ساسانىلر اوزره يازىلمىش افسانه لر سىد روح الله خمىنى نى ده اۇز تاثير دايره سى آلتىنا آلدى. بو دوغرولتودا اۇز دىلىندن ائشىدىك، اوخويوروق:

"بىز نه زامان دئدىك: -حاكىمىت اۇز وظيفه سینه عمل ائدىرسه، گىننه ده ظاليمدىر؟ بو سفیه سۇزو هانكى عطرساتانىن دوكانىندان آلمىش، اونلا

²⁴² سىد روح الله موسوى خمىنى، كشف الاسرار، ص. 239.

دینچیلری قانديرماغا و آلداتماغا چالیشیرسینیز!! بیز بو آرادا انوشیرواندان سؤز آچماق ایستمیریک. سیز، مملکتین رسمی قانونلاری اساسیندا عمل ائدن بیر حؤکومت تاپینیز. بئله لیکه بیز او حؤکومتی، انوشیروان حؤکومتیندن عادل دئییه قبول ائدک...

سیز بیلیرسینیز! ماللار خالق آراسیندا معنوی تأثیره مالیک اولسالار، سیزلری اوغورلوق پستلاریندان قیراغا قویاراق، سیزلرین یئرینه دوغرو و دوزگون شخصلری مسئول ائدرلر. الله ایسترسه، بیر گون ملت آییلسا، بیر دفعه لیک سیزلرین تکلیفی بللی اولار²⁴³.

سید روح الله خمینی "کشف الاسرار" آدلی کتابیندا عجیبه و غریبه فاکتلار اورتایا قویماغا چالیشمیش؛ اوخویوروق:

"بلی، من ده دئییرم: کیمسه سه دئییرسه، آروپالیلار ایسلام قانونلارینی حیاتا کئچیردیکلری اوچون بوگونکو موقعیته چاتدیرلار، بو ایفاده یالنیز گولمه لی دئییل، عئیب ده ساییلار. آروپالیلار هارایا چاتمیشلار؟ بوگونکو آروپانی بیر آووج سفیه و عقلسیز اداره ائدرلر. اونلاری متمدن ملتلر سایماق اولار می؟ آروپالی نین قان ایچکمدن، آدام اؤلدورمکدن، آدام یاندرماقدان باشقا بیر ایستک و آرزوسو یوخدور. اونلارین یاشاییشی باشدان باشا داغیدیجی هوسرانلیقدان باشقا هئچ نه دئییل. اونلارین عدالت مرکزی اولان و عادل اسلام قانونلاری ایله هانکی ایلگی و ایلشکیلری وار؟ ... [هانکی اساسدا] اونلاری بشر تانیرسینیز و اونلار کیمی اولماغین حسرتینی چکیرسینیز؟ یازیقلار اولسون بئله سفیه انسان اوغلونا..."²⁴⁴.

اسلام قانونو آروپانین هاراسینا آباق باسمیش؟ آروپادا باشدان آباغا انسانلارین بیربیرلرینی بیرتماسی و طولوم ائتمه سی حاکیمدیر. اسلام بئله بیر حرکتلردن اوزاقدیر. .. عدالت قانونو اوندان (آروپادان) اوزاقدیر.

²⁴³ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 240.

²⁴⁴ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 272.

هیتلئرین مملکتلری اشغال ائتمه سی، عقل قانونندان اوزاقدیر. انسان اوغلو بیرلیکده دمیر یوموروقلا فتنه ایله دولموش بو بئیینلری ازمه لیدیر. بئله لیکله دونیا آراملیق تاپایلر. اسلام مدنیتی آوروپایا یول تاپسایدی، اورادا نفرت ائتدیجی بو فتنه لر و وحشیلیکلر باش وئرمزدی. آوروپا هارایا، هانکی انسانلیق مقامینا یئتیشمیش؟ او اساسدا بیز اونون قانونلارینی عقل قانونلاری ایله توتوشدوراق (مطابقت وئرك). بوگونکو آوروپا یاشاییشی آن پیس یاشاییشلاردان ساییلار. او یاشاییشی هئج بیر قانون ایله مطابقت وئرمک اولماز...²⁴⁵.

بورادا مشروطه زامانی میرزه یوسفخان تبریزی نین یازدیغی "یک کلمه (قانون)" کتابی منظور اولونار. فقه عالیملری مشروطیت آنلایشینی قبول ائتمک ایستمدیکلری اوچون، میرزه یوسفخان قاجار شاهلیغی طرفیندن فرانسه-ده مستشار دوله صفتی ایله ایشلرکن، فرانسه قانون اساسی سیندن ایران ممالیکی محروسه سی اوچون، قرآن آیه لری ایله توجیه ائدلمیش بندلری و اصللری "یک کلمه" باشلیغی آلتیندا بیر کتاب یازدی. بو کتاب تبریزده انجمن غئیبی مرکزی نین قاجار شاهلیغینی بیخماسی اوچون، یول خریطه سی ساییلدی.

سید روح الله موسوی خمینی نین ایکینجی اعتراض عملی محمدرضا شاه حؤکومتی نین "قانسیز دگیشیکلیک (انقلاب سفید)" و "ایالتی و ولایتی" علییهنه 1341-ده باشلادی، اوخویوروق:

"... دؤلت ایالت و ولایت انجمنلری لایحه سینده سس وئرلر و سئچیلنلر اوزره مسلمان اولمانی شرط قویما یاراق خانیملارا سس وئرمک حقى تانیمیشدیر. بو مسئله بؤیوک عالیملرین و آیری مسلمان صنفلری نین نیگران اولماقلارینا یول آچمیش. شاه حضرتلرینه، مملکتین صلاحی، اسلام دینی احکاملاری نین قوروماسی و مسلمانلارین حضور ایچینده یاشایابیللمکلی آیدیندیر.

²⁴⁵ سید روح الله موسوی خمینی، کشف الاسرار، ص. 273.

او اساسدا، رجاء اولونور، اسلام دینینه و مملکتین رسمی مذهبینه مخالف اولان مطلبلر، دؤلت و تشکیلات پروقراملاریندان سیلینسین. بئله لیکله، بو عمل مسلمان ملتین نین او ذاتا (شاها) دعا ائتمه سینه یول آچسین²⁴⁶.

اوسته گؤرونوگو کیمی، سید روح الله خمینی قادینلارا "سس وئرمک" حقیقینی "خلاف شرع" دئییه قلمه آلدی و شاهین نخست وزیری اسدالله اعلم-ه یازدیغی مکتوبدا دا قادینلارین مجلسه و اداره ایشلرینده چالیشماقلارینی گئنه ده "خلاف شرع" قلمه آلدی، اوخویوروق:

"... خانیملارین مجلسلره (شورای ملی و سنا)، ایالت، ولایت و بلدیه اداره لرینه گیریشلری اسلام قانونلارینا ضد ساییلار. بو مسئله نین تشخیصی، قانون اساسی نین بؤیوک عالیمترین و مرجعترین فتوالارینا وئردیگی اختیار ایله ایضاح اولونار. آیری بیر مقاملارین هنج بیر دخالت حاکملاری یوخدور. اسلام فقیه لری و مسلمانلارین مرجعلری اونون احترامینا (متمم قانون اساسی) فتوا وئرمیشلر و فتوا وئرلر. بو باخیمدان خانیملارا سسس وئرمک حاقی تانیماق، اونلاری مختلف اداره لره مسئول ائتمک آنایاسانین متممی نین ایکنجی اصلی نین علییهینه ساییلار. ائله جه ده 1325 ه. ق. ربیه الثانی تاریخینده شورا مجلسی نین تصویب اولونموش قانونو، خانیملارا سسس وئرمک، سئچمک حاقینی، ایالت، ولایت و بلدیه ایشلرینه سئچیلیمکلرینی یاساق ائتمیشدیر"²⁴⁷.

سید روح الله خمینی، فقه عالیمی جلیلی کرمانشی آدلی ذاتا یازدیغی خصوصی مکتوبدا دا قادینلارین و کیشیلرین حقوق برابرلیکلریندن نگرانلیق حیسی کئچیردیگینی اورتایا قویدو، اوخویوروق:

"بو آرادا، بؤیوک ناراحتلیق دوغوران وضعیت ایندیکی حرکومتده گلیشم اوزره اولان قادین حقوقلاری نین برابرلیگی مسئله سیدیر. بو مسئله

²⁴⁶ سید روح الله موسوی خمینی، صحیفه امام، جلد یک، ص. 78.
²⁴⁷ سید روح الله موسوی خمینی، صحیفه امام، جلد یک، ص. 80.

دۆلت رئیسى نین تشکیلات مرامنامه سى ننى بیر بؤلومو ساییلار. اجتماعیتین خاص اولاراق ماللارین نظرینى بيلمک اوچون، قادینلار سس وئرمک حاقى، ائله جه ده ایالت، ولایت و بلدیه اداره لرینده قادینلار مسئولیت داشیماقلاری اوزره مطلبلر قازئتترین باشلیقلاریندا یاییلامیشلار. ائله جه ده آدی چکیلن انجمنلره عضولر سئچمکده و سئچلمکده اسلامین شرط اولونمادیغیدیر. بو دا اسلام اوچون بیر تهلهکه اعلانیدیر"²⁴⁸.

خمینی ذاتین یازلی اولاراق خانیملارین "سس وئرمک حاقى"، "اداره لرده چالیشماق حاقى" و "قادینلار ایله کیشیلرین حقوق برابرلیگی" مسئله لرینه ائتدیگی اعتراضا توجه اولونمادیقدان سونرا، او بیر داها اؤز اعتراض دانیشیغیندا دئدی:

" ... نه اوچون قادینلار اداره لره آلارسینیز. هر بیر اداره یه قادین گیرمیش، او اداره چولاق اولموش. بوگون بو عملین گئیشلنمه مه سینی ایستیلر. اونلاری (قادینلاری) ایالتلره گؤندرمگینیز. قادین دۆلت ایشلرینه گیرسه، وضعیت خراب اولار. ایسترسینیز، مستقیل اولمانیزی قادینلار تأمین ائتسینلر می؟! سیزلر تقلید ائندلر، گؤیلره اوچارلار. سیزلر ایسه، قادین اولماق ایسترسینیز می؟ ماللاراری دونیا یا پیس تانیتمایینیز. بو عمل سیزین اوچون عیب ساییلار. بونلار دردلریمیز و نصیحتلریمیزدیر. آنجاق فایدا؟ ائشیتملی اولانلار، یوخدورلار. کیمسه اولسا دا، بیزیم قلیمیمیزی آغریدانى، او باشقا کیمسه یه چاتدیرمایاجاقدیر"²⁴⁹.

گؤرۈندۈگو کیمی، پهلوی دیکتاتورلوغو زامانیندا، انسان حاقلاری دئییه خانیملار سونرالار دا اولسا، تانیتمیش انسانلیق حاقینی، سید روح الله خمینی کیشیلر اوچون، بیر اسکیکیلیک کومپلئکسی سایدی. بو مسئله

²⁴⁸ سید روح الله موسوی خمینی، نامه به آقای جلیلی کرمانشاهی، صحیفه امام، جلد بیست یک، ص. 494.

²⁴⁹ سید روح الله موسوی خمینی، صحیفه امام، جلد یک، ص. 118.

لر مسجدلرده، منبرلرده و حوزه لرده مطرح اولوندوقدا، بوتون مؤمن انسانلار دا بو اسکیکلک کومپلئیکسیندن روح و وجدان باخیمدان دا اذیت چکدیلر. بئله لیکله اجتماعی ایشلرده مشغول اولان خانیملار کیشیلرین غضبلرینه توش گلمه لی، یوخسا پیس گۆز ایله گۆروندولر. سونوچ و نتیجه اولاراق دینچی کسیم طرفیندن اداره لرده ایشلگن خانیملارا پیس باخماق و اونلاری آشاغیلاماق بیچیمی و شکیلی اوتایا چیخدی. بوگون اسلام آدینا اداره لرده، بیلیکیوردلاریندا، مدرسه لرده و مختلف اورقانلاردا اولان خانیملری نظره آلدیقا، بعضا اونلارین خاص سیاستلره وسیله اولدوقلاری دقته آلیندیقا، اثرککلک حاکیم اولان جامعه لرده (جامعه پدر شاهی) قادینلارین نجه یازیق بیر موجود اولدوقلاری دقت چکیچی ساییلار.

پهلویلر زامانیندا، سیاسی قدرته سهیم اولمایان فقه عالیملری نین نظرینه گۆره، خانیملارین اداره لرده ایشلمه سی، سس وئرمک حاقینا و حقوق برابرلیگینه مالیک اولماقلاری، خاریجی دؤلتلرین ایستعمارچیلیق پلانلاری نین ترکیب حیصه سی دئییه قلمه آلینیردی.

1332-ینجی ایل، مورداد آیی نین ییرمی سکیزیندن باشلاراق محمد رضا شاه ظاهرده ساغ (جبهه ملی، حزب پان ایرانیست، ...) و سول (حزب توده، ...) فارس تشکیلاتلاریندان اوزاقلاشماقلا آمریکا بیرلشمیش دؤلتلری نین الینده بیر توتساق (گروگان) وضعیتینه دوشدو. محمدرضا پهلوی آمریکایا آل آلتی بیر اویونجاق اولدوغو اوچون، 1341-دن (1962) باشلاراق ایالتی و ولایتی انجمنلر لایحه سینی علمه کئچیرسه ده، سیاسی مخالفت، اؤزو سیاستده دخیل اولمادیغی، ساغ و سول بو مسئله لره سئیریجی قالدیغی اوچون، ماللارین سنتی باخیشلاریندا، باشدا سید روح الله خمینی اولاراق شاهین عمللری اسلام دوشمنلیگی قلمه آلینماسی، فارس ساغ، سول تشکیلاتلاری، محفللری نین کؤنلونجه و ایستکلری دوغرولتوسوندا اولدو.

دئمک، محمدرضا شاه طرفیندن ایلری سورولموش ایالتی و ولایتی انجمنلر لایحه سی سید روح الله خمینی نین رادیکاللاشماسینا یول آچدی. 1963-ده محمدرضا شاه "قانسیز دگیشیکلیک (انقلاب سفید)" دئییه بیر سیرا دگیشیکلیکلر حیاتا کئچیررکن خمینی نین مقاومت ائتمه سی ده یوکسلمگه باشلادی. بونلارین اؤنملیسی "اصلاحات ارضی" مسئله سی ایدی. بو مسئله-ده بیر چوخ مجهتد، فقه عالیملىرى و اونلارلا خمس وئرلر ده ضرر گؤرموشدو. بونلار خمینینی شاهلار قارشین بیر تعویض وئرمز بیر مخالف گؤروردولر. بئله لیکله شاهین سیخدی بوغماسی قوم طلبه لرینی قیاما دورتموش اولدو. 1963-یونی آیی نین بئشینده، عاشورا گونو باشلانمیش قیام قاندا بوغولدو. سونراکی ایل (1343 = 1964) اوکتوبر آییندا خمینی شاهلار قارشین کاپیتولاسیون مسئله سینده آچیق جبهه توتماغا باشلادی. شاه بیر چوخ آمریکالینی ایرانا گتیرمیشدی و اونلارلا خاص بیر حق و حقوق تانیماق ایستردی. خمینی نین مخالفتی بیر چوخ اوخوموش کسیم طرفیندن ده دستکلندی. بئله لیکله خمینی شاهلی اؤز زامانی نین یزیدی آدلانیردی. بئله بیر ترسیم ائتمک هر بیر شیعه اوچون راحت آنلاشیلدی و باشا دوشولدو. بیلیندیگی کیمی خلیفه یزید، امام حسین و اونون اطرافیندا اولانلارین کر بلا واقعه سینده قتل عام اولونماسیندا مسئول ایدی. نتیجه اعتباری ایله خمینی توتولدو و ایلك اولاراق تورکیه-یه و اورادان دا 1965-ده اوکتوبر آییندا عراغا، نجف شهرینه سورگون اولدو.

نجف شهری شیعه و مذهبی بیر شهر اولدوغو اوچون، خمینی اورادا گئنه ده مذهبی درس وئرمکله ایراندان گلن زوار واسیطه سی ایله دانیشیق کاستلرینی ایرانا گؤندرمکله تهرانداکی مؤتله محفلی واسیطه سی ایله تهران بازاری ایله ده ایلگی و ایلشگیسینی سوردورمگه چالیشدی. نجف شهرینده خمینی نین ایکینجی کتابی "الحکومه الاسلامیه" آدی ایله یایینلاندى. او کتابدا 1970 (1349)-ده ائتدیگی چیخیش دا یایینلانمیش:

"دوشمىنلار ئۆز ئال-ئالتىلارنى نىن واسىپتە سى ايله غرىبن دگر و ارزىشلىرىنى انسانلارنى قىللىرىنە يىرلىشىدىرە رك، هر بير فرصتدن استفاده ائتمىكلە اسلامىن حقوقى و سياسى ارزىشلىرىنى آلت اوست ائتمىك، اونلارنى آروپا ارزىشلىرى ايله دگىشمىكلە اسلامى گۆزدن سالماغا، اونو جمعيتدن اوزاقلاشدىرماغا چالاشمىشلار. بونلار مستمىلكە چىلىگىن داغىدىجى علامىلرىدىر و بعضى انسانلار يىمىزىن ضعيف نقطە لرىنى دە آرتىرىدىقا، معلوم اولور: - اونلار دوشمىنلرىن مادى ايرلى گىتمىكلىرى قارشىسىندا ئۆزلىرىنى آچالدارلار و ئۆزلىرىنى تحقىر ائدرلر... مستمىلكە چىلرىن آرامىزدا ياپىدىقلارنى دوشونجە لردن بيرى دە اسلام وحيىندە حۆكومتىن عمومىتە قئىد اولونماسى و اسلامدا حۆكومت قوروملارنى نىن اولمادىغىنى ادعا ائتىدىكلىرىدىر. اسلامدا، اهمىتلى حقوق اساسىندا تنظيملر اولسا دا، اونلارنىن اجراسىنى تامين ائدە جك بير قوروم و مۇسسسىسە يوخدور. بونا گۆرە دە اسلام يالنىز قانون وئرىجىدىر و باشقا بير شئى دئىيل. بئله ادعالار مسلمانىلارنى سياست، حۆكومت و اداره چىلىك حاققىندا دوشونمىكدن چكىندىرمىگە يۇنلمىش مستمىلكىچى پلانلارنىن تركيب حىصصە سى سايىلار. مستمىلكە چىلر ئۆز حاضىرلىقلارنىنى اوچ عصردن داها چوخ قاباق صىغىردان باشلامىشلار؛ ايندى ايسە ايسىتىدىكلىرىنە ئائىل اولموشلار.

بو اساسدا بىز دە صىغىردان باشلامالىق. غرب گوجلرىنە و ئۆكرلىرىنە قدرت اعمال ائتمىكلىرىنە اجازە وئرمە يىنىز! انسانلار حقيقى اسلامى اؤيرتىنىز. بئله لىكلە جاوان نسل، نجفدە و قومداكى عالىملر مذهب ايله سياستى بىرىرلىرىندن آيرى توتارلار دئىمە سىنلر. اونلارنىن حىض و حبس ايله باغلى آئىين قايدالارىنى مذاكىرە ائتمىكدن باشقا هئىچ بير ايشلىرى و سياستلە هئىچ بير علاقه لرى يوخدور.

مستمىلكە چىلر مكتب پروگراملارىندا دىن ايله دۆلتىن بير بىرىندن آيرى اولدوغو دوشونجە سىنى ياپىدىلار و انسانلارنى دا عالىملرىن اجتماعى و

سیاسی ایشلر قاریشا بیلمدیکلرینه اینانماغا وادار اولدولار. بئله لیکله بو یالانلار اینانلار بو یالانلاری تیکرار ائتمگه چالیشدیلا.

رحمتلیک پیغمبرین زامانیندا دین دۇلتدن آیریدیر می؟ او زامان دین اوزره آیری و سیاست اوزره ده آیری مختخصلر وار می ایدی؟ خلیفه لر زامانیندا، علی علیه السلام زامانیندا دین ایله سیاست آراسیندا فرق وار می ایدی؟ دین اوچون آیری و سیاست اوچون ده آیری بیر سیستم وار می ایدی؟²⁵⁰

اوسته گۇروندوگو کیمی ایستعمارچیلیغا قارشى اولان دوشونجه لری، سید روح الله خمینی دۇلتچیلیک و مملکت اداره ائتمک دوشونجه لری ایله بیر بیرلرینه قاریشدیرمیش مقامدا یئر آلدی. ایستعمار مسئله سی ایسه هر بیر خارجی دۇلته باغلی اولان حاکیمیت و دۇلت طرفیندن ده حیاتا کئچه بیلر. بوگون ایران ایله چین و روسیه رابیطه لرینی نظره آالساق، شاه زامانینداکی ایران ایله آمریکا آراسیندا اولان ایلشگی و رابیطه لر ایرانین ایچ سیاستی (سیاست داخلی) اوزره چوخ دا فرقلی گۇرونمز. شاهلیق سیستمی ایله شئیخلیق سیستمی هر ایکسی دوشونجه چوخلوقونا و سیاسی تشکیلاتلارین یارانماسینا اجازه وئرمز. شاه زامانیندا حزب رستاخیز آدی آلتیندا هامی ایرانلی ساییلیردی ایسه، بوگون ده حزب جمهوری اسلامی آدی آلتیندا هامی ایرانلی ساییلار. آنجاق شاهین رستاخیز حزبی بوتون ایرانلیلاری تمثیل ائده بیلمدیگی کیمی، حزب جمهوری اسلامی ده بوتون ایرانلیلاری دوشونجه باخیمیندان تمثیل ائده بیلمز.

بو دئدیکلریمیزه باخمایاراق هر بیر زمینه نین اؤزونه خاص متخصص انسانى اولماسی لازیمدیر. بو اساسدا بیر فقه عالیمی شرعی مسئله لر اوزره اؤزونه متخصص ائدرسه، اسلامیتیه بؤیوک خدمت ائده-ر. دئمک، بوگون مملکتچیلیگی پیغمبر زامانی نین ساده یاشایش شرطلری ایله

²⁵⁰ Heinz Halm, bax orada, S. 156.

توتوشدورماق و مقایسه ائده رک نتیجه چیخارماق مسئله نی ساده لشدیرمک ساییلار. عملده ایسه، هر بیر آلاندا و هر زمینه-ده متخصص انسانلارین اولماسی واجب مسئله لردن بیرى ساییلار. بو مسئله ایسه، انسانلارین دنیا گؤروشلریندن آسیلی اولاجاق دئییل. غرب دونیاسیندا دا دین سیاستدن آیری ساییلار. سیاست ایسه سیاسی تشکیلاتلار واسیطه سی ایله قاباغا آپاریلار. سیاسی تشکیلاتلارین مختلف دوشونجه لره مالیک اولماقلاری ایسه هر هانکی بیر مملکتین یاخشى اداره اولونماسینا کؤمک ائدر.

سید روح الله خمینی اؤزونو ضد امپریالیست تقدیم ائتدیگی اوچون، کئچمیشی توده سول پارتیسینه منصوب اولان، جلال آل احمد کیمیلر ده مملکتی شاهین الیندن قورتارماغی، اؤزونه دؤنوش دئییه اسلامی حرکتلرلر ایله ایضاح ائتمگه چالیشدی. او اساسدا دا سید روح الله خمینی نین کاپیتولاسیونا قارشین حاقلی اعتراضیندا جلال آل احمدی قاچا قاچا قوم شهرینه، خمینی نین گؤروشونه گئتدیکده، اؤز یازدیغی "غریزدگی" کتابینی خمینی نین الی نین آلتیندا گؤررکن، اولدوقجا سئویندی.²⁵¹

محمد رضا شاهین دیکتاتورلوغو عجبواتیندان، اونون علییهه اوچ آخین حرکتیه باشلادی:

آ: سید روح الله خمینی و مرتضی مطهری باشچیلیق ائتدیگی مؤتلفه اسلام حرکتی (تهران بازاری، بعضی مسجیدلر و بعضی طلبه لر)

ب: جبهه میلی محلفیندن آیریلیمیش نهضت آزادی (مهدی بازگان و سیدمحمد طالقانی..) و بو محفلدن دوغولان چریکی حرکتیه باشلایان سازمان مجاهدین خلق و بلیکیوردلاریندا علی شریعتی یانچیلاری

ج: سول تفکردن دوغولموش سازمان چریکهای فدائیان خلق

²⁵¹ مرکز اسناد انقلاب اسلامی Tامام خمینی نیز در اردیبهشت 1359 درباره دیدار جلال با ایشان،: www.irdc.ir/fa/news/3536

بنله ليکله ايچ سياست (سياست داخلي) مئيدانيندا محمدرضا شاه بير سيخماچدا يئرلشميشدى. آمريکاليلار ياخيندان ايرانداكى مسئله لره تانيق و شاهيد اولدوقلاري اوچون، شاها "ژاندارم خليج" آدى وئرمکله، يراني اؤزلرينه آياق آلتى ائتديلر. يرانين آياق آلتى دورومونا دوشمه سى بير ياندا روسيه کمونيستليگى قارشيسيندا آمريکا اوچون، لازيم و واجيب سايلدى، بير ياندا دا ويتنام ساواشينا گرکلى ساواش ملزمه سى و اوچاقلارينا ياناجاق آپارماقلارينا مناسب شرطلر ياراتدى. بو آرادا مهدي بازارگان و مرتضى مطهرى ائتلافى حسينية ارشاد واسيطه سى ايله شاه عليهه وعظ ائتمک و سوء تبليغات ائتمکله جامعہ نين داهدا گرگين وضعيته گلمه سینه و شاهين سياستلرينى سورقو و سوآل آلتينا آليماغا يول آچدى. محمدرضا شاه فارس ساغ تشکيلاتلاردان اوزاقلاشماقلا، تجريده وضعيته دوشدوغو اوچون، "حزب رستاخيز" آدى آلتيندا بير تشريفاتى حزب قوردورارق هرکسين او تشکيلاتا قوشولماسى نين واجيب اولدوغونو بيلديردى. اوسته ليک او تشکيلاتا قوشولمايان ناراضيلر ده پاستورت آليب مملکتى ترک انده بيلر دئيه چيخيش ائتمه سى ايله، اوزونو داهدا تکليگه و بوجاغا سيخيلميش بير وضعيته سالدى.

او زامانلار شاهين بيرينجى اولان امير عباس هويدا آدلىنى مذهبى کسيم، بهائى اولماقدا و يراني اسراعيله ساتماقدا مقصر دئيه شاه عليهه سوء تبليغات ائديردى. بنله ليکله شاه هويدانى وزيرليک پستوندان آلماسى و اونون يئرینه جمشيد آموزگارى گتيرمه سى ايله شاهليق مقام تيرمگه باشلادى.

وضعيت بنله اولارکن ياواش ياواش تئورر ماهيتلى چيرىكى حرکتلرين يانى سيرا مدنى اعتراض سسلر خيابانلاردا و گئجه لر داملاردا يوکسلمگه باشلادى. بير آز زاماندا سونرا، غلامرضا ازهاری، جعفر شريف امامى بيريرلرى نين آرخاسينجا بيرينجى وزير اولارکن خيابانلاردا شعار وئريدى:

"بیز شاه ایستمیریک، نحست وزیر دگیشیرلر". تبریزده ده شعار وئریلیدی: "بیز بو شاهی ایستمیریک، وائسلام".

1356-دا (1977 م.) شاه مجبور اولاراق جبهه ملی محفلینه باغلی اولان شاهپور بختیاری اؤزونه بیرینجی وزیر ائتدی. شاه بختیار بیرینجی وزیر اولماقلا، محمدرضا شاهین سیاستلری مخالفلر قارشیسیندا داها دا یوموشانماغا باشلادی. شاهپور بختیار مختلف مخالف آخینلار و جریانلارلا گؤروشمگه و 1907-ینجی ایل مشروطه زامانی تصویب اولموش اساسی قانونو، متممی نین ایکینجی اصلینی اجرا یا قویاجاغینا داییر سؤز وئردی. آنا یاسا متممی نین ایکینجی اصلینده اوخووروق:

"ایکینجی اصل"

حضرت امام زامانین دقتی، تأییدی و اسلام شاهنشاهی، اعلا حضرت بهشت مکانین لطفی و چوخلو اسلامی دلیللر و عموم ایران ملتی طرفیندن مقدس ملی مجلس قورولموشدور. بو مجلسین قانون ماده لری، اسلامین مقدس قانونلاری نین هئچ بیر زامان .. گرک علییه اولماسین. موضوع اولان قانون ماده سی نین اسلام قاعده لریه اویقون اولوب، اولمادیغینی تشخیص وئرمک فقه عالیملری نین تشخیصی ایله بللی اولموش و بللی اولاجاقدیر. دئمک، قراره آیینمیش:- آزیندان بئش نفر، یوخسا داها دا چوخ مجتهد و فقیه زامانین ایستگینه تانیش شخصلر قانونلارین تصویبینه داییر نظارت ائتمک اوچون سئچیلسینلر. اسلام، شیعه مرجع تقلیدلری ییرمی نفر ذکر اولونموش صفتلره مالیک اولان عالیملری، ملی مجلسه معرفی ائدر. ملی مجلس اونلاردان آزیندان بئش نفر سئچر ، یوخسا قرعه اساسیندا بو وظیفه یه تعیین ائدر. اونلار مجلسده طرح اولموش قانون ماده لری اوزره دانیشتیق کئچیرر و ماده لرین مجلسده طرح اولونماسی یوخسا رد اولماسی اوزره نظر وئرلر. بو

عالیملر هیئتی طرفیندن قبول اولموش قانون ماده لری امام زامان ظهور ائدن گونه کیمی دگیشمز اولاجاقدير.²⁵²

اوسته گوروندوگو کیمی، مشروطه قانون اساسی نین متمم دئیکلری ایکنجی اصلی فقیه لرین دونیوی ایشلر اوزره سیاسته مداخيله ائتمکلی ايله بو قانون وضع ائدن مجلس ده الهی لشمیش و امام زامان تأییدینه چاتمیش بیر غلو ائتمک آنلایشی ايله مزین اولموش. او اساسدا دا محمدرضا شاه علیهینه حیاتا کئچمیش دگیشیکلردن سونرا، انقلاب اسلامی دئیکلری حاکمیت چئوریلشی نین قانون وئریجی اورگانی و اونون اداره چیلیک سیستمی ده تجربه ائدیگیمیزدن آرتیق اولابیلمزدی.

بو اصلی شاهپور بختیار مخالفلری قانع ائتمک آماجی ايله گونون موضوعسو ائدی. آنجاق شاه کئچمیشده هئچ بیر مخالفی ايله دیل تاپمادیغی اوچون، مخالفتین ده شاهها هئچ بیر اعتمادی قالمامیشدی. بو آردا بیر یول وار ایدی. او دا، شاهپور بختیار شخصا فرانسه یه گئتمکله سید روح الله خمینی ايله گوروشمک و اونو قانع ائتمک ايله مسئله نی حل ائتمک ایستردی. ایرانین ایچریسینده ایسه، قدرت شاهدا و حاکیم داییره لرده دئیل، خیاباندا تعیین ائدیلدی. شاهپور بختیار کابینه سینده ساغلاملیق اداره سی وزیر ی اولان منوچهر رزم آرانین بو دوغرولتودا گوروشلری دقت چکیجی ساییلار، اوخویوروق:

"بیر چوخ ناظیرلری، اؤز ایش یئرلرینه، ناظیرلیکله گئتمگه ده قویموردولار. بهمن آیی نین بیرمی ایکیسینه دک ایش باشیندا حاضر اولان تکجه ناظیر من ایدیم. 50-60 نفر طب حکیملردن دفتریمه گله رک منه دئیلر: - بگ، بیز سنی بیر ناظیر کیمی قبول ائتمیریک. آنجاق من بیر طب حکیمی و اونیورسینه اوستادی اولاراق خاص بیر احترام مالیک اولدوغوم

²⁵² قانون اساسی مشروطیت و متمم آن.

اوچون، اونلارا دئدیم: -مملکتین دوا و درمان وضعیتى قارىشماسین دئییه سیز یالنیز امکداشلیق ائدینیز"²⁵³.

بئله لیکله شاهپور بختیار مجبور اولاراق 1357-ینجی ایلین قیش فصلینده پاریسه گئتمک و خمینی ایله گؤروشمک قرارى آلدی. جبهه میلی و نهضت آزادی محفللری ایسه، ابراهیم یزدی باشدا اولماقلا شاه حؤکومتینی سوللاماق (سبقت آلاماق) و بیر ائتلاف حؤکومتی قورماق و روسیه کومونیستلیگی قارشیسیندا (مقابیلینده) اسلام آدینا بیر یاشیل قورشاق (کمر) چکمک اوزره، آمریکا ایله آنلاشمیشدیلا. بئله لیکله شاهپور بختیارین، ساواکی منحل ائتمه سی و آزادلیقلارین چوخالماسینا کؤمک ائتمه سی فقط شاهین مخالفت اوزره باسقى اویقولاماسینا مانع اولدو.

بو عمل حاکیمیتی ایلیملی یول ایله جبهه ملی و نهضت آزادی محفللرینه تسلیم ائتمگه خدمت ائتدی.

شاهین ایران ترک ائتمه سی و حاکیمیتی مخالفله وئرمه سی اوزره ابراهیم یزدی ایله آمریکا طرفیندن زیمرمن آراسیندا اولان ایلیشگی 1979-دان ژانویه آیی نین اون بنشیندن (1357.010.25) فعال اولدو (شاهین ایرانی ترک ائتمه سیندن بیر گون قاباق). بو آرادا ابراهیم یزدی، شاهین ایراندان آیریلماسی نین دقیق تاریخینی آمریکالی زیمرمن-دن اؤیرنمک ایستردی. ابراهیم یزدی ایله آمریکالی زیمرمن بنشینجی دیپلوماتیک گؤروش کئچیردیکدن سونرا، سید روح الله خمینی نین مستقیم ایستگی آمریکا بیرلشمیش دؤلتلری نین جمهور باشقانی جیمی کارتره یئتیریلدی. بو گؤروش حیاتا کئچرکن شاه ایرانی ترک ائتمیش و مملکتی اداره ائتمه نی شاهپور بختیارا تاپشیرمیشدی. ایلک اولاراق شاهپور بختیار تهرانین مهرآبادداکی اوچاق آلانی نی باغلاماق و خمینی نین تهراندا دؤنمه سینه مانع اولماغا قرار آلدی. آنجاق آمریکا

²⁵³ کیوان حسینی، رادیو فردا، ویژه نامه بختیار، 6-معامله با امام، 1395.06.05: www.radiofarda.com/a/fk-bakhtiar-article06/27947845.html

مقاملاری نین حرکت کئچمه سی ایله شاهپور بختیار خمینی نین تهران
دؤنمه سینه مانع اولمایاجاغینی ائتدی. سید روح الله خمینی نین جیمی
کارتره یازدیغی مکتوبدا اوخویوروق:

"

SENSITIVE

PAGE 1 = 157 SITUATION LISTING DATE 03/23/79/082

SITUATION: NODIS EU
SUBJECT CATEGORY: IN
MESSAGE / ANNOTATION:

MESSAGE:
HCE419
STU998
11111 ZZ RUEHC
DE RUFNPS #2949/1 0271340
ZNY \$3555 ZIM ZIV
Z 271303Z JAN 79 ZFF 4
FM AMEMBASSY PARIS
TO SECSTATE WASHDC FLASH 4021
BT

S E C R E T SECTION 01 OF 03 PARIS 02949
NODIS CHEROKEE
STADIS://///////
E.O. 120651 RDS-2 L/27/99 (CHAPMAN, CHRISTIAN A.) DR-P
TAGSI PINT, IR
SUBJECT: MESSAGE TO USG FROM KHOMEINI
REF: STATE 022215
1. (3 - ENTIRE TEXT)
2. YAZDI GAVE ZIMMERMANN AT 1015 AM PARIS TIME JAN-
UARY 27 A PERSONAL MESSAGE FROM KHOMEINI TO THE USG.
IT IS THE FIRST FIRST-PERSON MESSAGE FROM KHOMEINI
PASSED IN THE YAZDI-ZIMMERMANN CHANNEL. ZIMMERMANN
HAD PROPOSED A MEETING WITH YAZDI ON THE BASIS OF
REFTEL (WE REPORT YAZDI'S REACTION TO REFTEL IN
SEPTEL) WHILE ZIMMERMANN WAS DRIVING OUT TO MEETING
PLACE. YAZDI WENT TO SEE KHOMEINI WHEN ZIMMERMANN
ARRIVED. YAZDI GAVE HIM THE MESSAGE. YAZDI HAD
APPARENTLY TAKEN IT DOWN VERBATIM IN PERSI FROM
KHOMEINI. HE TRANSLATED IT WHILE READING IT TO
ZIMMERMANN. KHOMEINI MESSAGE IS QUOTED BELOW;
INTERPOLATIONS IN * ARE YAZDI'S RESPONSES
TO ZIMMERMANN'S REQUESTS FOR CLARIFICATION.
3. BEGIN TEXT OF KHOMEINI MESSAGE. THE ACTIVITIES
AND WORKS OF BAKHTIAR AND THE PRESENT LEADERS OF THE
ARMY ARE NOT ONLY HARMFUL FOR IRANIANS BUT ALSO ARE
VERY HARMFUL FOR THE AMERICAN GOVERNMENT, AND ESPECIALLY
FOR THE FUTURE OF THE AMERICANS (YAZDI: THAT MEANS
THE AMERICANS IN IRAN). THOSE ACTIVITIES MAY FORCE
ME TO ISSUE NEW ORDERS IN IRAN. IT IS ADVISABLE THAT
YOU RECOMMEND TO THE ARMY (YAZDI: THE ARMY AS A WHOLE,
NOT JUST THE LEADERSHIP; WE DRAW A DISTINCTION BETWEEN
THE TWO) NOT TO FOLLOW BAKHTIAR AND TO CEASE THESE
ACTIVITIES. THE CONTINUATION OF THESE ACTIVITIES BY
BAKHTIAR AND THE ARMY LEADERSHIP MAY BRING A GREAT
DISASTER. IF BAKHTIAR AND THE PRESENT ARMY LEADER=

SENSITIVE

No Objection To Declassification in Full 2013/11/16 : NLC-16-25-4-59-9

شاهپور بختیارین و بوگونکو ایران اوردوسو باشچیلاری نین فعالیتلریو

داورانیشلاری ایران خالقى اوچون ضررلى، آنجاق آمریکا اوچون، خاص اولاراق ایرانداکی آمریکالیلار اوچون داها دا ضررلیدیر. بو فعالیتلر منی ایراندا یئنی دستورلار وئرمگه زورلار. ...

او اساسدا، ایران اوردوسونا بختیاردان اطاعت ائتمدیگینه و اؤز فعالیتلرینی دوردورماسینا داییر باش وورمانیز یاخشی اولاردی. بختیار و اوردونون ایندیکی باشچیلاری مملکت ایشلرینه دخالت ائتمزسه لر، بیز خالقى ساکیتلشدیرر، آمریکالیلارا ایراندا هر هانکی بیر تهلهکه اولماسی نین قارشیسینی آلابیله ریک"²⁵⁴.

انقلابدان سونرا جمهوری اسلامی نین خارجی ایشلر ناظری اولموش، ابراهیم یزدی آمریکا و سید روح الله آراسیندا اولان سیاسی ایلشگیلر اوزره یازدی: " آیت الله خمینی نین او زامان جیمی کارتره، آمریکانین جمهور رئیسینه گؤندردیگی مکتوب، واقعیتده کارترین یازدیگی مکتوبونا، ایران انقلاب رهبری نین جاوابی ساییلاردی"²⁵⁵.

ابراهیم یزدی، سید روح الله خمینی و زیمئرمین آراسیندا دیپلوماتیک مسئله لری یولونا قویارکن چکیلیمیش بیر شکل.

²⁵⁴ ابراهیم یزدی، پیام آیت الله خمینی پاسخ به پیام کارتر بود، 1394.08.18:

www.bbc.com/persian/iran/2015/11/151108_l10_khomeini_carte

²⁵⁵ ابراهیم یزدی، پیام آیت الله خمینی پاسخ به پیام کارتر بود، باخ اورادا.

بئله ليكله شاهپور بختيار و شاه قوشونلاري آمريکا بيرلشيك دؤلتلري طرفيندن ضررسيزلشديره رک سيد روح الله خميني اطرافيني هؤرموش جبهه ملي و نهضت آزادي (ابولحسن بنی صدر، ابراهيم يزدي، صادق قطب زاده) قوللارينی يانلارينا سالاراق تهراندا مهر آباد اوچاق آلانينا اينديلر. ادارلر اله کئچيريلديکن سونرا، آمريکا بيرلشيك دؤلتلري ايله قاباقجا اولان آنلاشما اساسيندا شاهپور بختيار مهدي بازارگان واسيطه سي ايله ايراني ترک ائتدی. او زامان مطبوعات بئله بير باشليق آتميشدی:

"بختيار بازارگانين سرحديندن کئچدی (بختيار از مرز بازارگان گذشت)".

قائناقلار

(1) غرب قائناقلار

Al-e Ahmad, Jalal, Occidentosis: A Plague from the West,
Berkely 1984.

Calder, N., Khums in Imami Shii Jurisprudence, From the Tenth
tot he Sixteenth century A. D., in: Bulletin oft the School of
Oriental and African Studies 45 (1982)

Chardin, Jean, Des vortrefflichen Ritters Chardin, des grossen
Königs in Persien Hoff-Handelsmanns, Curieuse Persian-
und Ost-Indische Reise-Beschreibung, Leipzig, 1687

Halm, Heinz, Der schiitische Islam, München, 1994

Hintz, Walther, Irans Aufstieg zum Nationalstaat im fünfzehnten
Jahrhundert, Berlin 1936.

Jac. Ph. Fallmerayer, Geschite des Kaisertums von Trapezunt,
München 1827

Kaempfer, Engelbert, Amoenitates Exoticae, deutsch von W.
Hinz, Am Hofe des persischen Großkönigs, Tübingen 1977.

_____, Am Hofe des persischen Grosskönigs
1684-85, Hrsg. Von W. Hinz, Leipzig 1940

Leman Hare, Journal of the Society of Arts, Band XIII

Mottahedeh, Roy, Der Mantel des Propheten oder Das Leben
eines persischen Mullah zwischen Religion und Politik,
München 1987.

Olearius, Adam, Reisebeschreibung, Die Neue Orientalisch

Reise, Schleswig-Holstein, 1647

Richard, Yann, Die Geschichte der Schia in Iran, Grundlagen
einer Religion, Berlin 1983

Ross, E. Denison, The early years of Shah Ismail, London 1896

Sachedina, A., Al-Khums: The Fifth in the Imami Shii Legal
System, in Journal of Near Eastern Studies 39, (1980).

Shariati, Ali, Red Shiism, Tehran 1979; vā Marxism and Other
Western Fallacies: An Islamic Critique, Berkeley 1980.

Thomas Herbert, Relation of Some Years Traviale into afrique,
Asia, Indies London

Wellhöffer, Peter R., Gruppendynamik und soziales Lernen:
Theorie und Praxis der Arbeit mit Gruppen

(2) تورکچه، عربچه و فارسچا قایناق‌لار

آل احمد، جلال، غربزدگی، تهران 1341.

الکلینی، الکافی، جلد 1
برقعی، سید رضا، خاطرات سالهای نجف، جلد 2، 1392.
جامی، مهدی، شریعتی، "امروز و آینده ما"، نگاهی به میراث فکری او
پس از چهل سال، لندن، 1396.
حکمی زاده، علی اکبر، هفته نامه پرچم، شماره 12، اسرار هزار ساله،
تهران، 1322.

دوانی، علی، زندگانی آیت‌الله بروجردی، 1373.
رخشاد، محمد حسین، در محضر آیت‌الله بهجت، جلد 3

سلطان محمود بن سلطان برهان الدین گیلانی، واقف: نادر شاه،
کتابخانه آستان قدس، نسخه خطی، 45 صفحه.

شبیری زنجان، سیدموسی، جرعه‌ای از دریا، جلد 2، 1392.

شریعتی، علی، پدر، مادر، ما متهمیم

_____، بازشناسی هویت ایرانی- اسلامی

_____، بازگشت به خویشتن

- _____، تشیع علوی و تشیع صفوی، تهران، چاپ 1350
- _____، جهت گیری طبقاتی در اسلام، 1355، دفتر سوم.
- _____، چه باید کرد
- _____، فاطمه فاطمه است
- _____، فلسفه تاریخ در اسلام، بخش 4.
- _____، مجموعه آثار 1، چاپ اروپا 1356.
- شفاء، شجاع الدین، توضیح المسائل، از کلینی تا خمینی
- شهید ثانی، زین الدین بن علی، منیه المرید، چاپ بمبئی 1301 ه.ق.
- علامه حلی، تذکره الفقهاء، جلد 9
- علی رهنما، چهره‌نگاری سیاسی علی شریعتی: آرمان‌گرایی اسلامی، ترجمه مجید نکودست، تهران 1385.
- گروه تاریخ مشرق، روزنامه مشرق، شریعتی فرقانی بود یا فرقان هوادار شریعتی، تاریخ، 16 اردیبهشت 1393.
- قرآن مجید
- مجتبی فرهانی، سلسله موی دوست، چاپ 1385.
- محمد حدادی، شهروند 1387 خرداد شماره 50: داستان جدال متقابل شریعتی و روحانیون
- محمد مهدی جعفری، بار دیگر شریعتی، تهران 1388.
- محمدزاده صدیق، حسین، قارا مجموعه، تبریز 1386.
- مرعشی نجفی، سید شهاب الدین، تزییلات احقاق الحق، جلد 1
- موسوی خمینی، سید روح الله، صحیفه امام خمینی، جلد 21، 1368
- _____، دیوان اشعار امام، چاپ 1395.
- _____، صحیفه امام، جلد یک، 1368.
- _____، صحیفه امام، جلد بیست یک، 1368.
- _____، کشف الاسرار، 1323.
- مطهری، مرتضی، سیری در زندگانی استاد مطهری، تهران 1398،
- نیکبخت، رحیم، قانون اساسی مشروطیت و متمم آن، تهران 1326 هجری قمری.

(3) اینترنت قایناق‌لاری

- بی بی سی (<https://www.bbc.com/persian>)، ابراهیم یزدی، پیام آیت الله خمینی پاسخ به پیام کارتر بود، 1394.08.18:
- تاریخ ایران (<http://www.tarikhirani.ir>)، آیت الله منتظری به روایت عمادالدین باقی، 09.09.1396
- تبیان، مقاله (<https://article.tebyan.net>) قاتل شهید مطهری که بود؟ 13.02.1391

تقی زاده، رضا، رادیو دویچه (www.dw.com)، دیدار شهبانو فرح با آیت‌الله خویی و پیش‌بینی پیامبرگونه صدام، 13.02.2019

حبیبی: تاریخ ایرانی (http://www.tarikhirani.ir/fa)، موتلفه مجوز کشتن شاه را هم داشت، 22.11.1389
 حسینی، کیوان، رادیو فردا (www.radiofarda.com)، ویژه نامه بختیار، 6-معامله با امام، 1395.06.05:
 سؤنمز، ایشیق، آیت الله، آیت الله مؤسس:
 www.isiqsonmaz.com/Seite%20447.htm
 فردی، اصغر، https://www.facebook.com/، برآمد ادنیان آذربایجانی (فصل یازدهم)، کشف غطاء 1، 27.03.2017
 قویمی، فرهنگ، رادیو فردا (https://www.radiofarda.com/)، سیروس آموزگار، رادیو فردا ایله دانیشیق، 1397، 14 بهمن.
 متن اعلامیه بازرگان و مطهری در سال 1356، تالار گفتمان شریعتی
 13.05.2010، (http://www.talar.shandel.info/)

مرکز اسناد انقلاب اسلامی (www.irdc.ir/fa/news)، امام خمینی نیز درباره دیدار جلال با ایشان، 18.06.1397
 _____، آل احمد در طول زندگی‌اش تنها یک بار امام را ملاقات کرد، 18.06.1397

معراجی، مرتضی، مباحثات (https://mobahebat.ir/)، ستیز بی پایان فقها بر بستر دعوای نقل؛ فتاوی ضد فلسفه و فلاسفه؛ حوزه علمیه قم و فلسفه، 11.06.1397
 مطهری، علی، نشریه یادآور، تابستان، پاییز، زمستان، تهران 1388:
 ردگیری قاتل شهید مطهری
 مطهری، مرتضی (www.mortezamotahari.com)، عوامزدگی، 21.03.1391

میلانی، شیخ حسن، گفت‌وگو با سایت اینترنتی مباحثات، 0.12.1392

یوسفی اشکوری، رادیو فردا (www.radiofarda.com)، حسن، امام حسین و کربلا؛ از واقعیت تاریخی تا خرافه مذهبی، 06.07.1396